T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ (HADİS)
ANABİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİNE İTTİBÂ'IN ANLAM VE KAPSAMI

Yüksek Lisans Tezi

Ensar KOSİF

Ankara - 2019

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ (HADİS)
ANABİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİNE İTTİBÂ'IN ANLAM VE KAPSAMI

Yüksek Lisans Tezi

Ensar KOSİF

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kamil ÇAKIN

Ankara - 2019

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ (HADİS)
ANABİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİNE İTTİBÂ'IN ANLAM VE KAPSAMI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kamil ÇAKIN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı	İmzası
1- Prof. Dr. Kamil ÇAKIN	
2- Prof. Dr. Şamil DAĞCI	
3- Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM	

Tez Savunması Tarihi: 21.11.2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim (..21../..11../2019)

Tezi Hazırlayan
Ensar KOSİF

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I

ÖNSÖZ IV

KISALTMALAR VI

GİRİŞ 1

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ 1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI 2
3. ARAŞTIRMANIN PLANI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI 2
4. KAVRAMLAR 5
   a. Sünnet Kavramı 5
   b. İttibâ Kavramı 11
   c. Teessî Kavramı 13

BİRİNCİ BÖLÜM
SÜNNET'E İTTİBÂIN İSLAM'IN AMAÇLARI VE HZ. PEYGAMBER'İN VAZİFELERİYLE İLİŞKİSİ

1. KUR'ÂN AÇISINDAN İSLAM'IN GENEL AMAÇLARI 17
   a. Hidayet Etmek 19
   b. Rahmet Etmek 23
   c. Arındırmak/Tezkiye Etmek 29
   d. Hakikatleri Açıklamak 34
   e. Adaletle Hükmetmek/Adaleti Gerçekleştirmek 39
   f. Hak ile Batılı Ayırmak 48
   g. Gerçek Dini Üstün Kılmak 52

2. KUR'ÂN AÇISINDAN HZ. PEYGAMBER'İN VAZİFELERİ 56
a. Tebliğ Etmek 58
b. Ayetleri Açıklamak/Beyan Etmek 62
c. Davet Etmek 70
d. Müjdelemek-Uyarmak 74
e. Öğretmek 79
3. KUR'ÂN AÇISINDAN HZ. PEYGAMBER'İN PEYGAMBERLİĞİNİN BAZI İŞLEVLERİ 83
a. Allah'a İtaate Aracı Olma 84
b. Örneklik Teşkil Etme 88
c. Topluma Önder Olma 93
d. İnsanlara Şahit Olma 98

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN FİİLLERİNİN TAKSİMİ VE İTTİBÂ AÇISINDAN DURUMU

1. HZ PEYGAMBER'İN DÜNYEVÎ FİİLLERİ 108
a. Doğal İnsanî Fiilleri 110
b. Dünya İşlerine Yönelik Fiilleri 126
c. Yöresel ve Örfî Fiilleri 136
2. HZ. PEYGAMBER'İN DİNÎ FİİLLERİ 150
a. Mutlak Dinî Fiilleri 151
b. Dolaylı Dinî Fiilleri 154
c. Özel/Özel-Dinî Fiilleri 159

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜNNET'E İTTİBÂDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN BAZI DURUMLAR

1. ARAÇ-AMAÇ İLİŞKİSİ 172
2. ŞEKİL-MANA İLİŞKİSİ 185
3. SÜREKLİLİK 201
4. ZAMAN-ŞART BAĞLAMI 208
5. EMİR-YASAK HİTABI 217

SONUÇ 228

KAYNAKÇA 232

ÖZET 242

ABSTRACT 243

ÖNSÖZ

بسم الله الرحمن الرحيم

Din, insana dünya hayatının amacını, kendisini yaratanın varlık ve niteliğini, varlık âleminin görünür-görünmez hakikatlerini ve ölümden sonraki hayatı öğreten ve bütün bunlara göre insanın inanç ve amel tarafını düzenleyen ilahî bir bilgi kaynağıdır. Bu kaynağın birincil uygulayıcıları ve ondaki bilgileri insanlara aktaranlar ise peygamberlerdir. Peygamberler Allah'ın kendilerine vahyettiği bilgi, emir ve yasakları insanlara aktaran ve dinin insan hayatına yerleşmesine aracı olan seçilmiş elçilerdir. Bu yönüyle peygamberlik makamı çok önemli bir konumda yer almakta, insanların kurtuluşu peygamberlerin varlığıyla gerçekleştirilmektedir. Allah insanlık tarihi boyunca pek çok peygamber göndermiş, bu peygamberlerin sonuncusu ise Hz. Muhammed (s.a.v.) olmuştur.

Hz. Peygamber, tıpkı diğer peygamberler gibi, dinin insanlara aktarılmasıyla görevlendirilmiş ve bu noktada kendisine vahyedilen ayetleri insanlara tebliğ etmiş ve bu ayetlerin gereğinin yapılması için de, hem kulluğunun hem de peygamberliğinin birer gereği olarak kendi bünyesinde gerekli fiilleri işlemiş ve bu hâliyle insanlara bizzat örnek olmuştur. Hz. Peygamber'in bu örnekliği onun sünnetini teşkil etmiş ve böylece Sünnet İslam dininin önemli bir kaynağı hâline gelmiştir.

Sünnet'in, İslam'ın bir kaynağını teşkil etmesi bir tarafa, onun anlaşılması da ayrı bir önem arz etmiş ve İslam tarihi boyunca pek çok âlim Hz. Peygamber'in sünnetini açıklamaya ve sonraki nesillere aktarmaya gayret etmiş ve sayılamayacak kadar çok eser meydana getirmişlerdir. Bu eserlerin bir kısmında Hz. Peygamber'e ait söz, fiil ve takrirler aktarılırken, bir kısmında ise Sünnet ve hadislere dair

kapsamlı eserler te'lif edilmiştir. Bütün bunlar, İslam'ın Kur'ân'dan sonraki kaynağı olan Sünnet'in anlaşılması ve bilinmesine büyük katkılar sağlamıştır.

Biz de, bu yüksek lisans tezi çalışmamızla Hz. Peygamber'in sünneti ve ona ittibâın doğru anlaşılmasına ufak da olsa bir katkı yapmaya, farklı yaklaşımlarla yeni bakış açıları kazandırmaya gayret ettik. Bu noktada, öncelikle İslam'ın temel kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'den hareketle Sünnet ve Sünnet'e ittibâın ne olduğuna dair çeşitli anlamları ortaya çıkarmaya çalıştık. Ardından Hz. Peygamber'in fiilleri üzerinde yoğunlaşarak Sünnet'e ittibâı onun fiilleri üzerinden değerlendirmeye çalıştık. Son olarak da, Hz. Peygamber'in bazı fiillerini ve fiillere yönelik sözlerini maksat, niyet, şart, şekil ve süreklilik gibi durumlar üzerinden ele alarak Sünnet'e ittibâın daha doğru bir zeminde anlaşılmasına gayret ettik.

Oldukça uzun ve yorucu bir süreçten geçen bu tez çalışması süresince sabır ve hoşgörüyle hareket eden ve çalışmamızın nihayete ermesinde desteklerini esirgemeyen çok değerli danışmanım Prof. Dr. Kamil ÇAKIN'a şükranlarımı sunuyorum.

Ensar KOSİF - 2019

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tebliğ
a.s.	: aleyhi's-selâm
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.y.	: aynı yer
b.	: bin (oğlu)
bkz.	: bakınız
bt.	: bint (kızı)
C.	: Cilt
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev.	: çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DÜİFD	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
dzl.	: düzenleyen
ERÜİF	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ERÜSBE	: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
FÜİF	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

GİFAD	: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
h.	: hicrî
Hz.	: Hazreti
hzl.	: hazırlayan/lar
K7AÜİF	: Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
NEÜİF	: Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
No.	: Numara
OMÜİFD	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
S.	: Sayı
SAÜSBE	: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SDÜİF	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
tah.	: tahkik eden
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	: tarih yok
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vb.	: ve benzerî
vd.	: ve devamı
vs.	: vesaire
Yay.	: Yayınları/Yayınevi
y.y.	: yer yok

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

İslam dininin Kur'ân-ı Kerîm'den sonraki kaynağı olan Sünnet, özellikle amelî/fiilî boyutta ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü İslam'ın temeli olan Kur'ân; iman, ibadet ve ahlak konularına dair pek çok emir ve bilgileri içeren ilâhî sözler bütünüdür. Sünnet ise Kur'ân'ın içinde yer alan bütün sözlerin gereğinin yapılması, başka bir ifadeyle, bunların fiiliyata geçirilmesinde en somut kaynaktır. Bu kaynağın öznesi ise, Allah'ın kendisine Kur'ân-ı Kerîm'i vahyettiği Hz. Peygamber'dir (s.a.v.). Dolayısıyla İslam'ın hayata yansıtılması birincil derecede Hz. Peygamber eliyle gerçekleştirilmiş ve böylece o, Müslümanlar açısından hem önder hem de örnek olmuştur. Bu açıdan, hem ilâhî emirler gereği hem de doğal bir durum olarak Hz. Peygamber'e itaat ve ittibâ mutlak bir gereklilik teşkil etmiştir. Bu noktada ise Sünnet'in doğru anlaşılması büyük önem arz etmiş ve geçmişten bu yana pek çok âlim bu konu üzerinde çokça düşünmüş ve çokça eser ortaya çıkarmıştır. Biz de araştırmamızda bu konuyla ilgili olarak bazı bakış açılarını ve olguları ele almaya gayret ettik.

Araştırmamızın genel konusunu Sünnet'e ittibâ (uyma/tâbi olma) oluşturmaktadır. Bu konuya genel bir başlık olarak, "Hz. Peygamber'in Sünnetine İttibâ'ın Anlam ve Kapsamı" şeklinde bir isimlendirme yapılmıştır. Araştırmamızın bu başlığı, çok genel bir anlamı ihtiva etmesi açısından oldukça geniş bir konuyu ifade etmekle beraber, elbette her şeyi içerme gayretinde olmayıp, bütün meseleleri çözmeyi de iddia etmemektedir. Fakat yine de mümkün mertebe kapsayıcı bir değerlendirmenin yapılarak kayda değer bir katkının yapılması hedeflenmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmamızın konusundaki genel amaç, Hz. Peygamber'in sünnetine ittibâ meselesine, mutlak anlamda olmasa da, mümkün mertebe kapsayıcı ve ilkeli bir bakış açısının sunulmasıdır.

Bölümler özelinde baktığımızda araştırmamızdaki birinci amaç, Sünnet'in İslam'ın asıl hedefleri doğrultusundaki işlevinin ortaya konulması ve böylece hidayet, doğruluk, adalet, nefsin arınması gibi temel İslamî değerler üzerinden Sünnet'e ittibâın/uymanın tespit edilmesidir. Bu noktada Kur'ân ayetleri incelenmiş; dinin ve peygamberin gönderilmesindeki bazı amaçlar ile Hz. Peygamber'in peygamberliğinin bazı işlevleri ortaya konulmuştur.

Araştırmamızdaki ikinci özel amaç, Hz. Peygamber'in bütün fiillerinin tek bir sınıfta kabul görmemesi, onun beşerî ve nebevî fiillerinin, başka bir açıdan söylersek, yapılması istenen ve gerekli/zorunlu olan fiilleri ile yapılması gerekli/zorunlu olmayan fiillerinin ayrılarak Sünnet'e ittibâın hangi tür fiilleri kapsadığının ortaya konulmasıdır. Böylece İslam'ın esas yapılmasını istediği fiillerin öne çıkarılması ve Sünnet'e ittibâın öncelikle bu tür fiiller üzerinden değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

Araştırmamızdaki üçüncü özel amaç, Hz. Peygamber'in fiillerinin araç, amaç, niyet, şartlar, süreklilik gibi durumlar üzerinden incelenerek Hz. Peygamber'in ne yapmak istediğinin, asıl amacının ne olduğunun, işlediği herhangi bir fiiliyle o fiilin diğer insanlarca da aynen ve her zaman yapılmasını kastedip kastetmediğinin tespit edilmesidir. Böylece, yüzeysel ve taklide dayanan bir anlayış yerine, bilinçli ve amaca yönelik bir anlayışla Sünnet'teki fiillerin değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN PLANI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Araştırmamız girişle beraber üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmamızın içerik, önem, amaç, yöntem ve kaynaklarına dair bazı bilgiler verildikten sonra kavramlara geçilmiş, burada "sünnet", "ittibâ" ve "teessî" kavramları ele alınmıştır.

İlk bölümde, Sünnet'in esas amaçlarının genel olarak ifade edilmesi açısından; kısaca, "İslam'ın genel amaçları", "Hz. Peygamber'in vazifeleri" ve "Hz. Peygamber'in peygamberliğinin bazı işlevleri" olarak üç kısım işlenmiştir. Bu noktada İslam'ın temel dayanağı olan Kur'ân'dan yola çıkılarak, "Hz. Peygamber ve Kur'ân niçin gönderildi?" gibi soruların cevapları aranmış ve ayetler üzerinden bulunan cevaplar ilk bölümün başlıklarını şekillendirmiştir. Başlıklar altında konular işlenirken genellikle her konu için kişisel bakışla/yorumla bir giriş yapılmış, ardından konuyla ilgili kavram veya kavramlar açıklanmıştır. Sonrasında ise tefsirlerden de faydalanılarak ilgili ayetler, peşinden de hadisler ele alınmıştır. Son olarak ise işlenen konu ile Sünnet ve Sünnet'e ittibâ arasında bir bağ kurularak her bir konu için ayrı ayrı neticeler ortaya konmuştur.

Bazı yerler haricinde, başlıkların içeriğinde konuların detaylarına fazla girilmemiş, daha çok bütüne dair bir bakış açısı sunulması hedeflenmiştir. Bu bölümün alt başlıklarının oluşturulmasında esas kaynak olan Kur'ân yeterli görülmüş ve maksadı gerçekleştirdiği düşünüldüğü için bu hususta genel olarak daha başka kaynaklara müracaat edilmemiştir. Bu noktada, bu bölümün bir yönüyle şahsî bir çabanın ürünü olduğunu da kısmen söyleyebiliriz. Ele alınan ayetlerin bir kısmının değerlendirilmesinde Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'u'l-Beyân*, Mâturîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vîlât*, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*, ve Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-Ğayb* adlı tefsirlerinden faydalanılmıştır. Konuların işlenmesinde makale ve tebliğler başta olmak üzere çeşitli kaynaklardan da faydalanılmıştır.

İkinci bölümde, Hz. Peygamber'in fiilleri, alt başlıklarıyla beraber genel bir kapsamla "dünyevî" ve "dinî" olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. İlgili bazı eserlerin de doğrudan yönlendirmesiyle yapılan böylesi bir ayrım, Hz. Peygamber'in herkes gibi olan temel insanî tarafı ile herkese örnek olan insanî ve nebevî tarafını ortaya koyması açısından uygun görülmüştür. İlgili başlıklar altında konular işlenirken her konu için öncelikle kişisel bakış açıları ve yorumlar girizgah olarak ortaya konmuştur. Sonrasında ise ilgili kaynakların da yönlendirmesiyle konular ilk bölüme oranla daha detaylı bir içerikle ele alınmış, çeşitli değerlendirme ve kabullere ve ilgili bazı ayetlere yer verilmiş, örnek olabilecek bazı hadisler de zaman zaman kapsamlı

değerlendirmelere tabi tutularak ortaya konmuştur. Her konu sonunda da, konu ile Sünnet'e ittibâ arasındaki ilişki ele alınarak genel bir neticeye varılmaya çalışılmıştır.

Bu bölümdeki kaynaklar, fıkıh usulü ile hadis ve sünnet alanında ele alınan bazı eser, tez, makale, tebliğ gibi çalışmalardan oluşmaktadır. Cassâs'ın (370/981) *el-Fusûl fi'l-Usûl*, Serahsî'nin (ö. 483/1090 [?]) *Usûlu's-Serahsî (Temhîdu'l-Fusûl fi'l-Usûl)*, Gazâlî'nin (ö. 505/1111) *el-Mustasfâ*, Âmidî'nin (ö. 631/1233) *el-İhkâm fî Usûli'l-Âhkâm*, Şâtıbî'nin (ö. 790/1388) *el-Muvâfakât*, Dihlevî'nin (ö. 1176/1762) *Huccetullâhi'l-Bâliğa* adlı eserleri, faydalanılan usul kaynakları arasındadır. Fakat konumuzla ilgili kapsamlı içeriğinden dolayı bu bölümü şekillendirmemize büyük etki eden ve içeriğinden çokça faydalandığımız Muhammed Süleyman el-Aşkar'ın, kısaca, *Ef'âlu'r-Rasûl* adlı hacimli eserini ayrıca zikretmemiz gerekmektedir. Bunların dışında, çeşitli makale ve bildirilerinden de sıklıkla istifade edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, Sünnet'e ittibâ noktasında, Hz. Peygamber'in işlediği fiillerin doğru anlaşılabilmesi için onların; amaç, niyet, süreklilik ve şartlar gibi, çeşitli açılardan ve kısmen etraflıca incelenmesine çalışılmıştır. Bu bölümdeki konu başlıkları da ilgili kaynakların yönlendirmesiyle oluşturulmuşlardır. Konular işlenirken diğer bölümlerde olduğu gibi, öncelikle kişisel düşüncelerle bir giriş yapılmış, ardından çeşitli değerlendirmelerin de desteğiyle konu ele alınmış, örnek olabilecek bazı hadislere özellikle yer verilmiş ve bunlarla konu arasında mümkün mertebe kapsamlı açıklama ve yorumlar yapılmıştır. Her bir konu sonunda ise ilgili konu etrafında Sünnet'e ittibâın durumu ve dikkat edilmesi gerekenler, netice olarak sunulmuştur. Bu bölümdeki kaynaklar ise ikinci bölümde kullandığımız kaynaklarla hemen hemen aynıdırlar.

Çalışmamızın genelinde Hz. Peygamber'in fiilleri üzerine yoğunlaşılmış, kullanılan rivayetlerin çoğu *Kütüb-i Sitte*'den alınmakla beraber, Malik b. Enes'in (ö. 179/795) *el-Muvatta'*, kısmen Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Musned* adlı eseri ile, birkaç rivayet için bazı meşhur eserlerden de faydalanılmıştır. Bunların haricinde, konularla ilgili dikkat çekici bazı olaylar için, bazı meşhur siyer eserlerinden de, çok az olsa da, faydalanılmıştır. Birinci bölüm başta olmak üzere, çeşitli ilke ve konuların açıklanmasında Kur'ân-ı Kerîm'deki ayetlerden de mümkün mertebe faydalanılmış

ve istisnaî birkaç durum hariç, ayetlerin tercümesinde tamamen TDV'nin *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* adlı meal kullanılmıştır.

4. KAVRAMLAR

a. Sünnet Kavramı

Kelime olarak sünnet; suret, görünüş, yüz (ve yüzün farklı bölgeleri), davranış, yaşayış, yol, gidişat, üslûp, tabiat, yaratılış gibi anlamlara gelmektedir.[1] Yol manasına vurgu yapılarak sünnetin "övülmüş doğru yol" manasına geldiği ve bir kimsenin "ehl-i sünnet" olarak vasıflanmasıyla da, "övülmüş doğru yol ehli" anlamının kastedildiği ifade edilmektedir.[2] Sünnet başkaca; iyi veya kötü olsa da, uyulan ve alışılmış yol olarak da ifade edilmektedir.[3]

Terim olarak ise sünnet; Hz. Peygamber'in sözleri, fiilleri ve onaylarıdır.[4] Bir tanımlamaya göre ise, "Hz. Peygamber'in sözlü ve fiili olarak emrettiği, yasakladığı veya tavsiye (nedb) ettiği şeylerdir."[5] Başka bir tanımlamaya göre de, Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm dışında yer alan sözlü ve fiilî emir, yasak ve davetleri anlamına gelmektedir.[6] Hadis ilminde ise sünnet daha genel bir manayı ifade etmekte ve Hz. Peygamber'in hadisleri için kullanılmaktadır.[7] Sahabe ve selefin sünnet kelimesini tekil ve elif-lâm takısıyla (السنة) kullanması da Hz. Peygamber'in sünnetini ifade etmektedir.[8]

Sünnet kavramının önemi ortada olmakla beraber, İslam'daki kapsam ve anlamı hakkında birçok tanım ve tartışmanın yapıldığı da bir gerçektir. İlim ehlinden

---

[1] Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem ibn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y., C.13, s.224-26; Ebû Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, tah. Muhammed Na'îm el-'Arkasûsî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2005/1426, s.1207. Ayrıca bkz.: er-Râğib el-Isfehânî, *Mufredâtu Elfâzı'l-Kur'ân*, tah. Safvân 'Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Dımeşk (Şam) / ed-Dâru'ş-Şâmiyye, Beyrut, 2009/1430, s.429.

[2] İbn Manzûr, a.g.e., C.13, s.226.

[3] Yusuf el-Karadavî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul, Nida Yay., İstanbul, 2009, s.23.

[4] Muhammed Ebû Zehra, *Usûlu'l-Fıkh*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, y.y., t.y., s.105; Talât Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, AÜİF Yay., Ankara, 1993, s.15.

[5] Muhammed 'Accâc el-Hatîb, *Usûlu'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2006/1426-27, s.13.

[6] İbn Manzûr, a.g.e., C.13, s.225.

[7] Koçyiğit, a.g.e., s.15.

[8] el-Karadavî, a.g.e., s.24. "Sünnet"in hadislerde kelime ve terim anlamıyla çeşitli kullanımları (s.31 vd.) ve sahabe dilindeki kullanımlarına (s.68 vd.) dair geniş bir çalışma için bkz.: Mehmet Avcı, *Hadislerde Sünnet Kavramı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), SAÜSBE, Sakarya, 2009.

kimileri bu kavramı kısaca tanımlarken kimileri de detaylı ve taksimatlı açıklamalara başvurmuştur. Yapılan tanım ve açıklamaların bazen belirli bir ilim çerçevesinde, bazen ise çok daha bütüncül ve genel bir anlamda yapıldığını görmekteyiz. Biz her iki yaklaşımı da benimsemekle beraber, çalışmamızda Sünnet'i daha çok İslam dairesinde dünya hayatının yaşanması yönüyle ve bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmeye gayret ettik.

Sünnet'in anlam ve kapsamına dair bazı yaklaşım ve tanımlamaları aşağıdaki gibi sunabiliriz:

1. Hanefi usulcülerinden Cassâs (ö. 370/981) şu sözü aktarmaktadır: "Peygamber'in (s.a.v.) sünneti, uyulması ve devam edilmesi için yaptıkları ve söyledikleridir." Ardından Sünnet'i söz ve fiil olarak iki kısımda değerlendirmekte, sözden; emir ve yasak gibi ifadeleri, fiilden de Hz. Peygamber'in bizzat yaptıkları ve kötü olanı terk ettiği eylemleri kastetmektedir.[9]

2. Serahsî (ö. 490/1097) tarafından Sünnet şer'î olarak şöyle tanımlanmaktadır: "Rasûlullah'ın (s.a.v.) ve ondan sonra sahabenin takip ettikleri / ortaya koydukları yoldur."[10]

3. İki çeşit sünnet: a- Uyulması hidayet, terki dalalet olan (Bayram namazı, ezan, kamet, cemaatle namaz gibi), b- Uyulması güzel, terki günah olmayan (Peygamber'in oturuşu, kalkışı, giyinişi, hayvana binişi gibi)[11]

4. Şâtıbî'de (ö. 790/1388) Sünnet'in tanımı kısaca şöyledir: a- Kur'ân'da bulunmayıp Hz. Peygamber'den nakledilenler, b- "Bid'at"ın zıttı manasında (Hz. Peygamber'e aykırı hareket eden kimsenin bid'at üzere olduğu kabulüne yer verilir.), c- Sahabenin ameli.[12] Bunların üzerine daha sonra Sünnet'i; Hz. Peygamber'in sözü,

---

[9] Ahmed b. 'Alî Ebû Bekr er-Râzî el-Cassâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, Vizâratu'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, [Kuveyt], 1994/1414, C.3, s.235.

[10] Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Usûlu's-Serahsî (Temhîdu'l-Fusûl fi'l-Usûl)*, tah. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Lecnetu İhyâi'l-Me'ârifi'l-'Osmâniyye, Haydarabad, 1993, C.1, s.113.

[11] Serahsî, a.g.e., C.1, s.114.

[12] İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât (el-Muvâfakât fî Usûli'ş-Şerî'a)*, tah. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlu Selmân, Dâru İbn 'Affân, Riyad, 1997/1417, C.4, s.289-90.

fiili ve ikrarı ve bunlara ek olarak sahabe veya halifelerden gelenler olarak dört yönüyle ifade etmektedir.[13]

5. Sünnet kavramına bir yaklaşım da şöyledir: a- Hz. Peygamberden nakledilen nafile ibadetler, b- Hz. Peygamber'den edille-i şer'iyyenin beyanıyla ilgili olup, ondan gelen söz, fiil ve ikrarlar.[14]

6. Erken dönem Mutezilî âlimlerinden Câhız (ö. 255/869), "Kitap ve Sünneti, bilgilerin en yücesi, fikirlerin en şereflisi olarak görmüş"tür.[15] Bunun devamında Hüseyin Akyüz'ün çalışmasından şunları aktarabiliriz: "Bu bağlamda el-Câhız'ın sünnet terimini, Hz. Peygamber'in yaptığı uygulamalar ve belirlediği davranış tarzları anlamında kullandığını söyleyebiliriz."[16]

7. Salahattin Polat, Sünnet için şöyle bir ifade kullanmaktadır: "…İslâm'ın birey ve toplum hayatındaki tezahürüdür."[17]

8. Sünnet'in tanımı İslamî ilimlere göre değişebilmektedir. Hadisçilerin her şeyi kapsayıcı olarak, fıkıhçıların ise daha çok Hz. Peygamber'in fiillerini sünnet kapsamında değerlendirdiklerini söyleyebiliriz.[18]

---

[13] A.g.e., C.4, s.293.

[14] 'Alî b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fi Usûli'l-Âhkâm*, tah. 'Abdurrezzâk 'Afîfî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, h. 1402, C.1, s.169.

[15] Hüseyin Akyüz, "El-Câhız'ın Sünnet/Hadis Hakkındaki Görüşleri", *OMÜİFD*, 2011, S.31, s.248.

[16] A.g.m., s.249.

[17] Salahattin Polat, "Sünnetin Hayata İntikalindeki Gerilim Noktaları, Açmazlar ve Problemler", *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu*, (11-12 Mayıs, 2007), Konya İlahiyat Derneği Yay., Konya, 2008, s.186.

[18] Bkz.: İ. Hakkı Ünal, "Hanefî Usulcülere Göre Hz. Peygamberin Fiilleri", *AÜİFD*, 1997, C.37, S.1, s.191. Fıkıhçıların Sünnet'e bakış açılarındaki bazı farklılıklara dair özet bir değerlendirme için bkz.: H. Yunus Apaydın, "Hz. Peygamber'in Fonksiyonu ve Sünnetin Değeri", *ERÜSBE Dergisi*, 1996, S.7, s.154. (Burada bazı âlimlerin söz ve fiillerde ayrım yapılarak Hz. Peygamber'in davranışlarına ittibâ gerekmediği görüşüne, bazılarının Hz. Peygamber'in emirlerinin "nedb" ifade ettiği görüşüne, bazılarının ise Hz. Peygamber'in söz ve tasarruflarının tasnif edilmesi gerekliliği görüşüne yer verilmiştir.) Ayrıca, fıkıh ve hadis alanında sünnet kavramının anlam ve kapsamına yönelik bazı farklı yaklaşımlar ve Sünnet'in teşrî' kaynağı olması mevzusu için bkz.: Recep Özdemir, "Fıkhî Hükümlerin Tesisinde 'Sünnet'in Değeriyle İlgili İndirgemeci Yaklaşımın Eleştirisi", *Uluslararası Yanlış Algılar ve Doğru İslam Sempozyumu*, (28-30 Ekim, 2016), Şanlıurfa, 2016, s.451 vd.

9. Sünnet'in tanımlarını hadis ve fıkıh âlimleri açısından şu şekilde aktarabiliriz:

a- Hadisçiler Sünnet'i Hz. Peygamber'den gelen her çeşit bilgi[19] olarak kabul etmektedirler (söz, fiil, takrir, şemail, sîret gibi). Bunların şer'î olup olmaması fark etmemektedir. Bu alanda "Sünnet" ile "Hadis" eş anlamlı kullanılmaktadır.[20]

b- Fıkıh usulcüleri Sünnet'i Kur'ân dışında sadır olan şer'î hükümlerle ilgili söz, fiil ve takrirler olarak kabul etmektedirler.

c- Fakihler ise Sünnet'i şer'î hükümle ilgili olan fiiller (vacip/farz, haram, mübah gibi) olarak kabul etmektedirler.[21]

10. Benzer bir Sünnet tanımlama farklılıklarını da şöyle aktarabiliriz:

a- Hadisçiler: Hz. Peygamber'in bütün söz, fiil ve takrirleri,

b- Fıkıhçılar: Farz ve vacip dışındaki Hz. Peygamber'in hükümleri,

c- Usul-i Fıkıhçılar: Kur'an dışında Hz. Peygamber'in şer'i söz, fiil ve takrirleri,

d- Kelamcılar ve bazı fıkıhçılar: Bidat karşıtı olan (şey)[22]

11. Hayri Kırbaşoğlu, yukarıdaki tanımlamalardaki parçacı yaklaşım yerine şöyle düşünmektedir: "Sünnet parçalanmaz bir bütün halinde bir hayat tarzı, bir dünya görüşüdür."[23] Hz. Peygamber'in sünnetinin kaynağı olarak da şöyle demektedir: "O'nun Sünneti'nin, yani ortaya koyduğu modelin temel dayanağı bizzat

---

[19] Hadisçilerin Hz. Peygamber'in sözü, fiili, takriri vb. her şeyine dair nakilleri sünnet olarak görmelerine yönelik bir eleştiri için bkz.: Yavuz Ünal, "Gelenek-Sünnet İlişkisi", *OMÜİFD*, 1999, C.11, S.11, s.80.

[20] Ali Çelik, "hadis" ve "sünnet" kavramının hadis usulünde aynı veya yakın manada oluşundan bahsettikten sonra şöyle demektedir: "En yalın ifadesiyle Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinin, sözlü rivayetleri *hadis;* uygulanagelen söz ve fiilleri ise, *sünnet*'tir." Bkz.: Ali Çelik, "Sünnet'e İttibâ Konusunda Farklı Eğilimler", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2000, C.13, S.1, s.75.

[21] Hatîb, *el-Usûl*, s.13-14. Ayrıca bkz.: Muhammed 'Accâc el-Hatîb, *es-Sunne Kable't-Tedvîn*, Mektebetu Vehbe, y.y., 1988/1408, s.15-16.

[22] M. Hayri Kırbaşoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1999, s.57. Sünnetin hadis, fıkıh, tefsir, kelâm, tasavvuf, İslam tarihi ilim dallarındaki mana, yaklaşım ve kullanımı için ayrıca bkz.: Avcı, *Sünnet Kavramı*, s.18 vd.

[23] Kırbaşoğlu, a.g.e., s.61.

Kur'an'dır; diğer bir ifade ile Sünnet temelde Kur'an'dan kaynaklanmıştır."[24] Bu istikamette, kaynağı ve kapsamı açısından Sünnet'e getirdiği geniş tanım ise şöyledir:

> "Hz. Peygamber'in kendi döneminde İslam Toplumunu, akide, ibadet, tebliğ, eğitim, ahlak, hukuk, siyaset, ekonomi gibi çeşitli alanlarda; kısacası bireysel, toplumsal ve evrensel olmak üzere hayatın her alanında, yönlendirip yönetmede, Kur'an başta olmak üzere, esas aldığı ilke ve prensipler bütününün oluşturduğu bir 'zihniyet' ya da 'dünya görüşü'dür."[25]

12. Sünnet'i geniş bir biçimde tanımlayanlardan birisi de Musa Carullah Bigiyef'tir (1874-1949):

> "Hz. Peygamber'in kendi risaletini gerek kendi ümmetine gerekse bütün insanlığa tebliğ etmek için, nebevî fiil ve davranışları, söz ve ifadeleri, başkalarının davranışlarını bilerek ikrar ve onaylamaları, kabile ve krallıklara yazdığı mektupları ile ortaya koyduğu ve takip ettiği yol ve yönteme, hayat tarzına sünnet denir."[26]

Tanımda "nebevî" ifadesi dikkat çekicidir. Buna göre esas olarak Hz. Peygamber'in peygamberliğiyle özdeşleşen davranışları sünnet kapsamında kabul edilmektedir. Dolayısıyla beşerî davranışların ayrı bir konumda yer aldığı ve doğrudan Sünnet'in aslî tarafına dâhil edilmediği anlaşılmaktadır. Yine Bigiyef, "Buna göre Resul-i Ekrem'in kendisine gelen vahyi ve risaleti tebliğ etme amacıyla yaptığı ve yapmaya çalıştığı her şey sünnettir."[27] demek suretiyle Sünnet'in kapsamını temelde Kur'ân ve İslam'ın hayata geçirilmesi olarak ifade etmiştir.

13. Kısaca yapılan ve aynı zamanda bütüncül bir kapsamı ifade eden tanımlardan biri şöyledir: "Sünnet, Hz. Muhammed s.a.'in Allah'a kulluğunun pratiğidir."[28]

---

[24] Kırbaşoğlu, a.g.e., s.77.
[25] Kırbaşoğlu, a.g.e., s.83.
[26] Musa Carullah Bigiyef, *Kitabu's-Sunne*, çev. Mehmet Görmez, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2009, s.6.
[27] Bigiyef, a.g.e., s.6.
[28] Raşit Küçük, "Hz. Peygamber ve Örnekliğinin Mahiyeti", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri - Kutlu Doğum Sempozyumu* içinde, TDV Yay., Ankara, 2003, s.293.

14. Yusuf el-Karadavî de şöyle bir tanım getirmektedir: "Sünnet, Allah'ın dinini anlama ve onu hayattaki bütün işlere uygulamada teorik ve pratik olarak Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu nebevî yöntem demektir."[29] Kur'ân'la olan ilişkisi için de şu ifadeleri kullanmaktadır: "Sünnet, bir yandan Kitap'ı açıklarken, diğer taraftan da Kitap'ın yörüngesinde döner ve ondan dışarı çıkmaz."[30]

15. Sünnet'i sözlü ve yazılı olarak aktarılan rivayetlerle sınırlı görmeyip onu hayatın içine taşıyan bir anlayışla değerlendirenler de bulunmaktadır: "Nebevi Sünnet, ne rivayet edilen kelimelerden, ne okunan ibarelerden ne de mahzenlerde muhafaza ettiğimiz cilt cilt kitaplardan ibaret değildir. Sünnet, başlı başına mütekâmil bir hayat tarzıdır. O, ince, derin ve sağlam bir metoddur."[31]

Yukarıdaki görüşten hareket ederek diyebiliriz ki Sünnet, esas itibariyle Hz. Peygamber'den Müslüman ümmete tevatüren miras olarak kalan İslamî yaşayışın, geleneğin adıdır.

16. Sünnet'in, Kur'ân'ın anlaşılması için elzem bir kaynak olduğuna da vurgu yapılmaktadır. Hz. Peygamber'in, ilâhi düzenin günlük hayata geçiriliş şeklini göstermiş olduğunu ifade eden Kamil Çakın, "Kur'an-ı Kerim sünnet dikkate alınmaksızın yaşanamaz."[32] demektedir. Dolayısıyla, yukarıda Sünnet'in temel kaynağının Kur'ân olduğu bildiren görüşlerden farklı olarak burada Kur'ân'ı anlama noktasında Sünnet'e ihtiyaç duyulduğu açıklanmaktadır. Burada H. Akyüz'ün Câhız hakkındaki şu açıklamasını aktarabiliriz: "el-Câhız'a göre sünnet de kitap gibidir. Onun destekleyicisi ve açıklayıcısıdır." (Burada eşitlik kastedilmemektedir, çünkü Kur'ân'ı inkârın cezasının daha ağır olduğu vurgulanmaktadır.)[33]

Sünnet'e dair yukarıda verilen bazı açıklamalardan yola çıkarak diyebiliriz ki, kelime olarak sünnet, bir insanın gündelik ve genel yaşayış tarzı, dünya görüşü, kültürü, alışkanlıkları, kişiliği vb. durumlarını ifade eden; aynı zamanda İslamî açıdan büyük önem de arz eden geniş kapsamlı bir kelimedir. Çünkü bu kelime

---

[29] Karadavî, a.g.e., s.24.
[30] Karadavî, a.g.e., s.163.
[31] Sözün sahibi "Katar Diyanet İşleri Başkanı Abdullah el-Ensarî" olarak belirtilmiştir. Bkz.: Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV Yay., Ankara, 1997, s.92.
[32] Kâmil Çakın, *İslam'da Hadis ve Sünnetin Yeri*, Seba Yay., Ankara, 1997, s.22.
[33] H. Akyüz, a.g.m., s.249.

İslam'ın peygamberi için tek başına özel bir anlamı içermekte ve bu anlamıyla bir Müslüman'ın inanç ve amel boyutunda sahip olması gereken hayat tarzını ifade etmektedir. Kavramsal olarak ise kısaca diyebiliriz ki Sünnet, Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm kaynaklı, fakat aynı zamanda Kur'ân'ı da açıklayan İslamî genel hayat tarzı ve bu istikametteki özel söz, davranış ve tutumlarıdır.

b. İttibâ Kavramı

İttibâ' (اتّباع), fiil kökü (تَبِعَ) itibariyle; bir şeye/kimseye uymak, tâbi olmak, fiillere uymak, bir şeyin/kimsenin izinden/arkasından yürümek, uğramak, beraber olmak/zaman geçirmek gibi anlamlara gelmektedir.[34]

İttibâ, fiil kökleriyle (اتّبع , تبع) Kur'ân'da çokça yer almakta ve orada da, iyi veya kötü olsun, uyma, tâbi olma, peşinden gelme/gitme gibi anlamlara gelmektedir.[35] Bu noktada bazı ayetleri örnek olarak verebiliriz:

*"Dedik ki: Hepiniz cennetten inin! Eğer benden size bir hidayet gelir de her kim hidayetime **tâbi olursa** onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler."*[36]

*"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine **tâbi oldular**."*[37]

*"Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helâl ve temiz olanlarından yeyin, şeytanın **peşine düşmeyin**; zira şeytan sizin açık bir düşmanınızdır."*[38]

*"Onlara (müşriklere): Allah'ın indirdiğine **uyun**, denildiği zaman onlar, 'Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola **uyarız**' dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyseler?"*[39]

---

[34] İbn Manzûr, a.g.e., C.8, s.27; Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.706; Isfehânî, a.g.e., s.162.
[35] "İttibâ"ın fiil kökleriyle geçtiği bazı ayetler için bkz.: Bakara, 2/38, 102, 120, 143, 145, 166, 167, 168, 170, 208, 262, 263; Âl-i İmrân, 3/7, 20, 31, 53, 55, 68, 73, 95, 162, 167, 174; Nisâ, 4/27, 83, 115, 125, 135.
[36] *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, hzl. Hayrettin Karaman ve diğerleri, TDV Yay., Ankara, 2006, Bakara, 2/38.
[37] Bakara, 2/102.
[38] Bakara, 2/168.
[39] Bakara, 2/170.

*"Güzel söz ve bağışlama, **arkasından** incitme **gelen** sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, halîmdir."*[40]

*"(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana **uyunuz** ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir."*[41]

*"(Havârîler:) Rabbimiz! İndirdiğine inandık ve Peygamber'e **uyduk**. Şimdi bizi (birliğini ve peygamberlerini tasdik eden) şahitlerden yaz, dediler."*[42]

*"De ki: Allah doğruyu söylemiştir. Öyle ise, hakka yönelmiş olarak İbrahim'in dinine **uyunuz**. O, müşriklerden değildi."*[43]

*"De ki: Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size, ben bir meleğim de demiyorum. Ben, sadece bana vahyolunana **uyarım**. De ki: Kör ile gören hiç bir olur mu? Hiç düşünmez misiniz?"*[44]

Bazı ayetlerde aynı manalarda olmak üzere doğrudan "ittibâ" (اتّباع) biçiminin de kullanıldığını görmekteyiz:

*"...Ancak her kimin cezası, kardeşi (öldürülenin velisi) tarafından bir miktar bağışlanırsa artık (taraflar) hakkaniyete **uymalı**..."*[45]

*"...Onun hakkında ihtilâfa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler; bu hususta zanna **uymak** dışında hiçbir (sağlam) bilgileri yoktur..."*[46]

Yukarıdaki ayetlerden de anlaşılabileceği gibi, ittibâ kelimesi; bir bilgiyi, düşünceyi, âdeti, yaşam tarzını takip etmeyi/benimsemeyi veya sahip oldukları bilgi, düşünce, inanç ve yaşam tarzı açısından belli kişilere/toplumlara uymayı ifade etmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e veya Sünnet'e ittibâ denildiğinde, kısaca,

[40] Bakara, 2/263.
[41] Âl-i İmrân, 3/31.
[42] Âl-i İmrân, 3/53.
[43] Âl-i İmrân, 3/95.
[44] En'âm, 6/50.
[45] Bakara, 2/178.
[46] Nisâ, 4/157.

Hz. Peygamber'in sahip olduğu/öğrettiği inanç ve yaşayış biçimine uymayı anlayabiliriz.[47]

Kur'ân'da Hz. Peygamber'e ittibâın/uymanın emredildiğini ve bunun dinin temel bir gereği olduğunu açıkça görmekteyiz. Yukarıda da verdiğimiz bir ayette bu durum şöyle ifade edilmektedir:

(قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللهَ فَاتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ اللهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ)

"(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana ***uyunuz*** *ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir."*[48]

"İttibâ" denildiğinde akla onun "taklit"le ilişkisi de gelebilmektedir. Fakat ittibâ ile taklit arasında önemli bir fark bulunmaktadır. İttibâ; delil, bilgi ve iradeli eylemleri ifade ederken, taklit ise; delilsiz, bilgisiz, şuursuz ve iradesiz eylemleri ifade etmektedir.[49]

c. Teessî Kavramı

İttibâa yakın bir manayı ifade etmesinden dolayı burada "teessî" kavramına da değinebiliriz.

Kur'ân, Hz. Peygamber'de Müslümanlar için güzel bir örnek/lik olduğunu bildirmektedir.[50] İlgili ayetin meâlinde yer alan "örnek" ifadesinin asıl metindeki şekli "usve" (أُسْوَة)'dir. "Usve"; örnek, uyulacak kimse gibi anlamlara gelmekte; birine uyma, birini örnek alma, biri gibi olma, bağlı olma şeklindeki manaları ifade eden "i′tesî", "teessâ" ve "teessî" gibi fiil ve mastar hâldeki ifadelerle aynı kökü paylaşmaktadır.[51]

---

[47] Sünnet'e uymanın/bağlı olmanın önemi ve gerekli oluşunun ayet ve hadisler üzerinden genişçe ele alındığı bir çalışma için bkz.: Aynur Uraler, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 1998, s.31-59.

[48] Âl-i İmrân, 3/31.

[49] Çelik, a.g.m., s.78-79. "İttibâ"ın kelime ve terim anlamı, anlamsal yakınlığı olan diğer bazı kelimelerle (taklîd, teessî, teşebbüh) ilişkisi ve ayet ve hadislerde kullanıldığı yerler için ayrıca bkz.: Çelik, a.g.m. s.77-79. Ayrıca bkz.: 81 vd.

[50] Ahzâb, 33/21.

[51] İbn Manzûr, a.g.e., C.14, s.34-35. Ayrıca bkz.: Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.1259; Isfehânî, a.g.e., s.76.

Kısaca Hz. Peygamber'in yaptığı gibi yapmak olarak açıklanan[52] ve ittibâdan daha dar anlamı ifade eden[53] "teessî"den bahisle Hz. Peygamber'e uyma ve onu örnek almada şu şartlar öne sürülmektedir:

a. Fiilin Sûretinde Muvafakat: İşlenen fiile şekil, zaman, mekân vb. özellikleri yönüyle uymaktır. Örnek olarak, mekânın değil zamanın önemli olduğu namaz ibadetinde, Hz. Peygamber'in kıldığı yerde kılmak gerekmez. Sadaka ibadetinde ise, sadaka verdiği kişi değil, sadaka verme fiili açısından Hz. Peygamber'e uymak gerekir.

b. Fiilin Sıfatı ve Cihetinde Muvafakat: Bir fiil hangi hüküm üzere yapılmışsa o hükümle (vacip, mendup vb.) yapmaktır.

c. Fiil ve Terk'te Hz. Peygamber'e Muvafakat: Yapılan veya terk edilen fiilde niyet Hz. Peygamber'e uymak olmalıdır.[54]

"Teessî"nin fiil ve terkte olduğu ve şekil ve amaç/niyet yönüyle bir fiilin aynısını yapmayı ifade ettiği, aksi durumda ise teessînin gerçekleşmeyeceği belirtilmektedir.[55] Burada ittibâ kavramına değinirsek, ittibâ; söz, fiil ve terkte olmaktadır. Sözde ittibâ, amaç doğrultusunda (vech) sözün gereğini yapmaktır. Fiilde ittibâ ise fiilin aynısını uygulamaktır (teessî).[56]

Yukarıda yer alan ifadeler ışığında diyebiliriz ki, Hz. Peygamber'e uymak ve onu örnek almanın özel bir alanı ve anlamı olmalıdır. Sünnet'e uymak Hz. Peygamber'den gelen her şeyi ayırt etmeksizin harfi harfine taklit etmek anlamını taşımamalıdır.[57] Dolayısıyla Sünnet'e ittibâı, İslam'ın insanlar üzerindeki amaçlarını yerine getirme ve diğer insanların da yapmasını arzulamak üzere Hz. Peygamber'in söyledikleri/emrettikleri, yaptıkları ve terk ettiklerine şekil ve niyet dengesi gözetilerek uymak, şeklinde tanımlayabiliriz.

---

[52] Mâzin İsmail Haniye, "Hz. Peygamber'e Cibillî Fiillerinde Tâbi Olma", çev. Erdoğan Sarıtepe, *FÜİF Dergisi*, 2010, C.15, S.1, s.345.
[53] Haniye, a.g.m., s. 347.
[54] Haniye, a.g.m., s.346.
[55] Âmidî, a.g.e., C.1, s.172. Benzer bir anlam için ayrıca bkz.: Çelik, a.g.m., s.82.
[56] Âmidî, a.y.
[57] Kırbaşoğlu, a.g.e., s.72-73.

BİRİNCİ BÖLÜM
SÜNNET'E İTTİBÂIN İSLAM'IN AMAÇLARI VE HZ. PEYGAMBER'İN VAZİFELERİYLE İLİŞKİSİ

Sünnet, dinin anlaşılması ve yaşanması açısından oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Genel kabul böyle olmakla beraber, sünnet meselesi ve kavramının detaylarına, mahiyetine vs. inildiğinde elbette ortaya birbirinden farklı görüş ve sonuçlar çıkabilmektedir. Çünkü sünnet kavramı fıkıh ve hadis gibi ilmî alanlar zaviyesinden ele alınmakta, bu kavram, ele alındığı ilmin alanı çerçevesinde kendine anlam kazanmaktadır.[58] Bu anlamlar, ilgili ilimlerin içerisinde işlevsel olmakla beraber, biz burada Sünnet'i farklı bir bakış açısıyla değerlendirmeye çalışacağız. O da bu kavramın belirli alanların sınırlamasına tâbi tutulmadan, İslâm'ın bütününü kapsayan işlevsel bir faaliyet alanı olarak değerlendirilmesidir.[59] Bu noktada Sünnet'i, özellikle İslam'ın genel amaçları ve bu amaçlar doğrultusunda Hz. Peygamber'e yüklediği genel vazifeler açısından ele alacağız. Burada bizim bakış açımıza göre Sünnet, İslam'ın yeryüzünde ve insanlar arasında gözettiği amaçların gerçekleştirilmesinde yürütülen kapsamlı faaliyetin adıdır. Bigiyef'in tanımı da bu yaklaşımımızı desteklemektedir: "… Resul-i Ekrem'in kendisine gelen vahyi ve risaleti tebliğ etme amacıyla yaptığı ve yapmaya çalıştığı her şey sünnettir."[60] Bir başka ifadeyle Sünnet, İslam'ın teorik boyutunun pratik boyuttaki tezahürüdür. Karadavî de bunu şöyle ifade etmektedir: "Sünnet, Allah'ın dinini anlama ve onu hayattaki bütün işlere uygulamada teorik ve pratik olarak Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu nebevî yöntem demektir."[61] İslam'ın hayata yansıması olarak ele alındığında Sünnet'in aslında İslamî hükümlerin hepsine (müstehap, farz,

[58] Sünnet kavramının farklı anlamlarda ele alınmasına dair "Giriş" bölümünün "Sünnet Kavramı" başlığında bazı bilgiler sunulmuştur.
[59] Bu bakış açısıyla ilgili bir Sünnet tanımı için bkz.: Kırbaşoğlu, a.g.e., s.83.
[60] Bigiyef, a.g.e., s.6.
[61] Karadavî, a.g.e., s.24.

vacip gibi) tekabül etme özelliğinin olduğu da belirtilmektedir.[62] Dolayısıyla bu bölümde biz Sünnet'i bazı ilmî alanların teknik tanımları dışına taşıyarak, bütüncül bir manada İslamî hareketlerin ifadesi olarak ele alacağız.

Bu bölümde "Kur'ân açısından İslam'ın genel amaçları", "Kur'ân Açısından Hz. Peygamber'in genel vazifeleri" ve "Kur'ân açısından Hz. Peygamber'in peygamberliğinin bazı işlevleri" şeklinde üç ana başlıklı bir taksimata gittik. Bu genel taksimatın yapılması ve alt başlıklardaki isimlendirmede temelde Kur'ân-ı Kerîm'den hareket ettik.

Sünnet kavramı çerçevesinde İslam'ın amaçlarını ve Hz. Peygamber'in vazifelerini ve peygamberliğinin işlevlerini açıklarken, en üst merci olan Kur'ân'a başvurmaktan daha doğal bir yöntem olmasa gerektir. Nitekim Kırbaşoğlu'nun Hz. Peygamber'le ilgili olarak, "O'nun Sünneti'nin, yani ortaya koyduğu modelin temel dayanağı bizzat Kur'an'dır; diğer bir ifade ile Sünnet temelde Kur'an'dan kaynaklanmıştır."[63] açıklaması, bizim bu yaklaşımımızı desteklemektedir. Sünnetle ilgili yanlış anlayışlara değinen ve bunlardan birinin Sünnet'in kaynağının sadece hadisler olarak görülmesi olduğunu belirten Polat da Sünnet'in temel kaynağının Kur'ân olduğuna vurgu yapmaktadır.[64] Çünkü Hz. Peygamber'in peygamber olması ile İslam'ın var olmasının temel kaynağı Allah'ın "insanlık tarihine müdahalesi"[65] olan Kur'ân'dır. Ali Çelik, Sünnet'in evrenselliğine değinerek şöyle demektedir: "Sünnet, evrenselliğini Kur'an'dan almıştır. Bu itibarla Sünnet'in evrenselliği, Kur'an'ın vaz ettiği evrensel ilkelerle paralellik göstermektedir."[66]

Fakat belirtmemiz gerekir ki, Sünnet Kur'ân'la sınırlı bir bilgi ve fiiller alanı da değildir. Değinmek istediğimiz husus, daha çok Sünnet'in varlığının vahiyle beraber ortaya çıkmış olması ve devamında gelişmesidir. Nitekim Muhammed Accâc el-Hatîb, Sünnet'in, Kur'ân'ın inişiyle beraber İslam'a davetin ilk gününden itibaren

---

[62] Bkz.: Polat, a.g.t., s.186.
[63] Kırbaşoğlu, a.g.e., s.77.
[64] Polat, a.g.t., s.185.
[65] Hasan Onat, "Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, (20-22 Nisan, 2007), İslâmî İlimler Dergisi Yay., Çorum, 2007, s.30.
[66] Ali Çelik, "Sünnet'in Evrensel ve Tarihsel Boyutu", *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri (Kutlu Doğum Sempozyumu)*, (2001), TDV Yay., Ankara, 2003, s.378.

yayılmaya başladığını belirtmektedir.[67] Bu yönüyle Kur'ân-ı Kerîm, Mehmet Görmez'in ifade ettiği üzere, "Bir taraftan toplumu ata, ecdat, kabile ve putların sünnetlerinden ayrılmaya davet ederken, diğer taraftan yavaş yavaş Peygamber Sünnetine de zemin hazırlıyordu."[68]

Bu bölümde kaynak olarak temelde Kur'ân'daki ilgili olduğunu düşündüğümüz ayetlerden yola çıkılmıştır. Buradaki amacımız Sünnet'i ve Sünnet'e ittibâı öncelikle İslam'ın temel kaynağı olan Kur'ân'dan yola çıkarak anlamlandırmaya çalışmak ve onunla olan ilişkisine dair bir bakış açısı sunmaktır.

Bunun haricinde önemli olduğunu düşündüğümüz diğer bir amacımız da, Kur'ân'da yer aldığı ve üzerinde önemle durulduğu hâlde bazı meselelerin Sünnet'le pek ilişkilendirilmemesi karşısında aslında bu meselelerin Sünnet'in içeriğinden ayrı şeyler olmadığını vurgulamaktır. Nitekim Vahîduddîn Hân şu açıklamaları yapmaktadır:

"İnsanların çoğunun sünnete uymaya büyük bir önem verdiklerini ve özen gösterdiklerini görürsün. Ancak önem verilmesi özellikle gereken ve dinin ana eksenini ve özünü oluşturan birçok konuyu Müslümanlar, sünnetin çerçevesi dışında anlamışlardır."[69]

1. KUR'ÂN AÇISINDAN İSLAM'IN GENEL AMAÇLARI

Fıkıh ilmi açısından bakıldığında, ortaya koyulan hükümlerle İslam'ın; bireyin ahlaklanması, toplumda adaletin sağlanması ve bunlarla beraber maslahatın korunmasını da amaçladığı görülmektedir.[70] Amaçlanan maslahatın gerçekleştirilmesinin de; din, can, mal, akıl ve nesil olmak üzere beş şeyin

[67] Hatîb, *Sunne*, s.68.
[68] Görmez, a.g.e., s.226.
[69] Vahîduddîn Hân, "Geleneksel Yaklaşımdan Nebevî Yaklaşıma Sünneti Yeniden Anlamak", çev. Muammer Bayraktutar, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, C.3, S.5, s.179. Benzer durumla ilgili daha fazla açıklama ve değerlendirmeler için bkz.: A.y., s.177 vd. Hân'ın yer verdiği örneklerden biri, ayette (Ahzâb, 33/21) bahsedilen Hz. Peygamber'in örnekliğidir. O, önceki ayete de yer vererek bu ayetin, Hendek Savaşı'nda Müslümanların sabırlarını zorlayan sıkıntılar karşısında sabrıyla Hz. Peygamber'in örnek oluşuna vurgu yaptığını ifade etmektedir. Buradan hareketle sıkıntılar karşısında sabırlı olmanın sünnet oluşundan bahsedilmekte, fakat bazı kimselerin sünnet denildiğinde sadece sakal, misvak, sağ eli/ayağı kullanmak gibi şeyleri sünnet olarak kabul ettikleri belirtilmekle bu durum eleştirilmektedir. Bkz.: A.y., s.177-79.
[70] Ebû Zehra, a.g.e., s.364-66.

korunmasına bağlı olduğu görülmektedir.[71] Dolayısıyla İslam, insanın bireysel ve toplumsal, maddî ve manevî varlığını sürdürebilmesi için bu beş şeyin korunmasını da amaçlamaktadır.

Ali Çelik, Kur'ân-ı Kerîm'in bireysel ve toplumsal istikamette bütün insanlara yaptığı evrensel çağrı ve değerleri şöyle özetlemektedir:

"Tevhid inancı, hakk, adalet, doğruluk, ahde vefa, emanete riayet, hürriyet, istişare, sorumluluk, samimi kulluk, istikamet üzere olmak, eşitlik ilkesi, iyiliği emir kötülükten sakındırma, insanlar arasındaki muamelelerde uyulması istenen güzel ahlak prensipleri gibi hususlar ile kaynaklarda dinin hedefleri olarak zikredilen 'Canı muhafaza, malı muhafaza, aklı muhafaza, dini muhafaza, nesli muhafaza' şeklinde özetlenen tüm insan hakları."[72]

Kur'ân-ı Kerîm'i; dinin/İslam'ın, Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in gönderiliş sebepleri yönüyle incelediğimizde birçok yerde buna dair çeşitli ayetler bulabilmekteyiz. Bu ayetler, özet olarak bizlere İslam'ın hedeflediği genel amaçları vermektedir. Bu amaçları incelememizdeki maksat, özelde Sünnet meselesi ele alınırken neyin öncelikli olduğunun ortaya konulmasıdır. Bir başka ifadeyle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Allah'ın elçisi olarak görevlendirilmesindeki temel sebeplerin açıklanmasıdır.

Buradaki amacımız doğrultusunda Sünnet'i değerlendirirken, onu aslî yönüyle, yani İslam'ın amaçlarının gerçekleştirilmesinde ortaya koyulan faaliyetlerin bütünü olarak görmekteyiz. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in sünneti ve onu sünnetine ittibâın öncelikle bu faaliyetler kapsamında ele alınması gerekliliğini de ifade etmekteyiz. Çünkü fiillerle ilgili sonraki bölümümüzde de değineceğimiz üzere, eğer Sünnet, sadece bazı gündelik detaylara hapsedilir veya Sünnet denildiğinde sadece Hz. Peygamber'in kişisel birtakım davranışları anlaşılırsa, ittibâ meselesi asıl anlamını kaybedebilir. Neticede Hz. Peygamber'e ittibâ denildiğinde, sadece beşerî plânda onu taklit etmek anlaşılır ve İslam'ın ana amaçları noktasında onunla olan

---

[71] Ebû Zehra, a.g.e., s.366 vd. Ayrıca bkz.: Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *el-Mustasfâ*, tah. Muhammed 'Abdusselâm 'Abduşşâfî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1993/1413, s.174; Şatıbî, a.g.e., C.2, s.17-20

[72] Çelik, a.g.t., s.378.

ilişki ortadan kalkabilir. Bu sorunun ortaya çıkmaması adına Sünnet'in öncelikli olarak Hz. Peygamber'in İslam'ın hedefleri doğrultusundaki gayret ve çalışmalarını kapsadığını belirtmemiz gerekmektedir.[73]

Öte taraftan, Hz. Peygamber'in beşerî plândaki ve gündelik sıradan hâllerindeki davranışların Sünnet dışı davranışlar olduğunu da iddia etmemekteyiz. Hz. Peygamber'in peygamberlik alanı hayatın bütününü kapsadığı için, herhangi bir kimse ona hangi yönden bakarsa onun sünnetini o açıdan değerlendirecektir. Nitekim Hz. Peygamber'e insan gözüyle bakan onu insanî nitelikleriyle; peygamber olarak bakan onu peygamberlik nitelikleriyle; kanun adamı olarak bakan onu hukukî nitelikleriyle; önder olarak bakan ise onu önderlik nitelikleriyle değerlendirecektir.[74]

Şimdi Kur'ân'dan hareketle tespit edebildiğimiz, Allah'ın İslam diniyle gözettiği genel amaçlara geçebiliriz.

a. Hidayet Etmek

Din, yeryüzünde bulunan insanları doğruluğa yani hidayete eriştirmek ister. Bunun için de insanlara ilahî kaynaklı bilgiler göndererek doğruların ne olduğunu öğretir ve bu doğrulara tâbi olmalarını ister. Hidayet, insanın en doğru olanı veya hakikati görüp ona yönelmesi, doğru yolu bulması; başka bir ifadeyle, madde ile mânâ arasında gidip gelen insanın doğruluk üzerinde karar kılmasıdır. Böylece insan, beş duyu organlarıyla algıladığı maddî gerçekliğin, tek ve en doğru gerçeklik olmadığını fark eder ve hayatını buna göre yaşar. Bunu başarabilen insan, "imtihan dünyası" olarak da ifade edilen dünya hayatında kendisini aldatıp hakikatlerden saptırmaya çalışan her türlü etkenlere karşı da direnç gösterir. Bütün bunların başarılması, insana hakikatleri açıklayan Allah'a ve İslam'a yönelmekle mümkün olmaktadır. İslam'ın temel kaynağı ise yol gösterici bir kitap olan Kur'ân-ı Kerîm'dir.[75]

İslam'ın temel amaçlarının ne olduğu üzerinde düşündüğümüzde akla gelebilecek ilk kavramlardan birisi "hidayet" kavramıdır. Hatta sadece bu kavramla

---

[73] Hz. Peygamber'in asıl gayesine ve Sünnet'in kapsamına yönelik önemli ifadeler için bkz.: Görmez, a.g.e., s.210; Karadavî, a.g.e., s.124.
[74] Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yay., Ankara, 2008, s.79-118.
[75] Bakara, 2/2.

bile dinin amaçlarını tek kelimeyle özetlemek mümkündür. Allah, Kur'ân'ı indirme gerekçelerinden biri olarak insanların doğru yola/hidayete ulaşmalarını sağlamak olduğunu çeşitli şekillerde bildirmektedir.[76] Bunlardan bir tanesi şöyledir: *"Biz bu Kitab'ı sana sırf hakkında ihtilafa düştükleri şeyi insanlara açıklayasın ve iman eden bir topluma da hidayet ve rahmet olsun diye indirdik."*[77]

Sözlük anlamı itibariyle; yolu kaybetme, yanlış yola girme olarak ifade edebileceğimiz[78] "dalâlet"in zıttı olan "hidayet" (الهداية); doğruluk, doğru yol, rehberlik gibi anlamlara gelen "hudâ" (الهدى) kelimesinin mastar hâli olup, kısaca, doğru yolun gösterilmesini ifade etmektedir.[79] Dinî açıdan, Allah'ın davet ettiği ve açıkladığı doğru/gerçek yol anlamına gelmekte,[80] benzer bir şekilde de; iyilik, doğruluk, güzellik gibi olumlu nitelikteki bir rehberliği ifade etmektedir.[81] Hidayet etmenin Allah'a ait olması[82] yönünden de, Allah'ın yanlış yol karşısında doğru yolu açıklamasıdır.[83]

Râgıb el-Isfehânî (ö. 5./11. yüzyıl), ilgili ayetlerden[84] de yola çıkarak hidayeti dört aşamada ele almaktadır. Kısaca şöyle aktarabiliriz: Her insanın ulaşabileceği hidayet (insanın bu imkâna sahip olması), kitap ve peygamberler yoluyla davet, istenilene ulaşmak (hidayete ermek olarak da düşünülebilir) ve ahirette cennete ulaşmak.[85]

Sahibinin Allah, davetçisinin peygamber ve onu seçenin insan olması açısından ise hidayetin üç yönlü bir özelliğinden bahsedebiliriz.

---

[76] Nahl, 16/64; İbrahim, 14/1; Bakara 2/185. Allah'ın bu amacı gözettiğine ve hidayet amacının bütün insanlara yönelik olduğuna dair ayrıca bkz.: Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Omer Fahruddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, h. 1420, C.20, s.231.

[77] Nahl, 16/64.

[78] Cihad Tunç, "İslam Dinine Göre Hidayet ve Dalalet", *ERÜİF Dergisi*, Kayseri, 1989, S.6, s.30.

[79] İbn Manzûr, a.g.e., C.15, s.353-354; Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.1345. Ayrıca bkz.: Isfehânî, a.g.e., s.835.

[80] İbn Manzûr, a.g.e., C.15, s.354. Ayrıca bkz.: Isfehânî, a.g.e., s.835.

[81] Tunç, a.g.m., s.25.

[82] Leyl, 92/12.

[83] İbn Manzûr, a.g.e., C.15, s.354. Ayrıca bkz.: Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vîlâtu Ehli's-Sunne (Tefsîru'l-Mâturîdî)*, tah. Mecdî Basellûm, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2005/1426, C.10, s.552.

[84] Mesela bkz.: Tâhâ, 20/50; Enbiyâ, 21/73; Muhammed, 47/17, 5.

[85] Isfehânî, a.g.e., s.835-36. Burada bu dört kısım şöyle de açıklanmaktadır: Allah'ın mükellef olan herkese doğruyu anlayabilecek bilinç ve irade vermesi; Allah'ın insanları doğruya davet edecek peygamberler göndermesi; Allah'ın hidayeti seçen insanı bu yoldaki dünya ve ahirete yönelik amacında başarılı kılması ve en son olarak, Allah'ın hidayet üzere olan insanı ahirette tecelli edecek kurtuluşa ulaştırmasıdır. Bkz.: Tunç, a.g.m., s.28-30.

Birincisi; hidayetin mutlak sahibi Allah'tır[86] ve onu dilediğine verir.[87] Bu açıdan baktığımızda dünya hayatında iken insana ebedî ahiret mutluluğuna ulaştıracak yolları, ilkeleri, hakikatleri göstermek Allah'ın elinde olan[88] ve insanların bu konuda mutlak hâkimiyete sahip olmadıkları bir hususdur. Çünkü hidayet dediğimiz şey, insanların sınırlı tecrübe ve aklî yetenekleriyle tam olarak ulaşamayacakları bir bilgi alanıdır. Bu alan aynı zamanda çok başlılık kabul etmeyen, sahiplik açısından tek olan bir alandır. Yani ortada mutlaklıkla ilgili bir durum mevcuttur. Eğer mutlaklık söz konusu ise orada tek hâkimiyet Allah'a aittir.

İkincisi; Hz. Peygamber hidayet noktasında bir vesiledir. Hidayetin mutlak sahibi Allah'tır ve Hz. Peygamber (s.a.v.) bile bu hususta yetki sahibi değildir.[89] Hatta o bile Allah tarafından doğru yola iletilmiştir.[90] Bu gerçeğe rağmen, Allah'ın insanları ulaştırmak istediği hidayet açısından Hz. Peygamber'in önemli bir konumu vardır. O da, Allah'tan gelen vahye doğrudan muhatap olarak dini tebliğ etmek, öğretmek ve açıklamak gibi fiillerle insanların hidayetine vesile olmaktır.

Bu açıdan hidayet, Allah'ın insanlar üzerinde gerçekleştirmek istediği ve bu hususta O'ndan başkasının mutlak hüküm sahibi olmadığı bir amaçtır. Fakat o amacın gerçekleşmesine vesile olma ve Sünnet'i şekillendirmesi itibariyle Hz. Peygamber, rol sahibi bir elçidir. *"Elif. Lâm. Râ. (Bu Kur'an), Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, yani her şeye galip (ve) övgüye lâyık olan (Allah'ın) yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır."*[91] ayeti de bu durumu göstermektedir. Buradaki "karanlık" ve "aydınlık" kelimeleriyle dalâlet ve hidayet manasının kastedildiği de ifade edilmektedir.[92] Hz. İbrahim ve soyundaki peygamberler hakkında inen, *"Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık..."*[93] ayeti de peygamberliğin hidayete ulaştırmaya vesile olan bir

---

[86] Leyl, 92/12; Bakara, 2/272.
[87] Bakara, 2/272; Hac, 22/16.
[88] Bu hususla ilgili olarak bkz.: Râzî, a.g.e., C.31, s.185; Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. 'Omer ez-Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîli ve 'Uyûni'l-Akâvîli fî Vucûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2009/1430, s.1207.
[89] Bakara, 2/272.
[90] En'âm, 6/161; Duhâ, 93/7. Ayrıca bkz.: Tunç, a.g.m., s.32.
[91] İbrahim, 14/1.
[92] Zemahşerî, a.g.e., s.544.
[93] Enbiyâ, 21/73.

mekanizmaya sahip olduğunu göstermektedir.[94] Yine de, inanmak istemeyenlere bunun hiçbir fayda vermeyeceğini; ancak inanan ve teslim olanların fayda elde edeceklerini görmekteyiz.[95] Zaten Allah Hz. Peygamber'in bu hususta insanlar üzerinde vekil olmadığını da ayetinde belirtmiştir.[96]

Hz. Peygamber'in hidayete vesile olmasını ifade eden belki de en veciz ifadelerden birini şöyle aktarabiliriz:

Bir rivayette Hz. Peygamber, kendisiyle insanların/ümmetinin durumunu, ateş yakan sonra da ateşe yaklaşıp düşmekte olan haşeratı çekip kurtarmaya çalışan bir adamın durumuna benzetmekte ve sonunda şöyle demektedir: "Ben de ateşe karşı sizi bağınızdan tutuyorum (sizi kurtarmaya çalışıyorum), siz ise ona girmeye çalışıyorsunuz."[97]

Hz. Peygamber'in hidayete vesile olmasının bir yönü de, insanlardan bu yönde dua etmelerini istemesidir. Mesela Hz. Peygamber bir sahabiye Allah'tan hidayet talep etmekle başlayan bir dua öğretmiş, o sahabi de o duayı vitir namazlarında okumuştur.[98]

Hidayetin bahsini ettiğimiz üçüncü yönü ise, Allah'ın gösterdiği ve Hz. Peygamber'in de davet ettiği yolu talep eden insanın hidayete erişebileceği ve bu yönüyle insanın iradesinin de hidayet hususunda etkin bir yere sahip olduğudur.

Allah, insanı dünya hayatı imtihanına gönderdiğinde, *"Eğer benden bir hidayet gelir de kim hidayetime tabi olursa…"* şeklinde başlayan ayette insanın iradesine seslenmiş ve doğruya talip olanların üzücü bir sonla karşılaşmayacaklarını bildirmiştir.[99] Böylece, hidayete sahip olmanın bir bakıma insanın kendisiyle de ilgili olduğuna işaret etmiştir. Bir başka ayette, hidayete erişmenin kişinin lehine,

---

[94] Peygamberlerin doğru yolu göstermelerinin anlamı için bkz.: Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî (Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân)*, tah. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Turkî, Dâru Hicr, Kahire, 2001/1422, C.16, s.317; Mâturîdî, a.g.e., C.7, s.359-360; Zemahşerî, a.g.e., s.683.

[95] Neml, 27/80-81.

[96] Zümer, 39/41.

[97] Buhârî, Rikâk, 26, s.1613, no: 6483; Muslim, Fedâil, 17, C.4, s.1789, (no:2284), ayrıca bkz.: Fedâil, 18-19, s.1789-90; Tirmizî, Edeb, 7, C.4, s.451, no: 2874.

[98] Ebû Dâvud, Salât, (Vitir) 338, C.2, s.563-64, no: 1425; İbn Mâce, İkâmet, 117, C.2, s.252, no: 1178.

[99] Bakara, 2/38. Benzer bir ayet için bkz.: A'râf, 7/35.

sapmanın ise aleyhine olacağı[100] belirtilmekle bu iradenin önemi daha açık biçimde anlaşılmaktadır. Eğer öyle olmasaydı insanın sorumluluğunun bir anlamı kalmazdı ve bir imtihandan da bahsedilemezdi.[101]

Sonuç itibariyle, yukarıda geçtiği gibi, Kur'ân'ın indiriliş gayelerinden biri, hatta temeli, insanların hidayete, yani doğru yola erişmesidir. Hz. Peygamber'in peygamberlik vasfı ve sünneti de Kur'ân'ın varlığına dayanmaktadır. Kur'ân'ın gayelerinden biri hidayeti sağlamak olduğuna göre, bu gayenin gerçekleştirilmesi Sünnet'in önemli bir parçası hâline gelmektedir. Bu açıdan Sünnet, insanlara doğru yolu gösterici ve bu doğru yol üzerinde rehberlik edici bir nitelik taşımaktadır. Nitekim Hz. Peygamber bir hutbesinde şu sözleri söylemiştir: "En doğru söz Allah'ın kitabı, en güzel yol/hidayet de Muhammed'in yoludur."[102] İrade sahibi olan insan ise, bu yola koyulmakla Sünnet'e en aslî yönüyle ittibâ etmiş olacaktır.

b. Rahmet Etmek

İnsanlar yaratılıştan gelen aklî ve fizikî melekelerinden dolayı diğer pek çok canlıdan üstün varlıklar oldukları gibi, hata yapmak ve unutmak gibi olumsuz olarak değerlendirebileceğimiz birtakım davranış ve hâlleri sebebiyle de acziyet sahibi varlıklardır. İnsanoğlu bu yapısından dolayı istediği birçok şeyi yapabileceği gibi, istemeyeceği bazı sonuçlarla karşılaşmak ve bunlara katlanmak zorunda da kalabilmektedir.

İnsan, acizlik yönüyle dünyevî açıdan çeşitli olumsuzluklara itilse de, hayatta olduğu müddetçe buna çözüm üretebilmektedir. Fakat konu, esas sonuçlarını öldükten sonra göreceği ahiret olduğu zaman ona çözüm üretecek imkâna sahip olamamaktadır. Çünkü ahiret, dünya hayatının neticesinde belirlenen sonsuz ve affedilmeyecek hataların düzeltilmesi için ikinci bir fırsatın verilmeyeceği bir hayattır. Bu vb. pek çok açıdan insan, sahip olduğu zaafları sebebiyle merhamete muhtaçtır.

---

[100] Zümer, 39/41.
[101] İnsanın hidayetteki sorumluluğuyla ilgili olarak bkz.: Tunç, a.g.m., s.38-40.
[102] Nesâî, 'Îdeyn, 22, C.3, s.188, no: 1578. Abdullah b. Mesud'dan da aynı söz rivayet edilir. ("En güzel/doğru söz Allah'ın kitabı, en güzel hidayet/yol da Muhammed'in (s.a.v.) hidayeti/yoludur.") Bkz.: Buhârî, Edeb, 70, s.1525, no: 6098; İ'tisâm, 2, s.1797, no: 7277.

"Allah sizden (yükünüzü) hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır"[103] ve *"Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez"*[104] ayetleriyle; Allah'ın insanların günahlarını bağışlamak[105] ve onları temizlemek istediğinin[106] belirtildiği ayetler, insanın yaratılıştan gelen bu zafiyetini, dolayısıyla rahmete muhtaç oluşunu ifade etmektedir. Eğer Allah'ın merhameti olmasaydı, insan, şeytanın kötülük dolu yoluna düşerek arınamayacak ve neticede kurtuluşa eremeyecekti.[107]

Sözlük anlamı olarak hassasiyet, incelik, nezaket, iyilik, bağışlama, şefkat gibi manaları ifade eden "rahmet" (الرحمة) kelimesi, kavramsal olarak Allah'ın insanlar üzerindeki iyilik, bağışlama, rızıklandırma ve merhamet gibi iyi hâlli durumunu ifade etmektedir.[108] Nitekim bir ayette, *"Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir"*[109] buyrularak Allah'ın insanlar üzerindeki bu durumu açık bir şekilde ifade edilmektedir. Hatta bazı ayetlerde Allah, rahmeti kendi üzerine farz kıldığını[110] bildirerek rahmet meselesinin büyük bir öneme sahip olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca, Allah'ın bağışlayıcı ve rahmet edici vasfının Kur'ân'da sıklıkla yan yana geçmesi;[111] bazı ayetlerde Allah'ın *"rahmet sahibi"* olduğunun ifade edilmesi;[112] başlangıç suresi olan Fâtiha'nın ilk ayetlerinde rahmetle ilgili sıfatlarına dikkat çekilerek Allah'ın övülmesi;[113] Kur'ân'da çokça geçen "rahmet" kelimesinin genellikle Allah için kullanılması[114] ve ibadet, yeme-içme, çalışma gibi gündelik hayattaki çeşitli eylemlere başlanırken Allah'ın rahmet sıfatlarının yer aldığı besmelenin[115] zikredilmesi, Allah'ın rahmetinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

---

[103] Nisâ, 4/28.
[104] Bakara, 2/185.
[105] Nisâ, 4/26.
[106] Mâide, 5/6.
[107] Nûr, 24/21.
[108] İbn Manzûr, C.12, s.230; Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.1111 ("Rahmet"in kelime manası kısmı için); Isfehânî, a.g.e., s.347. Ayrıca bkz.: Râzî, a.g.e., C.13, s.154.
[109] Bakara, 2/143.
[110] En'âm, 6/12, 54.
[111] Bu durumu Kur'ân'ın ilk surelerinden itibaren görmekteyiz. Bkz.: Bakara, 2/173, 182, 192, 199, 218, 226; Âl-i İmrân, 3/31, 89, 129; Nisâ, 4/23, 25, 96, 100, 106, 110, 129, 152; Mâide, 5/3, 34, 39, 74, 98.
[112] En'âm, 6/133; Kehf, 18/58.
[113] Fâtiha, 1/2-3.
[114] Mehmet Okuyan, "Kur'an'da Rahmet Kavramı ve Hz. Peygamber'in Âlemlere Rahmet Oluş Keyfiyeti", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2004, S.14, s.34-35.
[115] Besmele (Bismillahirrahmanirrahim), lafzen Kur'ân'da geçmektedir. Bkz.: Neml, 27/30.

Bütün bu hususları ve Kur'ân-ı Kerîm'deki diğer ayetleri de incelediğimizde, İslam'ın genel amaçlarından birinin, gerçek dinin tahrif edildiği bir zamanda veya yaratılış amacını unutup doğruluktan ayrılan ve zafiyetleri sebebiyle de günaha bulaşan insanlara rahmet etmek olduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber hakkındaki *"Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik"*[116] ayeti ve Kur'ân'ın, insanlara merhamet edilmesi için indirildiğine dair ayetler,[117] muhatap kılınan canlılar için Allah'ın gözettiği bu amacı açıkça ifade etmektedir.[118]

Yukarıdaki ayetin cümle yapısını dikkatle incelediğimizde "rahmet"in, Hz. Peygamber'in kendisi mi, yoksa Allah'ın onu göndermesi mi olduğu üzerinde ikili bir bakış açısı ortaya çıkabilmektedir. Hâlbuki meseleye ilkeli baktığımızda diyebiliriz ki, hidayetin asıl sahibi nasıl Allah ise, ilgili ayetin "rahmet"e vurgu yapan "gönderdik" yükleminden anlayacağımız üzere de, rahmetin asıl sahibi yine Allah olmalıdır. Çünkü peygamberler de dâhil olmak üzere bütün kullar hidayeti Allah'tan bulduğu gibi, rahmeti de yine O'ndan bulmaktadırlar.[119] Ayrıca Kur'ân'da bir yerde, benzer bir şekilde, Allah'ın elçiler göndermesi O'nun bir rahmeti olarak ifade edilmekte;[120] Hz. İsa hakkında da, *"Biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız."*[121] buyrulmaktadır. Başka bir yerde ise, Hz. Peygamber'e Kur'ân'ın gelmesi bir rahmet olarak sunulmaktadır.[122] Dolayısıyla Hz. Peygamber'in peygamber olarak vazifelendirilmesi, hem kendisi hem de bütün insanlar için Allah'ın ortaya çıkardığı bir iyilik, merhamet ve af hareketidir.[123] Fakat bu durum Hz. Peygamber'in bizzat şahsının rahmet özelliğinden yoksun olduğunu kesinlikle

---

[116] Enbiyâ, 21/107.
[117] En'âm, 6/155; Nahl, 16/64.
[118] Hz. Peygamber'in alemlere rahmet olarak gönderilişinin anlamı için bkz.: Râzî, a.g.e., C.22, s.193; Mâturîdî, a.g.e., C.7, s.384.
[119] Peygamberlere Allah'ın rahmetinin erişmesine dair bazı ifade ve örnekler için bkz.: Yûsuf, 12/57; Enbiyâ, 21/74-75; Kasas, 28/86.
[120] Duhân, 44/5-6. Ayetlerdeki ilgili kısım şöyledir: إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ
[121] Meryem, 19/21. Ayetin *"…**kendimizden** bir rahmet **kılacağız.**"* kısmı dikkat çekicidir.
[122] Kasas, 28/86.
[123] Hz. Peygamber'in rahmet olarak gönderilmesindeki "rahmet" ifadesinin Hz. Peygamber'e veya Allah'a aidiyeti hakkındaki kapsamlı bir çalışma için bkz.: Okuyan, a.g.m., s.45-58. Bu çalışmada iki görüş arasından "rahmet" vasfının Allah'a ait olduğu neticesine varılmıştır. Biz de hâlihazırda böyle bir neticeye vardık. Farklı görüşler için ayrıca bkz.: Mâturîdî, a.g.e., C.7, s.384; Zemahşerî, a.g.e., s.688. Râzî, a.g.e., C.22, s.193.

göstermemekte, aksine, onun şahsı Allah'tan aldığı vahiy doğrultusunda rahmetin tecelli etmesinde bizzat rol oynamaktadır.[124]

Meseleye Hz. Peygamber'in şahsiyeti üzerinden baktığımızda onun varlığının inananlar için bir rahmet olduğunu,[125] dolayısıyla onun sünnetinin de bir rahmet hareketi olduğunu görmekteyiz. Fakat yüce Allah, sadece herhangi bir peygamber göndermekle değil, aynı zamanda şefkatli bir insanı peygamber olarak seçmekle de rahmetini tecelli ettirmiştir. Hz. Peygamber hakkında nazil olan, *"...o, sizden iman edenler için bir rahmettir."*[126] ve *"Sana uyan müminlere (merhamet) kanadını indir."*[127] ayetleri ve bunlarla beraber onun Müminlere karşı şefkatli ve merhametli oluşunu[128] ve affı tercih edip iyiliği emretmesi gerektiğini[129] bildiren ayetler, başta inananlar olmak üzere, onun şahsiyetinin insanlar için rahmet olduğunu anlatmaktadır. Ayrıca, günah işleyen bazı insanların Hz. Peygamber'e gelip Allah'tan bağışlama dilemesi ve Hz. Peygamber'in de onlar için bağışlama dilemesi hâlinde Allah'ın onları bağışlayacağını bildiren ayet[130] de bize bu hususu başka bir biçimde açıklamaktadır.

Hz. Peygamber'in sahip olduğu ahlaklı şahsiyetinin de inananlar için aslında bir rahmet olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Allah, Hz. Peygamber'le ilgili *"Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin"*[131] buyurarak onun şahsiyetinin, sıradan değil, üstün bir ahlak mertebesinde bulunduğunu haber vermiştir. Böylece insanlar, ahlaklı bir şahsiyete sahip olan Hz. Peygamber'le muhatap kılınmakla da kendilerine ulaşacak olan ve rahmetin kapsamına giren her türlü olumlu davranış örnekliğine kavuşmuşlardır. Yukarıdaki ayette geçen "ahlak" kelimesinin asıl metindeki karşılığı ("huluk"/خلق) tefsirlerde açıklanırken, daha önce aktardığımız Hz. Peygamber'in affedici olması ve iyiliği emretmesi gerekliliğini bildiren ayete[132] atıfta

---

[124] Râzî, a.g.e., C.22, s.193.
[125] Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet olarak gönderildiğinin belirtilmesi bu durumu açıkça göstermektedir. İlgili ayet için bkz.: Enbiyâ, 21/107.
[126] Tevbe, 9/61.
[127] Şuarâ, 26/215.
[128] Tevbe, 9/128.
[129] A'râf, 7/199.
[130] Nisâ, 4/64.
[131] Kalem, 68/4.
[132] A'râf, 7/199. Ayetin tam metni şöyledir: "(Resûlüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir."

bulunulmaktadır.[133] Böylece onun ahlakının aslında merhametle ilişkili olduğu da anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in ahlaklı bir insan olması ve Kur'ân'ın rahmet olarak insanlara gönderilmesi[134] gerçeği ile Hz. Aişe'nin "Allah'ın Peygamberi'nin (s.a.v.) ahlakı (huluk/خلق) Kur'ân'dı."[135] sözünü birlikte düşündüğümüzde rahmet ve ahlak hâlinin ortak bir noktada buluşabildiğini görmekteyiz. Bu açıdan da Hz. Peygamber'in ahlakiliği ve rahmete ulaşması arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

Hz. Peygamber hakkında ulaşılan bu gerçekler neticesinde onun merhametli bir insan olduğu açıkça ortadadır. Hz. Peygamber'in merhametli oluşu şüphesiz ki onun insanlarla olan ilişkisine ve onlara karşı olan duygularına yansımıştır. Bu duruma örnek olmak üzere hakkındaki bazı haberleri aktarmamız mümkündür.

İlk olarak, bir beddua talebine karşı Hz. Peygamber'in sözlü bir tepkisini aktarabiliriz. İlgili habere göre Hz. Peygamber'den müşriklere beddua etmesi istenmiş; fakat o, "Ben lanetçi olarak gönderilmedim, ben ancak rahmet olarak gönderildim." diyerek[136] bu isteği kabul etmemiştir. Böylece o hem kişiliğiyle hem de vazifesinin bir gereği olarak İslam'ın gayelerinden olan merhameti öne çıkarmıştır.

Başka haberlerde onun her türlü varlığa karşı merhamet, sevgi, saygı, hoşgörü gibi olumlu duygu ve davranışları çokça sergilediğini görmekteyiz. Üsame ve Hasan'ı kucağına alıp bağrına basması ve onlar için Allah'tan merhamet dilemesi;[137] Hasan ile Hüseyin'i çok sevdiğini söylemesi, onları koklayıp bağrına basması;[138] Cafer b. Ebî Talib'i karşılaması ve bağrına basıp başından öpmesi;[139] sütanneye verdiği oğlu İbrahim'i ziyarete gitmesi ve öpmesi;[140] Mekke'ye gittiği bir sırada bazı

---

[133] Zemahşerî, a.g.e., s.1129; Mâturîdî, a.g.e., C.10, s.136. Ayetteki "ahlak" kelimesine verilen manalar için bkz.: Taberî, a.g.e., C.23, s.150-152; Mâturîdî, a.g.e., C.10, s.136-137.
[134] En'âm, 6/157; A'râf, 7/52, 203; Yûnus, 10/57; Yûsuf, 12/111; Nahl, 16/64, 89; İsrâ, 17/82; Neml, 27/76-77; Kasas, 28/86; Lokman, 31/2-3; Câsiye, 45/20.
[135] Muslim, Musâfirîn, 139, C.1, s.513, (no: 746).
[136] Muslim, Birr, 87, C.4, s.2006, (no: 2599).
[137] Buhârî, Edeb, 22, s.1506-1507, no: 6003.
[138] Tirmizî, Menâkıb, 31, C.6, s.121, no: 3772. Ayrıca bkz.: Buhârî, Libâs, 60, s.1485, no: 5884; Muslim, Fedâilu's-Sahâbe, 57, C.4, s.1882, (no: 2421).
[139] Ebû Dâvud, Edeb, 157, C.7, s.508, no: 5220.
[140] Muslim, Fedâil, 63, C.4, s.1808, (no: 2316).

çocukları önüne ve arkasına bindirmesi;[141] yanına gelen kızı Fatıma'yı "merhaba kızım" diyerek karşılaması;[142] bir sahabiyi hiçbir zaman geri çevirmemesi ve her gördüğünde ona tebessüm etmesi;[143] Muâz b. Cebel'e onu sevdiğini söylemesi;[144] bir bedevinin kendisinden bir şey istemek üzere kıyafetini çekip boynunda iz bırakması karşısındaki hoşgörüsü;[145] bir çocuğu ağlarken duyduğunda annesine sıkıntı olmasın diye namazı kısa tutması;[146] ailesine ait bir hayvanı rahatsız etmemek için çaba göstermesi;[147] aç ve yorgun bir devenin ağladığını görmesi üzerine yanına gidip onu sakinleştirmesi ve hayvanı bu hâlde bırakan sahibine tepki göstermesi;[148] hayvanlara rahatsızlık/zarar verenlere tepki göstermesi ve yapılan davranışı terk etmelerini söylemesi;[149] kötü sözlü, lanet edici olmaması ve kızgınlık/dargınlık anında sadece hafif kınayıcı ifadeler kullanması[150] vb. pek çok şey, Hz. Peygamber'in rahmet dolu yapısını açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Hz. Peygamber'in merhametinin belki de zirve yaptığı olay, Mekke fethedildiğinde orada bulunan Kureyş halkını affetmesi ve onlara özgürlük tanımasıdır. Bilindiği üzere Hz. Peygamber, kendisine inanmayanların baskıları[151] sonucunda Müslümanlarla beraber Mekke'den hicret etmek durumunda kalmış, fakat yıllar sonra güçlü bir orduyla Mekke'yi fethetmiştir. Hz. Peygamber Mekke'yi şirkin unsurlarından temizleyip İslam'ın beldesi hâline getirmiş, fakat orada bulunan halka zarar vermemiş, onları serbest bırakmıştır.[152]

---

[141] Buhârî, Umre, 13, s.433, no: 1798; Libâs, 99, s.1498, no: 5965; Nesâî, Menâsik, 121, C.5, s.212, no: 2894.
[142] Buhârî, İsti′zân, 43, s.1569, no: 6285-6286; Muslim, Fedâilu's-Sahâbe, 98, 99, C.4, s.1904-1905, (no: 2450).
[143] Buhârî, Cihâd, 162, s.747, no: 3035; Edeb, 68, s.1524, no: 6089; Menâkıbu'l-Ensâr, 21, s.936, no: 3822; Muslim, Fedâilu's-Sahâbe, 134-35, C.4, s.1925, (no: 2475); Tirmizî, Menâkıb, 42, C.6, s.157, no: 3820.
[144] Ebû Dâvud, Salât, 359, C.2, s.630-31, no: 1522; Nesâî, Sehv, 60, C.3, s.53, no: 1303.
[145] Buhârî, Libâs, 18, s.1470, no: 5809.
[146] İbn Mâce, İkâme, 49, C.2, s.128, no: 991.
[147] Ahmed b. Hanbel, *Musned*, C.42, s.88-89, 492, no: 25169, 25758, (6/150, 209).
[148] Ebû Dâvud, Cihâd, 46, C.4, s.200-201, no: 2549.
[149] Ebû Dâvud, Cihâd, 120, C.4, s.309, no: 2675; Edeb, 176, C.7, s.540; no: 5268.
[150] Buhârî, Edeb, 38, s.1512, no: 6031.
[151] Bu durumla ilgili olan bir ayet için bkz.: İsrâ, 17/76.
[152] Hz. Peygamber'in Kureyş halkını serbest bırakmasıyla ilgili kısım için bkz.: Ebû Muhammed Cemâluddîn 'Abdulmelik b. Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye li-İbni Hişâm*, tah. Mustafâ es-Sekâ, İbrâhîm el-Ebyârî ve 'Abdulhafîz eş-Şiblî, Şirketu Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, Mısır, 1955/1375, C.2, s.412.

Netice olarak Allah, rahmete muhtaç olan insana vahyini/kitabını göndererek ona büyük bir lütufta bulunmuş ve bunu da kişilik olarak ahlaklı ve merhametli bir insanı seçerek gerçekleştirmiştir. Vahiy yoluyla insanın Allah'la buluşmasına vesile olan Hz. Peygamber, Sünnet'in aynı zamanda merhamet ve af gibi ulvî değerlere sahip önemli bir hayat tarzı olduğunu bizlere göstermiştir. Bu açıdan Sünnet, insanlar başta olmak üzere bütün varlıklara karşı merhamet, af, iyilik gibi duygu ve davranışları kuşanmak ve İslam'ın rahmet yüklü mesajlarını bütün insanlığa iletmek demektir.

c. Arındırmak/Tezkiye Etmek

İnsanoğlunun hem dünya hem de günahla ilk imtihanı Hz. Âdem ve eşi Hz. Havva ile başladı. Yüce Allah, bir taraftan, cennete yerleştirdiği Âdem (a.s.) ve eşine, orada diledikleri her şeyden yiyebileceklerini söylerken, bir taraftan da, gösterdiği bir ağaca yaklaşmamalarını istemiştir. Ne var ki Allah'ın "Âdem'e secde edin!" emrine kibir göstererek itaat etmeyen Şeytan, onları çeşitli vesveselerle kandırarak Allah'ın o ağaçla ilgili yasağını çiğnemelerine ve böylece insanın ilk günahı işlemesine sebep olmuştur. Daha sonra yüce Allah bu hataları sebebiyle Hz. Âdem ve eşine, *"Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?"* şeklinde seslenince, onlar yaptıkları hatanın farkına vararak bunu itiraf ettiler ve Allah'tan bağışlanma dilediler. Allah da onları affetti ve ardından dünyaya gönderdi. Gönderirken de, kendisinden gelecek bir yol göstericiye tâbi olanların mutlu olacağını, tâbi olmayanların ise cehenneme gireceğini ifade eden bir uyarıda bulundu. Böylece, iyilikle kötülük arasında mücadele edecek insanoğlunun dünya imtihanı başlamış oldu.[153]

Dünya hayatına yerleştirilen ve bir süreye kadar orada kalmaya devam edecek olan insanoğlu, atası Hz. Âdem'den miras olarak aldığı yaratılış özelliklerinden dolayı, tıpkı atası gibi aldanıp hata yapmaya ve günah işlemeye devam edecektir. Fakat Allah'ın gönderdiği vahiy ve peygamberlere uyup benliğindeki kötü duyguları temizleyen kişi, sonunda cennete girecektir. Nitekim Yüce Allah, insanın nefsine yaratılışta iyilik ve kötülük işleme kabiliyetini yerleştirmiş, nefsini arındıran iyi amel

[153] Bakara, 2/34-39; A'râf, 7/11-12, 19-25.

sahibi kişinin kurtulacağını ve mükâfatının cennet olacağını, nefsini kirleten günahkârın ise hüsrana uğrayacağını ve sonunun cehennem olacağını bildirmiştir.[154]

"Arınma" kelimesi, Kur'ân kaynaklı olarak Arapça hâliyle "tezkiye" (التزكية) kelimesine denk gelmekte ve fiil kökü itibariyle artma, çoğalma, gelişme gibi manalara da gelmekle beraber, aynı zamanda temizlenmeyi de ifade etmektedir.[155] Yine temizlik, artma, bereket gibi manaları ihtiva eden ve ibadet olarak malı temizleyici ve arttırıcı bir özelliği olan "zekât" kavramı da aynı kökten gelmektedir.[156]

Kavramsal düzeyde ise tezkiye, insanın, bulaştığı günahlarından temizlenmeye yönelik gerçekleştirdiği eylemleri olarak kısaca ifade edilebilir.[157] "Nefsin tezkiyesi" olarak düşünüldüğünde, nefsin hayır ve bereketlerle olgunlaşması anlamı da zikredilmektedir.[158] Artma, çoğalma gibi kelime anlamlarına atıfla tezkiye kavramı, bireyin günahlarından temizlenip olumlu yöndeki düşünce ve davranışlarını çoğaltma iradesi olarak da ifade edilmektedir.[159] Farklı bir bakış açısıyla da, insanın halifelik vasfı[160] ve dünyayı imar vazifesine binaen, onun; insan, toplum, çevre ve Allah'la olan ilişkisinin olumlu yöndeki seyrinin bir aracı konumundadır.[161]

Ayrıca, daha çok maddi temizliği ifade eden, fakat manevî temizlik anlamı için de kullanılan "tahura" (طهر) fiili ve türevleri ("tahhera" gibi) ile bunun mastarlarından olan "taharet" kelimesini de burada zikretmemiz gerekmektedir.[162] Çünkü vereceğimiz ayetlerin asıllarında da görüleceği üzere, ayetlerin bazıları "tezkiye" kökündeki fiillerle ("tezekkâ" gibi) daha çok manevî temizlik/arınmadan bahsederken, bazıları da, "taharet"in kökü olan fiillerle ("tahhera" gibi) maddî/manevî temizlikten bahsetmektedir.[163]

---

[154] Tâhâ, 20/74-76; Şems, 91/7-11; A'lâ, 87/14.
[155] İbn Manzûr, a.g.e., C.14, s.358.
[156] İbn Manzûr, a.g.e., C.14, s.358. Ayrıca bkz.: Isfehânî, a.g.e., s.380-81; Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.1292.
[157] Mustafa Ünver, "Kur'ân'ın Tezkiye Prensibine Bir Bakış", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, Bişkek, 2006, S.1-2, s.97.
[158] Isfehânî, a.g.e., s.381.
[159] Ünver, a.g.m., s.99.
[160] Bakara, 2/30; En'âm, 6/165.
[161] Ünver, a.g.m., s.98.
[162] Bkz.: İbn Manzûr, a.g.e., C.4, s.504-505; Isfehânî, a.g.e., s.525-526. Ayrıca bkz.: Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.432. (Maddi temizlik anlamına bineaen.)
[163] Taharetle ilgili ayetlerin bir kısmı maddî temizliğe de işaret etmektedir.

İslam'ın genel amaçları doğrultusunda incelediğimizde, Allah'ın rahmetinin bir tecellisi olması[164] yönüyle karşımıza çıkan arınmanın, Allah'ın insanların kurtuluşu için istediği bir durum olduğunu görmekteyiz. *"Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez; fakat sizi tertemiz kılmak ve size (ihsan ettiği) nimetini tamamlamak ister; umulur ki şükredersiniz"*[165] ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ailesi hakkında inen, *"Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor"*[166] ayetleri bu durumu ifade etmektedir.

Meseleye Allah'ın iradesi ve insanın iradesi açısından baktığımızda önceki konularda da işlediğimiz üzere bazı ayrımlar olduğunu görmekteyiz.

Öncelikle belirtmemiz gerekir ki, arınma konusunda da mutlak irade sahibi Allah'tır. O dilemediği takdirde kimse arınamaz, hatta bir kimsenin arındığını iddia etmesi bile bu durumu değiştirmez.[167] Çünkü konumuz itibariyle incelediğimizde, hidayet ve rahmet, nasıl Allah'ın iradesine bağlı bir durumsa, aynı şekilde rahmetin tecellisiyle insanın nefsini günah ve kötülüklerden arındırması da Allah'ın iradesine bağlı bir durumdur. Yani Allah'tan bağımsız bir şekilde insan nefsinin arınmasından söz edilemez.

İkinci olarak, bu hususta da insanın iradesinin hiçe sayılmadığı bir gerçektir. Çünkü rahmetinin tecelli etmesi yönüyle arınma konusunda mutlak iradeye sahip olan Allah, akıl sahibi insanın iradesini muhatap almıştır. Nitekim Yüce Allah, görmediği halde kendisinden saygıyla korkan ve ibadet edenlerden bahsederek, *"Kim temizlenirse o, kendi menfaatine temizlenmiş olur."*[168] buyurmuş ve arınma hususunda da insanın iradesinin etkin olduğuna işaret etmiştir.[169] Dolayısıyla manevî

---

[164] Nûr, 24/21.

[165] Mâide, 5/6. Bu ayetin tamamı namazın kılınabilmesi için abdest, teyemmüm, guslün gerekliliği ve tarifinden bahsetmektedir. Bu açıdan buradaki temizlik fiili (li-yutahhirakum) sadece maddî temizliği akla getirebilirse de, esas konu namaz ibadetinin yerine getirilmesi olduğu için, aynı zamanda manevî temizlik için kullanılmış olması da pekâlâ mümkündür.

[166] Ahzâb, 33/33. Bu ayette de aynı fiil (ve-yutahhirakum) kulanılmakta, fakat sıyak ve sıbakıyla incelediğimizde ayette manevî temziliğe vurgu yapıldığı görülmektedir.

[167] Nisâ, 4/49. Ayrıca bkz.: Taberî, a.g.e., C.7, s.124-125; Mâturîdî, a.g.e., C.3, s.204 vd.; Râzî, a.g.e., C.10, s.100.

[168] Fâtır, 35/18. Bu ayette "tezkiye"yle aynı köke sahip olan bir fiil (tezekkâ) kullanılmıştır.

[169] İnsanın kendini temizlemesi; itaat edip isyandan uzak durması ve doğru amelleri yapması şeklinde ifade edilmektedir. Bkz.: Zemahşerî, a.g.e., s.884; Mâturîdî, a.g.e., C.8, s.480.

temizlik meselesinde, insanın istemesi ve çabalaması ile Allah'ın onu vermesi arasında çok yakın bir bağ bulunmaktadır.[170]

Hz. Peygamber (s.a.v.) açısından arınma meselesini incelediğimizde, mutlak aidiyeti Allah'ın olmasından dolayı onun da arınma noktasında diğer insanlar gibi muhtaç bir konumda bulunduğunu söyleyebiliriz. Diğer taraftan, Allah'ın elçisi olması ve Sünnet yönüyle de önemli bir rehber ve aracı konumunda olduğunu anlamaktayız.[171] Abese suresinin ilk grup ayetleri bu konuyu özetler niteliktedir. O ayetlerde, âmâ bir insanın[172] Hz. Peygamber'in kendisine gelmesinden ve böylece arınabilme veya kendisine fayda verecek bir öğüt alabilme durumundan bahsedilmektedir.[173] Bu durum ise Hz. Peygamber'in bu konudaki rehber ve aracı olma özelliğini göstermektedir. İlgili ayetlerin devamında da, kendisini muhtaç görmeyenin arınmasından Hz. Peygamber'in sorumlu olmadığı belirtilerek arınmanın gerçekleşmesinin öncelikle Allah'ın işi olduğuna işaret edilmektedir.[174] Dolayısıyla Sünnet, insanın nefsini temizlemesi ve kurtuluşa erişmesi yolunda Allah ile kul arasında önemli bir iletişim aracı ve başvuru kaynağı olmaktadır. Müteakip ayetlerde Kur'ân'la ilgili yer alan, *"Dileyen ondan öğüt alır."*[175] ifadesi, Kur'ân'ın öğüdün ve arınmanın kaynağı olduğunu; *"Fakat sana koşarak ve (Allah'tan) korkuyla gelenle de ilgilenmiyorsun."*[176] ifadesi ise Sünnet'in bu işte önemli bir araç ve rehber olduğunu ayrıca açıklar niteliktedir.[177]

Hz. Peygamber'in hayatında insanların arınmasına vesile olacak pek çok örneği görmemiz mümkündür. Bu noktada doğrudan ve dolaylı olabilecek birkaç örnekten bahsedebiliriz. Bunlardan biri dilencilikle ilgili bir mevzudur.

Bir gün Ensar'dan bir adam Hz. Peygamber'e gelerek bir şeyler istemiş (dilenmiş), Hz. Peygamber de, ona evinde bir şey olup olmadığını sormuş, adam da

---

[170] Bu durumla ilgili kısa bir değerlendirme için bkz.: Ünver, a.g.m., s.99.
[171] Bu durumla ilgili kısa bir değerlendirme için bkz.: Ünver, a.g.m., s.100.
[172] Bu kişinin gözleri görmeyen sahabi (Abdullah) İbn Ümmü Mektûm'dur. Bkz.: Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 72, C.5, s.289, no: 3331.
[173] Abese, 80/1-4.
[174] Abese, 80/5-7.
[175] Abese, 80/12.
[176] Abese, 80/8-10. Ayetlerdeki ifadeler Hz. Peygamber'in müşriklerin önde gelenleriyle bir görüşme hâlinde olduğu bir esnada gelen sahabiyle ilgilenememiş olması hakkındadır. Bkz.: Taberî, a.g.e., C.24, s.102 vd.
[177] Ayetlerde bahsedilen olayın detayları için bkz.: Taberî, a.g.e., C.24, s.102 vd.

cevaben kilim ve su kabı olduğunu söylemiştir. Hz. Peygamber adamdan onları getirmesini istemiş ve müzayede usulüyle onları bir miktar paraya satmış ve aldığı paraları adama vererek bir kısmıyla evine yemek getirmesini, bir kısmıyla da balta almasını istemiştir. Sonra Hz. Peygamber alınan baltaya sap yapmış ve onu adama vererek bir süre odunculuk yapıp odun satmasını istemiştir. Adam da söylenileni yapıp para kazanmış ve onlarla ailesinin ihtiyaçlarını gidermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Bu, dilenip de kıyamet günü yüzünde lekeyle gelmenden daha hayırlıdır." demiş ve devamında hangi hâllerde dilenilebileceğini açıklamıştır.[178]

Böylece Hz. Peygamber, kişiyi manevî açıdan kirletmeyecek ve alnının akıyla yaşayacağı daha doğru olan davranışlara insanları yönlendirmiş ve onların dünyadayken arınmasına vesile olmuştur. Hz. Peygamber, ilgili rivayetin sonlarında kullandığı "yüzünde leke" sözüyle; bir suç işlemiş ve bundan dolayı yüzünde kara lekeyle dolaşan bir insan benzetmesine çok yakın bir mana ifade ederek insanın arınması meselesine âdeta somut bir şekilde dikkat çekmiştir.

Verebileceğimiz diğer bir örnek orucun kefaretiyle ilgili bir hâdisedir:

Ramazan'da oruçlu iken eşiyle münasebette bulunan bir adam, endişeyle Hz. Peygamber'e gelip durumu anlatmış, Hz. Peygamber de; köle azat edebilme, iki ay peş peşe oruç tutabilme, altmış fakiri doyurabilme imkânlarını sırayla sormuş, fakat her birine adam "Hayır!" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber bir süre sonra getirilen bir sepet hurmayı adama vermiş ve onları tasadduk etmesini söylemiştir. Fakat adam, bulunduğu yerde kendisinden daha fazla muhtaç kimse olmadığını söyleyince, Hz. Peygamber, hurmaları götürüp ailesine yedirmesini istemiştir.[179]

---

[178] Ebû Dâvud, Zekât, 26, C.3, s.81-82, no: 1641; İbn Mâce, Ticârât, 25, C.3, s.316-17, no: 2198.

[179] Buhârî, Savm, 30, 31, s.466, no: 1936, 1937; Hibe, 20, s.631, no: 2600; Nafakât, 13, s.1368, no: 5368; Edeb, 68, 95, s.1523-24, 1540, no: 6087, 6164; Keffârât, 3, s.1662-63, no: 6710; Muslim, Sıyâm, 81, C.2, s.781, (no: 1111); Ebû Dâvud, Savm, 37, C.4, s.64, no: 2390; Tirmizî, Savm, 28, C.2, s.94, no: 724; İbn Mâce, Sıyâm, 14, C.2, s.577-78, no: 1671. Verilen kaynaklardaki rivayetlerin lafızları arasında, genel mana aynı olmakla beraber, bazı farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin az bir kısmında, kefaret olan fiiller hakkında, Hz. Peygamber'in "şunu yapabilir misin?" kalıbındaki sözleri yerine, "şunu yap" kalıbındaki sözleri bulunmaktadır. Verilen cevaplarda da "Hayır yapamam", "bende yok" şeklinde farklılıklar da bulunmaktadır. Ayrıca İbn Mâce'de, sepetin getirilme durumu geçmekle beraber, "hurma" (temr) lafzı geçmemektedir.

Bu hâdise, bir insanın ibadetle ilgili yaptığı bir hatasından dolayı karşı karşıya kalacağı cezadan kurtulması ve üzerinde manevî bir kirin kalmaması için Hz. Peygamber'in çeşitli çözümlerle rehberlik etmesini ve böylece o insanın arınmasına vesile olduğunu bize göstermektedir.

Hz. Peygamber, insanlar için dua ederek de onların arınmasına vesile olmuştur. Nitekim bir kadın Hz. Peygamber'e gelmiş ve hem kendisi hem de kocası için ondan dua etmesini istemiş, Hz. Peygamber de, "Allah sana ve kocana rahmet (salât) etsin" şeklinde onlar için dua etmiştir.[180] Hz. Peygamber'in bu durumu ölenler için de vaki olmuştur. Mesela, Hz. Peygamber ölmüş olan bir sahabi (Ebu Seleme) için onun hidayet ve affını da içeren bir dua etmiştir.[181]

Netice itibariyle, İslam'ın ana gayelerinden biri olan insan nefsinin kötülük ve günahlardan arınması, Allah'ın kaynaklık ettiği ve insanın iradesinin de Hz. Peygamber vasıtasıyla etkili olduğu bir durumdur. Allah, gönderdiği ayetleriyle bu duruma kaynaklık teşkil etmiş, peygamberi vesilesiyle de insanların bu kaynağa ulaşmalarını ve öğüt alıp doğru yola girmelerini sağlamıştır. Bu yönüyle Sünnet; insanın arınması için doğru davranışlara çağıran, hatalar karşısında ise meşru çözümlere sevk eden ve böylece kişinin günah kiriyle kirlenmesine engel olup onu kurtuluşa ulaştıran bir rehberliktir. Sünnet'e ittibâ etmek ise insanın iradesini ortaya koyup bu rehberliğin gösterdiği doğruları yaşamaya çalışmaktır.

d. Hakikatleri Açıklamak

İslam dini doğruluk dinidir. Vahiy kaynaklı olarak içinde yer alan her türlü bilgi de kesin doğruluk içermektedir. Çünkü o bilginin sahibi ve onu insanlara ileten, her şeyi kesin olarak bilen Allah'tır. Küçücük bir zerreden, devasa yıldız ve yıldız kümelerine kadar kâinatta küçük-büyük, maddî-manevî ne varsa hepsinden haberdardır. Bu haliyle İslam, içerisinde insan aklı ve gözlemiyle bilinmesi mümkün olan ve olmayan birtakım hakikatleri barındırmaktadır.

Bu hakikatler içerisinde bir tarafta ahiret, geçmiş olaylar ve soyut varlıklara dair gaybî bilgiler; bir tarafta ise inanç, ibadet ve ahlakı içeren ve zamanla sınırlı

[180] Ebû Dâvud, Salât (Fedâili'l-Kur'ân), 361, C.2, s.637, no: 1533.
[181] Muslim, Cenâiz, 7, C.2, s.634, (no: 920).

olmayan olgusal bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilerin gayba dair bir kısmı hiçbir zaman bildirilmemekte, bir kısmı ise Allah'ın dilemesi hâlinde vahiy yoluyla bildirilmektedir.

Birçok Kur'ân ayetinde yer alan[182] ve kullandığımız "hakikat" kelimesinin kökünü teşkil eden "hak" (الحق) kelimesi, anlamca "batıl"ın zıttı olmak üzere, birçok hadis ve ayetlerden de örnekler gösterilerek, kesin biçimde gerçek olan ve gerçekleşmiş olanı ifade etmekte,[183] "mutabakat" ve "muvafakat"[184] olarak da karşılık verilmektedir.[185]

Zaman içerisinde Allah'ın insanlara öğrettiği inanç, ibadet ve ahlakla ilgili bilgiler ve bunlarla beraber, geçmişte yaşanıp sonradan gayba dönüşen ve her zaman gayb olanlara dair birtakım bilgiler, tahrif edilmek suretiyle doğru ve yanlışların iç içe girdiği bir hâle dönüştürülmüşlerdir. Bundan dolayı yüce Allah, insanların inancından ahlakî davranışlara ve birtakım gaybî bilgilere kadar, sahip oldukları yanlışları düzeltmek ve bilmediklerini öğretmek için elçisine hak olarak indirdiği[186] Kur'ân-ı Kerîm sayesinde birtakım yanlışları düzelterek gerçekleri açıklamıştır.[187] Böylece, kaybolan hak din yeniden ikame edilmiş ve tâbi olan insanların hidayet bulması sağlanmıştır.

İslam dininin ana gayeleri açısından, buraya kadar açıkladığımız gibi, insanların hak dini doğru yaşamaları ve bununla beraber dinle ilgili birtakım bilgiler üzerinden ihtilafa düşüp çeşitli ayrılıklara düşmelerini engellemek için gerçeklerin açıklanması hayatî bir önem arz etmektedir. Bundan dolayı, batıl yolu ortadan kaldırmak ve hak olanı yerleştirmek isteyen[188] Allah, Kur'ân'ı indirme

---

[182] "el-Hakk" kavramının Kur'ân'daki çokluğu ve kullanım alanları için bkz.: İlhami Güler, "'el-Hakk' Kavramının Kur'ân'daki Dinî-Ahlakî İçeriğinin Tahlili", *AÜİFD*, 2002, C.43, S.2, s.201-209; Süleyman Mollaibrahimoğlu, "Kur'an'da Hak Kavramı", *Diyanet İlmi Dergi*, 1996, C.32, S.1, s.21-41.

[183] İbn Manzûr, a.g.e., C.10, s.49 vd. Ayrıca bkz.: Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.874.

[184] Uygunluk, uyumluluk gibi manalara gelmektedirler.

[185] Isfehânî, a.g.e., s.246. Isfehânî, "hak" kelimesini ayetlere atıfla kavramsal olarak da ele almaktadır. Bunu şöyle aktarabiliriz: 1- Hikmetin gereği bir şeyin var eden (Allah) 2- Hikmetin gereği var edilen şey 3- Bir şeye gerçeğe uygun olarak inanmak 4- Gereğince ortaya çıkan fiil ve söz. Bkz.: Isfehânî, a.y.

[186] Zümer, 39/2.

[187] Âl-i İmrân, 3/78 vd.

[188] Enfâl, 8/7, 8.

gerekçelerinden[189] biri olarak, insanların ihtilaf ettikleri konulara[190] açıklık getirmek olduğunu;[191] ayrıca benzer şekilde, ihtilaflar noktasında hükümler koymak için peygamberlere hak olarak kitap indirdiğini[192] ve böylece yaşanan ihtilaflar karşısında inananlara hakikati gösterdiğini bildirmektedir.[193]

Ayrıca, hakikatlerle buluşacak insanların bir şüpheye düşmemesi adına da, kendilerine gönderilen ilahî kitabın Allah tarafından koruma altında olduğu[194] ve ona hiçbir şekilde batılın giremeyeceği[195] ifade edilmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'ın tamamıyla Allah sözü olduğu ve içindeki hakikatlerle beraber sapasağlam bir kale gibi korunduğu da anlaşılmaktadır. Ayrıca, Kur'ân'a batılın girememesi bir tarafa, onun ortaya çıkardığı hakikatler karşısında batıl olanın tutunamayacağı gerçeği de bulunmaktadır. Nitekim bir ayette, *"Yine de ki: Hak geldi; bâtıl yıkılıp gitti. Zaten bâtıl yıkılmaya mahkûmdur."*[196] buyrularak bu gerçek ortaya konulmaktadır.[197]

Kur'ân-ı Kerîm; Ehl-i Kitap'ın içine düştüğü ihtilafları açıklaması[198] ve indirildiği zaman itibariyle gayb bilgisi haline dönüşmüş olan geçmiş olayları doğrusuyla anlatmasından[199] dolayı da bir hakikat kitabı olarak nitelenmeyi hak etmektedir.

Hakikatlerin konusu olması açısından gaybî bilgiler ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü yukarıda da değindiklerimizden anlayacağımız üzere bu bilgiler, inanca dair temel konuları ve insanlar arasındaki kabulleri içermekte ve bunlar da, din anlayışını etkilemektedirler. Din anlayışının doğru bir zemine oturtulması için bu bilgilerin açıklanması gerekmektedir. Bu da, Allah'ın elindedir.

---

[189] İlgili ayette ve diğer bazı ayetlerde geçen konulara dair Allah'ın belirli gerekçe veya amaçları gözettiğine dair bkz.: Râzî, a.g.e., C.20, s.231.

[190] İnsanların hakkında ihtilafa düştükleri konular; peygamberler, dinler ve ilâhî kitaplar gibi geneli kapsayan; tevhid, şirk, kader, kıyamet, yeniden diriliş gibi inanca dair meseleler ile dünya hayatında bazı şeylerin helâl ve haram kılınması gibi daha özel meselelerdir. Bkz.: Mâturîdî, a.g.e., C.6, s.524-525; Râzî, a.g.e., C.20, s.230; Zemahşerî, a.g.e., s.576.

[191] Nahl, 16/64.

[192] Bakara, 2/213.

[193] Bakara, 2/213.

[194] Hicr, 15/9.

[195] Fussilet, 41/42.

[196] İsrâ, 17/81.

[197] Ayetteki hak kelimesi "İslam" olarak, bâtıl ise "şirk" olarak ifade edilmektedir. Bkz.: Zemahşerî, a.g.e., s.607. Hak kelimesinin karşılığı olarak ayrıca Kur'ân ve Hz. Peygamber'den de söz edilmektedir. Bkz.: Mâturîdî, a.g.e., C.7, s.100.

[198] Neml, 27/76.

[199] Kasas, 28/3 vd.

"Gayb" (الغيب) kelimesi, konumuz açısından bakarsak, yanında bulunmayan, gizli olan, gözle görülmeyen vb. şeyleri ifade eden bir anlama sahiptir.[200] Örneğin, *"Onlar gayba inanırlar..."*[201] ayetindeki "gayb" kelimesi, mevzubahis anlamı içermekte; buradaki gayba konu olan şeyler ise, Hz. Peygamber'in haklarında haberler verdiği yeniden diriliş, cennet ve cehennem gibi insanın dünya gözüyle şahit olamayacağı ahiret hallerini kapsamaktadır.[202] Ayrıca, yukarıda değindiğimiz ve biraz sonra da geçeceği üzere, geçmişte yaşanmış bazı olaylar da gaybın kapsamına girmektedir.

Kur'an'da belirtildiği üzere, *"Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır."*[203] Dolayısıyla özellikle dinin sahasına giren konulardaki bilinmeyenlere dair kesin bilgi Allah'ın katındadır. O'ndan başkasının kendi iradesiyle gaybî bilgiye ulaşması mümkün değildir. Ancak Allah, dilemesi hâlinde, o bilgilerden bir kısmını elçilerine bildirmektedir. *"Allah, size gaybı da bildirecek değildir. Fakat Allah, elçilerinden dilediğini ayırt eder."*[204] ayetiyle gaybın yegâne sahibinin Allah olduğunu, fakat peygamberlerden dilediğine ondan bildirebileceğini anlamaktayız.[205]

Yukarıdaki ayeti göz önüne aldığımızda, Kitabı, hikmeti ve bilmediğini öğrettiği[206] Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de gayb hususunda yetki sahibi olmadığını ve Allah'ın vahyi sayesinde bilgilendiğini görmekteyiz. Nitekim Nuh'un (a.s.) kıssasından bahisle Hz. Peygamber'e hitap eden, *"İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin."*[207] şeklindeki ayet ile, Hz. Yusuf ve kardeşlerinden söz edilen *"İşte bu gayb haberlerindendir. Onu sana vahyediyoruz. Onlar hile yaparak işlerine karar verdikleri zaman sen onların yanında değildin."*[208] şeklindeki ayet vb. diğer ayetler,[209] geçmişte kalarak gayba dönüşen olayların Allah tarafından peygamberine aktarıldığını ve Hz. Peygamber'in böylece bu olayları öğrendiğini göstermektedir.

---

[200] İbn Manzûr, a.g.e., C.1, s.654; Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.121. Ayrıca bkz.: Isfehânî, a.g.e., s.616.
[201] Bakara, 2/3.
[202] İbn Manzûr, a.g.e., C.1, s.654.
[203] En'âm, 6/59.
[204] Âl-i İmrân, 3/179
[205] Mâturîdî, a.g.e., C.2, s.541-542; Zehmahşerî, a.g.e., s.208.
[206] Nisâ, 4/113.
[207] Hûd, 11/49.
[208] Yûsuf, 12/102.
[209] Kehf, 18/13; Âl-i İmrân, 3/44.

Hatta Hz. Peygamber'in inanmayan insanlara karşı verdiği tebliğ mücadelesinde Allah, onun gaybı bilmediğini, bir melek olmadığını ve kendisine vahyedilene uyduğunu onlara söylemesini emretmiştir.[210]

Bu duruma, Hz. Peygamber'in bilgisi, ahlakı ve yaşam biçimini ifade etmesi açısından baktığımızda, Allah'tan gelen vahiy ve hikmetin inşasıyla beraber, Sünnet'in hakikatlere ulaşma yolunda inananlara rehber ve vesile olduğunu anlamaktayız. Bu yönüyle Sünnet, Hz. Peygamber'in Kur'ân'dan gelen inanç, ahlak ibadet ve tarihî vakalara dair gaybî ve somut olgusal bilgileri öğrenip bunlara göre yaşamasıdır. Bununla beraber, İslam'a tâbi olanlara bu bilgileri ve bunlardan beslenerek söylediği hikmetli sözleri öğretmesi ve böylece doğruluk dinini hakkıyla insanlar arasına yerleştirmesidir.

Hz. Peygamber'in İslam'ın temel hakikatlerini kendi diliyle de ifade ettiğini görmekteyiz. Örneğin, İbn Abbas, Hz. Peygamber'in teheccüd namazı kıldığında ettiği bir duayı aktarmış, bu duanın içinde ise Hz. Peygamber şunları dile getirmiştir: "Allah'ım hamd sanadır; sen göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin rabbisin. Sen haksın, vaadin haktır, sözün haktır, sana kavuşmak haktır, cennet haktır, ateş (cehennem) haktır, peygamberler haktır, kıyamet vakti haktır…"[211]

Hz. Peygamber, farz olan amellerin yapılıp yapılmaması noktasında kişinin karşılaşacağı neticeleri hakikatli ve yalın bir şekilde ifade etmiştir. Bu konudaki bir örnek, en önemli ibadetlerden olan namaz hakkındadır.

Bir cenaze geçtiği esnada Hz. Peygamber ölen kişi hakkında, "Kurtulan (musterîh) ve(ya) kendisinden kurtulunan birisi" demiş, orada bulunanlar ise bu sözlerin ne manaya geldiğini sormuş, bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: "Mümin kul (ise) dünyanın dert ve sıkıntısından kurtulup Allah'ın rahmetine kavuşur. Günahkâr kul (ise); diğer kullar, şehirler, ağaçlar ve hayvanlar ondan kurtulurlar."[212]

---

[210] En'âm, 6/46-50.
[211] Buhârî, Tevhîd, s.1850-51, no: 7499.
[212] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, tah. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyye, Beyrut, 1985/1406, Cenâiz, 54, C.1, s.241-42; Buhârî, Rikâk, 42, s.1619, no: 6512; Muslim, Cenâiz, 61, C.2, s.656, (no: 950); Nesâî, Cenâiz, 48, C.4, s.48, no: 1930. Nesâî'de Allah'ın rahmetine kavuştuğu bilgisi yoktur.

Bilindiği üzere namaz, İslam'da farz olan; Allah'ın bütün kullardan istediği bir ibadettir. Durum böyle olunca, bu ibadet insanın sorumluluğunda yer almakta; yerine getirilmesi karşılığında büyük mükâfat kazanılacağı, terkinde ise büyük günah işlenmiş olunacağı aşikârdır.[213] Hz. Peygamber ölen kişi hakkında yukarıda geçen sözleri söyleyerek bu gerçekleri açıkça ifade etmiştir.

Netice olarak diyebiliriz ki, özellikle insanların tecrübe ve aklıyla ulaşamayacağı birçok hakikatin açıklanması, Allah'ın hâkim olduğu ve İslam'ın insanları doğruya ve kurtuluşa ulaştıran gayelerinden biridir. Çünkü din bağlantılı dünya ve ahiret bilgisi; hata yapma, unutma ve hatta yalan söylemeye meyilli olan insanın hâkimiyetinde olamayacak kadar hayatî bir meseledir[214] ki, Ehl-i Kitap'tan bir kısmının doğruları çarpıttığı Kur'ân'la sabit bir gerçektir.[215] Bundan dolayı hakikatlerin bilgisi insanların iradesine bırakılamaz ve peygamberlerin vahyi değiştirmesi de söz konusu olamaz.[216] Ayrıca bilgi, insanın inancı ve davranışlarını etkilediği ve buna göre bir sonuca sebep olduğu içindir ki, o bilginin doğru olması ve güvenilir bir kaynaktan gelmesi çok önemlidir. Burada Sünnet açısından düşündüğümüzde diyebiliriz ki Sünnet, İslam'ın açıkladığı görülen ve görülmeyen hakikatleri tasdik etmek ve bu hakikatlerin gereğince inanç, amel ve ahlak dünyasını düzenlemektir.

e. Adaletle Hükmetmek/Adaleti Gerçekleştirmek

İman, ahlak ve ibadetlere dair birtakım gerçekleri açıklayarak insanı hidayetle buluşturan İslam'ın, sonraki aşama olarak, gerek bireysel gerekse toplumsal düzeyde özellikle hukuka dair hükümleri ortaya koyması ve toplumdaki haksızlıkları gidermesi gerekmektedir. Çünkü insan, her ne kadar bazı hakikatlerle ilkesel boyutta buluşsa da, dinî ve dünyevî bağlamda somut kural ve yaptırımlar olmadan sorumluluğunu tam olarak yerine getiremeyebilir. Bundan dolayı Yüce Allah, fıkhî ve hukukî bazı hüküm ve emirlerle insanların hem bireysel hem de toplumsal hayatını düzene koymuştur. Bu istikamette, bir tarafta ibadetlere yönelik ve daha çok

---

[213] Namaz kılanlarla kılmayanların bu durumuna dair örnek bir ayet için bkz.: Meryem, 19/58-63.
[214] Bkz. Mü'minûn, 23/71. Bu ayette Allah, hak olanın insanların hevâlarına uyması durumunda varlık âleminde fesadın ortaya çıkmış olacağını bildirmektedir.
[215] Âl-i İmrân, 3/78.
[216] Âl-i İmrân, 3/79.

bireyi ilgilendiren hükümler ortaya çıkarken, diğer tarafta da, insanlar arası ilişkilere yönelik toplumsal boyutta hüküm ve uygulamalar ortaya çıkmıştır. İnsanlar arası ilişkilerin düzene koyulması noktasında, adaletle hükmedilmesi ve adaletin gerçekleştirilmesi son derece önemlidir ve İslam da, adalete büyük önem vermektedir.[217]

Kur'ân'da ortak kökleriyle beraber geçen[218] "hüküm" (hukm/الحكم), kelime olarak bilgi/ilim, doğru anlayış (fıkh), adaletli karar verme[219] ve yargı/yargılamayı ifade eden;[220] insanlar için yararlı olanı kastetmek için de kullanılan[221] bir kelimedir. Dolayısıyla Allah hüküm koyarak insanlar için doğru, yararlı ve adil olanı yerleştirmiş olmaktadır. Haksızlık ve zorbalık gibi kelimelerin zıttı olan[222] "adalet/adl" (العدالة/العدل) ise karşılık, misil, denk,[223] eşitlik, eşit paylaşım,[224] doğru olan şey ve doğru hüküm[225] gibi anlamlara gelmektedir.[226]

Allah, Kur'ân'ı indirme amaçlarından birini ifade etmek üzere, *"Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitab'ı hak ile indirdik; hainlerden taraf olma!"*[227] buyurmaktadır. Ayette geçen hükmetme eyleminin doğruluk ve adalet ekseninde olması gerektiği ortadadır ki, zaten bu durum Kur'ân'da belirtilmektedir.[228] Başka bir ayette, *"Andolsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve mizanı indirdik."*[229] buyrularak, Allah'ın ilâhi kitap göndermesindeki amaçlardan biri olarak adalete vurgu yapılmaktadır. Başka bir ayette ise, Hz. Peygamber'in adaleti gerçekleştirmekle emrolunduğu ifade

[217] Adaletle ilgili bazı ayetler için bkz.: Bakara, 2/282; Nisâ, 4/58, 135; Mâide, 5/8, 42; Yûnus, 10/54.
[218] Adalet kavramının anlamı, önemi ve Kur'ân'daki kullanım alanlarıyla ilgili olarak bkz.: Mustafa Kara, "Kur'ân'da 'Adâlet Kavramı ve Güncel Değeri", *OMÜİFD*, 2013, S.34, s.137-172.
[219] İbn Manzûr, a.g.e., C.12, s.141.
[220] Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.1095; Isfehânî, a.g.e., s.248.
[221] İbn Manzûr, a.g.e., C.12, s.141.
[222] İbn Manzûr, a.g.e., C.11, s.430; Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.1030.
[223] Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.1030.
[224] Isfehânî, a.g.e., s.551.
[225] İbn Manzûr, a.g.e., C.11, s.430.
[226] Adaletin özelliklerini ve önemini kısaca şöyle aktarabiliriz: İnsanların kanun önünde eşit olmasını gerektirir; davalarda bütün taraflar dinlenerek karar verilir; kişinin kul hakkına riayet etmesini gerektirir; kişi kayırmaksızın işi ehline vermeyi gerektirir; yönetici-halk ilişkisini memnuniyet üzerine yerleştirir; ahlaklı bir toplumda ahlaklı olmayı sağlar; ekonomik düzlemde haksızlığı önler; uluslararası boyutta dünya barışına katkı yapar. Bkz.: Kara, a.g.m., s.160-166.
[227] Nisâ, 4/105.
[228] Nisâ, 4/58; Mâide, 5/42.
[229] Hadîd, 57/25.

edilmektedir.[230] Dolayısıyla Allah'ın insanlara İslam'ı göndermesi ve beraberinde bir de peygamber görevlendirmesindeki temel amaçlardan birinin insanlar arasında adaleti sağlamak ve adaletle hüküm vermek olduğu anlaşılmaktadır.

Bu şekilde Allah, hidayet ve rahmetle insanları doğruluğa iletip hatalarını bağışladığı gibi, insanların dünya hayatında uygulayacağı ve böylece bireysel ve toplumsal hayatın gidişatını olumlu yönde etkileyecek bazı kural, karar ve ilkeleri yerleştirmeyi de ihmal etmemiştir.

Allah'ın hükümler vaz etmesinin bazı sebeplerini söylememiz mümkündür. Bunlar, bir tarafta, hakkında bilgi sahibi olmadıkları meselelerde insanları aydınlatmak; bir tarafta, hakkında bilgi sahibi oldukları, fakat dinle uyuşmayan meselelerde onları düzeltmek;[231] başka bir tarafta ise, insanlar arasında meydana gelen anlaşmazlıkları gidermektir. Yukarıdaki ayetleri ve Mâide suresinde yer alan bir grup ayeti[232] de göz önüne aldığımızda insanların hem bireysel hem de toplumsal düzeydeki meselelerini çözmek için Allah'tan gelen vahyin önemli bir kaynaklık teşkil ettiğini ve bu kaynağa mümkün mertebe uyulması gerekliliğini görmekteyiz. Çünkü hakikatlerin açıklanması konusunda da değindiğimiz gibi, hakikatin bilgisi nasıl mutlak olarak insanın iradesine bırakılamazsa, aynı şekilde hakikatin bir kanadı niteliğinde olan hükümler de mutlak olarak insanın iradesine bırakılamaz. Aksi takdirde, gerek bilerek gerekse bilmeyerek, adaletsiz ve haksız kararların ortaya çıkması ve böylece bir tarafın mağduriyet yaşaması, diğer tarafın ise zulmetmesi kolaylaşacaktır. Bunun neticesinde ise toplumsal düzende çeşitli yozlaşmaların meydana gelmesinin yolu açılacaktır. İşte bundan dolayı, bütün eksikliği karşısında insanı en iyi bilen ve onun için en âdil olan hükmü veya bunun ilkelerini verecek olan Allah'ın buyruklarına itaat önem arz etmektedir.

Burada akla bazı ayetlerde yer alan hükmün yalnızca Allah'a ait olması[233] meselesi de gelmekte ve hüküm vermede insan iradesinin geçerli olup olmayacağı düşünülebilmektedir. Hemen belirtmemiz gerekir ki, hükmün yalnızca Allah'a ait olması meselesi, insanın toplum içinde vereceği hukukî kararlarıyla değil, bundan

---

[230] Şûrâ, 42/15.
[231] Örnek olarak bkz.: En'âm, 6/56-57; Yûsuf, 12/40.
[232] Mâide, 5/41-50.
[233] En'âm, 6/57; Yûsuf, 12/40.

daha farklı manalarla ilgili olmaktadır. İlgili ayetler, tefsirlerde şöyle açıklanmaktadır:

Tefsirlerde En'âm suresinin 57'nci ayetinde yer alan, hükmün yalnızca Allah'a ait olduğu bilgisi; "Kulun, Allah'ın takdir ettiği/hükmettiği şeyler dışında hiç bir şeye kadir olamayacağı"[234] ve Allah'ın inkârcılara vereceği azabı ertelemesindeki hükmü[235] olarak yorumlanmaktadır. Yûsuf suresinin 40'ıncı ayetinin tefsirinde ise, bir tarafta ilahlık, rablık, ibadet ve din[236] noktasında; diğer tarafta yaratma noktasında sadece Allah'ın hükmünün olduğu belirtilmektedir.[237] Dolayısıyla bu ayetlerde yer alan hükmetme fiili, insanın toplum içindeki hukukî karar alma iradesiyle ilgili değil, daha çok, din, yaratma, üstün/mutlak irade gibi konularda Allah'ın hâkimiyetiyle ilgili bir durumdur.

Bu meseleye hâkimiyet kavramı üzerinden de yaklaşabiliriz. Bu açıdan hâkimiyetin Allah'a ait olmasının ilk manası, kâinatın Allah'ın hâkimiyetinde olmasıdır.[238] Bu, Allah'ın kâinat üzerindeki, özellikle yaratıcılık vasfının bir ifadesidir. Buna "kevnî hâkimiyet" de denilmektedir. Diğer bir manayla hâkimiyet, temel düzeyde yine Allah'la ilişkilendirmekle beraber, insanî düzeyde olmak üzere siyasal anlamda bir yönetme durumunu da ifade etmektedir. Ayrıca İslam hukuku da bunu "Allah'ın iradesi ile müçtehitlerin gayretinin ortak sonucudur." olarak açıklamakta, fakat Allah'ın aksine, insan tarafının mutlak bir özgürlüğünün bulunmadığı belirtilmektedir. Bu anlamda hâkimiyet Allah'ındır.[239]

Yukarıda da değindiğimiz üzere, hâkimiyetin Allah'a ait olması, insanların kendi istişareleriyle karar alamayacakları anlamına gelmemektedir. Fakat yine yukarıda değindiğimiz üzere, insanların doğru olana ulaşamaması, yanlış kararlar alması veya anlaşmazlığa düşmeleri durumunda Allah'ın verdiği hükümlere tâbi olmaları önemlidir ve aksine hareket etmeleri doğru değildir. Fakat yine de insanın, Allah tarafından vahyedilen hüküm ve ilkelerden hareketle İslam'ın hilafına olmayan

---

[234] Râzî, a.g.e., C.13, s.9.
[235] Zemahşerî, a.g.e., s.330.
[236] Zemahşerî, a.g.e., s.516. ("Din"le ilgili kısım/madde için)
[237] Mâturîdî, a.g.e., C.6, s.241.
[238] Hülya Terzioğlu, "Kur'ân'ın 'Hüküm Allah'ındır' Öğretisi Üzerine", *Kelam Araştırmaları*, 2013, C.11, S.1, s.352.
[239] Terzioğlu, a.g.m., s.362.

kararlar alması pekâlâ mümkündür, hatta gereklidir. Nitekim İslam'a uygun bir hayat yaşayan ahlaklı Müslümanlardan bahsedilen bir ayet grubunda, *"Onların işleri aralarında danışma iledir."* buyrularak insanların yaptıkları istişarelerin meşruluğuna dikkat çekilmekte, hatta bu istişareler birtakım güzel davranışlar arasında zikredilmekle teşvik dahi edilmektedir.[240] Başka bir ayette de, Allah'ın, *"İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder."*[241] buyurması, insanın İslam'ın öngördüğü adalet çerçevesi dâhilinde hükümler çıkarabileceğini ve çıkarması gerektiğini açıkça göstermektedir. Çünkü insan hayatı çok kapsamlı ve değişken bir yapıya sahip olduğu için her tikel mesele için Kur'ân'a dayalı somut bir hüküm bulmak mümkün değildir. Onun yerine Kur'ân'ın da belirttiği üzere, değişmez ilkelere (adalet gibi) bağlı olarak insan iradesiyle hükümlerin konması gerekmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) açısından adalet meselesini değerlendirdiğimizde, bir peygamber olması hasebiyle İslam'ın diğer gayelerinde olduğu gibi, burada da onun etkin bir role sahip olduğunu kesin olarak söylememiz gerekmektedir. Çünkü Hz. Peygamber çeşitli meselelerle kendisine gelen insanlara, ya ayetleri doğrudan beyan ederek[242] ya da ayetlerdeki ilkelerin ışığında bizzat kendisinden sadır olan sözlerle cevap verecektir. Nitekim Hz. Peygamber hakkında, *"Onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar."*[243] buyrulması; Hz. Peygamber'i hakem tayin ettikten sonra verdiği karara harfiyen uyulmasından bahsedilmesi;[244] Allah ve elçisinin verdiği karar karşısında müminlerin kendilerine göre seçimde bulunma haklarının olmaması[245] ve Müminlerin, aralarındaki anlaşmazlıkları Allah'a ve elçisine götürmeleri emri,[246] Hz. Peygamber'in hükümler konusundaki etkinliğini açık bir biçimde göstermektedir. Diğer tarafta, Hz. Peygamber'in adaleti gerçekleştirmekle vazifelendirilmesi de, onun bu konudaki etkinliğinin hangi temel üzerinde olması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, Hz. Peygamber'in bir konuda genel olarak vahiyle, vahiy

[240] Şûrâ, 42/37-39.
[241] Nisâ, 4/58.
[242] Mâide, 5/4.
[243] A'râf, 7/157.
[244] Nisâ, 4/65.
[245] Ahzâb, 33/36.
[246] Nisâ, 4/59.

gelmediği takdirde ise vahyin rehberliğinde adalet ilkesi ile hükmettiğini anlayabiliriz. Ayrıca ona verilen içtihat melekesi sayesinde vahyin yokluğunda kendi rey'i ile hüküm verdiğini, hata etse bile hata üzerinde bırakılmayacağını[247] da söyleyebiliriz.

Yukarıdaki bilgileri göz önüne aldığımızda diyebiliriz ki, hükümlerde esas/mutlak sahibin Allah olduğu açıkça ortada olmakla beraber, Allah'ın elçilik vazifesini yapmasından dolayı Hz. Peygamber'in de yetki sahibi kılındığı anlaşılmaktadır. Fakat ayetlerde görüldüğü üzere, örneğin, Hz. Peygamber'in helâl veya haram kılmasından bahsedilmesi, onun Kur'ân'dan bağımsız bir yetkisinin olduğunu da göstermemektedir. Aksine bu, Kur'ân'a tam bir bağlılıkla, hem Allah'ın hükümlerini beyan etmek hem de ilkelerden yola çıkarak doğru hükümler ortaya koyabileceğini göstermektedir.[248] Zaten ayette bildirildiği üzere, iyiliği emredip kötülüğü yasaklaması ve temiz olanı helâl, pis olanı da haram kılması ilkesel bir açıklama olarak gözükmekte[249] ve bu açıklama, onun peygamberlik vazifesi doğrultusunda hareket ettiğine işaret etmektedir. Bunun yanında, hüküm vermede "Allah ve elçisi" ifadesinin kullanılması, meselenin esas kaynak olan vahiyden/Allah'tan bağımsız olmadığına, en azından onun ilkelerine göre hüküm verildiğine işaret etmektedir.

Hz. Peygamber'in, hem bireysel hem de toplumsal alanda, adaletle hükmetme ve adaleti gerçekleştirme konusunda oldukça titiz ve hassasiyetle hareket ettiğini pek çok haberde görebilmekteyiz. Hz. Peygamber, bu adaletli tutumunda, en ufak şeyleri dahi ihmal etmemiş, yakını veya kendi aleyhinde bile olsa adaletle hareket etmekten kaçınmamıştır. Adaletli oluşu konusunda Hz. Peygamber'le ilgili bazı haberleri aktarmamız mümkündür.

---

[247] Bigiyef, a.g.e., s.103.

[248] Hz. Peygamber'in temiz olan şeyi helal, pis olan şeyi de haram kılmasıyla ilgili olan ayetin (A'râf, 7/157) Sünnet'in "müstakil bir teşrî' kaynağı" olduğunu gösterdiği belirtilmektedir. Bkz.: Özdemir, a.g.t., s.453.

[249] Buradaki "temiz" ve "pis" ifadeleriyle doğrudan bir eşyaya değil, eşyanın niteliğine/özelliğine, dolayısıyla insan üzerindeki etkisine vurgu yapılmaktadır. Bu da ilkesel bir durumdur. Yani temiz olan şeyler helâl, pis olan şeyler ise haramdır. Eşyadaki bu nitelikleri anlamak için Hz. Peygamber'in hem peygamberlik hem de insanî araştırma/keşif özelliklerinin etkili olduğunu, diğer insanlar için ise, özellikle Hz. Peygamber'in açıklamadığı konularda (mesela sigara içmek), sadece araştırma/keşif ve ilmî/bilimsel çalışmalara göre kararların etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber'in çok eşli olduğu bilinmektedir. Çok eşlilik; her bir eşle ilgilenme, onlara dengeli/adaletli vakit ayırma noktasında oldukça zor bir durumdur.[250] Hz. Peygamber'in bu konuda hassas olduğunu ve eşleri arasında adaletli olmaya çalıştığını görmekteyiz. Nitekim Hz. Aişe'den gelen rivayete göre Hz. Peygamber eşleri arasında (geceyi geçirme ve ilgilenme açısından) adaletli bir şekilde taksimat yapardı.[251]

Hz. Peygamber'in adalet anlayışında mutlak bir eşitlikten ziyade, insanların durumlarına göre hakkaniyet ölçüsünce hareket etme eğilimini de görmekteyiz. Örneğin, bir rivayete göre Hz. Peygamber, savaşsız olarak elde edilen ganimeti (fey′) taksim ederken evlilere iki hisse, bekârlara ise bir hisse vermiştir.[252] Burada, evli olanların eş ve çocuklarının olduğu, yani daha fazla maddiyata ihtiyaç duyacağı açıktır. Bundan dolayı görünürdeki eşitsizlik aslında olumsuz bir durumu değil, adaletin bir gereğini göstermektedir.

Hz. Peygamber, işlenen ve cezası açık olan bir suçun icra edilmesinde kişinin makam ve mertebesine ve kendisine olan yakınlığına bakmaksızın adaletin gereğince hareket ettiğini açıkça söyleyebiliriz. Nitekim bir olay şöyledir:

Bir kadın hırsızlık yapmış ve ona herhangi bir cezanın verilmemesi için bazı insanlar Hz. Peygamber'le konuşmak istemiş, fakat kimse cesaret edememiştir. Nihayetinde Usame b. Zeyd Hz. Peygamber'le konuşmuş/aracılık etmek istemiş, fakat Hz. Peygamber bu durumdan memnun olmamış ve İsrailoğullarının/geçmiş kavimlerin, yüksek mertebeli kimselere dokunmadığı, zayıflara ise suçun cezasını tatbik ettiklerini ve bu yüzden helak olduklarını haber vermiştir. En sonunda ise, kızı Fatıma dahi böyle bir suçu işlemiş olsa onun da elini keseceğini belirtmiştir.[253]

Bu olay İslam'ın genel amaçlarının sonuçlarını açıklaması açısından oldukça önemlidir. Görüldüğü üzere, toplumdaki bazı insanlar, suça göre değil, suçu işleyene

---

[250] Kur'ân'da bu duruma değinilmektedir. Bkz.: Nisâ, 4/3.

[251] Ebû Dâvud, Nikâh, 38, C.3, s.469-470, no: 2134; Tirmizî, Nikâh, 42, C.2, s.437, no: 1140; Nesâî, 'İşretu'n-Nisâ′, 2, C.7, s.63-64, no: 3943; İbn Mâce, Nikâh, 47, C.3, s.144, no: 1971.

[252] Ebû Dâvud, Harâc, 14, C.4, s.573, no: 2953.

[253] Buhârî, Fedâilu'l-Ashâb, 18, s.918, no: 3733; Hudûd, 11, 12, no: 6787, 6788; Muslim, Hudûd, 8, C.3, s.1315-16, (no: 1688-1689); Ebû Dâvud, Hudûd, 4, C.6, s.426, no: 4373; Tirmizî, Hudûd, 6, C.3, s.89, no: 1430; Nesâî, Kat'u's-Sârik, 6, C.8, s.72-75, no: 4894-4903. Verilen kaynakların bir kısmında olay kısaca, bir kısmında uzunca ve farklı lafızlarla yer almaktadır. Yukarıda ortalama bir mana verilmiştir.

göre kararın verilmesine meyletmişler, Hz. Peygamber ise geçmiş milletleri örnek vererek onların böylesine adaletsizce tutumlarından ötürü yok olduklarını vurgulamış ve kendi evladı dahi suç işlemiş olsa yine de adaletten taviz vermeyeceğini ilan etmiştir. İşte bu durum, İslam'ın adaleti gerçekleştirme amacının tatbik edildiğini ve haksızlık, zulüm, adaletsizlik gibi tutumlar sergilenip toplum düzeninin fesada uğramasına mani olunmaya çalışıldığını göstermektedir.

Hz. Peygamber'in adalet noktasındaki hassasiyeti o dereceydi ki, söz konusu edilmeyecek küçük meselelerde bile adaletin gereğince hareket etmiştir. Bununla ilgili bir örneği samimi bir ortamda geçen bir hâdisede görmekteyiz. Hâdise şöyledir:

Şakacı bir adam, beraberinde bulunduğu insanları güldürmüş, Hz. Peygamber de bu adamın böğrüne bir değnekle şaka amaçlı vurmuş/dürtmüş, adam ise Hz. Peygamber'den kısas istemiştir. Hz. Peygamber de bunu kabul etmiş, fakat adam, Hz. Peygamber'e onun üzerinde gömleğin olduğunu söylemiş (yani gömleğini çıkarmasını işaret etmiş, çünkü kendi üzerinde muhtemelen gömlek yoktu), Hz. Peygamber de gömleğini kaldırmış, adam ise Hz. Peygamber'e vurmak yerine ona sarılıp onu böğründen öpmüş ve amacının aslında bu olduğunu söylemiştir.[254]

Adaletle ilgili bahsetmemiz gereken bir husus da, cezaî yaptırımları olan hukukî olaylarda Hz. Peygamber'in elinden geleni yapmaya çalıştığı; suçlu kesinleşmeden kimseyi yargılamadığı; fakat bu durumda kişilerin mağduriyetlerini mutlaka gidermeye çalıştığı ve gerekirse bedelin kendi tarafından ödenerek meselenin halledilmesi yoluna gittiğidir. Nitekim yaşanan bir cinayet/ölüm hâdisesinde Hz. Peygamber'in sergilediği tutum bu durumu açıklamaktadır. İlgili hâdise şöyledir:

Ensar'dan bir grup insan Hayber'e gitmiş, orada etrafa dağılmışlar ve sonrasında içlerinden birini öldürülmüş hâlde bulmuşlardır. Sonra, onu ölü olarak buldukları yerdeki insanlara arkadaşlarını onların öldürdüğünü iddia etmişlerdir. Onlar ise öldürmediklerini ve bu konuda bilgi sahibi olmadıklarını söylemişlerdir. Daha sonra Ensar'dan olan bu grup meselenin çözümü için Hz. Peygamber'e gitmiş, Hz. Peygamber de onlardan adamı kimin öldürdüğüne dair delil istemiş, onlar ise

[254] Ebû Dâvud, Edeb, 160, C.7, s.511, no: 5224.

delillerinin olmadığını söylemişlerdir. Bu sefer Hz. Peygamber, o topluluğun (Yahudilerin) yeminine müracaatı önermiş, fakat Müslüman grup bunu uygun görmemiştir. Bu meselenin çözüme kavuşamamasını hoş görmeyen Hz. Peygamber, bunun üzerine yüz develik bir diyet ödemiştir.[255]

Buradaki olayda Hz. Peygamber, bahsi geçen şahsın kim tarafından öldürüldüğü açıklık kazanamadığından dolayı gayrimüslim de olsa herhangi bir kişi veya topluma suçlama yapmayarak adaletli hareket etmiş, meselenin çözümü için ise, diyeti tarafınca ödeyerek hakkaniyetli bir tutum izlemiş ve insanların mağdur olmasına müsaade etmemiştir.

Sonuç olarak Allah, insanın kendi faydasına olmak üzere hükümler koymuş ve bu hükümlerin gereğinin/maksadının dışına çıkılmamasını, hükmedildiği zaman da adaletle hükmedilmesini emretmiştir. Bu emirler doğrultusunda hareket eden insanlar, doğru kaynaktan çıkan hükümler ışığında en âdil olanı uygulayarak haksızlıkların ortadan kalkmasını sağlamış olacaklardır. Bu da İslam'ın gayelerinden birinin yerine gelmesi anlamını taşıyacaktır. Açıkladığımız üzere, Allah insana da karar alma yetkisi vermiş ve bunu İslam'ın ilkeleri doğrultusunda kullanmasını istemiştir. Hz. Peygamber ise, bu hususta vahiyle doğrudan muhatap olmasından dolayı, kendisine danışılması, kararına uyulması ve karşı gelinmemesi gereken insanî birinci kaynaktır. Hz. Peygamber'in hem bu durumu hem de adaletle hareket etmesi gerektiği bilgisinden yola çıkarak diyebiliriz ki, Sünnet; adaletle hüküm vermek, adaletli davranmak, âdil olmak gibi düsturları da kapsamaktadır. Dolayısıyla Sünnet, hem İslam'ın doğrudan verdiği veya onun ilkeleri ışığında insan iradesinin ortaya çıkardığı hükümlere itaat etme anlamını hem de toplumsal meselelerde insan iradesiyle adaleti gerçekleştirmek anlamını taşımaktadır.

[255] Buhârî, Diyât, 22, s.1705-06, no: 6898; Ebû Dâvud, Diyât, 9, C.6, s.579, no: 4523; Nesâî, Kasâme, 4, C.8, s.11-12, no: 4719. Ayrıca bkz.: Muslim, Kasâme, 1-8, C.3, s.1291-95, (no: 1669-70); Ebû Dâvud, Diyât, 8, 9, C.6, s.573-77, 580-81, no: 4520-21, 4524; Nesâî, Kasâme, 3, 4, C.8, s.5-12, no: 4710-4720; İbn Mâce, Diyât, 28, C.3, s.684-86, no: 2677, 2678; Mâlik, Kasâme, 1, 2, C.2, s.877-79. Burada ikinci grupta verilen kaynaklarda olay genel olarak biraz daha uzunca ve bazı farklı lafızlarla anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'in ödediği diyetle ilgili olarak, verilen kaynakların bazılarında deve zikredilmekle beraber, bazılarında sadece ödeme yapıldığı belirtilmektedir.

f. Hak ile Batılı Ayırmak

Dünyaya gönderilişi bir amaca bağlanan[256] insan, bu amaç itibariyle kendisine sunulan ilahî bilgiler karşısında tercihine göre iyi veya kötü, doğru veya yanlış tarafta yer almakta ve bu da onun ahiret hayatındaki akıbetini belirlemektedir. Her kim Allah'tan gelen doğru bilgilere tâbi olup hayatını ona göre yaşarsa cennetle ödüllendirilecek, her kim de o bilgileri inkâr edip bilerek yüz çevirirse cehennemle cezalandırılacaktır.[257] İşte bu açıdan İslam'ın ana gayelerinden biri de, doğru ile yanlışın, başka bir ifadeyle, hak ile batılın kesin olarak birbirinden ayrılması ve bu doğrultuda bilgilerin ortaya konması; doğru tarafta ve yanlış tarafta yer alanların akıbetlerinin de kesin olarak belirlenmesidir.

İnsanlara dünya hayatındaki sorumluluklarının hatırlatılması ve bunun neticesinde tarafını seçenlerin akıbetlerinin kesin olarak belirlenmesini ifade etmek üzere, Kur'ân-ı Kerîm, diri olanlara uyarıcı, inkârcılara ise hak ettikleri cezanın[258] gerçekleşmesi için apaçık bir öğüt olarak beyan edilmiştir.[259] *"Bir de (böylece) Allah, iman edenleri günahlardan temize çıkarmak, kâfirleri de helâk etmek ister."*[260] şeklindeki ayet de, öncesi ve sonrasıyla beraber[261] incelendiğinde, çeşitli imtihan ve zorluklardan geçirilmek suretiyle inanan ve inanmayanların dünya hayatında iken kesin olarak ayrılmalarını ve bu ayrım gerçekleştirilmeden insanların sonunun belirlenmeyeceğini ifade etmektedir. Yani Yüce Allah, adaletli davranarak kendi davranışları üzerinden, hatta "kendilerine şahit"[262] olarak insanların ahiret akıbetlerini belirlemekte ve ayrıca cezayı hak edenlere herhangi bir yalan mazeret imkânı da vermemektedir.

Bu yönüyle İslam dini, hakkı gerçekleştirip batılı ortadan kaldırmak ve bu ikisini kesin olarak birbirinden ayırma niteliğine ve amacına sahiptir.[263] Örneğin, Kur'ân'da, *"Doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır."*[264] buyrularak doğru ile

---

[256] Bkz.: Zâriyât, 51/56; Mülk, 67/2.
[257] Bakara, 2/38-39; A'râf, 7/35-36.
[258] Zemahşerî, a.g.e., s.899; Râzî, a.g.e., C.26, s.305-306; Mâturîdî, a.g.e., C.8, s.537.
[259] Yâsîn, 36/69-70.
[260] Âl-i İmrân, 3/141.
[261] Âl-i İmrân, 3/140-142.
[262] Tevbe, 9/17.
[263] İsrâ, 17/81; Enfâl, 8/8; Bakara, 2/256.
[264] Bakara, 2/256.

yanlışın artık aşikar olduğu,[265] başka bir ifadeyle, İslam'ın[266] veya imanın küfür karşısında artık açık bir şekilde ortaya çıktığı[267] vurgulanmaktadır.

Yukarıdaki durum ışığında diyebiliriz ki, mutlak doğruluk Allah tarafından gelecek bilgiler tarafından belirlenmektedir. Çünkü hayatı yaratan ve onun amacını belirleyen Allah olduğuna göre, o amacı gerçekleştirecek temel doğruları da Allah açıklayacaktır. Bu doğrular belli olduktan sonra insanların karşı gelme ve kendi istekleri doğrultusunda muhalif hareket etmeleri kendi aleyhlerine bir durum olacaktır. Doğruların belli olması karşısında batılı reddedip Allah'a imanı seçen cenneti hak ederken, batıla uyup Allah'ı inkâr edenler ise cehennemle cezalandırılacaklardır.[268] Hak eden insana cezanın verilmesi, elbette sorumluluk yüklenmeden gerçekleşmeyecektir. Nitekim Allah, habersiz oldukları hâlde haksızlıkla bir topluluğa ceza vermeyeceğini bir ayetinde bildirmektedir.[269]

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) İslam'ın hak ile batıl mücadelesindeki konumuna baktığımızda ise, Allah'ın elçisi olmasından dolayı, diğer meselelerde olduğu gibi, onun bu mücadelede de merkezde yer aldığını söylememiz gerekmektedir. Bu açıdan Yüce Allah, elçisi eliyle inananları hak/doğru tarafla, inkâr edenleri ise batıl/yanlış tarafla nitelendirmekte ve aynı zamanda inkârcılar karşısında zorluklarla karşılaşan elçisine destek olmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'i ısrarla inkâr edip batıla inananlar karşısında Allah, bir taraftan, kendisiyle onlar arasında Allah'ın şahit olarak yettiğini söylemesini,[270] diğer taraftan da inkârcıların her türlü maddî gücü ve çabaları karşısında onlara imrenmemesi ve bunlardan dolayı endişelenmemesini Hz. Peygamber'den istemektedir. Çünkü bütün bunlar o insanlar için birer azaba sebep olmaktadır.[271] Burada da görüldüğü üzere Hz. Peygamber, kendisine inanma hususunda insanların tercihleri doğrultusunda akıbetlerinin belirlenmesinde etkin bir konumda bulunmaktadır.

---

[265] Râzî, a.g.e., C.7, s.16.
[266] Mâturîdî, a.g.e., C.2, s.240.
[267] Zemahşerî, a.g.e., s.146; Râzî, a.g.e., C.7, s.16.
[268] Bakara, 2/256-257
[269] En'âm, 6/131.
[270] Ankebût, 29/49-52.
[271] Tevbe, 9/55; Âl-i İmrân, 3/176.

Başka bir yönüyle Allah, inkârcıların iddia ettiği gibi, elçisi yalan söyleme durumuna düşse bile gereğini yapacağını ve yine de batılı yok edip doğru olanı getireceğini bildirmektedir.[272] Bu da bize doğru ve yanlışın birbirinden ayrılmasında hâkimiyetin öncelikle Allah'a ait olduğunu göstermektedir.

Hz. Peygamber'in yaşantısına baktığımızda onun, bir tarafta, yanlış olan birtakım davranış ve düşünceler içindeki insanları uyarıp onlara doğru olanı öğrettiğini, yani yanlışa karşı doğruyu ortaya koyduğunu, bir tarafta ise, İslam'ın yanlış kabul ettiği ve toplumu bütünüyle etkileyen şirk gibi inanç ve uygulamalara son verdiğini görmekteyiz. Bu konularda bazı örnekleri zikredebiliriz. Bir örnek şöyledir:

Hz. Peygamber'in ailesinden birisi ölmüştü. Toplanmış olan bazı kadınlar da ölen kimse için ağlamaktaydı. Bu esnada Hz. Ömer gelip onları engellemeye çalışmıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hz. Ömer'e seslenerek onları bırakmasını söylemiş, devamında ise, henüz gerçekleşmiş bu olayla ilgili olarak, gözün yaşaracağı, kalbin ise hüzünleneceği gerçeğini dile getirmiştir.[273] Nitekim oğlu İbrahim öldüğünde Hz. Peygamber'in de gözleri yaşarmıştır.[274] Buradaki meselede Hz. Peygamber, Hz. Ömer'e olan müdahalesiyle doğru ile yanlış olan davranışı ayırmaya çalışmıştır. Çünkü yanlış olan, ölümden dolayı normal bir şekilde ağlamak değil, kişinin aşırı davranışlarda bulunmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber, bu gibi durumlarda kişinin yaka-paça yırtınması ve feryat ederek aşırıya kaçmasını yasak etmiştir.[275]

Hz. Peygamber'in doğru ile yanlışı ayırdığı başka bir örnek de düşünce noktasındadır. Bu konudaki örnek şöyledir:

Hz. Peygamber, rahatsızlanmış/zayıflamış bir adamın yanına uğramış ve Allah'a dua edip etmediğini veya ondan bir şey isteyip istemediğini ona sormuş, adam da, Allah'ın ahirette vereceği cezayı dünyada peşin olarak vermesi yönünde

---

[272] Şûrâ, 42/24.
[273] Nesâî, Cenâiz, 16, C.4, s.19, no: 1859. Ayrıca bkz.: İbn Mâce, Cenâiz, 53, C.2, s.522, no: 1587; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, C.13, 15, s.124, 168, no: 7691, 9293, (2/273, 408).
[274] Buhârî, Cenâiz, 43, s.315, no: 1303; Muslim, Fedâil, 62, C.4, s.1807, (no: 2315); Ebû Dâvud, Cenâiz, 28, C.5, s.44-45, no: 3126. Ayrıca bkz.: Tirmizî, Cenâiz, 25, C.2, s.319, no: 1005.
[275] Tirmizî, Cenâiz, 22, 25, C.2, s.315, 319, no: 999, 1005.

dua ettiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Subhanallah!" diye başladığı sözünün devamında ona bunu kaldıramayacağını veya buna güç yetiremeyeceğini söylemiş, onun yerine "Allahumme âtinâ fi'd-dünya haseneten ve fi'l-âhirati haseneten…" (Allah'ım, bize dünyada ve ahirette iyilik ver…) diye başlayan duayı tavsiye etmiştir. Daha sonrasında adam bu şekilde dua etmiş ve şifa bulmuştur.[276]

Son olarak vereceğimiz örnek, Mekke'deki batıl inancın en büyük yanlışı olan şirkin resmen son bulup onun yerine hakkın yerleştirilmesiyle ilgilidir. Bu örnek şöyledir:

Hz. Peygamber Fetih günü Mekke'ye girmiş ve Kâbe'nin etrafındaki putları elindeki değneğiyle devirmeye başlamış ve o esnada da, "…Hak geldi batıl yok oldu..."[277] ve "…Hak geldi; artık batıl ne bir şeyi başlatabilir ne de geri getirebilir."[278] şeklindeki ayetleri okumuştur.[279] Bu hâdise, doğru ile yanlışın sadece birbirinden ayrılmadığını, aynı zamanda yanlış olanın inanç ve fiil boyutunda ortadan kaldırılmaya çalışıldığını da göstermektedir. Bunun gerçekleştirilmesinde Hz. Peygamber'in bizzat müdahil olması ise hak ile batıl mücadelesinde onun önderliğini göstermesi bakımından ayrıca dikkat çekicidir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, İslam'ın ana gayelerinden biri, hak olanla batıl olanı belirterek bunları insanlara sunmak ve doğru yolda olan insanla olmayanı kesin olarak ortaya koymaktır. Bunun neticesinde ise, hak ettiği karşılığı insana adaletle vermektir. Hz. Peygamber de, aldığı vazife gereği İslam'ın bu gayesine göre hareket etmiş; davranış, düşünce ve inanç noktasında insanların yanlıştan ayrılıp doğruya yönelmelerine vesile olmuş ve böylece Sünnet bu gayenin bir parçası haline gelmiştir. Dolayısıyla Sünnet'e ittibâ etmek, hak ile batıl açıkça belli olduktan sonra hak olan tarafı seçmek ve ona göre inanç ve davranışlara sahip olmak anlamına da gelebilmektedir.

---

[276] Muslim, Zikr, 23, C.4, s.2068, (no: 2688) (Mana buna göre verilmiştir); Tirmizî, De'avât, 72, C.5, s.399, no: 3487. Tirmizî'de, sonunda bu duayı edip şifa bulduğu bilgisi bulunmamaktadır.

[277] İsrâ, 17/81.

[278] Sebe, 34/49.

[279] Buhârî, Mezâlim, 32, s.600, no: 2478 (ikinci ayet burada yok); Meğâzî, 48, s.1049, no: 4287; Muslim, Cihâd, 87, C.3, s.1408, (no: 1781); Tirmizî, Tefsîr, 18, C.5, s.154, no: 3138.

g. Gerçek Dini Üstün Kılmak

Kelime olarak âdet, gelenek, mükâfat, karşılık, itaat, hesap, ibadet gibi anlamlara gelen[280] din, kavramsal açıdan Allah'a itaat ve ibadeti ifade etmektedir.[281] Dolayısıyla diyebiliriz ki, din; insanın kendisi, çevresi ve yaratıcısı arasındaki dünya ve ahiret odaklı ilişkiyi düzenleyici buyruklardan oluşan ilahî bir inanç sistemidir. Kelime manalarından anlaşılabileceği üzere, insanlara yaşayış ve inançlarına göre karşılığın verilmesini de ifade eder ki, hesap gününü kasteden "din günü"[282] tamlaması bu anlamda kullanılmaktadır.[283]

Dinin ilahî bir sistem olması, onun tek yaratıcı olan Allah'a aidiyetini göstermektedir. Zaten insanı imtihan üzere dünyaya gönderen Allah olduğuna göre, ona doğru yolu gösterecek olan da yine Allah'tır. Bu yol ise genelde "din", özelde ise "İslam" kavramlarıyla ifade edilmekte ve dinin hilafına başka bir yol da kabul edilmemektedir.[284] Ayrıca Allah, kendi katında tek dinin İslam olduğunu da açıkça belirtmektedir.[285] Eğer din, tek ve sadece Allah'a ait olmasaydı, doğruluk büyük oranda sağlanamayacak, her insan kendi kabullerine göre hakikate aykırı inanışlar ortaya çıkaracak ve bu da bütüncül bir karmaşaya sebep olacaktı. İslam'ın tek ilâhî din olmasından bahsedilen ayetin[286] detaylarında, nefsanî duygularından birinin[287] örnek verilerek gerçekler hususunda insanların (Ehl-i Kitap) birtakım ihtilaflara düşmesinden bahsedilmektedir. Bu da, dinin sadece Allah'a ait olması ve tek olmasının önemini göstermektedir. Ayrıca dinin tek olması sadece belirli zamanda değil, geçmişten geleceğe her peygamberi kapsayan ve her zaman geçerli bir durumdur.[288]

İlahî din tek olduğuna göre, tek kalması da gerekmektedir. Bundan dolayı Yüce Allah, insanlık tarihi boyunca sürekli yeni peygamberler göndererek, bozulduğu veya bozulmaya yüz tuttuğu dönemlerde, tek ve gerçek olan dinini

---

[280] İbn Manzûr, a.g.e., C.13, s.169; Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.1198; Isfehânî, a.g.e., s.323.
[281] İbn Manzûr, a.g.e., C.13, s.170. Ayrıca bkz.: Isfehânî, a.g.e., 323.
[282] Fâtiha, 1/4.
[283] İbn Manzûr, a.g.e., C.13, s.169. Ayrıca bkz.: Zemahşerî, a.g.e., s.28; Mâturîdî, a.g.e., C.1, s.362.
[284] Âl-i İmrân, 3/85. "Din" kelimesine sözlük açısından verilen karşılıklardan biri de "İslam"dır. Bkz.: Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.1198.
[285] Âl-i İmrân, 3/19.
[286] Âl-i İmrân, 3/19.
[287] Ayette "beğyen" (بغيا) olarak geçen ifade; kıskançlık, ihtiras, aşırılık gibi anlamlara gelmektedir.
[288] Âl-i İmran, 3/84.

yeniden ikame etmiştir.[289] Son olarak da yine hak dinin bozulduğu bir dönemde Hz. Peygamber'i (s.a.v.) son elçi,[290] korunacağını vadettiği[291] Kur'ân-ı Kerîm'i de son ilâhî kitap olarak göndermiştir. Böylece hak din son kez güncellenerek kıyamete kadar sabitlenmiş ve özel olarak "İslam" adı kabul edilmiştir.[292]

Allah'ın İslam dinini göndermesindeki maksatlarına baktığımızda bunlardan birinin, gerçek dini üstün kılmak olduğunu görürüz. Nitekim Kur'ân'da birden fazla yerde, *"Bütün dinlerden üstün kılmak üzere, Peygamberini hidayet ve hak din ile gönderen O'dur."*[293] buyrularak bu maksat açıkça ortaya konmuştur.[294] Zaten yukarıdan da anlaşılacağı üzere, aslı itibariyle dinin kaynağı Allah'tır ve eğer dinden söz edilecekse Allah hariç tutulamaz. Bundan dolayı hangi inanış ve yaşayış biçimine din denilirse denilsin, kaynağı Allah ve kendisi aslî haliyle olmadıkça gerçekte dinden bahsedemeyiz. O hâlde, tek olan yaratıcının tek bir dininin olması gerekir ve bu da, belirtildiği üzere İslam'dır.

İslam'ın gerçek din olarak üstün kılınmak istenmesi yüzeysel anlamda bir gaye değildir. Bu üstünlük isteği, bir tarafta insanların doğru olanı tercih etmeleri ve yaşamaları, bir tarafta ise haksızlık ve adaletsizliğin ortadan kaldırılması içindir. Çünkü din, insanın dünya ve ahiret hayatı mutluluğuyla beraber, hak ve adaletin ikamesi için de vazgeçilmez bir inanç ve ilkeler bütünüdür. İnsanın bunlara ulaşması, doğru bir yaşayışa; doğru bir yaşayış da, doğru bilgilere; doğru bilgiler de, doğru bir dine bağlıdır. İşte bundan dolayı, doğru olan dinin yerleştirilmesi ve üstün kılınması gerekmektedir. İlgili ayetlerde de ifade edildiği üzere, Allah'ın peygamberini ve

---

[289] Hadîd, 57/26-27; Mü'min, 40/78; Fâtır, 35/24-25; Âl-i İmrân, 3/144; A'râf, 7/59 vd., 65 vd., 73 vd., 80 vd., 85 vd., 103 vd., 157 vd.; En'âm, 6/84 vd. Bu konuda özet bir değerlendirme için ayrıca bkz.: Ali Arslan Aydın, "İslâm'ın Diğer Semavî Dinlere Üstünlüğü", *Diyanet Dergi*, DİB Yay., 1984, C.20, S.3, s.19-20.

[290] Ahzâb, 33/40.

[291] Hicr, 15/9.

[292] Mâide, 5/3. Ayrıca bkz.: Râzî, a.g.e., C.11, s.287.

[293] Fetih, 48/28; Tevbe, 9/33; Saff, 61/9.

[294] Dinin üstün olması şu anlamlarda ifade edilmektedir: 1- Dinin hak olduğu ve Allah'tan geldiğine dair açık delillerle üstün olması, 2- İslam ehlinin diğer din sahiplerine üstünlüğü. Bkz.: Mâturîdî, a.g.e., C.9, s.315. Ayrıca bkz.: Zemahşerî, a.g.e., s.1029. Benzer bir mana da İslam'dan başka diğer dinlerin batıl oluşunun ortaya çıkarılmasıdır. Bkz.: Taberî, a.g.e., C.21, s.320.

kitabını göndermesinde, inanmayanların hoşuna gitmese bile,[295] bu amaç gözetilmiştir.[296]

Hz. Peygamber, gerçek dinin üstün kılınma amacı doğrultusunda, İslam'ın diğer amaçlarında olduğu gibi, burada da doğrudan etkin bir konuma sahiptir. Çünkü Allah'ın bu amacı gerçekleştirme yolundaki öncül eylemi, peygamberini ve beraberinde kitabını göndermesidir. Hz. Peygamber de, batıl olanlara karşı gerçek tek dinin, hem maddî-manevî üstünlüğünü gerçekleştirmede hem de zuhur eden şirk ve fitnelerin yok edilmesinde inananlarla beraber önemli çabalar göstermiş, gerektiğinde emir gereği inkârcılarla da savaşmıştır.[297] İşte bu yönüyle Hz. Peygamber'in yolu, bir başka ifadeyle Sünnet, gerçek dinin yerleştirilmesi, yaşatılması ve aynı zamanda insanlar arasında meydana gelen her türlü fitne ve zulüm hareketini engelleme çabasını ifade etmektedir. Neticede bu çaba sonuç vermiş ve Allah'ın yardımıyla doğruluk üstün gelmiştir.[298]

Öte yandan, Hz. Peygamber'in gerçek dini üstün kılma yolundaki çabaları, onun Müslüman olmayanlara karşı saygı, doğruluk, hoşgörü ve merhamet gibi erdemli tavırlarından uzak durmasına da sebep olmamıştır. Nitekim o, Müşriklere karşı bile olsa sözde durulması gerekliliğini ortaya koymuş,[299] yeri geldiğinde gayrimüslim cenazesi için ayağa kalkarak[300] ayırt etmeden insana olan saygısını göstermiştir. Hz. Peygamber'in bu türden tutumunu ifade etmek üzere Ali İhsan Karataş söyle demektedir:

> "İslam'ın ilk yıllarında müşrikler tarafından her türlü eziyete maruz kalmasına rağmen Allah Resûlü (sav), eline güç geçtiği zaman intikam duygularıyla hareket etmeden onları affetmesini bilmiştir. Ehl-i Kitap

[295] Tevbe, 9/33; Saff, 61/9.
[296] İslam'ın tek gerçek din oluşu ve diğer dinlere üstünlüğü hakkında genel bir değerlendirme için bkz.: A. A. Aydın, a.g.m., s.18-23.
[297] Enfâl, 8/39 vd. Ayrıca bkz.: Taberî, a.g.e., C.11, s.178 vd.; Mâturîdî, a.g.e., C.5, s.202-204; Zemahşerî, a.g.e., s.413; Râzî, a.g.e., C.15, s.483-484.
[298] Bakara, 2/256; Fetih, 48/1-3, 18-20, 24, 27; Nasr, 110/1-3.
[299] Muslim, Cihâd, 98, C.3, s.1414, (no: 1787).
[300] Buhârî, Cenâiz, 49, s.317, no: 1312; Muslim, Cenâiz, 81, C.2, s.661, (no: 961). Ayrıca bkz.: Erul, a.g.e., s.260-61.

olan gayrimüslimlerle ise anlaşma yoluna giderek şehirleri herkesin beraberce yaşayabileceği yerler haline getirmeye çalışmıştır."[301]

Daha önce verdiğimiz Fetih günü putların devrilmesiyle ilgili örneği özellikle burada tekrar zikretmemiz gerekmektedir. Şöyle ki:

Hz. Peygamber, Fetih günü Mekke'ye girmiş ve Kâbe'nin etrafındaki putları elindeki değneğiyle devirmeye başlamış ve o esnada da, "…Hak geldi batıl yok oldu..."[302] ve "…Hak geldi; artık batıl ne bir şeyi başlatabilir ne de geri getirebilir."[303] şeklindeki ayetleri okumuştur.[304]

Bu örnek hâdise, aslı itibariyle Allah'a ibadet ve tevhidin mekânsal merkezi olan,[305] fakat zamanla putlarla doldurularak şirkin merkezine dönüştürülen Kâbe'nin, hem görüntü hem de manevî açıdan yeniden aslî hâline dönüştürülmesinin, başka bir ifadeyle, İslam'ın batıl inançlara/dinlere üstün kılınışının belki de en somut hâlini bize göstermektedir. Öte taraftan, oradaki insanların affedilmesi[306] de, bu üstünlüğün insanın kendisini değil, onun davranış ve inancındaki bâtılı yok etmeye çalışan bir anlayış olduğunu açıkça göstermektedir.

Netice olarak Sünnet, Hz. Peygamber'in hayatındaki mücadeleye baktığımızda hak olan İslam dininin değerlerini egemen kılma ve batıl olan her çeşit eylem ve inanca karşı durma anlamını da taşımaktadır. Bununla beraber Sünnet, İslam dininden olmasa bile diğer insanlara karşı gereken erdemli davranışların sergilenmesini de ifade etmektedir.

---

[301] Ali İhsan Karataş, "Hz. Peygamber'in (sav) Gayrimüslimlere Karşı Tutumu", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu,* (20-22 Nisan, 2007), İslâmî İlimler Dergisi Yay., Çorum, 2007, s.406.

[302] İsrâ, 17/81.

[303] Sebe, 34/49.

[304] Buhârî, Mezâlim, 32, s.600, no: 2478 (ikinci ayet burada yok); Meğâzî, 48, s.1049, no: 4287; Muslim, Cihâd, 87, C.3, s.1408, (no: 1781); Tirmizî, Tefsîr, 18, C.5, s.154, no: 3138.

[305] Kâbe'nin, Allah'a ibadetin ve tevhid inancının merkezi olmasına dair bazı ayetler için bkz.: Bakara, 2/125, 127; Âl-i İmrân, 3/96; Hac, 22/26-29.

[306] Bkz.: İbn Hişâm, a.g.e., C.2, s.412.

2. KUR'ÂN AÇISINDAN HZ. PEYGAMBER'İN VAZİFELERİ

Bir önceki kısımda Kur'ân temelinde İslam'ın genel amaçlarını ele almış ve amacımız olarak da Sünnet'in önceliklerinin açıklanmasını ifade etmiştik. Bu bölümde de, yine Kur'ân temelinde, Hz. Peygamber'in İslam'ın genel amaçlarının gerçekleştirilmesi yolundaki vazifelerini ele alacağız. Buradaki amacımız ise, İslam'ın genel amaçlarının gerçekleştirilmesi yolunda Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yüklenen görevlerin Sünnet'in bir parçası olduğunun ortaya konulmasıdır. Çünkü daha önceki bölümde de değindiğimiz gibi, aslî yönüyle Sünnet, İslam'ın amaçlarının gerçekleştirilmesinde ortaya konulan faaliyetlerin bir bütününü teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu faaliyetlerin yerine getirilmesinde Allah'ın Hz. Peygamber'e yüklediği vazifelerin de Sünnet'in önemli bir yönünü oluşturduğunu söylememiz gerekmektedir.

Burada gözettiğimiz başka bir amaç da, Sünnet'in kapsamının geniş olduğunu ve onun aslında bazı hususlarla sınırlı bir alan olmadığını ifade etmektir. Bunun için de, Kur'ân-ı Kerîm'e bakarak, amaçların gerçekleştirilmesinde Allah'ın Hz. Peygamber'e hangi vazifeleri verdiğini göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. Eğer İslam dini temelinde ve Hz. Peygamber eliyle Allah'ın gerçekleştirmek istediği amaçlar göz ardı edilerek Sünnet anlaşılmaya çalışılırsa, ortaya büyük bir eksikliğin çıkması muhtemeldir. Çünkü Hz. Peygamber'in hayat biçimini ifade eden Sünnet, değerini ve kaynağını aslında Allah'tan almaktadır. Vahiy olmadan, Allah'ın doğrudan muhatap aldığı bir insan olmadan Sünnet'ten bahsedilemez. Dolayısıyla Allah'ın yeryüzündeki amaçlarından bağımsız bir sünnet de düşünülemez. Nitekim Hz. Peygamber'in haccını anlatan uzunca bir rivayette, "Allah Rasûlü (s.a.v.) aramızdaydı. Ona Kur'ân iniyor, o onun tevilini biliyor ve onunla amel ettiği şeyi biz de uyguluyorduk." denilmiştir.[307] İşte bundan dolayı, Sünnet denildiğinde öncelikli olarak Allah'ın temel istekleri ve bu isteklerin gerçekleştirilmesinde Hz. Peygamber'e yüklenen görevlerin anlaşılması oldukça önemlidir.[308] Hz.

[307] Muslim, Hac, 147, C.2, s.887, (no: 1218); Ebû Dâvud, Menâsik, 56, C.3, s.283, no: 1905; İbn Mâce, Menâsik, 84, C.4, s.258, no: 3074.

[308] Hz. Peygamber'in otoritesinin mahiyetinin anlaşılması için ona vahiy yoluyla verilen sıfatların incelenmesi gerektiği, bu sıfatlar ve bunlardan yola çıkarak Hz. Peygamber'in konumu ve sünnetinin öneminin ortaya konulması ve buna dair yapılan bir değerlendirme için bkz.: Özdemir, a.g.t., s.448 vd.

Peygamber'e yüklenen görevlerin Sünnet'in önemli bir parçası olmasının bir boyutu da, onun İslam'ın evrenselliğiyle de yakın ilgisinin bulunmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber'in risaleti güzel ahlak ve inanç konularında önceki peygamberlerin mesajlarının bir uzantısıdır.[309]

Hz. Peygamber'in görevlerini anlama noktasında, onun hakkındaki ifrat-tefrit düşüncelere karşı olarak, dinin kurucusu ve tamamlayıcısının Hz. Peygamber değil, Allah olduğu vurgulanmaktadır.[310] Bununla beraber, Hz. Peygamber'in önemli vazifeleri de göz ardı edilmemektedir. İsmail Yakıt şöyle demektedir: "O, kendine vahyedileni iletmiş ve o vahyin evrensel buyruklarını anlamada, yorumlamada ve hayata geçirmede canlı bir örnek olmuştur."[311]

Bu noktada, Hz. Peygamber'in vazifelerinin ve onun gönderiliş sebeplerinin ne olduğu konusunda bazı görüşlere kısaca yer verebiliriz.

Muhammed Gazalî'den (ö. 1996) şöyle aktarabiliriz:

a- Vahyi okumak,
b- Ümmeti terbiye etmek,
c- Kitabın hükümlerini anlatmak[312]

Bir başka sıralamaya göre de şöyledir:

a- Müjdelemek – korkutmak,
b- Karanlıktan aydınlığa çıkartmak,
c- Adaleti gerçekleştirmek[313]

Hz. Peygamber'e verilen vazifeler tüm vazifeleri kapsayacak şekilde; "tebliğ", "mesel olma" ve "açıklama/beyan" vazifesi olarak da ele alınmaktadır.[314]

---

[309] Muhammed Gazalî, *Fakihlere ve Muhaddislere Göre Nebevi Sünnet*, çev. Ali Özek, İslami Araştırmalar, İstanbul, 1992, s.40.
[310] İsmail Yakıt, "Hz. Peygamber'in Dindeki Konumu", *III. Kutlu Doğum Sempozyumu*, (20 Nisan, 2000), SDÜİF Yay., Isparta, 2001, s.11, 13.
[311] Yakıt, a.g.t., s.13.
[312] M. Gazalî, *Nebevi Sünnet*, s.173.
[313] Salih Sabri Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, İnsan Yay., İstanbul, t.y., s.52-53.
[314] Mustafa Dönmez, "Kur'an'a Göre Hz. Peygamber'in Konumu ve Anlaşılmasındaki Rolü", *Journal of Islamic Research*, Islamic University of Europe, 2012, S.1, s.65-70. Sıralamada geçen "mesel olma", Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı emirlere uymasıdır. Bkz.: A.g.m., s.67.

İbn Âşûr'un (ö. 1973), Hz. Peygamber'in tasarruflarıyla ilgili tasnif ettiği sıfatlarını/durumunu da burada aktarmamız mümkündür. Bunlar; teşrî', iftâ, kazâ, imaret, hidayet (yol gösterme ve irşad), sulh (insanları barıştırma), danışana fikir verme, nasihat, gönülleri en güzele yönlendirme, yüksek hakikatleri öğretme, te′dib ve irşattan soyutlanma (cibilli fiilleri) sıfatları olarak zikredilmektedir.[315]

Kur'ân'a dayanarak bizim de ortaya koyduğumuz başlıklar, yukarıda zikri geçen bazı başlıklarla ortak yönlere sahip bulunmaktadır. Şimdi Hz. Peygamber'in vazifelerini çalışmamız açısından açıklamaya geçebiliriz.

a. Tebliğ Etmek

Yüce Allah, insanlara doğru yolu göstermek için dinin içeriğini oluşturan sözler ortaya koymuş ve bu sözlerini, seçtiği peygamberler vasıtasıyla da duyurmuştur. Yaygın kullanımıyla bu duyuru fiili; kelime olarak ulaştırmak, sonuçlandırmak, istenilen bir şeye ulaşmak gibi manalara gelen "tebliğ" (التبليغ) kavramıyla ifade edilmektedir.[316] "Tebliğ" kavramını, Allah'ın vahyinin insanlara iletilmesi olarak kısaca düşünebiliriz.[317]

İslam dininin temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın, peygamber ve diğer insanlara olan hitabını içeren sözler bütünüdür. Bu sözler ise son peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirilmiş ve insanlara aynen iletilmiş, yani tebliğ edilmiştir.

Tebliğ, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir peygamber olarak onun en aslî ve en önemli vazifesidir.[318] Çünkü dinin ikamesi için öncelikle Allah'ın sözlerinin insanlara ulaştırılması gerekmektedir. Bu da, Allah'ın elçisi yoluyla mümkün olmaktadır. Bundan dolayı Yüce Allah, Hz. Peygamber'e hitaben, kendisine gelen vahyi topluma okumasını istemektedir. İlgili ayette, *"Böylece seni, kendilerinden*

---

[315] Muhammed Tâhir b. Âşûr, *İslâm Hukuk Felsefesi (Mekâsidu'ş- Şerîati'l-İslamiyye)*, çev. Mehmet Erdoğan, Vecdi Akyüz, Rağbet Yay., İstanbul, 2006, s.48-61.

[316] İbn Manzûr, a.g.e., C.8, s.419; Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.780; Isfehânî, a.g.e., s.144.

[317] Bkz.: Isfehânî, a.y.

[318] Buna dair bkz.: Mehmet Soysaldı, "İslâmî Tebliğde Hz. Peygamber Örnekliği", *Diyanet İlmi Dergi*, 2006, C.42, S.2, s.70; Mustafa Sönmez, "Peygamberlerin 'Tebliğ Sıfatı' ve Bu Sıfatın Arka Planını Oluşturmada Diğer Sıfatların Rolü (Tebliğde '*Temsil Gücü*' nün Önemi)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, C.10, S.35, s.278; Apaydın, a.g.m., s.155; Yusuf Işıcık, "Kitap ve Sünnetin Işığında Hz. Peygamber'in Din ve Dünya Anlayışı", *NEÜİF Dergisi* (eski Selçuk Üniversitesi), 1990, S.3, s.388-89.

önce nice ümmetlerin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik ki, sana vahyettiğimizi onlara okuyasın."[319] buyrularak Hz. Peygamber'in temel vazifesi olan tebliğ etme fiili ortaya konulmaktadır.[320] Hz. Peygamber de, "Allah beni ancak mübelliğ (tebliğ edici) olarak gönderdi…"[321] buyurmaktadır. Buradan hareketle söyleyebiliriz ki, Hz. Peygamber'in yapması gereken en temel iş, kendisine gelen vahyi sözlü olarak aynen insanlara aktarmaktır. Bu aktarma işlemi ise, insanlar arasında ayrım yapmadan ve vahiy bilgisine artırma-eksiltme gibi bir müdahalede bulunmadan gerçekleştirilmek zorundadır.[322] Bundan sonra ise kendi söz ve fiillerini ortaya koyması gelmektedir.[323] Dolayısıyla, gelen vahyin insanlara tebliğ edilmesi, Hz. Peygamber'in öncelikli sorumlu olduğu bir vazifedir.

Hz. Peygamber, aldığı bu vazifede, insanların inanmama gibi olumsuz tepkileriyle elbette karşılaşacak ve bir insan olarak bu tepkiler karşısında çok üzülecek[324] ve belki de vazifesini tam olarak yapamadığını zannederek endişeye kapılacaktı. İşte bundan dolayı Allah, çok defa indirdiği ayetleriyle elçisine vazifesinin ancak tebliğ etmek olduğunu ve bunun neticesinde insanların inanıp inanmama gibi tercihleri karşısında sorumlu olmadığını açıklamıştır. Örnek olarak, *"Eğer yüz çevirirlerse, bilesin ki biz seni onların üzerine bekçi göndermedik. Sana düşen sadece duyurmaktır."*[325] şeklindeki ayet vb. birçok ayet,[326] Hz. Peygamber'in, gelen vahyi insanlara bildirme vazifesinden sorumlu olduğu ve bu vazife karşısında onların itaat edip etmemeleri, inanıp inanmamaları veya amel edip etmemelerinden ise sorumlu olmadığı ifade edilmiştir.[327] Allah, peygamberinden tebliğ vazifesini yerine getirmesini beklemekle beraber, inanmayanların kötülüklerinden dolayı bu vazifesini yapmaması durumunda ise peygamberliğini yapmamış olacağı yönünde de

[319] R'ad, 13/30.
[320] Ayette geçen "okuma/tilavet" fiili, "tebliğ etme" fiili olarak tefsir edilmektedir. Bkz.: Taberî, a.g.e., C.13, s.530.
[321] Tirmizî, Tefsîr, 65, C.5, s.280, no: 3318.
[322] Sönmez, a.g.m., s.278-79.
[323] Bigiyef, a.g.e., s.116.
[324] Kehf, 18/6; Şu'arâ, 26/3.
[325] Şûrâ, 42/48.
[326] Zümer, 39/41; Âl-i İmrân, 3/20; Mâide, 5/92, 99; R'ad, 13/40; Nahl, 16/82; Teğâbün, 64/12.
[327] Taberî, a.g.e., C.20, s.536; Mâturîdî, a.g.e., C.9, s.139.

bir uyarıda bulunmuştur.[328] Böylece tebliğ fiilinin peygamberliğin olmazsa olmazı olduğunu göstererek aslında ne kadar da önemli olduğuna işaret etmiştir.

Tebliğ fiili ile peygamberlik makamının ortak bir paydada buluştuğunu yukarıda verdiğimiz ilgili ayetlerde görebilmekteyiz. Burada, Kur'ân-ı Kerîm'i aynen tebliğ etmenin Hz. Peygamber'in en önemli vazifesi olarak sunulması, bazı açılardan bakıldığında sorun olarak algılanabilir. Şöyle ki, aldığı tebliğ vazifesinden dolayı Hz. Peygamber, sadece ayetleri okuyup aradan çekilen bir postacı gibi düşünülebilir. Bu durum ise peygamberlik makamının aslî değerinden yoksun bir hâlde algılanmasına sebep olabilir. İşte bundan dolayı, "tebliğ"in yanında yer alan "elçilik" fiilinin önemine işaret etmek ve bunun "postacılık"tan farkını dile getirmek gerekmektedir. Kısaca diyebiliriz ki, bir postacı, aldığı mektubun içeriğini bilmemekte veya bilmesi gerekmemektedir. Onun temel vazifesi, kendisine verilen mektubu sahibine teslim etmekten ibarettir. Dolayısıyla postacı, sadece bir ulaştırma aracı konumundadır. Fakat elçi, hem aldığı bildirinin içeriğini bilmek durumunda hem de o içeriğin gereği çeşitli sözlü ve eylemsel yetkilere sahip olmak durumundadır. Bu açıdan bakıldığında peygamberler, aldıkları vahyi sadece iletmekle kalmamış, aynı zamanda içeriğine iyice hâkim olup gerekli noktalarda kendi iradeleri yönünde sözlü ve fiilî çeşitli hareketlerde bulunmuşlardır.

Dinin tebliğ edilmesi ve Hz. Peygamber'in tebliğ vazifesi doğrultusunda pek çok haber zikretmemiz mümkündür. Mesela Hz. Peygamber, kendisinden sadır bir sözün aynen insanlara ulaştırılması hakkında şöyle demiştir: "Bizden bir şey duyup da, onu duyduğu gibi aktaran/tebliğ eden kimsenin Allah yüzünü aydınlatsın."[329] Hz. Peygamber'in bu sözü, başta Kur'ân olmak üzere, Kur'ân ve Sünnet gibi birbirleriyle içi içe olan bilgi kaynaklarının diğer insanlara da, özellikle doğru bir şekilde ulaştırılmasının önemini vurgular niteliktedir. Bir rivayette Hz. Peygamber, kendisinden bir ayet bile olsa tebliğ edilmesini istemiş, hakkında yalan uyduranlar için ise ateş azabı uyarısı yapmıştır.[330]

---

[328] Mâide, 5/67.
[329] Tirmizî, İlim, 7, C.4, s.331, no: 2657. Ayrıca bkz.: A.y., s.330-31, no: 2656, 2658.
[330] Ahmed b. Hanbel, *Musned*, C.10, s.25, 488, 583, no: 6486, 6888, 7006 (2/159, 202, 214); Buhârî, Ehâdîsu'l-Enbiyâ', 50, s.857, no: 3461; Tirmizî, İlim, 13, C.4, s.337, no: 2669.

Tebliğ fiilinin Hz. Peygamber'in aslî vazifesinin olduğunu ve bu vazifeyi hayatı boyunca hakkıyla yerine getirdiğini Veda Hutbesi'nde açıkça görmekteyiz. Hz. Peygamber Veda Hutbesi'nin sonunda, "Size benim hakkımda sorulacak, ne dersiniz?" diye sormuş, oradaki insanlar da, "Şahidiz ki sen tebliğ ettin, görevini yerine getirdin, nasihat verdin." şeklinde karşılık vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, şehadet parmağını havaya kaldırıp insanlara yöneltmiş ve üç kere peş peşe "Allah'ım şahit ol!" demiştir.[331]

Hz. Peygamber hayatı boyunca tebliğ vazifesini yerine getirerek insanlara dinî açıdan sorumluluklarını ilan etmiştir. Bu sorumlulukları yerine getiren insanlar ahirette kurtuluşa ererken, sorumluluklarını yerine getirmeyen insanlar ise büyük pişmanlık yaşayacaktır. Hz. Peygamber dahi artık onlar için hiçbir şey yapamayacaktır. Nitekim bir rivayette Hz. Peygamber, dünyadayken zekâtını vermeyen kimselerin kıyamet günü çekebileceği bazı sıkıntıları somut olarak anlatmış ve bu kimselerin "Muhammed!" nidasında bulunacağını söyleyerek kendisinden yardım isteyeceğine işaret etmiştir. Ardından da, hiç kimsenin bu hâlde kendisine gelmemesini istemiş, böyle gelenlere ise, "Ben senin için bir şey yapamam, ben sana tebliğ etmiştim." cevabını vereceğini bildirmiştir.[332]

Netice olarak, temelde Kur'ân ayetlerine dayanan İslam'ın insanlar içinde yayılması için, bu ayetlerin insanlara ulaştırılması gerekmektedir. Hz. Peygamber, bu görevi yerine getirmekle sorumlu tutulmuş, o da kendisine vahyedilenleri insanlara bildirerek görevini icra etmiştir. Bu açıdan baktığımızda Sünnet, İslam'ın temelini oluşturan Kur'ân'ın insanlara tebliğini esas alan ve bu yönde gösterilen faaliyetleri ifade eden bir kavram olarak tanımlanabilir. Ayrıca Müslümanların Sünnet'e ittibâ noktasında tebliğle de sorumlu oldukları bu açıdan düşünülebilir. Nitekim Bigiyef, "Risaleti tebliğ konusunda Hz. Peygamber'in halifesi, ümmetin kendisidir."[333] diyerek bu durumu kısaca açıklamıştır.[334] Ayrıca Hz. Peygamber'in aslî vazifesi,

---

[331] Muslim, Hac, 147, C.2, s.890, (no: 1218); Ebû Dâvud, Menâsik, 56, C.3, s.285-86, no: 1905; İbn Mâce, Menâsik, 84, C.4, s.261, no: 3074.

[332] Buhârî, Zekât, 3, s.340, no: 1402; Nesâî, Zekât, 6, C.5, s.23-25, no: 2448.

[333] Bigiyef, a.g.e., s. 106. Tebliğin Müslüman ümmetin bir vazifesi olmasıyla ilgili olarak ayrıca bkz.: Soysaldı, a.g.m., s.77; Sönmez, a.g.m., s.284. İslam'ı tebliğ edecek bir kişide bulunması gereken vasıflar için bkz.: Sönmez, a.g.m., s.291 vd.

[334] Tebliğin önemi ortada olmakla beraber, onun yapılış biçiminin de ayrı bir öneme sahip olduğunu vurgulamamız gerekmektedir. Kısaca diyebiliriz ki, tebliğ faaliyeti, herhangi bir baskı ve zorlama

ayetleri insanlara aynen aktarmak olmakla beraber, bununla da sınırlı kalmamaktadır. Dinin yaşatılması için elbette bunun devamı da gereklidir. Bu da, gönderilen dinin Hz. Peygamber'in yaşantısında vücut bulmasıdır ki, Sünnet'in de esasında bu anlama geldiğini söyleyebiliriz. Görmez bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Peygamberler, … sadece vahyi iletmekle kalmamış, onu yaşanan bir din haline getirmeyi görev bilmişlerdir."[335]

b. Ayetleri Açıklamak/Beyan Etmek

İslam'ın, hakikati savunan ve gerçeklerin saptırılmadan insanlara ilan edilmesini talep eden bir din olduğu ortadadır. Allah'ın indirdiği ve İslam'ın temelini teşkil eden Kur'ân'ın hak bir kitap olduğu da apaçık bir gerçektir.[336] Bu yönü ve amacı doğrultusunda Kur'ân'ın içinde yer alan bilgilerin tüm insanlıkla buluşması ve bunun için de, içerdiği bilgilerin eksiksizce aynen aktarılması ve lüzumlu noktalarda yetkili bir merci tarafından insanlara çeşitli şekillerde ayrıca açıklanması/yorumlanması da gerekmektedir.[337]

Hz. Peygamber (s.a.v.), tebliğ etmekle vazifeli olduğu ayetleri aynı zamanda insanlara açıklamakla (beyan/tebyin) da vazifelidir. Nitekim bir ayette Allah, Hz. Peygamber'e hitaben, *"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'an'ı indirdik."*[338] buyurmakta, başka bir ayette ise Kur'ân'ı, insanların ihtilaf ettikleri şeyleri onlara açıklaması için indirdiğini bildirmektedir.[339] Böylece İslam dini, indirilmekte ve tebliğ edilmekte olan ayetlerle yavaş yavaş ikame edilirken, bu süreç, kendisine indirildiği şekliyle ve gizlenmeden insanlara ilan edilerek Allah'ın elçisi tarafından sürdürülmüş ve gerektiğinde sözlü

---

gibi olumsuz bir biçimde değil, eğitimin öncelendiği bir yöntemle yapılmalıdır. Bkz.: Sönmez, a.g.m., s.285. Böylesine bir tebliğ faaliyeti, hem İslam'ın özüyle bağdaşacak hem de buna uygun olarak insanların kendi irade ve akıllarına hitap edecektir. Bu da, dinin insanlar tarafından zorla ve bilinçsizce değil, dinin de öngördüğü şekilde; özgürce ve bilinçli olarak seçilmesine olanak sağlayacaktır.

[335] Görmez, a.g.e., s.41.

[336] Zümer, 39/2.

[337] Kutsal metinler açısından da geçerli olmak üzere, yorum yapma; insan için doğal, vazgeçilmez ve ihtiyaç olan bir durumdur. Bkz.: Hüseyin Aydın, "Vahiy Kültürünün İnsani Kültüre Dönüştürülmesi Zorunluluğu ve Sünnetin Önemi", *Diyanet İlmi Dergi,* Ankara, 2003, Özel Sayı [Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav)], s.230.

[338] Nahl, 16/44.

[339] Nahl, 16/64.

ve fiilî olarak çeşitli açıklamalar getirilmiş, başka bir ifadeyle, beyan/tebyin eylemi yerine getirilmiştir.

"Beyan" (البيان), kelime olarak; delalet vb. şeylerle açıklanan şey, dilde olan açıklık (fesahat), güzel konuşma, açık/anlaşılır söz, maksadı en beliğ/açık lafızla ortaya koyma,[340] bir şeyi ortaya çıkarma[341] gibi anlamlara gelmektedir. "Tebyin" (التبيين) ise, izah, aşikâr kılmak, açıklık, açıklık verme[342] gibi anlamlara gelmektedir.

Hz. Peygamber, kendisine indirilen ayetleri vazifesi gereği insanlara duyurarak İslam'ın insanlar arasında yerleşmesini sağlamıştır. Fakat onun vazifesi elbette bununla sınırlı değildir. Çünkü o, insanlar arasında seçilmiş bir elçi olduğu için, aynı zamanda insanların, özellikle din hususunda başvuracakları bir mercidir. Aksine bir durum olsaydı, örneğin Kur'ân, vazifeli bir insan rehberliğinde değil de, tek başına bir kitap olarak indirilmiş olsaydı, her ne kadar kolay anlaşılır bir dil ile indirilmiş[343] olsa da, çokça belirsizlik ortaya çıkabilecekti. İnsanlar arasındaki muhtemel anlayış farklılıkları, bazı hususlarda detayların olmaması, ayetlerde emredilen amellerin görsel bir örnekliği gerektirmesi vb. pek çok durumdan dolayı, aynı şeyin anlaşılması veya uygulanması mümkün olmayacak ve tefrika çıkması kaçınılmaz hâle gelebilecekti. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber'in varlığı ve gerektiğinde ayetleri açıklaması büyük bir önem arz etmektedir.[344] Ayrıca bu durum, ayetlerde belirtilmese bile doğal olarak oluşabilecek bir süreçtir. Çünkü Hz. Peygamber'in, ayetleri sadece duyurması ve başka bir şey yapmaması söz konusu olamaz. Dolayısıyla gerektiğinde sözlü, gerektiğinde ise şekilsel olarak ayetlere birtakım açıklıklar getirmesi gayet olağan bir durumdur ve bu, yukarıdaki ayetten de anlaşılacağı üzere peygamberliğin gerekliliklerinden biridir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, ayetlerde belirtilmemiş olsa bile, gerektiğinde Hz. Peygamber'in ayetleri açıklaması doğal olarak gelişebilen bir

---

[340] İbn Manzûr, a.g.e., C.13, s.67-69. Ayrıca bkz.: Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.1182.
[341] Isfehânî, a.g.e., s.157.
[342] İbn Manzûr, a.g.e., C.13, s.67.
[343] Duhân, 44/58.
[344] Hz. Peygamber; ibadet, hukuk, gaybî meseleler gibi çeşitli konularda, söz, fiil ve takrirleriyle gerek şekilsel olarak göstermek gerekse bilinmeyenleri ifade ederek açıklama vazifesini farklı yönleriyle yerine getirmiştir. Bkz.: Şâtıbî, a.g.e., C.4, s.73-75. Ayrıca bkz.: Muhammed 'Abdulkâdir el-'Arûsî, *Ef'âlu'r-Rasûl ve-Delâletuhâ 'ale'l-Ahkâm*, Dâru'l-Muctemi' li'l-Neşr ve't-Tevzî', Cidde, 1991/1411, s.164-65.

süreçtir. Bu durumu ve Kur'ân'ın açıklanmasıyla ilgili yapılan genel yorumu[345] da kabul etmekle beraber, tıpkı tebliğle ilgili ayetlerde[346] olduğu gibi, özelde bu ayetlerin insanlara duyurulması manasında olduğu kanaatini de taşımaktayız. Çünkü bu ayetlerde Allah, Kur'ân'ın indirilişiyle ilgili aslî bir meseleden, yani hâlihazırda, anlaşılır[347] ve apaçık[348] olarak indirilmekte olan Kur'ân'dan bahsetmektedir. Durum böyleyken, yani ayetler inmekteyken, onların peşinen açıklanması gereğinin belirtilmesi akıllara bazı soru işaretleri getirmektedir.

Allah, *"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'an'ı indirdik."*[349] buyurduğunda, burada Kur'ân iner inmez Hz. Peygamber'in onu hemen yorumlaması ve açıklaması üzere indirdiği gibi bir anlam ilk bakışta anlaşılmaktadır. Fakat belirttiğimiz gibi, burada "açıklama"dan anladığımız asıl şey, *"...size Allah'ın apaçık âyetlerini okuyan bir Peygamber göndermiştir."*[350] buyruğunda olduğu gibi, anlamı belirgin olan ayetlerin duyurulması, başka bir ifadeyle, Hz. Peygamber'in zihnine kaydedilen ayetlerin açığa çıkarılmasıdır. Yani ilk ve asıl beyan ayetlerin tebliğ edilmesidir.[351] Ayrıca, henüz inen herhangi bir ayetin peşinen açıklanması/yorumlanması gerektiği gibi amaç da düşündürücü durmaktadır. Onun yerine, Kur'ân, ilk indiği an itibariyle anlamı açısından kolay anlaşılabilir bir durumdadır, fakat indikten sonraki süreçte ve gerekli durumlarda sözlü ve fiilî açıklama da yapılacaktır, şeklinde ikili bir anlam düşünmemiz daha isabetli gibi durmaktadır. Yani, önce anlamı açık olarak inen ayete odaklanılmaya çalışılması, daha sonrasında ise gerektiğinde ilgili açıklamanın yapılması daha mantıklı bir durumdur. Aksi takdirde, Kur'ân, kapalı bir kutu olarak inmiş gibi bir anlam ortaya çıkabilmektedir.[352]

---

[345] Kur'ân'ın açıklanmak üzere indirilmiş olmasıyla ilgili ayetin Hz. Peygamber tarafından haricî bir açıklama, yorumlama gibi anlamlara geldiğini kastetmekteyiz. Bu anlamlar için bkz.:Râzî, a.g.e., C.20, s.212; Koçyiğit, a.g.e., s.18.
[346] R'ad, 13/30; Şûrâ, 42/48.
[347] Duhân, 44/58.
[348] Mâide, 5/15; Hadîd, 57/9; Talâk, 65/11.
[349] Nahl, 16/44.
[350] Talâk, 65/11.
[351] Bigiyef, a.g.e., s.116.
[352] Bu meselede dikkat çekmek istediğimiz husus, Kur'ân'ın açıklanmasına gerek duyulmadığı veya ilgili ayetlerin hiçbir şekilde böyle bir anlama gelmediği değil, ileride de açıklayacağımız üzere, inen ilgili ayetlerin öncelikle "duyurmayı" ifade ettiğidir.

Yukarıdaki düşüncelerimizi destekleyici olarak, *"Allah, kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz' diyerek söz almıştı."*[353] şeklindeki ayeti incelemek yerinde olacaktır. Bu ayette Allah, Ehl-i Kitap'a hitaben, kutsal kitapların açıklanması ve gizlenmemesi yönünde bir emir vermiş ve bu emirde, "açıklama"nın (لَتُبَيِّنُنَّهُ) karşısında "gizleme"den (لَا تَكْتُمُونَهُ) söz etmiştir. Bu da bize bu iki ifadenin birbirinin zıttı olarak kullanıldığını göstermektedir. Başka bir ayette ise, *"Ey ehl-i kitap! Resûlümüz size Kitap'tan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklamak üzere geldi…"*[354] buyrulmaktadır. Benzer şekilde, bu ayette de "gizleme" fiili (تُخْفُونَ) karşısında "açıklama" fiili (يُبَيِّنُ) kullanılmıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki, Hz. Peygamber'in gönderiliş amaçlarından biri, önceden gelmiş, fakat bir kısmı gizlenmiş olan vahiy bilgisinin yeniden aydınlığa kavuşturulmasıdır. Dolayısıyla "açıklama"nın, indirilen ayetlerin insanlardan saklanmayıp aynen bildirilmesi ve gizlenen bilgilerin de yeniden açığa çıkarılması manasına geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, Kur'ân'ın indiriliş sürecinden bahsedilen bir ayet grubunda[355] Allah'ın, *"Sonra şüphen olmasın ki, onu açıklamak da bize aittir."*[356] sözü göstermektedir ki, ilgili ayetlerde geçen "açıklama" ifadesi, inen ayetlerin ayrıca yorumlanması değil de, daha çok, Hz. Peygamber'e vahyedilmesi, kendisine bildirilmesi gibi bir anlama gelebilmektedir.[357] Bir ayette, açıklama yapmaları üzere (لِيُبَيِّنَ) her peygamberin kendi toplumunun diliyle gönderilmiş olduğu belirtilmektedir.[358] Bu da, Kur'ân'da geçen açıklama (beyan/tebyin) hususunun peygamberlere gelen vahyin insanlarca bilinmesi, anlaşılır ve açık olmasını göstermektedir. Dolayısıyla Allah'ın, Kur'ân'ı, açıklanmak üzere indirmesi veya açıklaması, içeriğindeki ayetlerin öncelikli olarak eksiksiz bir şekilde insanlara duyurulmasını, bunun öncesinde ise indirilmiş olmasını aslen ifade etmektedir.[359] Kısaca belirtirsek, Allah'ın Kur'ân'ı açıklaması, onu indirmesi olarak, Hz. Peygamber'in açıklaması ise, onu aynen tebliğ etmesi olarak düşünülebilir. Fakat

---

[353] Âl-i İmrân, 3/187.
[354] Mâide, 5/15
[355] Kıyâme, 75/16-19.
[356] Kıyâme, 75/19.
[357] Bkz.: Zemahşerî, a.g.e., s.1161. Benzer ve başka manalar için bkz.: Taberî, a.g.e., C.23, s.504; Mâturîdî, a.g.e., C.10, s.347 vd.; Râzî, a.g.e., C.30, s.729.
[358] İbrâhim, 14/4.
[359] Ayrıca bkz.: Mâturîdî, a.g.e., C.6, s.509. Ayetlerdeki "açıklama"nın belirttiğimiz anlamda kullanıldığına dair bir çalışma için bkz.: Sevim Gelgeç, "16/Nahl 44 Bağlamında Hz. Peygamber'in Tebyin Görevi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2015, C.15, S.1, s.275-299.

durum böyle olsa bile, ilgili ayetlerin Hz. Peygamber tarafından getirilecek harici bir yorum ve açıklamaya da işaret ettiğini kabul etmemiz gerekmektedir.

Kur'ân'ın apaçık bir kitap olması meselesine gelirsek, bu, onun hiçbir ayetinin açıklanmaya gerek olmadığını da göstermemektedir. Çünkü Kur'ân'ın açık olması, bütün detaylarıyla her şeyi açıkladığı anlamına gelmemektedir. Bir yönüyle onun açık olması, hem kendisinin hem de verdiği bilgilerin gerçek oluşunu ifade etmektedir. Nitekim Çakın, Kur'ân'ın apaçık (mübin) bir kitap oluşu konusunu ele alırken açıklık konusunun "görsel açıklık", "mantıksal açıklık" ve "göreceli açıklık" şeklinde üç yönlü bir özelliğini dile getirmektedir.[360] Bu üç özellikten yola çıkılarak Kur'ân şöyle anlatılmaktadır:

1. Kur'ân'ın herkesin şahit olacağı bir açıklıkta vahyolunması (görsel açıklık),
2. Kur'ân'ın tamamıyla anlaşılması için zihinsel bir çabanın gerekmesi (mantıksal açıklık),
3. Kur'ân'ın haber verdiği, fakat mahiyeti insanlarca bilinmeyen şeylerin gerçek olması (göreceli açıklık)[361]

Dolayısıyla Kur'ân, her yönüyle hakikati barındıran ve böylece açık olan bir kitaptır. Fakat bununla beraber, bazı yönlerden bazı ayetlerinin ayrıca açıklanmasına da gerek duyulmaktadır. Bunu da vahiyle bizzat muhatap olan Hz. Peygamber'den başkası yapacak değildir. Nitekim Hz. Peygamber, içerisinde detayın verilmediği, özellikle ibadetlerle ilgili ayetler (mücmel ayetler) ile anlamı tam olarak kavranamayan bazı ayetleri (müteşabih ayetler) açıklamıştır.[362] Bu istikamette olmak üzere, Sünnet'in, Kur'ân'ın mücmelini tafsil, müşkil olanını açıklama, muhtasar olanını detaylandırma niteliği bulunmakta ve genel olarak Kur'ân'ın açıklayıcısı

[360] Çakın, a.g.e., s.39 vd.
[361] Çakın, a.g.e., s.41.
[362] Detaylar için bkz.: Çakın, a.g.e., s.48-58.

olduğu kabul edilmektedir.[363] Başka bir açıdan kısaca belirtirsek, Hz. Peygamber'in fiili, mücmeli beyan, mutlakı takyîd edici bir özelliğe sahiptir.[364]

Hz. Peygamber'in tebliğden sonraki vazifesinin açıklama olduğu belirtilmekte, dolayısıyla onun ayetleri yorumlama-açıklama, sorunlara ayetler üzerinden çözüm üretme, kapalılıkları giderme gibi durumlarda da vazifeli olduğu ifade edilmektedir.[365] Hz. Peygamber'in, yorumlama ve açıklama vazifesi biraz daha detaylı olarak iki bölümde şu şekilde de ele alınmaktadır:

1. İçeriği akılla kavranılamayan, daha çok "taabbudî hükümler" olarak kabul edilen ve bütün detayların verilmediği namaz, hac gibi ibadetlerin tam olarak yapılışının Hz. Peygamber tarafından açıklanması/gösterilmesi,
2. "İlleti, mantığı ve uygulanış biçimi" akılla kavranılabilen daha çok toplumsal, hukukî, ekonomik, siyasî meselelerle ilgili Kur'an'a dayanarak Hz. Peygamber'in içtihat etmesi[366]

Hz. Peygamber'in ayetleri açıklama özelliğine dair bazı örnekler vermemiz mümkündür. Bunlardan bir kısmı bizzat ayet metinlerinin tefsir edilmesi şeklinde olabilmiştir. Mesela, bir sahabi, Hz. Peygamber'e gelerek Kur'ân'da yer alan "takva üzerine kurulu mescit"in[367] hangi mescit olduğunu sormuş, Hz. Peygamber de eline bir avuç çakıl taşı alıp yere atmış ve Medine'deki mescidi kastederek "O, bu mescidinizdir!" demiştir.[368] Başka bir anlatımda durum şöyledir: İki adam, "takva üzerine kurulu mescit" hakkında tartışmış, biri, bunun Kuba Mescidi, diğeri ise bunun Hz. Peygamber'in mescidi olduğunu iddia etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "O, bu mescidimdir!" demiştir.[369]

---

[363] Bkz.: Şâtıbî, a.g.e., C.4, s.314. Ayrıca bkz.: Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î, *er-Risâle*, tah. Ahmed Muhammed Şâkir, Şirketu Mektebeti ve-Matba'ati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, Kahire, 1940/1358, s.79.

[364] 'Arûsî, a.g.e., s.164.

[365] Bkz.: Apaydın, a.g.m., s.155.

[366] Apaydın, a.g.m., s.156-57.

[367] Bkz.: Tevbe, 9/108.

[368] Muslim, Hac, 514, C.2, s.1015, (no: 1398). Benzer lafız için bkz.: Ahmed b. Hanbel, *Musned*, C.17, s.282-83, no: 11187, (3/24).

[369] Tirmizî, Tefsîr, 10, C.5, s.131, no: 3099; Nesâî, Mesâcid, 8, C.2, s.36, no: 697; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, C.17, 18, s.99, 358-59, no: 11046, 11846, (3/8, 89). Tefsirlerde bu mescidin Kuba Mescidi ve Mescid-i Nebî olduğu yönünde iki ayrı görüş yer almaktadır. Mesela bkz.: Zemahşerî, a.g.e., s.449.

Hz. Peygamber'in açıklama özelliği, ibadetlerle ilgili bilgi ve uygulamalarda da tezahür etmiştir. İbadetlerin yapılacağı vakitlerin açıklanması durumunu bu hususta zikredebiliriz. Bunlardan biri namazların vakitleriyle ilgilidir.

Kur'ân'da namaz vakitleri hakkında bazı bilgiler[370] verilmesine rağmen, ihtiyaca binaen Hz. Peygamber'in sözlü ve fiilî olarak bu noktada açıklama yaptığını görmekteyiz. Örneğin, birisi Hz. Peygamber'e gelip namaz vakitlerini sormuş, Hz. Peygamber ise her namaz vakti girdiğinde ezan okutturup namaz kılmış ve böylece uygulamalı olarak vakitleri öğretmiş/açıklamıştır.[371]

Başka bir örnek ise, oruç açma vakti olan iftar vaktiyle ilgilidir. Şöyle ki; Oruçlu hâlde bulunduğu bir sefer esnasında Hz. Peygamber, mola verip yiyecek/içecek bir şeyler hazırlanmasını istemiş, fakat oradakilerden biri Hz. Peygamber'e hitaben sözlü olarak "güneş"e (havanın henüz tam kararmadığına) dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber ise isteğini yinelemiş, fakat adam yine aynı şeyi ifade etmiştir. Hz. Peygamber yine aynı karşılığı verince adam bu kez istenileni yapmıştır. Hz. Peygamber de ardından iftar etmiş ve sonrasında gökyüzünün karanlık bir anına işaret ederek, bu durumda iftar edilebileceğini açıklamıştır.[372]

Hz. Peygamber aynı zamanda ibadetlerin yapılış biçimini de açıklamıştır. Mesela, namazın nasıl kılınacağı konusunda kendi kılışını,[373] haccın menasiklerinin nasıl yapılacağı konusunda ise kendi uygulamasını[374] örnek olarak insanlara

---

[370] Namazların vakitlerine dair bazı ayetler için bkz.: Hûd, 11/114; İsrâ, 17/78; Tâ Hâ, 20/130; Rûm, 30/17-18; Kaf, 30/59.

[371] Muslim, Mesâcid, 176-79, C.1, s.428-430, (no: 613, 614); Ebû Dâvud, Salât, 2, C.1, s.297, no: 395; İbn Mâce, Mevâkît, 1, C.1, s.425, no: 667. Bu konudaki başka rivayetlere göre Hz. Peygamber sözlü olarak da bu vakitleri öğretmiştir.

[372] Buhârî, Savm, 33, s.467, no: 1941 (Mana buna göre verilmiştir, diğerlerinde bazı lafız farklılıkları vardır); Savm, 43, 44, 45, s.470, 471, no: 1955, 1956, 1958; Talâk, 24, s.1350, no: 5297; Muslim, Sıyâm, 52, 53, C.2, s.772, 773, (no: 1101); Ebû Dâvud, Savm, 19, C.4, s.36, no: 2352. Buradaki bazı rivayetlerde güneşin o esnada batmış olduğu olduğu, fakat havanın henüz kararmadığı söylenmektedir.

[373] Bkz.: Buhârî, Ezân, 18, s.159, no: 631. Buradaki rivayete göre bir grup insan Hz. Peygamber'in yanına gelip bir müddet onunla vakit geçirmiş, bu esnada da namaz başta olmak üzere pek çok şeyi öğrenmiş ve daha sonra ailelerine geri dönmüşlerdir. Hz. Peygamber de, onlara, "Beni nasıl namaz kılarken gördüyseniz öyle kılın." demiştir.

[374] Bkz.: Muslim, Hac, 310, C.2, s.943, (no: 1297); Ebû Dâvud, Menâsik, 77, C.3, s.332, no: 1970. Hz. Peygamber haccın yapıldığı sırada insanlara "(Hac) menasikinizi (benden) alın." demiştir. Hz. Peygamber'in haccın menasikini öğretmesi/açıklamasıyla ilgili olarak ayrıca bkz.: Nesâî, Menâsik, 189, C.5, s.249, no: 2996. Ayrıca bkz.: Ebû Dâvud, Menâsik, 69, C.3, s.322-23, no: 1951.

sunmuştur. Böylece, özellikle İslam'ın farz ibadetlerini bizzat kendi fiilleriyle göstererek insanlara açıklamıştır.

Sonuç olarak, Hz. Peygamber Allah'ın elçiliğini yapmakla vazifelendirilmiş ve bu vazife gereği inen ayetleri insanlara duyurmuştur. Kur'ân'ın açıklanmasıyla ilgili ayetlerde geçtiği üzere, Hz. Peygamber'in inen ayetleri ayrıca açıklamakla da vazifeli olduğu anlamı çıkmakla beraber, özelde bu ayetlerin bütünüyle duyurmayı kastettiği kuvvetli ihtimal dâhilindedir. Fakat bu durum, Hz. Peygamber'in ayetleri yorumlama ve açıklama gibi bir niteliğinin olmadığını asla göstermez. Ayrıca bu nitelik, Kur'ân'da belirtilse de belirtilmese de doğal olarak zaten ortaya çıkabilecektir. Çünkü Hz. Peygamber basit manada bir postacı değil, Allah'ın kendisine itaati emrettiği[375] ve Kitap'la beraber "hikmet"i de verdiği[376] seçilmiş özel bir insandır. Bundan dolayı, dini anlatan bir vaiz bile, konuları daha anlaşılır kılmak için bir taraftan ayetleri okurken bir taraftan da kendi yorumlarını katabiliyorsa, bir peygamberin bundan beri olması asla düşünülemez. Zaten Hz. Peygamber'in inen vahyin tevilini de bildiği[377] bir gerçektir.

Hz. Peygamber'in yaşama biçimi olan Sünnet, konumuz itibariyle, İslam'ın hakikatlerini gizlemeden ve değiştirmeden açık bir şekilde ayetler üzerinden duyuran ve gerektiğinde o ayetleri hikmet ve ilkeler ışığında yorumlayan/açıklayan önemli ve kapsamlı bir kaynağın adıdır. Bigiyef'in Hz. Peygamber hakkında dediği gibi, "Onun fiil ve davranışları, onayları (ikrarları), hatta bütün sireti ve hayatı, Kur'an-ı Kerim'in

---

[375] Teğâbün, 64/12.

[376] Bakara, 2/151; Nisâ, 4/113. "Hikmet", Hz. Peygamber'in sünneti olarak da kabul edilmektedir. Bkz.: Şâfi'î, a.g.e., s.78. Mâlik'te ise "dini bilmek ve din hususunda ince anlayış (fıkıh) sahibi olmak" şeklinde açıklanmaktadır. Bkz.: Apaydın, a.g.m., s.158. Kelime anlamından yola çıkılarak "hikmet" şöyle de tanımlanmaktadır: "…içinde bulunulan tüm şartlar dikkate alınarak, Şâri'in genel maslahatları doğrultusunda Kur'ân vahyini algılama, yorumlama ve uygulama yetisi ve yetkisidir." Bu açıdan Hz. Peygamber'in açıklama ve uygulamaları sünnet kavramıyla ifade edilmiştir. Bkz.: Apaydın, a.g.m., s.158. "Hikmet"in "Sünnet" olarak kabul edilmesi durumuna şöyle bir bakış açısı da sunabiliriz: Hikmet; derin kavrama, anlayış, bilgelik, hakikatleri bilme gibi bir durumdur. Bu açıdan Hz. Peygamber, bir peygamber olması hasebiyle hikmet yetisiyle donatılmış bir insandır. Sünnet ise bu yetinin sözlü ve fiilî olarak bir neticesidir. Dolayısıyla "hikmet"in doğrudan Sünnet'in kendisi olduğunu pek söyleyemeyiz. İkisi bizzat aynı şey olmamakla beraber, aralarında sebep-sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Hikmet sahibi olmak, sadece Hz. Peygamber'le sınırlı değil, aynı zamanda diğer peygamberleri de kapsayan bir durumdur. Nitekim Allah'ın diğer peygamberlere de "hikmet" verdiğini görmekteyiz. Bkz.: Bakara, 2/251; Âl-i İmrân, 3/48; Nisâ, 4/54; Mâide, 5/110; Lokman, 31/12.

[377] Muslim, Hac, 147, C.2, s.887, (no: 1218); Ebû Dâvud, Menâsik, 56, C.3, s.283, no: 1905; İbn Mâce, Menâsik, 84, C.4, s.258, no: 3074.

açıklamasıdır."[378] Bünyamin Erul ise şöyle demektedir: "O, ibadetlerden ahlaka, muamelattan ukubata varıncaya kadar hayatın her alanı ile ilgili İslam'ın ilke ve öğretilerini bizatihi yaşayarak beyan etmiştir. (…) Yalnızca Kur'ân'ı tebliğ etmekle kalmamış, söz ve filleri ile onu açıklamış ve tatbik etmiştir."[379]

c. Davet Etmek

Her inanç ve düşünce sistemi, kendisine ait olan değer ve ilkelerin diğer insanlarca benimsenip kabul görmesini ister. Bir inancın/düşüncenin kabul görmesinin doğrudan ve temel yollarından biri, muhatap alınmak istenen kişilere söz veya benzeri yollarla bildiride bulunmaktır. Bu noktada, İslam inancının insanlara benimsetilmesi ve doğru olarak belirtilen davranışların yapılmasını sağlamak amacıyla yapılan temel eylemlerden biri, davet etmek veya çağırmak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Allah'a çağıran/davet eden bir davetçi olarak gönderildiği[380] Kur'ân'da ifade edilmekte ve bu suretle onun genel vazifelerinden biri daha ortaya konulmaktadır. Buna göre Allah'ın elçisi, insanları İslam'a, yani Allah'a inanma ve ona itaat etmeye davet eden bir niteliğe sahiptir. Ayetlerin iniş sürecinde Allah, Hz. Peygamber'e hitaben, *"Rabbine davet et."*[381] şeklindeki emriyle ona bu vazifesini yalın ve açık bir şekilde bildirmektedir. Böylece Hz. Peygamber, bir taraftan insanları doğru olanlara ve bu doğruları içeren ayetleri dinlemeye davet etmiş, bir taraftan da, kendisine indirilen ayetleri insanlara anlatarak onları Allah'a kulluğa çağırmıştır. Eğer Hz. Peygamber'in davet etmek gibi bir vazifesi olmasaydı, indirilmekte olan ayetlerin ve İslam'ın kabul ettiği doğruların insanlara ulaştırılması normal şartlarda mümkün olmazdı. Bundan dolayı İslam da bina edilemezdi. İnsanları davet etmek bu açıdan oldukça önemli bir vazife olmaktadır.

Davet vazifesinin önemi ortada olmakla beraber, onun yapılış biçiminin de ayrı bir önemi bulunmaktadır. Çünkü ortada insanların yabancısı oldukları bir inanç ve amel sistemi yer almaktadır. Bu sistem, ne kadar doğru olursa olsun, ona yapılan davet eğer sorunluysa, insanların genel itibariyle olumlu cevap vermeleri pek

[378] Bigiyef, a.g.e., s. 115.
[379] Erul, a.g.e., s.166.
[380] Ahzâb, 33/45-46.
[381] Kasas, 28/87.

mümkün olmayabilir. Dolayısıyla doğru olana yapılan çağrının, doğru bir dille de yapılması gereklidir. İşte bunun içindir ki, Hz. Peygamber'in insanları doğru bir biçimde davet etmesi adına Allah, *"Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır..."*[382] buyurmak suretiyle, bunun sıradan bir şekilde değil, en güzel ve en anlamlı olanıyla yapılmasını istemektedir. Yapılacak bu çağrı biçimiyle karşılaşan insanlar, davet edildikleri dinin de güzel ve doğru olduğunu böylece düşünecek ve bu davete icabet edeceklerdir.

Hz. Peygamber'e davet vazifesi verilmekle beraber, her türlü zorluk ve vazgeçirici etkiler karşısında davetine kararlılıkla devam etmesi de ona telkin edilmiştir. Nitekim yapılan davete icabet etmeyenler, onu dinlemeyenler ve kendisiyle münakaşaya girenler karşısında da Allah, ona davete devam etmesini ve onlara uymamasını emretmiş ve onun hem doğru yolda olduğunu hem de olması gerektiğini bildirmiştir.[383]

Hz. Peygamber, davetini yerine getirirken, bir tarafta dinleyip kabul edenler bir tarafta da dinlemeyip kabul etmeyenler bulunmuştur. Bu iki zümreden münakaşaya girenlere Hz. Peygamber, Kur'ân'ın diliyle, *"Allah yaptığınızı çok iyi bilmektedir"*[384] şeklinde cevap vermekte ve dinlemeyenler hakkında da, *"Bil ki sen ölülere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da dâveti duyuramazsın."*[385] buyrulmaktadır. Böylece Hz. Peygamber, daveti yapmakla mükellef olmakla beraber, bu davete icabet etmeyenlerden de sorumlu tutulmamaktadır. Bunun karşısında, yapılan davete ancak dinleyenlerin icabet ettiğinden[386] ve bu insanların Allah'a imana çağıran bir davetçinin seslenişine iman ederek mukabelede bulunmalarından bahsedilmektedir.[387]

Hz. Peygamber'in İslam'a davetini, doğrudan ayetlerin okunması ve özel olarak kişisel davetler olmak üzere iki boyutta değerlendirebiliriz. Birincisi, Hz. Peygamber'in en aslî vazifesi olarak nitelendirebileceğimiz doğrudan davet içerikli ayetlerin okunması şeklinde anlaşılabilir. İkincisi de, Hz. Peygamber'in aldığı

---

[382] Nahl, 16/125.
[383] Hac, 22/67; Kasas, 28/87; Şûrâ, 42/15.
[384] Hac, 22/68.
[385] Neml, 27/80.
[386] En'âm, 6/36.
[387] Âl-i İmrân, 3/193.

peygamberlik vazifesi gereği, davet nitelikli ayetlerin yanı sıra, kendi kişisel davetini de yapması olarak, yani insanları İslam'ı kabul etmeye ve ayetleri dinlemeye çağırması olarak da anlaşılabilir ki, öncelikli yapılması gereken belki de budur. Çünkü henüz Kur'ân'dan haberdar olmayan insanların doğrudan ayetlerle muhatap olması pek olası bir durum değildir. Bunun için öncelikle bir davetçinin kendi sözleriyle bir girişimde bulunması gerekmektedir.

Bahsini ettiğimiz bu iki tür davetin ortak noktada buluştuğunu da söyleyebiliriz. Nitekim Allah, bu konuda Hz. Peygamber'e nasıl konuşması gerektiğini bir ayetinde şöyle açıklamaktadır: *"De ki: 'İşte bu, benim yolumdur. Ben Allah'a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar aydınlık bir yol üzerindeyiz. Allah'ı (ortaklardan) tenzih ederim! Ve ben ortak koşanlardan değilim.'"*[388] Görüldüğü üzere, bu ayet doğrultusunda Hz. Peygamber hem kendisine gelen vahyi insanlara okuyacak hem de bunu kendi sözleri olarak ifade edecektir. Davette ortak nokta olduğunu gösteren ayetlerden biri de şöyledir: *"Ey inananlar! Hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah ve Resûlüne uyun."*[389] Demek ki İslam'a davet, Hz. Peygamber'in hem Allah'ın ayetlerini okumak hem de bu doğrultuda kişisel sözlerini ifade etmesi şeklinde ortaya çıkabilmektedir.

Yaptığı davetlerinde Hz. Peygamber'in insanları öncelikli olarak İslam'ın temel inanç ve amellerine yönlendirdiğini söylememiz mümkündür. Hem bu hususu hem de daveti nasıl gerçekleştirdiğini anlamak adına bir hâdiseyi aktarabiliriz. Şöyle ki:

Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken ona bir konuşma yapmış ve konuşmasında oradaki insanları Allah'tan başka ilah olmadığı ve kendisinin de Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik etmeye davet etmesini istemiş, bunu kabul ettikleri takdirde ise, sırasıyla, beş vakit namaz ve zekâtın farz kılındığını onlara bildirmesini istemiştir.[390]

---

[388] Yûsuf, 12/108.
[389] Enfâl, 8/24.
[390] Buhârî, Zekât, 1, 63, s.338, 364-65, no: 1395, 1496; Meğâzî, 60, s.1063, no: 4347; Muslim, Îmân, 29, C.1, s.50, (no: 19); Ebû Dâvud, Zekât, 4, C.3, s.34, no: 1584; Tirmizî, Zekât, 6, C.2, s.14, no: 625; Nesâî, Zekât, 46, C.5, s.55, no: 2522; İbn Mâce, Zekât, 1, C.3, s.5, no: 1783. Ayrıca bkz.: Buhârî, Zekât, 41, s.354-55, no: 1458; Muslim, Îmân, 31, C.1, s.51, (no: 19).

Hz. Peygamber sadece bireysel veya toplumsal olarak değil, gerekli şartlar sağlandığı dönemlerde aynı zamanda devletler düzeyinde de İslam'a davet faaliyetlerini yürütmüştür. Nitekim Hz. Peygamber, sahabeden seçtiği elçilerle civar ülkelerin yöneticilerine mektuplar göndererek onları İslam'ı kabul etmeye davet etmiştir.[391]

Hz. Peygamber'in kişisel daveti, Müslüman olmayanlara yapılan İslam'ı kabul çağrısı olabileceği gibi, daha dar kapsamda, dinin uygulanmasında Müslümanlara yardım etmesi ve onları teşvik etmesi şeklinde olması da mümkündür. Hz. Peygamber'in damadı Hz. Ali ve kızı Hz. Fatıma'yı namaza kaldırmasını[392] bu duruma güzel bir örnek olarak sunabiliriz.

Netice itibariyle, İslam'ın ikamesi için insanları davet, vazgeçilmez bir eylemdir. Hz. Peygamber de, aldığı vazife gereği bu eylemi yerine getirmiştir. Buradan hareketle değerlendirecek olursak, Sünnet, aynı zamanda, Allah'ın vahyettiği ve Hz. Peygamber'in yaşadığı doğrularla insanları buluşturmak, bunun için de, ilgili ayetler ve Hz. Peygamber'in uygulamaları ışığında onları İslam'a davet etmek olarak da düşünülebilir. *"Allah'a çağıran, iyi iş yapan ve 'Ben Müslümanlardanım' diyenden kimin sözü daha güzeldir?"*[393] şeklindeki ilâhî buyruk da, bu davetin hem Allah katında ne kadar değerli bir eylem olduğunu hem de Müslümanlar açısından nasıl vazgeçilmez bir hayat tarzı olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca Allah, Müslümanlara seslendiği, *"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun."*[394] şeklindeki emriyle de, İslam toplumunun doğruluğa davetle sorumlu olduğunu bildirmektedir. Hz. Peygamber de, "Kim doğruya/hidayete çağırırsa, ona uyan kimsenin sevabı gibi sevap kazanır."[395] buyurarak bu konuda hem Müslümanları teşvik etmiş hem de onlara manevî kazanç müjdesini vermiştir.[396]

---

[391] Bkz.: Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk)*, tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1968, C.2, s.644 vd.
[392] Buhârî, Teheccud, 5, s.273-74, no: 1127.
[393] Fussılet, 41/33.
[394] Âl-i İmrân, 3/104.
[395] Muslim, İlim, 16, C.4, s.2060, no: 2674.
[396] İslam'a davet edecek bir kimsenin dikkat etmesi gereken birtakım hususlar için bkz.: Hüseyin Yılmaz, "Kur'an'ın Işığında İslam'a Davet", *CÜİFD*, Sivas, 1996, S.1, s.337-344.

d. Müjdelemek-Uyarmak

İslam, insanların dünya hayatı amacına uygun bir hayat yaşamasını istemekte ve bu yönde buyruklar içermektedir. Bu buyruklar, bir taraftan insanlara doğru davranışları kazandırmayı amaçlarken bir taraftan da yanlış davranışlarda bulunanları kaçındırmayı amaçlamaktadır. Bir tarafta, hayatını doğru yaşayanları ulaşacakları ebedî mutlulukla müjdelerken,[397] diğer tarafta ise yanlışları bilerek yapmaya devam edenleri de karşılaşacakları ceza ile uyarmaktadır.[398] Müjde, insanı bulunduğu konumda yaşama yönünde şevklendirirken, uyarı da, bulunduğu yanlıştan onu uzaklaştırma etkisi yapabilmekte, uzaklaşmayan için ise kendisine mazeret hakkı verilmeksizin karşılaşacakları cezayı kesinleştirmektedir. İşte bu noktada İslam'ın müjde-uyarı odaklı buyrukları ayrı bir önem arz etmektedir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) aldığı nübüvvet vazifelerini incelediğimizde karşımıza önemi büyük olan, insanları müjdeleme-uyarma vazifesi/vasfı çıkmaktadır. Yüce Allah, Hz. Peygamber'in bu vazife ve vasfını belirtmek üzere, *"Biz seni ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik."*[399] buyurmakta ve bu husus başka birçok ayette benzer şekilde ifade edilmektedir.[400]

Hz. Peygamber'in müjdeci ve uyarıcı vasfının bu kadar dile getirilmesi, bu hususun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü yukarıda da değindiğimiz gibi, müjde ve uyarı; insanların doğruları yapmaları, yanlışlardan da uzak durmaları ve ahirette mutluluğa erişmeleri için gerekli bir eylemdir. Bu eylem sayesinde Hz. Peygamber, insanların düşünmelerini ve kendilerini sorgulamalarını sağlamıştır.

Hz. Peygamber'e yüklenen bu vazifenin yerine getirilmesi amacıyla Allah, *"Kalk ve uyar"*[401] şeklinde elçisine seslenerek ondan harekete geçmesini istemiştir. *"(Önce) en yakın akrabanı uyar"*[402] ayeti gereğince de, başlangıç noktası en yakında

---

[397] Bakara, 2/25.
[398] İbrâhim, 14/44; Meryem, 19/39.
[399] Furkan, 25/56.
[400] Bkz.: Bakara, 2/119; A'râf, 7/188; Hûd, 11/2; İsrâ, 17/105; Ahzâb, 33/45; Sebe′, 34/28; Fâtır, 35/23-24; Fetih, 48/8.
[401] Müddessir, 74/2.
[402] Şuarâ, 26/214.

bulunan insanlar olmak üzere, bu hareket, geniş kitleleri muhatap almaya başlamıştır.[403] Bu durumu daha somut bir şekilde görmek için şöyle aktarabiliriz:

Rivayete göre "En yakın akrabanı uyar" ayeti inince, Hz. Peygamber Safa Tepesi'ne çıkmış ve Kureyş'e mensup soylara tek tek hitap ederek toplanmalarını istemiştir. İnsanlar toplanınca onlara hitaben, "Söyleyin! Şu vadide size saldırmak üzere olan süvariler var, diye size haber versem bana inanır mısınız?" demiş, onlar da, "Evet! (Zira) sende doğruluktan başka bir şey görmedik." şeklinde karşılık vermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Öyleyse ben şiddetli bir azap karşısında sizin için bir uyarıcıyım."[404] Aynı olayı anlatan başka bir rivayete göre ise, Hz. Peygamber, Kureyş'in her bir soyuna teker teker hitap etmiş ve onlara "Kendinizi ateşten kurtarın!" demiştir.[405]

Allah'ın elçisi gerek ayet gerekse kendi özel çabalarıyla insanları uyarırken, elbette buna uymayanlar da olmuştur. Her millet için bir uyarıcı gönderildiğini[406] ve elçisini de bütün insanlar için müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdiğini bildiren Allah, insanların çoğunun bunun önemini anlamadıklarını[407] ve Hz. Peygamber'in bu kimselerden sorumlu olmadığını da belirtmiştir.[408] Böylece Hz. Peygamber, vazife olarak insanları müjdeleme ve uyarma eylemini yapmış, bunu yaptıktan sonra insanların tercihlerinden dolayı da sorumlu tutulmamıştır. Bu hususla ilgili olmak üzere, Hz. Peygamber'in, hakkında "İşte bu misal, bana ve getirdiğime uyan ile bana ve hak olarak getirdiğime uymayanın misalidir."[409] dediği bir benzetmesini burada aktarabiliriz.

Buna göre bir adam kavmine giderek onlara bir ordu gördüğünü ve kendisinin açıkça bir uyarıcı olduğunu söyler, sonra da kaçıp kurtulmalarını tembihler. Bunun üzerine insanların bir kısmı adama uyup yerlerinden ayrılır ve kurtulurlar. Diğer bir

---

[403] Bkz.: Taberî, *Tefsîr*, C.17, s.654 vd.; Mâturîdî, a.g.e., C.8, s.88-89; Zemahşerî, a.g.e., s.772.
[404] Buhârî, Tefsîr (Şu'arâ′, 2), s.1196, no: 4770 (Rivayet, buna esas olarak ifade edilmiştir.); Muslim, Îmân, 355, C.1, s.193, (no: 208).
[405] Muslim, Îmân, 348, C.1, s.192, (no: 204); Nesâî, Vasâyâ, 6, C.6, s.248, no: 3644; Tirmizî, Tefsîr, 27, C.5, s.192, no: 3185.
[406] Fâtır, 35/24.
[407] Sebe′, 34/28.
[408] Bakara, 2/119.
[409] Muslim, Fedâil, 16, C.4, s.1788, (no: 2283)

kısmı ise adamı yalanlayıp yerlerinden ayrılmaz ve sonunda düşman ordusu tarafından yakalanıp öldürülürler.[410]

Hz. Peygamber'in aldığı müjdeleme-uyarma vazifesini, ilgili ayetleri okumak ve kendi kişisel sözlerini söylemek üzere, iki şekilde yerine getirdiğini söylememiz mümkündür. Ayetleri okuyarak insanları müjdelemek ve uyarmak, bu vazifenin aslını teşkil etmektedir. Çünkü Allah, Kur'ân-ı Kerîm'in müjdeleyici ve uyarıcı özelliğini dile getirmekte[411] ve Kur'ân'la uyarma emrini verdiği[412] peygamberine, *"Ben, sadece, vahiy ile sizi ikaz ediyorum."*[413] şeklinde insanlara bildiride bulunmasını da istemektedir. Bu da bize, Hz. Peygamber'in kendisine yüklenen müjdeleme ve uyarma görevinin öncelikle ayetlerdeki içerikleri duyurmak yoluyla olduğunu göstermektedir.

Esas olarak ayetlerin içerikleri insanlara duyurulurken, bunun dışında Hz. Peygamber'in kişisel söz ve çabaları da elbette bu görevin içeriğini teşkil etmiştir. Bu söz ve çabalar, inananların cennetle müjdelenmesi, inanmayanların/inkâr edenlerin ise cehennemle uyarılması gibi genel bir durumu kapsayabileceği gibi, gündelik yaşamdan özel bazı durumları da kapsayabilmektedir. Hz. Peygamber, karşılaştığı ve yanlışlık içeren pek çok davranışlarda insanları çeşitli şekillerde uyarmıştır. Bu konudaki bazı örnekleri aşağıda zikredebiliriz.

Sahabeden Ebu Zerr, tartıştığı bir kişiyi annesi üzerinden ayıplamış ve bu durum daha sonra Hz. Peygamber'e intikal etmiştir. Hz. Peygamber de bunun üzerine, kendisinde cahiliye belirtileri olduğu yönünde Ebu Zerr'i uyarmış, ardından doğru olan bir takım davranışları ona öğütlemiştir.[414]

Başka bir hâdisede ise şöyle bir şey yaşanmıştır: Bir sahabi, kendisini fazlaca ibadete verip eşini ihmal etmiş ve bu durum bir şikâyet olarak Hz. Peygamber'e ulaşmıştır. Hz. Peygamber de, o sahabiyi karşısına alarak kendilerine ruhbanlığın emredilmediğini bildirmiş ve kendisinin (Hz. Peygamber) Allah'tan korkma ve

---

[410] Buhârî, Rikâk, 26, s.1612-13, no: 6482; Muslim, Fedâil, 16, C.4, s.1788, (no: 2283).
[411] Fussılet, 41/3-4.
[412] En'âm, 6/51.
[413] Enbiyâ, 21/45.
[414] Buhârî, Îmân, 22, s.1944, no: 30.

sınırları muhafaza etme hususundaki hassasiyetini bizzat ifade ederek örnekliğin kendisine bakılarak yerine getirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.[415]

Hz. Peygamber'in eylemsel tepkilerini içeren uyarılarını da görmekteyiz. Örneğin, Hz. Aişe'nin yanına girdiği bir sırada Hz. Peygamber'in gözü, üzerinde resim bulunan bir örtüye ilişmiş ve bundan rahatsız olarak onu yerinden koparmıştır. Ardından da Allah'ın yaratıcılığına benzemeye çalışanlar hususunda eşine uyarıda bulunmuştur. Bunun üzerine Hz. Aişe, örtüyü keserek ondan yastık yapmıştır.[416]

Hz. Peygamber, özellikle dini açıdan büyük önemi olan bazı ibadetlerin yapılıp yapılmaması noktasında müjdeleyici ve uyarıcı sözleri bir arada sunmuştur. Örneğin, Hz. Peygamber, Allah'ın beş vakit namazı farz kıldığını haber vermiş, sonrasında, o namazları eksiksiz ve hakkını vererek kılanlar için Allah'ın onları cennete koyacağına dair vaadinin olduğunu, o namazlarda eksiği olan ve hakkını vermeyenler için ise Allah'ın bir vaadinin olmadığını; dilerse azap edeceğini, dilerse de affedeceğini bildirmiştir.[417]

Bunların haricinde, kısaca değinirsek, Hz. Peygamber'in, zekât hurmasından yemeye kalkışan Hasan'a yememe uyarısında bulunması;[418] yemeğe besmelesiz hücum edenleri alıkoyması ve onlara besmelenin önemini hatırlatması;[419] tesettür açısından pek uygun olmayan elbisesinden dolayı Esma bt. Ebu Bekir'i öğretici mahiyette uyarması;[420] yüksek sesle Kur'ân okuyanları birbirlerini rahatsız etmemeleri hususunda uyarması;[421] yüksek sesle tekbir getiren beraberindeki topluluğa tepki göstermesi;[422] ağıt yakan cariyelerden birinin, "İçimizde yarın ne olacağını bilen peygamber var." demesini doğru bulmaması ve bu sözü bırakmalarını

---

[415] Ahmed b. Hanbel, *Musned*, C.43, s.70-71, no: 25893, (6/226).
[416] Muslim, Libâs, 92, C.3, s.1668, (no: 2107).
[417] İbn Mâce, İkâmet, 194, C.2, s.408, no: 1401; Ebû Dâvud, Salât, (Vitir) 335, C.2, s.560, no: 1420; Nesâî, Salât, 6, C.1, s.230, no: 461. Ayrıca bkz.: Ebû Dâvud, Salât, 9, C.1, s.316-17, no: 425.
[418] Buhârî, Zekât, 60, s.363, no: 1491; Cihâd, 188, s.756, no: 3072; Muslim, Zekât, 161, C.2, s.751, (no: 1069).
[419] Muslim, Eşribe, 102, C.3, s.1597, (no: 2017); Ebû Dâvud, Et'ime, 15, C.5, s.589-90, no: 3766.
[420] Ebû Dâvud, Libâs, 34, C.6, s.198-99, no: 4104. Burada elbisesinin inceliği (bedeninin belirgin olması) durumu vardır.
[421] Ebû Dâvud, Salât, 313, C.2, s.493-94, no: 1332.
[422] Buhârî, Cihâd, 131, s.737, no: 2992; Kader, 7, s.1638, no: 6610; De'avât, 50, s.1590, no: 6384; Tevhîd, 9, s.1824, no: 7386; Muslim, Zikir, 44, 45, C.4, s.2076-77, (no: 2704); Ebû Dâvud, Salât, 359, C.2, s.633, no: 1526; Tirmizî, De'avât, 58, C.5, s.386, no: 3461. Hz. Peygamber burada kısaca, Allah'ın her an onlarla beraber olduğunu; onları görüyor ve işitiyor olduğu gerçeğini hatırlatmıştır.

söylemesi;[423] hayvanları rahatsız edenlere/zarar verenlere tepki göstermesi ve yapılan davranışı terk etmelerini söylemesi;[424] aç ve yorgun bırakılan bir devenin sahibini uyarması/azarlaması,[425] uyarma hususunda verebileceğimiz örnekler arasındadır.

Hz. Peygamber insanları sadece uyarmamış, onun vazifesinin diğer tarafı olarak birçok hususta onları müjdelemiştir. Özellikle iman ve ibadet gibi dinin en temel konularındaki bazı müjdeleri burada zikredebiliriz.

Mesela, Hz. Peygamber, farklı teferruat ve lafızlarla kelime-i tevhit ve şehadeti zikretmiş ve bunları söyleyen/bilen/kabul eden kimsenin cennete gideceği/ateşten korunacağı müjdesini vermiştir.[426] Başka bir örnekte ise, Allah'a ibadet eden ve ona şirk koşmayan kimseye Allah'ın azap etmeyeceği müjdesini Muâz b. Cebel'e vermiştir.[427]

Dinin temel konuları haricinde, özellikle Müslümanların eksik kaldıkları, yanlış yaptıkları, günahkâr olduklarını düşündükleri bazı durumlar karşısında, aslında meselenin düşündükleri gibi olmadığını belirtmiş, bunun yanında, insanı kurtuluşa ulaştıracak yolların çokluğu ve imkânını da dile getirmiş, böylece onlara her açıdan çokça müjde vermiştir. Bu noktada bazı örnekleri zikredebiliriz.

Sahabeden bir grup insan Hz. Peygamber'e gelerek zengin insanların tıpkı kendileri gibi namaz kıldıkları ve oruç tuttuklarını; fakat bunun dışında sadaka/zekât vermekle daha fazla sevap aldıklarını da dile getirmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Allah'ın aslında onlara böyle bir imkân verdiğini doğrulamış, fakat devamında her tesbih, tekbir, tahmid (hamdetme), tehlil (la ilahe illallah), iyiliği emredip kötülükten sakındırma ve (hanımla) münasebetin dahi sadaka olduğunu bildirmiştir.[428] Böylece Hz. Peygamber, imkânlarından ötürü sevap kazanma

---

[423] Buhârî, Meğâzî, 12, s.982, no: 4001; Nikâh, 48, s.1312, no: 5147, Ebû Dâvud, Edeb, 58, C.7, s.283, no: 4922; Tirmizî, Nikâh, 6, C.2, s.390, no: 1090.
[424] Ebû Dâvud, Cihâd, 120, C.4, s.309, no: 2675; Edeb, 176, C.7, s.540, no: 5268.
[425] Ebû Dâvud, Cihâd, 46, C.4, s.200-201, no: 2549. Hz. Peygamber, inleyen ve gözlerinde yaşlar gelen devenin sahabine "Bu deveden dolayı Allah'tan korkmuyor musun!" şeklinde başlayan bir söz söylemiştir.
[426] Muslim, Îmân, 43-47, C.1, s.55-57, (no: 26-29); Tirmizî, Îmân, 17, C.4, s.320, no: 2638.
[427] Buhârî, Cihâd, 46, s.705-706, no: 2856; Libâs, 101, s.1498-99, no: 5967; İsti′zân, 30, s.1564-65, no: 6267; Rikâk, 37, s.1616, no: 6500; Tevhîd, 1, s.1820, no: 7373; Muslim, Îmân, 48-51, C.1, s.58-59, (no: 30); Tirmizî, Îmân, 18, C.4, s.324, no: 2643; İbn Mâce, Zühd, 35, C.5, s.353, no: 4296.
[428] Muslim, Zekât, 53, C.2, s.697, (no: 1006).

noktasında geri kaldıklarını düşünen insanlara müjde mahiyetinde alternatif seçenekler sunmuştur.

Müjde hususunda verebileceğimiz başka bir örnek ise şöyledir:

Bir gün Hz. Peygamber, yokluğundan dolayı Sabit b. Kays'ı merak etmiş, bunun üzerine bir sahabi onun hakkında bilgi öğreneceğini Hz. Peygamber'e söyleyip onu bulmaya gitmiştir. O sahabi Sabit'i evinde dertli bir hâlde (başı eğik) bulmuş ve bunun nedenini sormuştur. Sabit b. Kays ise durumunun kötü olduğunu, sebep olarak da, kendisinin Hz. Peygamber'in huzurunda yüksek sesle konuştuğunu[429] ve bundan dolayı amellerinin boşa gittiğini/cehennemlik bir iş yaptığını söylemiştir. Bu durum Hz. Peygamber'e haber verilince, o, Sabit b. Kays'ın cehennem ehli olmadığı, bilakis cennet ehli olduğu haberini ona yollayarak onu müjdelemiştir.[430]

Sonuç olarak, İslam'ın amaçlarının gerçekleşmesi yolunda takip edilen yöntemlerden biri olarak müjde-uyarı ikilisi karşımıza çıkmakta ve bu ikili birçok ayette Hz. Peygamber'in birer vasfı ve vazifesi olarak ifade edilmektedir. Buradan hareketle Sünnet'i, insanların doğru inancı benimseyip doğru hayatı yaşamaları için Kur'ân esas alınarak yapılan bir müjdeleme ve uyarı hareketi olarak anlayabiliriz.

e. Öğretmek

İnsanların istenen inanca sahip olmaları ve istenen davranışları sergileyebilmeleri için gerekli bilgilerin onlara aktarılması esastır. Bir bilginin aktarılmasını sağlamak için kaynaktan hedefe doğru uygulanacak bir bilgi işleme yöntemine ihtiyaç vardır. Bu yönteme en genel ifadesiyle öğretim diyebiliriz. Öğretim; okuma, dinleme, izleme gibi, akla veri taşıyan çeşitli araçlar yoluyla sağlanabilir.

---

[429] Hz. Peygamber'in huzurunda yüksek sesle konuşulmaması noktasında Kur'ân'da bir ayet vardır. Bkz.: Hucurât, 49/2.

[430] Buhârî, Menâkıb, 25, s.889, no: 3613; Tefsîr, (Hucurât, 1), s.1223, no: 4846. Ayrıca bkz.: Muslim, Îmân, 187, C.1, s.110, (no: 119). Muslim'de Hucurât suresinin *"...lâ terfe'û esvâtekum..."* (…seslerinizi yükseltmeyin…) ayeti (Hucurât, 49/2) indikten sonra Sabit b. Kays'ın bu hâle düştüğü belirtilmektedir.

Doğru bir inanç ve yaşantı için insanların bilgi sahibi kılınması, İslam'ın en temel amaçlarından biri olmuştur. Yüce Allah da, bu amacın gerçekleştirilmesi yolunda Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ayetler indirmiş ve bu ayetler vasıtasıyla, Hz. Peygamber'in kendisi de dâhil olmak üzere, birtakım doğru bilgilerle insanı buluşturarak bilmediklerini ona öğretmiştir.[431]

Allah, İslam'ın doğrularıyla insanların buluşması amacıyla Hz. Peygamber'e vazife vermiş; onu bir öğretici olarak göndermiştir. Hz. Peygamber de kendisinin Allah tarafından bir öğretici (muallim) olarak gönderildiğini ifade etmiştir.[432] Yüce Allah, *"Nitekim kendi içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitab'ı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Resûl gönderdik."*[433] buyurarak Hz. Peygamber'in İslam'ı öğretme noktasındaki durumunu bize göstermektedir. Buna göre Hz. Peygamber, insanlara öncelikle ayetleri okumuş ve böylece onların doğruya yönelterek arınmasına vesile olmuş ve yine benzer şekilde, onlara genel hâliyle Kur'ân'ı ve varlıklara dair derin bilgiyi de[434] ifade eden "hikmet"i[435] öğreterek insanları aydınlatmıştır.

Allah'tan gelen ayet ve hikmet yoluyla insanlara hakikatleri öğretme vazifesiyle yüklenen Hz. Peygamber'in bu durumu, yukarıda öğrenmeye dair değindiğimiz; okuma, dinleme, izleme gibi araçların sunulması açısından oldukça önemlidir. Çünkü İslam, sadece inanca dair mutlak ve teorik bilgileri değil, aynı zamanda ibadet, muamelat ve hukuk gibi, uygulamaları olan davranışsal bilgileri de içermektedir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber, insanlara mutlak bilgileri okumak dışında, aynı zamanda uygulamaları göstermek suretiyle de dini öğretmiştir. Nitekim Allah, yolculukta kılınan namazla ilgili, *"Güvene kavuştuğunuz zaman, siz bilmezken Allah'ın size öğrettiği şekilde O'nu anın (namaz kılın)."*[436] buyurmakla namazın nasıl kılınacağını öğrettiğini, bu öğretimin ise detaylarıyla ancak Hz. Peygamber yoluyla

[431] Bu durumu ifade eden bazı ayetler için bkz.: Bakara, 2/282; Nisâ, 4/113; Alak, 96/3-5.
[432] Muslim, Talâk, 29, C.2, s.1104, (no: 1478); İbn Mâce, Sünnet, 17, C.1, s.155, no: 229.
[433] Bakara, 2/151. Ayrıca bkz. Nisâ, 4/164; Cum'a, 62/2.
[434] İbn Manzûr, a.g.e., C.12, s.140.
[435] "Hikmet"e; adalet, ilim, hilm, nübüvvet, Kur'ân, İncil gibi kelime anlamları da verilmektedir. Bkz.: Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.1095. Ayrıca şöyle bir tanımlama da mevcuttur: Hikmet, bilgi ve akılla gerçeğe/doğruya ulaşmak/isabet etmektir. Bkz.: Isfehânî, a.g.e., s.249. İlgili ayette geçen "hikmet" kelimesine yüklenen manalar için bkz.: Mâturîdî, a.g.e., C.1, s.594. Ayrıca, daha önce işlenen "Ayetleri Açıklamak/Beyan Etmek" konusunun son kısımlarında "hikmet"le ilgili bazı detaylar bulunmaktadır.
[436] Bakara, 2/239.

gerçekleştiğini anlamaktayız. Zaten Hz. Peygamber de, dini anlattığı insanlara, kendisini nasıl namaz kılarken gördülerse o şekilde kılmalarını söylemiştir.[437] Dolayısıyla, Hz. Peygamber'in varlığı, özellikle şekilsel amellerin yapılması noktasında büyük bir önem arz etmiştir. Nihayetinde Hz. Peygamber, vahyolunan ayetleri okumuş, kendisine verilen hikmetin beraberinde ve kişisel sözleriyle dini anlatmaya devam etmiş, gerektiği şekliyle uygulamaları da göstermiştir. İnsanlar da buna mukabil olarak; okuma, dinleme ve izleme gibi duyusal fiillerle Hz. Peygamber'e ve Kur'ân'a tâbi olarak dinlerini öğrenmişlerdir.[438]

Hz. Peygamber'in öğretme vazifesi, hak din olan İslam'ın temel konularının insanların geneline öğretilmesini kapsayabileceği gibi, dinin içinde yer alan veya dinle ilişkili olabilecek birtakım söz ve davranışların ihtiyaç görülen kişilere özel olarak öğretilmesini de kapsayabilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in; bir çocuğa yemek adabını öğretmesi,[439] bir kadına dua öğretmesi,[440] bir bedeviye namazın doğru kılınışını öğretmesi,[441] tesettür açısından eksikliğini gördüğü yakını olan bir kıza[442] ergenliğe girince nasıl örtünmesi gerektiğini açıklaması,[443] bir sahabiye (Muâz b. Cebel) namazın ardından okunacak bir dua öğretip onu okumasını tavsiye etmesi,[444] başka bir sahabiye (İbn Mesud) namazdaki bir duayı (tahiyyat) öğretmesi,[445] dinî sohbet için kadınlara özel bir gün ayırması,[446] sadaka isteyen birisini malından sattırıp çalışmaya teşvik etmesi,[447] koyun derisi yüzmeye çalışan birisine bunun nasıl yapılacağını göstermesi[448] gibi davranış ve uygulamaları bunu açıkça göstermektedir.

Hz. Peygamber'in öğreticilik vasfı bazen kendi şahsına gösterilen iyi niyetli bazı tutumlara karşı da ortaya çıkabilmiş ve bu durum insanların dolaylı olarak bazı doğru davranışları öğrenmesine vesile olabilmiştir. Örneğin, Hz. Peygamber, başka

---

[437] Buhârî, Ezân, 18, s.159, no: 631.
[438] Bu durum daha önce işlediğimiz açıklama/beyan konusuyla da yakından ilgilidir.
[439] Buhârî, Et'ime, 2, s.1370, no: 5376; Muslim, Eşribe, 108, C.3, s.1599, (no: 2022).
[440] Ahmed b. Hanbel, *Musned*, C.45, s.15-16, no: 27082, (6/369).
[441] Nesâî, Sehv, 67, C.3, s.60, no: 1314.
[442] Hz. Ebu Bekir'in kızı Esma.
[443] Ebû Dâvud, Libâs, 34, C.6, s.198-99, no: 4104.
[444] Ebû Dâvud, Salât, 359, C.2, s.630-31, no: 1522; Nesâî, Sehv, 60, C.3, s.53, no: 1303.
[445] Buhârî, İsti′zân, 28, s.1564, no: 6265; Muslim, Salât, 59-61, C.1, s.302-303, (no: 402, 403); Ebû Dâvud, Salât, 181, C.2, s.223, no: 974; Tirmizî, Salât, 216, C.1, s.377, no: 290; İbn Mâce, İkâme, 24, C.2, s.67-68, no: 900.
[446] Buhârî, İlim, 35, s.38, no: 101; Muslim, Birr, 152, C.4, s.2028, (no: 2633).
[447] Ebû Dâvud, Zekât, 26, C.3, s.81-82, no: 1641; İbn Mâce, Ticârât, 25, C.3, s.316-17, no: 2198.
[448] Ebû Dâvud, Tahâret, 71, C.1, s.133, no: 185.

birisinin bineğine binerken sahibinin onu öne oturtmak istemesine, "Önüne binmeye sen daha layıksın." diye karşılık vermiştir.[449] Başka bir örnek ise şöyledir: Hz. Peygamber için Mina'da önceden gölgelik kurulmak istenmesi üzerine o, "Hayır! Orası, önce gelenin konaklayacağı yerdir." demiştir.[450] Görüleceği üzere Hz. Peygamber, kendisine yönelik birtakım ayrıcalıklı davranışlar karşısında vermiş olduğu sözlü tepkilerle, doğru davranışların dolaylı yolla olsa da öğrenilmesini sağlamıştır.

Hz. Peygamber'in öğretme vazifesi kadar onun öğretme usul ve üslubu da oldukça önemliydi ve bu hususta o, insanların takdirini de kazanmıştır. Nitekim Muaviye b. Hakem es-Sülemî, namazda yaptığı yanlış bir davranıştan (konuşmak) dolayı cemaattekilerin olumsuz tepkileriyle karşılaşmış, Hz. Peygamber ise olumsuz bir tepki göstermeden doğru olanı ona öğretmiş, o da, Hz. Peygamber hakkında "Ondan önce de sonra da ondan daha güzel öğreten bir kimse görmedim. Beni ne azarladı, ne dövdü, ne de bana sert bir söz söyledi."[451] diyerek Hz. Peygamber'in bu konudaki durumunu izah etmiştir. Namazın ardından okumasını istediği bir duayı tavsiye etmeden önce Hz. Peygamber'in Muâz b. Cebel'in elinden tutup, "Vallahi seni seviyorum ey Muâz!" demesi[452] de bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in, insanlar sıkılmasın diye uygun günleri kollamış olması;[453] anlaşılsın diye sözlerini üç kere tekrar etmesi;[454] konuştuğunda aceleci değil, açıklayarak ve tane tane konuşması,[455] onun öğretme vazifesindeki usul ve üslubunu açıkça gösteren diğer örneklerdir.

Hz. Peygamber'in İslam'ı insanlara öğretme uygulaması, belirli zaman ve mekânlarla sınırlı ve resmiyete dönük bir biçimde teşekkül etmemiş; hayatın her alanında gerçekleşmiştir. Görmez, bu hususla ilgili olarak şöyle demektedir: "Hz. Peygamber ile sahabe arasındaki iletişim, sadece mescide ve hutbelere özgü değildi.

[449] Ebû Dâvud, Cihâd, 63, C.4, s.219, no: 2572; Tirmizî, Edeb, 25, C.4, s.396, no: 2773.
[450] Ebû Dâvud, Menâsik, 89, C.3, s.368-69, no: 2019 (Mana buna göre verilmiştir); Tirmizî, Hac, 51, C.2, s.220, no: 881; İbn Mâce, Menâsik, 52, C.4, s.211-12, no: 3006, 3007.
[451] Muslim, Mesâcid, 33, C.1, s.381, (no: 537). Buradaki olayda bahsi geçen sahabinin yaptığı yanlış şudur: O, Hz. Peygamber'le namaz kıldığı bir esnada ordakilerden biri hapşurmuş ve ona "Yerhamukellâh" (Allah sana rahmet etsin) demiştir. Hz. Peygamber ise namazdan sonra ona, namaz dışı konuşmanın doğru olmadığı yönünde bilgiler vermiştir.
[452] Ebû Dâvud, Salât, 359, C.2, s.630-31, no: 1522; Nesâî, Sehv, 60, C.3, s.53, no: 1303.
[453] Buhârî, İlim, 11, 12, s.30; Tirmizî, Edeb, 72, C.4, s.439.
[454] Tirmizî, Menâkıb, 9, C.6, s.37, no: 3640.
[455] Tirmizî, Menâkıb, 9, C.6, s.37, no: 3639; Ebû Dâvud, Edeb, 21, C.7, s.208, no: 4839.

Hz. Peygamber, içlerinden biri gibi yaşadığı için, aradaki bilgi akışı hayatın tabii seyri içinde, evde, yolda, çarşıda ve sefer hâlinde devam etmiştir."[456]

Sonuç olarak, ilâhî doğruları insanlarla buluşturma yolunda İslam'ın takip ettiği en temel eylemlerden biri "öğretme"dir. Bu eylemde, hak bilginin asıl kaynağı olan Allah, ilk sırada yer almakta, insan düzeyinde ise bu kaynak Hz. Peygamber'in kendisi olmaktadır. Bu bilginin insanlara ulaştırılması, duyurulması ve uygulanması için insan olan bir öğreticinin varlığı zaruridir. Bu öğretici de, Allah tarafından seçilen bir elçi olan Hz. Peygamber'dir. Bu sayede insanlar, Allah'ın istediği bilgilerle, kendilerinden olan bir insan vasıtasıyla muhatap kılınmış ve onların dünya hayatına uygun bir hayat yaşamaları sağlanmıştır. Bu açıdan değerlendirmek gerekirse, Sünnet, İslam'ın öğretilmesi için, Hz. Peygamber'in örnekliğinden hareketle, yapılması gerekli her çeşit eğitim ve öğretim faaliyetini ifade etmektedir.

3. KUR'ÂN AÇISINDAN HZ. PEYGAMBER'İN PEYGAMBERLİĞİNİN BAZI İŞLEVLERİ

Kur'ân'dan hareketle ortaya koyduğumuz Hz. Peygamber'in (s.a.v.) genel vazifeleri, yukarıda belirttiğimiz gibi olmakla beraber, yine Kur'ân'dan hareketle Hz. Peygamber'in vazifelerine ek olarak sunabileceğimiz bazı durumlar da mevcuttur. Bunlar, Hz. Peygamber'in yapma yükümlülüğüyle doğrudan ilgili olmayan, daha çok peygamberlik vasfının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan veya peygamberlik vasfının farklı açılardan birer parçası olan veya peygamberlik vasfının önemini gösteren bazı işlevsel durumlardır. Daha iyi anlaşılması adına bir karşılaştırma yapabiliriz. Mesela, tebliğ fiili, Hz. Peygamber'in bir vazifesidir; o bu fiili yapmakla doğrudan mükelleftir. Fakat aşağıdaki başlıkların birinde de vereceğimiz üzere, mesela, "örnek olma", doğrudan Hz. Peygamber'in bir vazifesi olarak değil, daha çok onun bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada, elbette Hz. Peygamber'in örnek bir şahsiyet olmasına gerek yoktur, gibi bir durum söz konusu değildir. Daha çok belirtmeye çalıştığımız şey, ahlaklı yapısıyla hâlihazırda Hz. Peygamber'in örnek bir şahsiyet olmuş olmasıdır. Verebileceğimiz başka bir örnek ise, "şahit olma"dır. Bu da doğrudan Hz. Peygamber'in bir vazifesi olarak değil, aynı

[456] Görmez, a.g.e., s.170.

şekilde onun bir özelliği, peygamberliğinin bir işlevi olarak daha çok gözükmektedir. Sünnet'i değerlendirme adına, Hz. Peygamber'in vazifelerinden sonra, onun peygamberliğinin işlevleri olarak değerlendirebileceğimiz bazı durumları da ele almanın önemli olduğunu düşünmekteyiz. Şimdi bunları inceleyelim.

a. Allah'a İtaate Aracı Olma

Bir amaç gerçekleştirilmek istendiğinde, en basit yol olarak o amacı gerçekleştirecek eylemlerin yapılması gerekmektedir. Eğer eylemlerin herkes tarafından yapılması gerekiyorsa, bunların kesin olarak herkesçe bilinmesi ve bu noktadaki gerekli emir ve yaptırımların da duyurulması gerekmektedir.

Dünya hayatının var oluş amacına uygun olarak insanın İslam dini doğrultusunda yaşaması istenmiş, bunun için de, Hz. Peygamber (s.a.v.) yoluyla Allah'a ait çeşitli sözler nakledilmiştir. Bunlar içerisinde, yapılması gerekenleri çeşitli yönleriyle insanlara emreden sözler de yer almakta, bunların en genel biçimini ise Allah ve peygamberine itaati emreden sözler oluşturmaktadır. Nitekim Allah'ın, *"Ey iman edenler! Allah'a ve Resûlüne itaat edin, işittiğiniz halde O'ndan yüz çevirmeyin."*[457] gibi buyrukları bu durumu göstermektedir.

Allah tarafından bildirilen bu genel itaat emrinin; doğru yolu bulma,[458] kurtuluşa erme,[459] cenneti kazanma[460] ve merhamete ulaşma[461] gibi, inanan insanların menfaatine yönelik olarak, İslam'ın ana gayelerini hedefleyen bir emir biçimi olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla İslam'da itaatin emredilmesi, aslında insanların kendi dünyevî ve uhrevî mutluluklarını amaçlamaktadır. Bu yüzden olacaktır ki, Yüce Allah bu hususu sıklıkla dile getirmiş ve inanan insanların yanlışa düşmelerine engel olmuştur. Bunun karşısında, itaat emredildiği halde buna uymayanlar için de, *"Allah'a itaat edin, Resûle de itaat edin ve (kötülüklerden) sakının. Eğer (itaatten) yüz çevirirseniz bilin ki Resûlümüzün vazifesi apaçık duyurmak ve bildirmektir."*[462] buyrulmuş ve böylece, dini tebliğ etme vazifesi

---

[457] Enfâl, 8/20. Ayrıca bkz.: Muhammed, 47/33; Mâide, 5/92.
[458] Nûr, 24/54.
[459] Nûr, 24/51.
[460] Nisâ, 4/13.
[461] Âl-i İmrân, 3/132; Nûr, 24/56.
[462] Mâide, 5/92.

bulunan Hz. Peygamber, Allah'a ve kendisine itaat edilmemesi karşısında herhangi bir şekilde sorumlu tutulmamıştır.[463] Ayrıca, itaat edenler için mükâfat vadedilirken, itaat etmeyenler için ise azap vadedilmekte[464] ve cehennem azabına uğradıklarında onların, *"Eyvah bize! Keşke Allah'a itaat etseydik, Peygamber'e de itaat etseydik!"*[465] şeklindeki yakınmalarından da bahsedilmektedir. Hz. Peygamber'in benzetme yoluyla kendisi ve diğer insanların durumunu anlattığı bir konuşmasına atıfla söylersek, onun uyarılarına kulak verip denileni yapanlar kurtuluşu elde edecek, denileni yapmayanlar ise hiç beklemedikleri kötü bir sonla karşılaşacaklardır.[466]

Yüce Allah, her peygamberi kendisine itaat edilmek üzere gönderdiğini bildirmiş[467] ve dolaylı olarak Hz. Peygamber'in peygamberlik işlevinin İslam'ın ana gayelerinin gerçekleşmesi yolunda önemli olduğunu göstermiştir. Çünkü ana gayeleri açısından İslam dini, doğru davranışlarla insanların doğru bir hayat yaşamasını ister, bu doğrultuda ise, emirlerin yerine getirilmesini bekler. İşte bu emirler, Hz. Peygamber yoluyla insanlara duyurulmuştur. Fakat sadece duyurulmakla kalınmamış, verilen vazifeler gereği Hz. Peygamber'in, özellikle hukukî, askerî vb. alanlardaki uygulama ve kararlarında ona itaat edilmesi gerekliliği de vurgulanmıştır.[468] Çünkü İslam dini, ibadetlere dair uygulamaları emretmenin yanında, toplumdaki haksızlık ve zulmün giderilmesi noktasında hak ve adaletin yayılmasını da emretmiştir.[469] Bu durum ise Hz. Peygamber'in, hayatın hemen her alanında itaat edilmesi gerekli bir rehber olduğunu göstermektedir. Müslümanlar da, hayatın her türlü şartlarında Hz. Peygamber'e itaat etmeye gayret etmişlerdir. Nitekim bir sahabi şöyle demiştir: "Allah Rasûlü'ne (s.a.v.); güçlükte, kolaylıkta, mutlulukta ve sıkıntıda dinlemek ve itaat etmek üzere biat ettik."[470]

---

[463] Nisâ, 4/80; Nûr, 24/54. Ayrıca bkz.: Mâturîdî, a.g.e., C.3, s.270.
[464] Fetih, 48/16-17.
[465] Ahzâb, 33/66.
[466] Bkz.: Buhârî, Rikâk, 26, s.1612-13, no: 6482; Muslim, Fedâil, 16, C.4, s.1788, (no: 2283).
[467] Nisâ, 4/64.
[468] Bkz.: Nisâ, 4/59; Nûr, 24/51; Fetih, 48/16-17; Enfâl, 8/46.
[469] Bkz.: Mâide, 5/8; A'râf, 7/181; Nahl, 16/90; Hadîd, 57/25; Asr, 103/1-3.
[470] Mâlik, Cihâd, 5, C.2, s.445-46; Buhârî, Ahkâm, 43, s.1780, no: 7199 (güçlük ve kolaylık kısmı yok); Muslim, İmâre, 41, C.3, s.1470, (no: 1709); Nesâî, Bey'at, 1, C.7, s.137-38, no: 4149 (Ayrıca bkz.: no: 4150); İbn Mâce, Cihâd, 41, C.4, s.124, no: 2866.

İslam dininde itaatin gerekliliği önemli bir mevzu olarak vurgulanmıştır. Bu noktada sadece Allah'a değil, yukarıda da ifade edildiği üzere, Hz. Peygamber'e de itaat emredilmiş, hatta Hz. Peygamber'e itaatin Allah'a itaat olduğu kabul edilmiştir.[471] Çünkü Hz. Peygamber, Allah'ın elçilik vazifesiyle sorumlu tutulmuş ve böylece Allah'tan aldığı emir ve sorumlulukları yerine getirerek Allah'ın buyruklarının insanlar arasına yerleşmesine vesile olmuştur. Dolayısıyla bir insan, İslam'ı kabul edip onu tebliğ eden elçiye itaat ettiği vakit, Allah'ın emirlerini yerine getirmiş, yani Allah'a itaat etmiş olacaktır. Asıl olan da, Allah'ın kendisine itaat etmektir.[472] Yoksa ilah olan Allah'a itaat ile insan olan bir peygambere itaat, mutlak manada aynı değildir.[473] Bu açıdan Hz. Peygamber, itaatin gerçek yönü olan Allah ile insanlar arasında bir köprü vazifesi görmüş ve itaatin asıl mercii olan Allah'a insanları yönlendirmiştir. "Sahabe Hz. Muhammed'i hiçbir zaman ilâhî kanun koyucu anlamında benimsememiş(ti)…" diyen Niyazi Akyüz, Hz. Peygamber'e itaatin Allah ile denk tutulmasındaki mananın bir boyutunu şöyle ifade etmektedir: "…bu itaat, Peygamber'in yol göstericiliği ve örnekliğine duyulan güvenden kaynaklanmaktadır."[474] Dolayısıyla Hz. Peygamber, Allah adına konuşan bir elçi olmamakla beraber, Allah'a aykırı söz ve fiillerde bulunmayacağı ve Allah'ın emirleri doğrultusunda hareket edeceğinden ötürü, ona itaat, Allah'a itaat olarak telakki edilmiştir.

Hz. Peygamber'in Allah ile insanlar arasında sahip olduğu köprü vazifesine işaret eden bir rivayeti burada zikredebiliriz. Bu rivayete göre bir gün Hz. Peygamber insanlara hitap ederek, Allah'ın kendilerine haccı farz kıldığını bildirmiş ve onlara hacca gitmeleri talimatını vermiştir. İçlerinde bulunan bir kişi de, Hz. Peygamber her defasında suskunluğunu korumasına rağmen, hac vazifesinin her sene olup olmadığını birkaç kez peş peşe sormuş, bunun üzerine Hz. Peygamber sessizliğini bozmuş ve bunun gerekçesini açıklamıştır. En sonunda ise, kendilerine bir şeyi emrettiği vakit güçleri yettiğince bunu yapmalarını, bir şeyi yasakladığı vakit de ondan uzak durmalarını söylemiştir.[475]

---

[471] Nisâ, 4/80.
[472] Ayrıca bkz.: Râzî, a.g.e., C.10, s.149.
[473] Cemal Ağırman, "Hz. Peygamber'e İtaatın Sınırı", *CÜİFD*, Sivas, 1996, S.1, s.66.
[474] Niyazi Akyüz, "Dinlerin Teşekkülünde Dini Liderlerin Karizması", *AÜİFD*, C.41, s.289.
[475] Muslim, Hac, 412, C.2, s.975, (no: 1337); Nesâî, Menâsik, 1, C.5, s.110-11, no: 2619.

Bu hâdiseye göre Allah'ın emirleri ile Hz. Peygamber'in emirlerinin, dolayısıyla Allah'a itaat ile Hz. Peygamber'e itaatin birbiriyle bağlantılı olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim yaşanan bu hâdisede Hz. Peygamber, insanlara Allah'ın bir emrini iletmiş, en sonunda ise kendisinden çıkan emirlere itaat edilmesine vurgu yapmıştır. Bu da, Allah'a itaat ile Hz. Peygamber'e itaatin ortak bir yönünün olduğunu göstermektedir. Çünkü Allah'tan vahiy yoluyla gelen her emir, Hz. Peygamber'in ağzından çıkarak insanlara ulaşmıştır. Bu açıdan Hz. Peygamber'in emri, aslen Allah'ın emri niteliğine sahip olmaktadır.

Allah'ın toplum içindeki konumları itibariyle bazı vasıftaki insanlar hakkında da itaatle ilgili çeşitli talimatlar verdiğini görmekteyiz. Mesela, Müslümanların, kendilerinden olan idarecilere[476] ve anne babalarına[477] itaatin gerekliliğini burada zikredebiliriz. Dolayısıyla hitap olunan itaat emri sadece Allah'a değil, başta Hz. Peygamber olmak üzere, aynı zamanda, devlet, ordu, aile gibi kurumlar içerisindeki idareci ve büyükler hakkında da verilmektedir. Böylece itaat meselesi, Müslümanların Allah katında doğruluğa ulaşması için İslam'ın toplumsal ve bireysel düzeyi açısından vazgeçilmez bir mesele olarak gözükmektedir. Allah başta olmak üzere idarecilere de itaat hususunda Hz. Peygamber'in bir sözünü burada aktarmamız mümkündür.

Sahabeye yaptığı bir konuşmasının içinde Hz. Peygamber'in şu sözleri geçmiştir: "…Size Allah'tan korkmanızı, dinleyip itaat etmenizi tavsiye ederim. Habeşli bir köle bile olsa… (başınıza geçse itaat edin/dinleyin)"[478]

Sonuç olarak, itaat fiili, İslam'ın üzerinde önemle durduğu bir meseledir. İlgili ayetler, bağlamlarıyla beraber incelendiğinde, özellikle inkârcılar karşısındaki savaş vb. mücadelelerdeki hususlarda itaat fiilinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan Hz. Peygamber, Allah'ın, kendisiyle beraber itaati emrettiği bir konumda yer almış, peygambere itaat Allah'a da itaat anlamına gelmiştir. Dolayısıyla öncelikli

---

[476] Nisâ, 4/59.

[477] Ankebût, 29/8; Lokman, 31/14. İlgili ayetlerde Allah, anne-babaya iyilik yapılmasını emretmiş/tavsiye etmiştir. Dolayısıyla ayetlerdeki ifadelerde doğrudan itaat emri olmamakla beraber, yer verilen iyilik etme emrinin, doğru konularda anne-babaya itaate işaret olduğu söylenebilir. Bunun için bkz.: Mâturîdî, a.g.e., C.8, s.210; C.8, s.304. Ayrıca ilgili ayetlerde (Ankebût, 29/8; Lokman, 31/15) Allah'ın uygun görmediği bazı durumlar zikredilerek onlara o durumlarda itaat edilmemesi söylenmiştir. Dolayısıyla ortada itaate dair bir mesele bulunmaktadır.

[478] Ebû Dâvud, Sünnet, 6, C.7, s.16, no: 4607; Tirmizî, İlim, 16, C.4, s.341, no: 2676.

boyutuyla baktığımızda Sünnet, başta Allah'ın kendisi olmak üzere, Hz. Peygamber ve Allah'ın bahsettiği bazı makamlardaki insanlara da itaatin gerekliliğini ve bu doğrultudaki eylemleri ifade etmektedir.

b. Örneklik Teşkil Etme

İnsanların bir inanç ve hayat tarzını benimsemeleri için onların çeşitli bilgilerle muhatap kılınması gerekmektedir. Bu noktada insanlara bilginin sunulması, her ne kadar işin temelini oluştursa da, o bilginin hayata geçmesi için tam olarak yeterli değildir. Çünkü insan okuduğundan daha çok, okuduğu bilginin eyleme dönüştürülmesinden etkilenir ve bu durum kendisinin de o şekilde hareket etmesine büyük etki eder. Düşündüğümüzde, bir çocuk, nasıl ona söylenenden çok büyüklerinden gördüğü davranışlardan etkileniyor ve büyükleri gibi davranmaya çalışıyorsa, insanlar da genelde duydukları ve bildiklerinden çok gördüklerinden etkilenmekte ve bu durum onları harekete geçirmeye teşvik edebilmektedir. Bu açıdan, bir toplum içerisinde o topluma doğruları anlatan olduğu kadar, o doğruları yaşayan insanlar da bulunmak durumundadır. İşte bu noktada, İslam'ın gayelerinin gerçekleştirilmesi yolunda, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) peygamberliğinin ayrı bir işlevi daha ortaya çıkmaktadır ki, o da, onun insanlar için bir örneklik konumunda yer almasıdır.

İslam dini, inançtan ibadetlere, ahlaktan muamelata kadar her yönüyle insanların doğru yolda olmalarını arzu etmektedir. Bunun için de insanlara Allah'tan gelen buyrukları ilan etmektedir. Fakat bu buyrukların insanlar arasında etkili hale gelebilmesi için onlara hayat verecek bir şahsiyetin varlığı da gereklidir. İşte o şahsiyet, Allah'ın inananlar için güzel bir örnek olarak takdim ettiği Hz. Peygamber'dir. Kur'ân'da bu durum şöyle ifade edilmektedir: *"Allah'ın Elçisi'nde sizin için güzel bir örnek/lik vardır."*[479] Böylece Hz. Peygamber, insanlar için; uyulması, örnek alınması, yolundan gidilmesi gereken bir konumda yer almaktadır.[480] Ayrıca Hz. Peygamber'in bu örneklik vasfı, İslam'ın vücut bulması ve

[479] Ahzâb, 33/21.
[480] Bkz.: Mâturîdî, a.g.e., C.8, s.368; Zemahşerî, a.g.e., s.852.

dine ait maddî-manevî değerlerin somutlaşması adına da hayatî bir yer teşkil etmektedir.[481]

Hz. Peygamber, Allah'tan aldığı vahyi insanlara iletmek gibi aslî bir vazifeyi yerine getirmekle beraber, o vahyin içeriğindeki bilgileri uygulayarak insanlara örnek olmuştur. Onun örnek olması meselesi, öğretme konusunda değindiğimiz Hz. Peygamber'in ayetleri okuması ve uygulamaları bizzat göstererek öğretmesinden daha farklı bir meseledir. Çünkü İslam'ın emirlerinin teorik olarak öğretilmesi ile onların uygulama noktasında benimsetilmesi ayrı bir durumdur. Bundan dolayı ortada ne kadar öğreti bulunursa bulunsun, insanları etkileyecek bir biçimde sunulmaması halinde, o öğretilerin istenilen düzeyde hayata geçirilmesi mümkün olmayabilecektir. İşte bu noktada, İslam'ın öğretilerinin insanlar arasında kolaylık ve içtenlikle canlılık bulması için Hz. Peygamber'in örnekliği son derece önem arz etmektedir.

Allah'ın, *"Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin."*[482] şeklindeki buyruğu, bu örnekliğin özellikle ahlaklı bir kişilik üzerinden gerçekleştiğini ifade eder niteliktedir.[483] Bu ayet, örnek olarak sunulan Hz. Peygamber'in, özellikle ahlaklı bir insan olmasıyla insanlar için bir örneklik teşkil ettiğini bize göstermektedir. Hz. Peygamber'in, "(Ben) güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim"[484] sözü de bu duruma ayrıca ışık tutmaktadır. Dolayısıyla "güzel örnek/lik" (usvetun hasenetun / أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ) ifadesi, Hz. Peygamber'in "uyulacak en güzel model"[485] olduğunu göstermekte ve bu örnekliğin, sıradan bir taklide değil, "ahlaken benzemek"[486] veya "şekille beraber özde de benzemek"[487] gibi bir eyleme işaret ettiği anlaşılmaktadır.[488]

---

[481] Bkz.: Recep Kılıç, "Peygamberliğin Gerekliliği ve Peygamberimizin Örnekliği", *Hz. Peygamber'in Hayatından Davranış Modelleri* içinde, TDV Yay., Ankara, 1998, s.28-29; Karadavî, a.g.e., s.123; M. Gazalî, *Nebevi Sünnet*, s.192.

[482] Kalem, 68/4.

[483] Nitekim Hz. Peygamber'in örnekliğinin belirtildiği ayete (Ahzâb, 33/21) yapılan bir değerlendirmede, bu ayetin Hendek Savaşı'nda Müslümanların sabırlarını zorlayan sıkıntılar karşısında sabrıyla Hz. Peygamber'in örnek oluşuna vurgu yaptığı ifade edilmekte, buradan hareketle de, sıkıntılar karşısında sabırlı olmanın sünnet oluşundan bahsedilmektedir. Bkz.: Hân, a.g.m., s.177-79.

[484] Mâlik, Husnu'l-huluk, 8, C.2, s.904.

[485] Sönmez, a.g.m., s.279.

[486] Sönmez, a.g.m., s.280.

[487] Sönmez, a.g.m., s.280.

[488] "Usve" kelimesiyle ilgili bazı detaylar için "Giriş" bölümünün "İttibâ Kavramı" kısmına bakınız.

Şayet Hz. Peygamber'in şahsında güzel örneklik vasfı olmasaydı, Allah'ın, *"Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi."*[489] hitabındaki durum gerçekleşmiş olabilirdi. Dolayısıyla, Hz. Peygamber'in merhamet ve affetme gibi ahlaklı tutumlarıyla insanlara güzellikle muamele etmiş olmasının[490] İslam'ın kabul görmesinde etkin bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber'in örnekliğini "sünnet" kavramı çerçevesinde düşündüğümüzde, Müslümanların onu örnek almalarının hangi konumdan öncelik kazandığını da göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. Yani Allah'ın elçisi insanlara örnek olarak sunulurken, onun öncelik olarak hangi nitelikleriyle sunulduğunu bilmemiz gerekmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in Müslümanlar tarafından her yönüyle izlenen ve araştırılan bir insan olduğunu düşünürsek, bu durumun, ayırt etmeksizin onun davranışlarının sabit bir bakış açısıyla, tek bir kavram, yani sünnet olarak değerlendirilmesine sebep olması muhtemeldir. Bu da, esas olanla olmayanın aynı değere dönüştürülmesine veya öyle algılanmasına, neticede ise birbirinden farklı değerdeki davranışların aynı konumda kabul görmesine yol açabilir. Bundan dolayı, Allah tarafından Kur'ân'da Müslümanlara örnek olarak sunulan Hz. Peygamber'in, hangi evrensel özellikleriyle sunulduğunu bilmemiz ve o özellikleri öncelememiz, sünnet olarak da onları esas kabul etmemiz gerekmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. İbrahim ve beraberindekilerin iman mücadelesinin inananlar için güzel bir örnek olarak sunulması;[491] kocasına rağmen Allah'a iman eden Firavun'un karısı ile iffet ve iman sahibi Hz. Meryem'i de iman edenler için misal olarak ortaya koyması,[492] İslam'ın örneklik meselesindeki bakış açısını açıkça göstermektedir. Dolayısıyla diyebiliriz ki Allah'ın örnek olarak gösterdiği kişi veya kişiler yoluyla öncelik olarak hedeflediği şey, onların iman ve ahlak gibi üstün özellikli vasıflarıdır. Buna göre, İslam'da, bir kimsenin sahip olduğu üstün imanî ve ahlakî kişilik esastır. Dolayısıyla örnek alınacak kimsenin de öncelik olarak onun bu

[489] Âl-i İmrân, 3/159.
[490] Âl-i İmrân, 3/159.
[491] Mümtehıne, 60/4-6.
[492] Tahrîm, 66/11-12.

istikametteki kişiliği örnek alınmalıdır. Ayrıca kimin eşi veya yakını olduğuna bakılmaksızın, Allah'a iman etmiş ve bu yolda mücadele vermiş olması kişiyi Allah katında değerli kılmaktadır. Bu durum ise, İslam'ın örnek olarak sunduğu insanların daha çok evrensel boyuttaki kişisel özelliklerine önem verdiğinin önemli bir işaretidir.

Örneklik meselesi, ahlakî açıdan çok önemli olmakla birlikte, görsel açıdan rehberliğe ihtiyaç duyulan uygulamalarda da ayrıca bir öneme sahiptir. Ahlakî kişiliğiyle Hz. Peygamber'e yönelecek olan bir insan, yapılması gerekli olan uygulamaları da ondan görerek öğrenecek ve onları istenildiği şekliyle yerine getirecektir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in örnekliği, dinin gerekli gördüğü, ibadetleri de kapsayan çeşitli eylemlerin nasıl yapılacağı noktasında da geçerli bir durumdur.[493]

Gerek ahlakî boyutuyla gerekse şeklî eylem boyutuyla Hz. Peygamber'in örnekliğinin önemi ortada olmakla beraber, bu örnekliğin, özellikle peygamberlik vasfı nedeniyle onun diğer insanların örnekliğinden daha ayrı bir yerde olduğunu da söylememiz gerekmektedir. Çakın bu hususla ilgili olarak şöyle demektedir:

> "Hz. Peygamber'in örnek olması herhangi bir insanın örnek olması gibi değildir. Zira o her şeyden önce Allah'ın elçisidir. İnsanlara Allah'ın Kelamını ileten, onu açıklayan ve yaşayan, nihayet insanlığı ebedî mutluluğa götüren hayat sistemini gösteren bir örnek şahsiyettir."[494]

Hz. Peygamber'in örnek şahsiyetini sergileyen bazı haberleri burada aktarmamız mümkündür.

Bir gün Hz. Peygamber yolda yürürken bineğiyle (eşek) bir adam gelmiş ve Hz. Peygamber'den bineğine binmesini istemiş, kendisi de geri çekilmiştir. Hz. Peygamber ise, "Hayır, sen hayvanının önüne binmeye benden daha layıksın, ancak

---

[493] Mesela namaz ve haccın nasıl yapılacağında Hz. Peygamber'in örnek oluşu için bkz.: Buhârî, Ezân, 18, s.159, no: 631 (Namazla ilgili olan). Muslim, Hac, 310, C.2, s.943, (no: 1297); Ebû Dâvud, Menâsik, 77, C.3, s.332, no: 1970 (Hacla ilgili olan). Bu husus "açıklama" konusuyla da yakından ilgilidir. Buna dair bazı detaylar için "Ayetleri Açıklamak/Beyan Etmek" konusuna bakınız.

[494] Çakın, a.g.e., s.18.

orayı bana ayırman başkadır." demiştir. Adam da, "Orayı sana ayırdım" demiş ve bunun üzerine Hz. Peygamber bineğe binmiştir.[495]

Burada, toplum içindeki davranışlarda nezaket ve edebin nasıl olması gerektiğine dair Hz. Peygamber'den önemli bir örneklik görmekteyiz. Buradaki olayda, Hz. Peygamber bineğin kendisine ayrılan ön kısmına hemen binmemiş ve böyle bir durumda sahibinin önceliğinin olduğunu ifade ederek nezaket göstermiş, aksi durumda ise sahibinin izninin gerekliliğini belirtmiştir. Sahibi izin verince de istenilen davranışı gerçekleştirmiştir. Böylece Hz. Peygamber, toplum içinde çok saygın ve önder bir kişi olmasına rağmen, nezaket kurallarını tatbik etmekten geri kalmamış ve küçük şeylerde dahi hakkı sahibine teslim ederek her konuda topluma örnek olmuştur.

Başka bir haberde ise Hz. Peygamber'in küçüklere dahi nezaket ve hakkaniyetle yaklaştığını görmekteyiz. Şöyle ki; bir gün Hz. Peygamber'e su getirilmiş ve o da o sudan içmiştir. O esnada bir tarafında bir çocuk, diğer tarafında ise yaşlılar bulunmaktaymış. Hz. Peygamber (suyu önce) o yaşlılara vermek için çocuğa dönüp ondan izin istemiş, fakat çocuk, kendisinden (Hz. Peygamber) gelecek bir nasibi başkasına vermek istemediğini belirtmiş, bunun üzerine Hz. Peygamber suyu çocuğa vermiştir.[496]

Hz. Peygamber hem mütevazılığıyla hem de vefasıyla örnek bir insan olmuştur. Mesela, Hz. Peygamber (yıllar sonra) karşılaştığı sütannesi, sütbabası ve sütkardeşi için kendi elbisesini yere sermiş; sütanne ve sütbabasını serdiği elbisesinin üstüne, sütkardeşini ise kendi önüne oturtmuştur.[497]

Sonuç olarak, Allah tarafından seçilerek insanlara elçi olarak gönderilen Hz. Peygamber, kendisine gelen vahyi insanlara bildirme, gerektiğinde o vahyi açıklama, insanları eğitme ve İslam'ın gayelerine yönelik mücadele etme noktasında vazifeli kılınmakla beraber, ona tâbi olan Müminler için Allah tarafından güzel bir örnek olarak da takdim edilmiştir. Bu örneklik, İslam'ın bütün inananlar üzerinde görmek

---

[495] Ebû Dâvud, Cihâd, 63, C.4, s.219, no: 2572; Tirmizî, Edeb, 25, C.4, s.396, no: 2773.
[496] Buhârî, Eşribe, 19, s.1426, no: 5620; Muslim, Eşribe, 127, C.3, s.1604, (no: 2030).
[497] Ebû Dâvud, Edeb, 128, C.7, s. 457-58, no: 5145. Ayrıca bkz.: Ebû Dâvud, a.y., s.457, no: 5144. Bu ikinci kaynakta benzer şekilde olmak üzere sadece sütannesinden bahsedilmektedir.

istediği evrensel ahlaki ilkeler temelinde önem arz etmektedir. Buradan hareketle söyleyecek olursak, Hz. Peygamber'in örnekliği ve onun sünneti evrensel boyutta da değerlendirilmeli, ayırt etmeksizin onun her davranışı mutlak manada birbiriyle denk görülmemeli ve yapılan davranışlar da basit bir taklide dönüştürülmemelidir. Bu açıdan Sünnet'i, vahyin içeriğinde yer alan ve Hz. Peygamber'in hayatında somut olarak karşılık bulan; dürüstlük, merhamet, affetme, iman gibi güzel hasletleri öncelikle örnek alma ve hayatı o şekilde sürdürme çabası olarak ifade edebiliriz.[498] Nitekim Hz. Peygamber'in ahlakî örnekliğinin onun sünnetini de özel olarak ifade ettiğini görmekteyiz. Hz. Peygamber'in Enes b. Mâlik'e verdiği şu öğüt ve müjde, bunu açıkça göstermektedir: "Ey evladım! Hiç kimseye karşı kalbinde bir hile/aldatma bulunmaksızın sabaha çıkmaya ve akşama varmaya gücün yeterse bunu yap. Ey evladım! İşte bu benim sünnetimdendir. Kim benim sünnetimi ihya ederse, beni sevmiş olur; beni seven de, benimle cennette olur."[499]

c. Topluma Önder Olma

Dünya tarihinde; siyaset, ekonomi, din, felsefe gibi alanlarda insanları doğrudan ilgilendiren, büyük kitlelerin etrafında toplandığı ve büyük etkilere neden olan çeşitli akımlar meydana gelmiştir. Bu akımların oluşması elbette ki onların içerdikleri düşünce, anlayış ve dünya görüşünü ortaya koyan insanlar tarafından sağlanmıştır. Tarihin akışı içinde daha sonra bu insanlar, oluşturdukları düşünce ve anlayış sisteminin önderleri olarak kabul edilmişlerdir. Bu durum bize, dünya üzerinde meydana getirilen bu türden sistemlerin öndersiz olamayacağını ve yürüyemeyeceğini göstermektedir.

İslam dini de, inanç ve eylem boyutunda, Allah'ın insanlara ilettiği bilgileri içermekte ve bu bilgiler, ilahî olarak seçilen bir elçi aracılığıyla aktarılmaktadır. Bu bilgiler içerisinde, İslam'ın inşasında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) takip etmesi gereken birçok buyruk ve ona yüklenen vasıf ve vazifeler yer almaktadır. Dolayısıyla İslam, sadece teorik bir bilgiler düzenini değil, aynı zamanda, eylemi gerektiren ve inananları itaat etmeye ve beraber olmaya çağıran bir düzeni de ifade etmektedir.[500]

---

[498] Hz. Peygamber'in ahlakının Kur'ân olarak nitelenmesi bu konuya ışık tutmaktadır. İlgili hadis için bkz.: Muslim, Musâfirîn, 139, C.1, s.513, (no: 746).
[499] Tirmizî, İlim, 16, C.4, s.343, no: 2678.
[500] Bkz.: Nisâ, 4/59; Nûr, 24/51-52; Fetih, 48/16-17; Enfâl, 8/46.

İşte bundan dolayıdır ki, Hz. Peygamber, gönderildiği toplumda temelde peygamberlik vazifesini icra etmenin yanında, aynı zamanda, kendisine tâbi olanlara her alanda önder olma özelliğine de sahip olmuştur. Nitekim Allah'ın, her peygamberi kendilerine itaat edilmek üzere gönderdiğini belirtmesi[501] ile Hz. İbrahim ve soyundaki peygamberler hakkındaki, *"Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık."*[502] buyruğu, bu duruma kısmen ışık tutmaktadır. Ayrıca kıyamet günü her topluluğun önderleriyle beraber çağrılacağı[503] gerçeğini de burada aktarabiliriz. Böylece ilahî kaynağa sahip peygamberlik makamının, aynı zamanda önderlik vasfıyla da nitelendiğini, yani kendilerine tâbi olan toplum için her peygamberin birer önder olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Polat'ın şu ifadeleri dikkat çekicidir: "Sağlığında Hz. Peygamber, hem vahye muhatap olması hem de İslam toplumunun tabii lideri olması hasebiyle tartışılmaz ve mutlak otorite idi."[504] "Hz. Peygamber (a.s.) döneminin saadet asrı olmasının en önemli sebebi Müslümanların tek otorite altında toplanmış olmalarıdır."[505] Fakat bu önderlik vasfının daha çok ve öncelikli olarak dinî bir alanı ifade ettiğini de açıkça söylememiz gerekmektedir.[506]

Peygamberlerin genel olarak sahip olduğu önderlik vasfının, özelde Hz. Peygamber hakkında da geçerli olduğunu pekâlâ söyleyebiliriz. Fakat bu vasfın, özelde din alanını kapsamakla beraber, dolaylı olarak hayatın hangi alanları için geçerli olduğu da önem arz etmektedir. Bu alanları öğrenmek için öncelikle genel olarak İslam'ın hangi hususlar hakkında insan hayatına müdahale ettiğine, sonrasında ise, Allah'ın özelde hangi durumlarda Hz. Peygamber'e itaati emrettiği ve hangi konularda onun başvurulması gerekli bir merci olduğunu bilmemiz gerekmektedir.

İslam'ın insan hayatına olan müdahale alanları ile Allah'ın, özelde elçisine uyulmasını emrettiği hususlar dikkate alındığında, Hz. Peygamber'in genel olarak din, hukuk, siyaset, ekonomi ve askerî alanda toplum içinde önderlik makamına

---

[501] Nisâ, 4/64.
[502] Enbiyâ, 21/73. Ayrıca bkz.: Bakara, 2/124; Nahl, 16/120.
[503] İsrâ, 17/71.
[504] Polat, a.g.t., s.188.
[505] Polat, a.g.t., s.189.
[506] Bkz.: Mâturîdî, a.g.e., C.7, s.359; Râzî, a.g.e., C.22, s.161. Ayrca bkz.: Zemahşerî, a.g.e., s.683. Râzî'de, "önderlik" vasfının "nübüvvet/peygamberlik" olarak kabul edildiği bilgisi de yer almaktadır.

sahip olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü özel hususlar bir tarafa, İslam, insanın dünya hayatına bütünüyle etki eden bir dindir. İnsanın dünya hayatında ise yukarıda zikrettiğimiz hukukî, siyasî, askerî vb. alanlar da yer almaktadır. Dolayısıyla İslam, sadece inanç ve ibadetlerle ilgili değil, aynı zamanda insanın dünya hayatıyla ilgili diğer önemli meselelerle de ilgilenmektedir.[507] Hicretten sonraki süreçlerde yaşanan değişimle beraber medenî bir toplumun ortaya çıkması ve böylece zikrini ettiğimiz alanlarla ilgili kurumların oluşması da bu durumu desteklemektedir.[508] Bunun içindir ki, din işlerinde önder olarak vasıflanan peygamberler ve dolayısıyla Hz. Peygamber, dinin ilgilendiği iman ve ibadet dışındaki alanlarda da söz söyleme ve önderlik yapma yetkisine sahip olmuştur.

İslam dininin bir peygamberi olması itibariyle Hz. Peygamber'in din konusunda insanların önderi olduğu açıktır. Hatta hakikatleri içeren vahiy bilgisiyle donanıp dinî önderliği safsatacı kesimin elinden alması,[509] bu durumu ayrı bir yönüyle de göstermektedir. Bunun dışında, Kur'ân-ı Kerîm'de, bir tarafta fitnenin kaldırılmasına yönelik olarak savaşın emredilmesi,[510] bir tarafta doğrudan Hz. Peygamber'e hitaben inkârcılara karşı mücadele emrinin verilmesi,[511] bir tarafta ise kendisine yönelik itaat emirlerinin bazısının savaşla ilgili ayetlerin bulunduğu kısımlarda geçmesi,[512] askerî uygulamalarda Hz. Peygamber'in önderliğini açıklamaktadır. Hz. Süleyman'ın ordularının olması,[513] peygamberlik makamının askerî düzeyde etkin olduğunu ayrıca göstermektedir ki, girdiği savaşlarda Hz. Peygamber'in İslam ordusunun başında yer aldığı zaten malum bir durumdur.

İnsanlar arasında hüküm vermek gibi bir vazifeyle yükümlü kılınması,[514] aralarındaki anlaşmazlıklardan dolayı inananların kendisine başvurmalarının emredilmesi[515] ve aynı zamanda kadılık vasfının da kabul edilmesi,[516] Müslümanlar

---

[507] Bu konuda bir değerlendirme için bkz.: Mehmet Evkuran, "Peygamber, Karizma ve Siyasal Otorite", *İslâmî İlimler Dergisi*, 2006, S.1, s.51.
[508] Bkz.: Adem Efe, "Karizmatik Bir Lider Olarak Hz. Peygamber ve O'nun Gerçekleştirdiği Bazı Sosyal ve Kültürel Değişmeler", *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*, (19-20 Nisan, 2001), SDÜİF Yay., Isparta, 2002, s.360-61.
[509] Efe, a.g.t., s.352.
[510] Enfâl, 8/39.
[511] Furkan, 25/52; Tahrîm, 66/9.
[512] Bkz.: Nûr, 24/51-53; Fetih, 48/16-17.
[513] Neml, 27/17.
[514] Nisâ, 4/105.
[515] Nisâ, 4/59.

başta olmak üzere, insanlar arasındaki hukukî mevzularda Hz. Peygamber'in önderlik konumunda yer aldığını göstermektedir.[517]

Hz. Peygamber'in hukukî ve askerî alanlardaki önderlik vasfını, ona itaatin emredilmesi meselesiyle birleştirdiğimizde, onun aynı zamanda devlet yönetiminde/siyasette de önderlik konumunda yer aldığını söyleyebiliriz. Nitekim hicretten sonra dinin işleyiş sahasında Hz. Peygamber'in siyasî bir rolü üstlenmiş olduğu belirtilmekte,[518] insanlara yönelik aldığı bazı kararlarda ise onun yöneticilik (imamlık) vasfından bahsedilmektedir.[519] Dihlevî (ö. 1176/1762) ise, Hz. Peygamber'in devlet yöneticiliğini (hilafet-i kübra) yürüttüğünü, Allah'ın emrinin tamam oluncaya kadar beraberindekilerle cihat ettiğini belirtmektedir.[520] Bu açıdan, Hz. Peygamber dönemi itibariyle bir İslam devletinin kurulduğunun kabul edilmesi,[521] Hudeybiye'de Müslümanlarla Müşrikler arasında yapılan barış anlaşmasında Müslüman tarafın temsilcisinin Hz. Peygamber olması[522] ve sahabeden seçilen elçilerle bazı devlet adamlarına İslam'a davet mektuplarının gönderilmesini[523] bu duruma birer örnek olarak sunabiliriz.

Hz. Peygamber'in, önderliğini insanî şartlar çerçevesinde sürdürdüğünü, zaman zaman zorluklarla karşılaştığını, fakat Allah'ın elçisi olmasından dolayı bu zorluklar karşısında çeşitli şekillerde destek gördüğünü de söyleyebiliriz.[524]

Hz. Peygamber'in önderlik vasfı, onun örneklik vasfını geri plâna atmasına engel olmamış, dünyanın diğer bölgelerinde kral, padişah, devlet başkanı vb. üst makamlardaki kişilere yapıldığı gibi, kendisine dünyevî ayrıcalık tanınmasına

---

[516] Mesela bkz.: Apaydın, a.g.m., s.159 vd.

[517] Daha önce verdiğimiz Hayber'de bir Müslüman'ın öldürülmesi olayında Hz. Peygamber'e başvurulması ve onun bu olayı çözmeye çalışmasını bu duruma bir örnek olarak sunabiliriz. Bkz.: Buhârî, Diyât, 22, s.1705-06, no: 6898; Ebû Dâvud, Diyât, 9, C.6, s.579, no: 4523; Nesâî, Kasâme, 4, C.8, s.11-12, no: 4719; Muslim, Kasâme, 1-8, C.3, s.1291-95, (no: 1669-70); Ebû Dâvud, Diyât, 8, 9, C.6, s.573-77, 580-81, no: 4520-21, 4524; Nesâî, Kasâme, 3, 4, C.8, s.5-12, no: 4710-4720; İbn Mâce, Diyât, 28, C.3, s.684-86, no: 2677, 2678; Mâlik, Kasâme, 1, 2, C.2, s.877-79.

[518] Evkuran, a.g.m., s.54.

[519] Bkz.: Hasan Ali Görgülü, "Hukukun Amaçlarını Belirleme Açısından Hz. Peygamber'in Söz ve Uygulamaları", *III. Kutlu Doğum Sempozyumu*, (20 Nisan, 2000), SDÜİF Yay., Isparta, 2001, s.128-130.

[520] Şâh Veliyyullâh Ahmed b. 'Abdurrahîm ed-Dihlevî, *Huccetullâhi'l-Bâliğa*, tah. es-Seyyid Sâbık, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 2005/1426, C.1, s.223.

[521] Koçyiğit, a.g.e., s.16; Hatîb, *Sunne*, s.70.

[522] Taberî, *Târîh*, C.2, s.634 vd. Ayrıca bkz. Buhârî, Şurût, 15, s.671 vd., no: 2731-2732.

[523] Taberî, *Târîh*, C.2, s.644 vd.

[524] Erul, a.g.e., s.114.

müsaade etmemiştir. Nitekim kendisini bineğine alan birisinin onu ön tarafa oturtmak istemesi karşısında, oraya binmeye bineğin sahibinin daha layık olduğunu söylemiş;[525] Mina'da kendisi için önceden gölgeleneceği bir barınak yapılması teklifine ise "hayır" cevabını vermiş ve oranın önce gelenin hakkı olduğunu ifade etmiştir.[526]

Sonuç olarak, İslam'ın ikamesi için Allah'ın vahyinin insanlara duyurulması esastır. Bununla birlikte, vahyin içeriğinde yer alan eylemlerin de yerine getirilmesi ve bunun için insanların etrafında birleşeceği bir önderin olması zaruridir. Bu noktada Hz. Peygamber'in varlığı ayrı bir önem kazanmıştır. Buna göre Hz. Peygamber, İslam'ın yerleştirilmesinde dinin içeriğinde yer alan uygulamaları hayata geçirmekle vazifelendirilmiştir. Bu uygulamalar, sadece ibadetlere yönelik değil, aynı zamanda hukuk, savaş ve siyaset gibi, hem insanlar arasındaki meseleleri hem de İslam'ın öngördüğü adalet ve doğruluğun hâkim olması için yapılması gerekenleri kapsamıştır. İslam'ın uygulamaları bütün bunları kapsadığına göre, o uygulamaların yerine getirilmesi hususunda Hz. Peygamber'in Müslüman toplum içinde önderlik konumunda yer alması, gayet doğal bir durum olarak gözükmektedir. Ayrıca bu önderlik konumu, Müslümanların birliği için de büyük bir öneme sahiptir. Yukarıdan da elde ettiğimiz düşünceler ışığında söylersek, Hz. Peygamber, bir tarafta peygamber, bir tarafta kadı, bir tarafta ordu komutanı bir tarafta da devlet başkanı makamında yer almıştır.[527] Bu durumu "sünnet" kavramıyla düşündüğümüzde, şöyle bir bakış açısı ortaya koyabiliriz: Sünnet, İslam'ın gayelerinin yerine getirilmesinde İslam'ın ilkelerine dayalı olan bir siyasî, hukukî, askerî vb. faaliyetler bütünüdür. Aynı zamanda Sünnet, bu alanlarda işin ehli kimselerin yönetici olmasını gerektiren de bir anlayıştır.

---

[525] Ebû Dâvud, Cihâd, 63, C.4, s.219, no: 2572; Tirmizî, Edeb, 25, C.4, s.396, no: 2773.

[526] Ebû Dâvud, Menâsik, 89, C.3, s.368-69, no: 2019; Tirmizî, Hac, 51, C.2, s.220, no: 881; İbn Mâce, Menâsik, 52, C.4, s.211-12, no: 3006, 3007.

[527] Hz. Peygamber'in aslî görevi İslam'ı tebliğ etmektir. Onun, peygamberliği süresince zikri geçen alanlarda da söz sahibi olmasının, örneğin siyasî kimliğinin, onun peygamberliğiyle doğrudan değil dolaylı bir ilişki hâlinde şartlar gereği ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bunun için bkz.: Evkuran, a.g.m., s.55.

d. İnsanlara Şahit Olma

Allah tarafından gönderilen Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir peygamber olarak sahip olduğu işlev ve vasıflardan biri de, onun, insanların dinî açıdan içinde bulundukları durumlarına şahit olmasıdır. Bu yönüyle Hz. Peygamber, Allah'tan kendisine vahyedilen ayetleri aktarma ve gereklerini yerine getirme gibi bir vazifeyle temelde sorumlu tutulmakla beraber, aynı zamanda, dinin tebliği karşısında iman, teslimiyet ve özellikle inkâr noktasında insanların yaptıkları tercihlere tanıklık etmek gibi bir nitelikle de vasıflanmıştır. Nitekim Allah, *"Ey Peygamber! Biz seni hakikaten bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik."*[528] buyurarak, Hz. Peygamber'in bu vasfını dile getirmiş ve *"Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit olarak gösterdiğimiz zaman halleri nice olacak!"*[529] buyurarak da, bu şahitlik vasfının özellikle inkârcı insanlar aleyhinde ahirette kullanılacağına işaret etmiştir.[530] Zira Hz. Peygamber'in şahitliğiyle ilgili ifadelerin yer aldığı ayetler grubuna da baktığımızda bu meselesinin daha çok inkârla ilgili durumlarda dile getirildiğini görmekteyiz.[531] Bunun muhtemel sebebini şöyle izah edebiliriz: Mesela, yaptığı doğru davranışları sebebiyle bir insana ödül verilmesi için bu davranışların kanıtlanması gibi bir zorunluluk yoktur; fakat suça müteallik davranışları sebebiyle ona ceza verilebilmesi için bu davranışlarını kanıtlayacak delil veya delillerin olması şarttır. Her ne kadar hakikatte o kimse suç işlemiş olsa da, kesin delil olmadan ona ceza verilemez. İşte muhtemelen bundan ötürüdür ki, Kur'ân'da şahitlikle ilgili ayetler, çoğunlukla ahirette cezayı hak eden inkârcılar hakkında indirilmiştir.

İslam'ın şahitlikle ilgili bu durumu, İslam'ın kapsamlı bir şekilde insanlarla muhatap olduğunu ve iman-inkâr ikileminde onların bulunduğu konumun ahirette delil olmak üzere kayıt altına alındığını ve özellikle inanmayan insanların mazeret veya yalan üreterek sorumlu olmadıkları gibi bir iddiaya kalkışmalarına fırsat vermeyeceğini bize göstermektedir. Böyle bir iddiayla gelen olduğu takdirde ise onların ağızları mühürlenecek ve kendi bedenlerindeki organlar aleyhlerinde şahitlik

---

[528] Ahzâb, 33/45. Ayrıca bkz.: Fetih, 48/8; Müzzemmil, 73/15.
[529] Nisâ, 4/41. Ayrıca bkz.: Müzzemmil, 73/15.
[530] Bu hususla ilgili olarak bkz.: Râzî, a.g.e., C.10, s.83-84; Zemahşerî, a.g.e., s.237.
[531] Yukarıda zikredilen ayetler haricinde ayrıca bkz.: Nahl, 16/89.

edecektir.[532] Dolayısıyla insan, peygamberler yoluyla apaçık bir şekilde kendilerine bildirilen sorumlulukla, şahitleriyle beraber muhatap kılınmış ve bu husus şansa bırakılmamıştır. Ayrıca, yukarıda bahsedilen inkâr edenlerin ağızlarının mühürlenmesi durumu, onlara hiçbir şekilde konuşma hakkı verilmeyeceği anlamına da gelmemektedir. Çünkü onlar aynı zamanda, cezayı hak etmelerine sebep olan günahlarını bizzat itiraf edeceklerdir.[533] Ağızların mühürlenmesinden bahsedilmesi, insanların işledikleri suçlar karşısında yalan mazeret üretemeyeceklerinin bir göstergesi olsa gerektir. Çünkü Allah, hesap gününde hiç kimsenin artık konuşma yetkisinin olmayacağını, izin verilenin ise ancak doğruyu konuşacağını bildirmektedir.[534]

Allah'ın, kendisi her şeye şahit olmasına[535] rağmen, Hz. Peygamber'i de şahit olarak nitelemesi, O'nun çok hakkaniyetli olduğunu ve tıpkı insanlara kendi cinslerinden peygamber göndermesinde olduğu[536] gibi, onların nazarıyla olayları ele aldığını göstermektedir. Bu da, insanın kendi anlayışına çok uygun bir durumdur. Aksi olsaydı, örneğin Allah, peygambersiz olarak kitap gönderseydi insanın doğruya ulaşması noktasında büyük bir eksiklik meydana gelecek ve insanların sorumluluğu tam olarak da duyurulamamış olacaktı. İşte bundan dolayıdır ki, Allah, yine insan nazarıyla değerlendirecek olursak, adeta işi şansa bırakmamış; insanın sorumluluğu noktasında bir açığın olmamasını sağlamış ve üstelik bizzat her şeye şahit olmasına rağmen, yine de insan olarak gönderdiği elçisi Hz. Peygamber'e tanık/şahit olma gibi bir vasıf da yüklemiştir.

Hz. Peygamber'in kendi şahitliğinin, İslam yolunda olan Müslümanlar lehinde bir durum olduğunu da özellikle belirtmemiz gerekmektedir. Nitekim bir rivayete göre Hz. Peygamber, Uhud Savaş'ında şehit olanlar defnedilirken, "Ben bunlara şahidim.",[537] başka bir rivayete göre ise, "Ben bunlara kıyamet gününde

---

[532] Yâsîn, 36/65; Fussılet, 41/20-22. Ayrıca bkz.: A'râf, 7/37; Tevbe, 9/17.
[533] Mesela bkz.: Mülk, 67/6-11. Ayrıca bkz.: Zümer, 39/71.
[534] Nebe′, 78/37-38.
[535] Ahzâb, 33/55; Sebe′, 34/47; Mücâdele, 58/6; Bürûc, 85/9.
[536] Bakara, 2/151.
[537] Buhârî, Cenâiz, 75, s.324, no: 1347; Nesâî, Cenâiz, 62, C.4, s.62, no: 1955; İbn Mâce, Cenâiz, 28, C.2, s.477, no: 1514.

şahidim."[538] demiştir. Ayrıca şehitlerin cenaze namazları kılındıktan sonra oradaki insanlara hitap etmiş ve konuşması içinde "Ben size şahidim." ifadesini kullanmıştır.[539]

Şahitlik meselesinde sadece Hz. Peygamber'in değil, diğer Müslümanların şahitliğinin de bir önemi bulunmaktadır. Nitekim Müslümanlar hakkında, *"İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık."*[540] buyrulmaktadır. Bu da İslam'ın dünya tarihinin seyri içinde, Hz. Peygamber başta olmak üzere, Müslümanların insanlığa tanıklık etmek gibi bir niteliğe sahip olduğunu bizzat göstermektedir.[541]Ayrıca bir rivayette Hz. Peygamber, yanlarından geçen cenazelerden biri için olumlu, diğeri için ise olumsuz şahitlikte bulunan sahabeye, "Siz Allah'ın yeryüzündeki şahitlerisiniz."[542] demiştir. Başka bir rivayete göre ise Hz. Peygamber, birinin mescide/camiye bağlı olduğu görülürse, onun imanına şahit olunmasını istemiş/söylemiştir.[543] Bu durumlardan hareketle diyebiliriz ki Müslümanların iyi veya kötü yöndeki ortak kabul ve şahitlikleri genel olarak hakikati ifade etmektedir.

Öte yandan, Hz. Peygamber, peygamberlik vazifesini yerine getirmiş olması açısından Müslümanların yapacağı şahitliği de önemsemiş; vazifesini hakkıyla yerine getirmiş olması karşısında Allah'a nida ederek O'nun da bu duruma şahit olmasını dilemiştir. Nitekim daha önce bir bölümünü aktardığımız bir rivayeti aynı şekilde burada tekrar zikredebiliriz. Şöyle ki; Hz. Peygamber, Veda Hutbesi'nin sonunda, "Size benim hakkımda sorulacak, ne dersiniz?" diye sormuş, oradaki insanlar da, "Şahidiz ki sen tebliğ ettin, görevini yerine getirdin, nasihat verdin." şeklinde karşılık

---

[538] Buhârî, Cenâiz, 72, s.323-24, no: 1343; Ebû Dâvud, Cenâiz, 31, C.5, s.57, no: 3138; Tirmizî, Cenâiz, 46, C.2, s.345, no: 1036.
[539] Buhârî, Cenâiz, 72, s.324, no: 1344.
[540] Bakara, 2/143. Ayrıca bkz.: Hac, 22/78.
[541] Bu tanıklık etme vasfının hem durumsal bir adlandırma hem de vazife yükleyen bir adlandırma olduğu da ifade edilmektedir: Bkz.: Ali İhsan Sait Karamanlı, "Kuran-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in ve Müminlerin 'Şahit Olma' ve 'Orta Ümmet Olma' Özelliklerinin Tahlili", *DÜİFD*, 2015, C.17, S.2, s.151, 155.
[542] Buhârî, Cenâiz, 85, s.330, no: 1367; Muslim, Cenâiz, 60, C.2, s.655, (no: 949); İbn Mâce, Zühd, 25, C.5, s.302, no: 4221.
[543] Tirmizî, Îmân, 8, C.4, s.308, no: 2617; Tefsîr, 10, C.5, s.128, no: 3093; İbn Mâce, Mesâcid, 19, C.1, s.513, no: 802; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, C.18, s.194, 251, no: 11651, 11725, (3/68, 76). Tirmizî'de ilgili rivayet için "hasen garîb" denilmekte, İbn Mâce'nin dipnotunda ise isnadının zayıf olduğu zikredilmektedir.

vermiş, bunun üzerine Hz. Peygamber şehadet parmağını havaya kaldırıp insanlara yöneltmiş ve üç kere peş peşe "Allah'ım şahit ol!" demiştir.[544]

Netice itibariyle Hz. Peygamber, Allah tarafından kendisine yüklenen birçok vazifeyi yerine getirmiş, varlığıyla İslam'ın amaçlarının gerçekleşmesi yolunda büyük önem teşkil etmiş, bunların dışında, insanlara şahit olarak gönderilmekle de, peygamberliği boyunca olup bitenlere ve insanların hakikatler karşısındaki tutumlarına bizzat şahitlik etmiştir. Bu açıdan değerlendirecek olursak, Sünnet, İslam dinin inşa ettiği hakikatler karşısında, tarihin her sürecinde insanlar arasındaki hak ile batıl mücadelesine tanıklık etmeyi ifade etmektedir.

[544] Muslim, Hac, 147, C.2, s.890, (no: 1218); Ebû Dâvud, Menasik, 56, C.3, s.285-86, no: 1905; İbn Mâce, Menâsik, 84, C.4, s.261, no: 3074.

İKİNCİ BÖLÜM
HZ. PEYGAMBER'İN FİİLLERİNİN TAKSİMİ VE İTTİBÂ AÇISINDAN DURUMU

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) fiilleri olarak, sözlerinin dışındaki tutum, tavır ve davranışları kastedilmektedir.[545] Ayrıca bazı usulcülerin, Hz. Peygamber'in yaptırdıklarını fiil kategorisinde, bazılarının ise bunları söz kategorisinde değerlendirdikleri ifade edilmektedir.[546]

Sünnet'i anlama noktasında Hz. Peygamber'in davranışlarının oldukça önemli olduğu şüphe götürmez bir gerçektir.[547] Çünkü Hz. Peygamber'e uymanın en bariz yönlerinden biri, onun ibadet, ahlak, hukuk vb. alanları kapsamlı bir şekilde içine alan yaşam tarzının örnek alınmasıdır. Yaşam tarzı ise onun davranışlarıyla şekillenmekte, dolayısıyla davranışları, örneklik teşkil etme ve dinen tâbi olma açısından önem arz etmektedir. Bunun için, nitelikleriyle beraber Hz. Peygamber'in davranışlarının incelenmesi, davranış türlerinin belirtilmesi ve onlar arasında birtakım taksimatın yapılması gerekmektedir. Görmez'in, "Sözlerini ve davranışlarını anlamak için, genelde peygamberlik (Nübüvvet ve Risâlet) müessesesini ve diğer gelmiş bütün peygamberleri, özelde ise Hz. Muhammed'i (a.s.) hem bir insan olarak hem de bir peygamber olarak tanıma zorunluluğu vardır."[548] açıklaması da bu taksimatın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Çünkü şüphesiz ki her davranış aynı özellik ve öneme sahip değildir. Hz. Peygamber'e tâbi olmak da dinin vazgeçilmez bir düsturu olduğuna göre, dinin öngördüğü ittibâa konu

---

[545] Görmez, a.g.e., s.276. Ayrıca bkz.: Selman Başaran, "Fiili Sünnetin Delil Değeri", *UÜİFD*, Bursa, 1986, S.1, C.1, s.14.

[546] Görmez, a.g.e., s.276 ve 405 numaralı dipnot.

[547] Hz. Peygamber'in fiillerinin incelenmesi, çok önemli bir konu olmasına rağmen, usul ve ilk dönem hadis çalışmalarında fiillerin anlaşılması noktasında başlı başına olması gereken bir yöntemin eksikliğinden bahsedilmekte, Hz. Peygamber'in sözlerinin eylemlerine nazaran daha ön planda tutulduğu ifade edilmektedir. Bkz.: Görmez, a.g.e., s.73, 177.

[548] Görmez, a.g.e., s.208.

olan ve olmayan fiillerin açıklanıp onlar arasındaki ayrımların yapılması önem arz etmektedir.

Bu ayrımın hangi başlıklar altında yapılması gerektiği bir sorun olmakla birlikte, biz, alt başlıklarıyla beraber "dinî ve dünyevi fiiller" olarak klasik bir ayrımı tercih ettik. Elbette ki Hz. Peygamber'in davranışlarını böylesine keskin bir şekilde ayırmamız mümkün değildir. Nitekim Görmez bu durumu, "Peygamber'in söz ve davranışlarını sadece dini ve dünyevi kategorisine yerleştirmek, getirdiği dini ve o dinin ilke ve esaslarını tanımamaktır."[549] şeklinde açıklamaktadır. Çünkü din ile dünya işi aslında birbirleriyle iç içe olan ve birbirinden tamamen ayrı olarak düşünülemeyen alanlardır. Nitekim Talat Sakallı, Hz. Peygamber'in fiillerine dair pek çok âlimin taksimatını ele aldıktan sonra, dinî noktada sorumluluk gerektiren ve gerektirmeyen fiil ve sözlerin birbirinden ayrılması meselesinin çözülemediğinden bahsetmekte, bunun İslam'ın hayatın her alanıyla ilgili olması durumuna bağlamakta, devamında ise, bağlayıcı olamayan mübah bir fiilin niyet doğrultusunda sevap kazandıracak, Allah'a yakınlık ifade edecek, yani onu dinîlik vasfına yerleştirecek bir fiile dönüşebileceğini vurgulamaktadır.[550]

Öte taraftan, Hz. Peygamber'in davranışlarını ayırma/sınıflama işinin duruma göre mecburiyeti kabul edilmekle beraber, Polat, "Her tasnifin bir tahrif olduğunu" ve "yorumsallığı"nı vurgulamaktadır.[551] Fakat bizim yaptığımız taksimat biçimi, aslında ittibâ noktasında gerekli hassasiyeti gözettiği için, Hz. Peygamber'in her davranışının ittibâa konu olup olmadığını açıklamak bakımından kanaatimizce mümkün olan bir tercihtir.

Hz. Peygamber'in fiilleriyle ilgili bazı sınıflandırma biçimlerine geçecek olursak bazı ayrım ve taksimatları aktarmamız mümkündür. Meselâ, anlama noktasında daha önemli olarak düşünülen Hz. Peygamber'in fiillerinin beşerî ve nebevî olarak ayrılması bunlardan biridir.[552] Erul da Hz. Peygamber'le ilgili olarak,

---

[549] Görmez, a.g.e., s.211.

[550] Sakallı, a.g.m., s.78 vd. Dinî-dünyevî fiil ayrımının güç oluşu için ayrıca bkz.: Sakallı, a.g.m., s.83. Burada da İslam'ın hayatın her alanına yayılmış oluşu vurgulanmaktadır.

[551] Polat, a.g.t., s.192. Burada mezheplere/ekollere değinilmekte ve onların sonraki dönemlerde belirli isimlerle (gelenekçi, akılcı, ehl-i rey, ehl-i eser gibi) keskin bir şekilde ayrıştırılması eleştirilmektedir. Bkz.: Polat, a.g.t., s.191-92.

[552] Görmez, a.g.e., s.288. İkili ayrımlardan bir tanesidir. Başka türleri için bkz.: a.y.

"Sahabe onu hem vahiy alan bir peygamber, hem de kendileri gibi içtihat eden bir beşer olarak tasavvur etmektedirler."[553] sözüyle beşerî-nebevî ayrımı desteklemektedir. Böylece Hz. Peygamber'in herhangi bir fiili dünyevî olarak nitelense de, eğer o fiil nebevî bir davranışın ürünü ise ittibâa konu olacaktır.

Hz. Peygamber'in fiillerinin beşerî-nebevî bir ayrımı/taksimi de şöyle aktarılmaktadır:

1- İnsan olarak yaptıkları (Oturma, kalkma, yeme, içme, yürüme, giyinme, yatıp uyuma, diğer doğal ihtiyaçların karşılanması),
2- Peygamber olarak yaptıkları (Kendine özel ve Müslümanları ilgilendiren fiiller. Bunlar çoğunlukla dinî konulardandır)[554]

Hz. Peygamber'in fiilleri, sünnetin bir kısmı olarak, onun özel ve genel; dinî ve dünyevî hayatındaki uygulamaları[555] olarak da tasnif edilmektedir ki, yukarıda da belirttiğimiz gibi, biz bu şekildeki bir tasnifi tercih ettik.[556]

Muhammed el-Arûsî'nin bahsini ettiği ve kabul gören genel bir taksimat ise şöyledir: 1- Cibillî fiiller, 2- Âdet olan fiiller, 3- Mürsel fiiller (kurbet veya âdetten biri olma ihtimalli), 4- Kurbî ve dinî fiiller, 5- Özel (mahsûsa) fiiller, 6- Başkasına yönelik cezaî fiiller[557]

Arûsî'nin fiiller konusuyla ilgili kendi taksimatını kısaca şöyle belirtebiliriz: 1- İrade dışı durumlar, 2- Âdet ve cibillî olan fiiller, 3- İttibâ noktasında ihtilaflı fiiller, 4- Beyan amaçlı fiiller, 5- Ona özel fiiller, 6- İnsanlar arasındaki hukukî hükümler/yaptırımlar[558]

---

[553] Erul, a.g.e., s.218.
[554] Başaran, a.g.m., s.14.
[555] Karadavî, a.g.e., s.40.
[556] Yusuf Işıcık, Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinin dinî ve dünyevî olarak ayrılmasını savunmakta, onun nebevî ve beşerî kişiliğine ayrı olarak vurgu yapmakta, fakat diğer taraftan, İslam'ın, dünyevî hayatın bütününe hâkim olmasına değinerek asıl kastının dinî hükümlerle ilgisi ve bağlayıcılığı olmayan, beşerî bilgi ve tecrübeye dayalı olarak yaptıkları olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Işıcık, a.g.m., s.393-94.
[557] 'Arûsî, a.g.e., s.145-46.
[558] 'Arûsî, a.g.e., s.148-174.

Ebû Zehra (ö. 1394/1974), âlimlerin fiilleri üçe ayırdığını ifade etmektedir. Onun ele aldığı taksimatı kısaca şöyle ifade edebiliriz: 1- Şeriatı beyan amaçlı fiiller, 2- Özel (has) fiiller, 3- Cibillî ve âdet olan fiiller[559]

Dihlevî, Hz. Peygamber'in sünnetini (ondan gelen hadisleri) iki ana kısma ayırmaktadır:

1- Risaletin/dinin tebliğiyle ilgili olan (Ahiret ve melekût âlemine dair bilgiler ki bunların vahye dayalı olduğu ifade edilir; ibadet ve geçim yollarının (irtifâkât) konulması ve hükümlerinin belirtilmesi; mürsel hikmet ve mutlak maslahatın olduğu [ahlakî amellerin açıklanması gibi durumlar]; faziletli ameller ve amel sahiplerinin menkıbeleri),
2- Risaletin/dinin tebliğiyle ilgili olmayan (Tıp, tecrübe, özel bir kasıt olmaksızın ibadet içermeyen âdet olan fiili; toplumun konuştuğu şeylerden konuşması; insanların tamamını ilgilendirmeyen belirli bir zamanla sınırlı maslahata yönelmesi [yöneticilik ve askerî işler örnek olarak verilir]; kişinin durumuna özel hüküm ve yargılamaları)[560]

Talat Sakallı, Sünnet'in taksimini kısaca şöyle yapmaktadır: 1- "Bağlayıcı olan Sünnet" (Beyân, Hüküm, Kadâ, Fetvâ), 2- "Bağlayıcı olmayan Sünnet" (âdet ve gelenekler, tabiî (cibillî) fiiller, içinde bulunduğu toplum ve şartların gerektirdiği sünnetler, zamanıyla mukayyed olan fiiller, dünyevî işler)[561]

Ali Çelik, sünnetleri bağlayıcılık ve amaç odaklı olarak üçlü bir taksimata tâbi tutmaktadır:

1- "Tarihsel nitelikli sünnetler" (Örfî, doğal, zamanla sınırlı, dünyevî işlerle ilgili fiilleri ele alır),
2- "Evrensel nitelikli sünnetler" (Kur'ân buyruklarını uygulayıcı veya açıklayıcı söz ve fiiller),

[559] Ebû Zehra, a.g.e., s.114.
[560] Dihlevî, a.g.e., s.223-24.
[561] Talak Sakallı, "Sünnet'in Bağlayıcılık Açısından Taksimi", *SDÜİF Dergisi*, 1995, S.2, s.83.

3- "Evrensel ya da tarihsel nitelikleri üzerinde beraber bulunduran[562] sünnetler"[563]

Konuya fıkhî açıdan bakarsak, Hanefî usulünde fiiller, bir amaca yönelik olarak mübah, müstehap, vacip ve farz şeklinde dörde ayrılmaktadır.[564] Hataya dönük olan fiil çeşidi de vardır ki bir amacı gerçekleştirme ve örneklik niteliği taşımadığı için bu konuya dâhil edilmemektedir.[565] Yine aynı mezhepte fiil iki türlü olarak da kabul edilmekte ve Hz. Peygamber'in bizzat yapması ve kötü olanı terk etmesi şeklinde yapıp yapmamaya bağlı genel bir ikilikle ifade edilmektedir.[566]

Yine Hanefî usulünde Sünnet konusunda, "uyulması hidayet, terki dalalet; uyulması güzel, terki mübah" manasında fiillerle ilgili olan ikili bir ayrım da yapılmıştır. Birinci kısım ibadetlerle, ikinci kısım ise sıradan insanî fiillerle ilgilidir.[567]

İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) eserine baktığımızda Hz. Peygamber'in fiillerinin tam olarak elli kısma ayrıldığını görmekteyiz. Genel başlıklarla ve kapsamlı yönleriyle ifade edilen bu taksimatı, özet olarak şu şekilde sıralamamız mümkündür:

Farz, müstehap ve mübah olan fiilleri; öğretme amaçlı işlediği/terk ettiği fiilleri; bilinen/bilinmeyen gerekçelere dayalı fiilleri; geçici süreli fiilleri; emir veya yasaklarının aksine hareket ettiği fiilleri[568]; insanların menfaatine terk ettiği fiilleri; insanların ihtiyaçlarını gidermeye yönelik fiilleri; kısaca rivayet edilen fiilleri; İslam'ın yayılması ve tebliğe dair fiilleri; mucizevî ve özel fiilleri; günlük ahlakî ve fiziksel durumu; hastalık ve ölüm hâlleri.[569]

---

[562] Bu madde için, "Görünüşte tarihsel, özde evrensel olan sünnet" şeklinde bir ifade kullanabiliriz. Burada ileride işleyeceğimiz araç-amaç ilişkisi ele alınmaktadır. Sünnet olarak ele alınan şeyin şekil olarak tarihsel, amaç olarak evrensel oluşundan bahsedilmektedir.

[563] Çelik, a.g.t., s.378 vd.

[564] Serahsî, a.g.e., C.2, s.86.

[565] Serahsî, a.g.e., C.2, s.86.

[566] Cassâs, a.g.e., C.3, s.235.

[567] Serahsî, a.g.e., C.1, s.114.

[568] Burada Hz. Peygamber'in yasakları ihlâl ettiği gibi bir yanlış anlaşılma olamamalıdır. Detaylara bakıldığında meselenin görünüşle ilgili olduğu anlaşılacaktır.

[569] Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî, *Sahîhu ibn Hibbân (el-Musnedu's-Sahîh 'ale't-Takâsîm ve'l-Envâ')*, dzl. el-Emîr 'Alâuddîn el-Fârisî, tah. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Ma'ârif, Mısır, 1952/1372, C.1, s.103-108.

Çalışmamız açısından fiillerin taksimine gitmeden önce, "Hz. Peygamber'e uymanın gerekliliği açıkça ortada olmasına rağmen, bu uyma özel bir konuyla sınırlı mı, yoksa bütün konuları içerir mi?" anlamındaki bir soruya nasıl bir yaklaşım sergilendiğini aktarabiliriz. Bu hususta şöyle üçlü bir görüşe yer verilmektedir:

1- Bütün fiillerine tâbi olmak caizdir,
2- Özel fiiller hariç bütün fiillerine tâbi olmak caizdir,
3- İbadetlerde tâbi olmak vacip; muamelât ve âdetlerde vacip değildir.[570]

İ. Hakkı Ünal, Hanefi usulcülerin (Serahsî, Cassâs, Kerhî [ö. 340/952]) aktardıklarından yola çıkarak Hz. Peygamber'in fiillerine üç bakış açısının varlığından bahsetmektedir:

1- Fiillerinin sıfatına bakılmaksızın ittibâın gerekli ("vacib") oluşu,
2- Sıfatı belli olmayanlar için çekimser kalınması,
3- Sıfatı belli olanların sıfatları üzerinden, belli olmayanların ise mübah olarak değerlendirilmesi (Hanefîler bunu tercih etmektedirler. Yazar da bunu "en mutedil" görmektedir.)[571]

Bu meselenin açıklığa kavuşturulması için Hz. Peygamber'in işlediği her fiilin durumuna bakılması, buna göre vacip, mendup vb. sıfatlarla ve kendine mahsus olmamak kaydıyla yaptıklarına o sıfatlar üzerinden ittibâ gerektiği ifade edilmektedir.[572] Ayrıca Hanefî fıkhında Cassâs, kendisine uyma ve onu örnek almanın şartı olarak Hz. Peygamber'in ilgili bir fiili işlemesi ve insanlardan da benzerini yapmasını istemesinin gerekliliği görüşüne yer vermektedir.[573] Karadavî'nin, "Allah'a yaklaşma kastıyla yapılanlar sünnet, bunun dışındakiler ise mübahtır."[574] açıklaması da Hz. Peygamber'e uyma noktasında genel bir bakış açısı sunmaktadır. Ayrıca sahabenin, Allah'a yaklaşma kastıyla yaptıklarında Hz. Peygamber'e titizlikle uydukları da belirtilmektedir.[575]

---

[570] Haniye, a.g.m., s.348.
[571] İ. H. Ünal, a.g.m., s.198-99.
[572] Haniye, a.g.m., s.349.
[573] Cassâs, a.g.e., C.3, s.226.
[574] Karadavî, a.g.e., s.44.
[575] Karadavî, a.g.e., s.44.

Hanefî usulünde Serahsî her fiilinin mutlak ittibâ gerektirmediğini genel olarak anlatmaktadır.[576] Hz. Peygamber'in her fiilinde mutlak ittibâ olmadığı görüşünün desteklenmesi doğrultusunda Kur'ân'da Hz. Peygamber'in Müslümanlar için güzel bir örnek olarak ifade edildiği ayette[577] geçen *"lekum"* (*sizin için*) ifadesinden hareketle, Hz. Peygamber'i davranışları üzerinden örnek almanın bir zorunluluk (vacip) değil, serbestlik (mübah) olduğu, yine Hanefî usulünde açıklanmaktadır. Eğer bir zorunluluk olmuş olsaydı, *"lekum"* (*sizin için*) ifadesi yerine *"aleykum"* (*sizin üzerinize*) ifadesinin kullanılmış olması gerektiği de ifade edilmektedir.[578] Bu görüş, aksi görüşe yer verilmekle beraber, Cassâs'ın eserinde de benzer şekilde geçmektedir.[579] Fakat Gazâlî (ö. 505/1111), "bu ayet aleyhinizde bir hüccettir" diyerek bu görüşe itiraz etmektedir.[580] İ. H. Ünal ise, bu hususla ilgili düşüncelerinden dolayı Hanefî usulcüler hakkında şöyle demektedir: "Kanaatımızca Cassâs ve Serahsî'nin ayetle ilgili bu zorlama yorumları, Hz. Peygamberin her fiiline uymayı vacib sayan aşırı görüşe bir reaksiyondur."[581]

Şimdi dinî ve dünyevî olarak sınıflandırdığımız fiiller konusuna Hz. Peygamber'in dünyevî fiilleri ile giriş yapabiliriz.

1. HZ PEYGAMBER'İN DÜNYEVÎ FİİLLERİ

Dünyevî fiiller olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "doğal", "dünya işlerine yönelik" ve "örfî" fiilleri şeklinde bir alt taksimatı uygun gördük. Dünyevî fiil derken, dinde yer alan ibadet ve diğer uygulamalardan bağımsız olan ve genel olarak Müslümanların uymakla zorunlu olmadıkları, yani bağlayıcı olmayan mübah/serbest fiilleri kastetmekteyiz. Nitekim "Eşyada aslolan ibahadır." fıkhî ilkesine altıfla, bazı tereddütleri gidermeleri bir tarafa, peygamberlerin mübah olan fiilleri haber vermek için gönderilmedikleri ifade edilmektedir.[582] Dolayısıyla Hz. Peygamber'den görülen ve hakkında herhangi bir hüküm bulunmayan sıradan birçok fiilin serbestlik niteliğinden öteye gitmeyeceğini söylemek gerekmektedir. Aksi takdirde, bir tarafta

[576] Bkz.: Serahsî, a.g.e., C.2, s.86-90.
[577] Ahzâb, 33/21.
[578] Serahsî, a.g.e., C.2, s.88.
[579] Cassâs, a.g.e., C.3, s.220 vd.
[580] Gazâlî, *Mustasfâ*, s.275.
[581] İ. H. Ünal, a.g.m., s.194.
[582] Görmez, a.g.e., s.73.

onun her fiilinin aynı hükme tâbi tutulması, diğer tarafta da, günlük sıradan fiillerine öncelik verilerek Sünnet'in kapsamının daraltılması muhtemeldir. Bu sorunla ilişkili olarak Karadavî'nin şu sözlerini aktarabiliriz:

> "Üzücü bir durumdur ki hâlâ bazı Müslümanlar, sünnetten sadece sakal uzatmayı, elbise (paçalarını) kısaltmayı ve misvak kullanmayı bilmektedirler. Onlar, genç-yaşlı, bekâr-evli, düşmanla anlaşma yapan ya da savaşan, zengin-fakir, yöneten-yönetilen olmak üzere her insanın hayatında örneklik bulabileceği kapsamlı nebevî yöntemden gafildirler."[583]

Öte taraftan, Hz. Peygamber'in dünyevî olarak nitelenebilecek her fiilinin sadece serbestlikle nitelenemeyeceğini ve dolayısıyla insanlar açısından derecesine göre bazı fiillerinin uyma kapsamına girebileceğini de söylememiz gerekmektedir. Çünkü Hz. Peygamber, yüklendiği vazifeyi dünya hayatıyla bütünleşik bir şekilde yürütmüştür. Başka bir ifadeyle, Hz. Peygamber, peygamberliği süresince insanî eylemlerle hayatını yaşamış ve bu haliyle insanlara rehber olmuştur. Yani onun hayatı dünyadan el-etek çekerek soyutlanmış bir hayat olmamıştır. Kur'ân'ın cihat mantığı bu durumun iyi bir açıklayıcısıdır.[584]

Hz. Peygamber'in "dünyevî fiilleri" olarak onun; ittibâ kapsamında olmayan, insanların mutlak sorumlu olmadıkları ve peygamberlik vasfının dışında kalan fiillerini kastetmekteyiz. Bu fiiller, insan olmanın doğal sonucu olan birtakım temel hareket ve uygulamaları; ticaret, ziraat, savaş gibi dünya hayatının birer parçası olan işleri; coğrafya, mevsim, kültür, örf vb. her bölge ve topluma özgü, yaşam şartı ve şeklini etkileyen unsurlara ait uygulama ve davranışları ifade etmektedir. Fakat genel olarak "dünyevî" şeklinde nitelediğimiz bu türden olan bir fiil, uygulama, hareket, hâl vb. her şey, şayet dinî açıdan herhangi bir değer ifade eden bir durumla (adap, ahlak, itaat vb.) ilişkilendirilirse, o zaman bu fiiller derecelerine göre ittibâın konusu olabileceklerdir.

---

[583] Karadavî, a.g.e., s.124.
[584] Son kısımdaki düşünce için bkz.: M. Gazalî, *Nebevi Sünnet*, s.184 vd.

a. Doğal İnsanî Fiilleri

Kuşkusuz her insanın ruhsal ve manevî bir tarafı olduğu gibi, maddî, fizyolojik ve biyolojik bir tarafı da bulunmaktadır. İnsanın bu yönü, onun temel düzlemde hayatını sürdürebilmesi için Allah tarafından ona yerleştirilen özellikleri ihtiva etmektedir. Bu özellikler, cismanî olarak ortaklığa sahip olduğu diğer canlılarda da benzer şekilde yer almaktadır. Bu özelliklerin hem korunması hem de işletilebilmesi için gerekli ihtiyaçların karşılanması zarurî bir durumdur.

Yeryüzünde yaşayan her canlı gibi, insanın da yaratılıştan gelen birtakım doğal ihtiyaçları ve bu ihtiyaçların giderilmesi yönünde istemli veya istemsiz olarak ortaya çıkan birtakım eylemleri/fiilleri bulunmaktadır. Bu eylemler; ona yerleştirilen yürümek, koşmak, oturmak, kalkmak, yatmak, taşımak, tutmak, yemek, içmek gibi, hareket kabiliyetine sahip birçok kas ve eklemleri yoluyla insanın bedeninde meydana gelen fiziksel eylemler veya bunların sonuçlarıdır. Doğal olduklarından dolayı, insanların işledikleri bu eylemleri "doğal insanî eylemler/filler" olarak tanımlamamız mümkündür. Bunlar herhangi bir kültürel veya toplumsal âdetlere bağlı olmadan ve doğuştan meydana gelen bütün insanlardaki ortak fıtrî eylemlerdir.

Hz. Peygamber de tıpkı diğer insanlar gibi bir insan olduğuna[585] göre, sahip olduğu peygamberlik vasfından bağımsız olarak o da, tıpkı diğer insanlarda mevcut bulunan tabii ihtiyaçların giderilmesi için yukarıda bazı örneklerini verdiğimiz çeşitli fiilleri işlemiştir.[586] Baktığımızda, Hz. Peygamber'in insanî yönüne yönelik fiillerinin, ibadetler ve peygamberliğine yönelik fiillerinden genel olarak ayrı bir sınıfta değerlendirildiğini görmekteyiz. Bunlar, insan fıtratının gereği olarak yapıla gelen; yeme-içme, giyinme, oturma-kalkma gibi, aynısının insanlarca yapılması mübah/serbest olmakla beraber, yapılmaması da serbest olan fiiller (doğal/cibillî fiiller) olarak kabul edilmektedirler.[587] Bu hususta âlimlerin çoğunluğu görüş birliği etmişlerdir.[588]

---

[585] İsrâ, 17/93; Kehf, 18/110.

[586] Kur'an'da diğer peygamberlerin ve Hz. Peygamber'in insanî yönüne dikkat çeken "yemesi" ve "çarşıda dolaşması" örneği verilmektedir. Bkz.: Furkân, 25/7, 20.

[587] Bkz.: Âmidî, a.g.e., C.1, s.173; Serahsî, a.g.e., C.1, s.114-15; Muhammed Suleymân el-Aşkar, *Ef'âlu'r-Rasûl (s.a.v.) ve Delâletuhâ 'ale'l-Ahkâmi'ş-Şer'iyye*, Muesssetu'r-Risâle, Beyrut, 2003/1424, C.1, s.224-25; Ebû Zehra, a.g.e., s.114-115; 'Arûsî, a.g.e., s.150 vd.; Sakkalı, a.g.m.,

İnsanların Hz. Peygamber'in doğal fiilleri hususunda serbest olmalarına ilişkin olarak bir örneği zikredebiliriz:

Bir rivayette, bir sahabi, Hz. Peygamber'le yüzden fazla beraber bulunduğunu (oturma, sohbet vb.) söylemiş, devamında ise, ashabın birbirlerine şiir okuduğunu, cahiliye işlerinden konuştuğunu ve bu esnada Hz. Peygamber'in suskun hâlde durduğunu, bazen de onlarla birlikte güldüğünü bildirmiştir.[589]

Bu rivayette öyle anlaşılmaktadır ki sahabe; gündelik iş, ibadet vb. fiillerinden artakalan zamanlarda oturup dinlenmek, günlük işlerden ve geçmişten konuşmak gibi, bugünün toplumlarında da görülebilecek davranışlarda bulunmuşlardır. Bu davranışlara Hz. Peygamber'in şahit olduğu ve hiçbir şey demediği, üstelik gülmek şeklinde de olsa onlara bazen katıldığı bir taraftan görülmektedir. Bu durum, bütün toplumlarda ortak olarak görülebilecek gündelik birtakım davranışların genel olarak insan yaşamının doğal bir parçası olduğuna ve bunların Müslümanlar açısından serbestlik kapsamında yer aldığına işaret etmektedir.

Kur'ân'da Hz. Peygamber'in diğer insanlar gibi bir insan (beşer) oluşunun vurgulanmasıyla beraber aynı zamanda kendisine vahiy indiğinin de belirtilmesi,[590] onun fiilleri arasında kaynak ve sebepleri açısından farklılık olabileceğine işaret etmektedir. Bu da, bizleri ona ittibâ etme noktasında fiilleri arasında ayrımın yapılması gerektiğine, yani bazı fiillerinin dinle veya peygamberlik vazifesiyle ilgili olduğu, bazılarının ise bunlardan bağımsız olarak sıradan insanî fiiller olduğu sonucuna götürmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in diğer insanlar gibi bir insan olması, bir yönüyle onun diğer insanlar gibi Allah'ın doğal olarak bedene yerleştirdiği temel hareketleri yapması anlamına gelmektedir.[591] Bu durumda olan

---

s.40 vd.; Sami Şahin, "Sünneti Anlama ve Yorumlamada Sahabîlerin Farklı Davranışlarına Bazı Örnekler", *CÜİFD*, 2008, C.12, S.2, s.276.

588 Bkz.: Başaran, a.g.m., s.15. Mübah kapsamına giren doğal/sıradan fiillerinin de Sünnet'in kapsamında yer aldığını ve bunları aynen yapmanın ittibâ olduğunu savunan görüş de mevcuttur. Mesela bkz.: Sakallı, a.g.m., s.80-82.

589 Tirmizî, Edeb, 70, C.4, s.437, no: 2850.

590 Kehf, 18/110.

591 Hz. Peygamber'in beden diliyle ilgili fiillerini de burada ayrıca zikredebiliriz. Hz. Peygamber, insanlarla olan iletişim ve ilişkisinde, tıpkı insanlarda da doğal olarak bulunan iletişim araçlarından biri olan beden dilini kullanmıştır. Bu durum hem dinî mevzularda hem de normal hayat seyri içinde insanî ilişkilerde ortaya çıkabilmiştir. Hz. Peygamber'in sevinci, mutluluğu, memnuniyeti, sevgisi, şefkati, nezaketi, memnuniyetsizliği, üzüntüsü, korkusu, endişesi, öfkesi, bir şeyi onaylaması veya reddetmesi gibi durumlardaki hâli, kasıtlı veya refleks/doğal olarak ortaya çıkmasıyla beden diline

Hz. Peygamber, diğer insanların da işlediği konuşma, yürüme, yeme-içme, uyuma gibi fiilleri/eylemleri doğal olarak işleyecektir.[592] Bu açıdan onun bu türden eylemlerinin genel olarak ittibâ kapsamına girmeyeceği söylenebilir. Fakat eğer bu türden eylemler ahlak veya adaba yönelik olarak sergilenir veya istenirse, bu durumda ittibâ söz konusu olacaktır. Mesela, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan, "*…yeryüzünde böbürlenerek yürüme…"*,[593] *"…yürüyüşünde tabiî [dengeli] ol, sesini alçalt…"*[594] gibi buyruklar ile Hz. Peygamber'in "sağ elinle ye, sana yakın olan yerden ye"[595] gibi buyrukları, insanın doğal/fıtrî eylemlerine ahlakî ve edebî bir ölçü koymaktadır. Bu gibi durumlarda insanın serbestçe veya Hz. Peygamber'e muhalif hareket etmesi elbette beklenmez. Bu açıdan bakarsak, Hz. Peygamber'in doğal eylemleri genel olarak serbestlik kapsamında kabul edilmekle beraber, bunların Allah'a yakınlık (kurbet), ibadet, teşrî'lik gibi bir nitelikte olması noktasında bir istisna ortaya konulmaktadır.[596]

Sünnet'e uyma meselesini değerlendirirken Hz. Peygamber'in mutlak insanî yönünü ortaya koyan eylemleriyle nebevî yönünü ortaya koyan eylemlerinin yukarıda bahsi edilen durumunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Aksi hâlde Sünnet, ayırt etmeksizin Hz. Peygamber'in her davranışını aynı seviyede gören bir anlayışa dönüşebilir. Bu durumda, ya indirgemeci bir anlayışla değeri yüksek olan eylemler aşağı seviyeye çekilebilir ya da yüceltmeci bir anlayışla sıradan bedensel eylemler kutsal/dinî bir mertebeye çıkarılabilir. Bunun neticesinde ise Sünnet mefhumu, ifrat-tefrit kaydırmalarla itidalli bir zeminden uzaklaştırılıp gerçek değerini kaybedebilir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'i "insan olan bir peygamber" nazarıyla takip etmek ve yaratılıştan gelen doğal eylemleri ile dinin uygulanmasında işlenen nebevî eylemlerini ayrı bir sınıfta değerlendirmek, olması gereken bir bakış açısıdır.

---

yansımıştır. Bu konuyla ilgili çok sayıda örnekli geniş bir araştırma için bkz.: Mahmut Kavaklıoğlu, "Sergilediği Beden Dili Açısından Hz. Peygamber", *Çorum (Hitit) İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, C.3, S.6, s.49-80.

[592] Bu hususla ilgili olarak ayrıca bkz.: Işıcık, a.g.m., s.392. Burada Hz. Peygamber'in bir beşer oluşu, diğer insanlar gibi fiziksel, psikolojik ve toplumsal (doğup-büyüme, yeme-içme, evlenme, haz duyma, sevinme-üzülme, sınırlı güçte olma gibi) yapısının olması, bundan dolayı vahiyden bağımsız olarak söz ve fiiller ortaya koyabilmesi durumu anlatılmaktadır.

[593] Lokman, 31/18.

[594] Lokman, 31/19.

[595] Buhârî, Et'ime, 2, s.1370, no: 5376; Muslim, Eşribe, 108, C.3, s.1599, (no: 2022).

[596] Mesela bkz.: 'Arûsî, a.g.e., s.150 vd.; Sakallı, a.g.m., s.40-41; Görgülü, a.g.t., s.139-140.

Bu bakış açısının sağlanamaması hâlinde, Sünnet'e doğru bir şekilde uyma meselesi bir tarafa, Hz. Peygamber'e yönelik ortaya çıkabilecek sorunlardan belki de en büyüğü onun diğer insanlar gibi bir insan oluşuna yönelik olandır. Bu durumda, mesela, Hz. Peygamber'in diğer insanlar gibi olan sıradan eylemlerine "sıradanlık" vasfını yakıştıramayıp, tıpkı Hz. İsa'nın ilahlaştırılmasında olduğu gibi, onu insanüstü bir varlık hâline getirme eğilimi ortaya çıkabilir. Hz. Peygamber de, böylesine muhtemel bir tehlike karşısında insanları uyarmıştır. Şöyle ki; Hz. Peygamber Hıristiyanların Hz. İsa'yı övgüde aşırıya gittikleri gibi kendisinin övülmesini istememiş, kul olduğunu belirtmiş ve kendisine "Allah'ın kulu ve elçisi" denilmesini istemiştir.[597] Hatta onunla ilgili söylenen ve insanlık vasfını aşan yüceltmeci sözlere de tepki göstermiştir. Mesela, "İçimizde yarın ne olacağını bilen peygamber var." diyen birisine bu sözü terk etmesini söylemiştir.[598] Dolayısıyla Hz. Peygamber'in eylemlerindeki doğal insanî tarafı kabul etmek bir tarafa, onun, varlık olarak insanî yönünü de kabul ederek, uyardığı konularda olduğu gibi, onu insanüstü bir varlık şeklinde nitelendirmemek,[599] hatta sevgide dahi aşırı gitmemek[600] gerekmektedir.

Onun diğer insanlar gibi bir insan olmasının yanında, üstün meziyetli kişiliği de tabii ki inkâr edilemez. Bu açıdan, Hz. Peygamber'i normal bir insan olarak nitelerken, aynı zamanda onu üstün bir insan olarak da nitelemekteyiz. Bu hâliyle onun insan oluşunun iki yönünden bahsedebiliriz: Birinci olarak, Hz. Peygamber; melek, cin ve insan gibi bilinçli varlıklar içerisinde insanlar âleminde yer almakta ve bu hâliyle diğer insanlardan ayrılmamaktadır. İkinci olarak ise, yer aldığı insanlar âleminde Hz. Peygamber, kişiliğiyle yüksek bir makamda bulunmakta ve bu hâliyle

---

[597] Buhârî, Enbiyâ, 48, s.854, no: 3445; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, C.1, s.301-302, no: 164, (1/24).

[598] Buhârî, Meğâzî, 12, s.982, no: 4001; Nikâh, 48, s.1312; Ebû Dâvud, Edeb, 58, C.7, s.283, no: 4922; Tirmizî, Nikâh, 6, C.2, s.390, no: 1090.

[599] Hz. Peygamber'in beşer, ölümlü ve hata yapabilir oluşuna rağmen, ona karşı beşer üstü yüceltmeci yaklaşımların ortaya çıkması, ilerleyen dönemlerde bedenî ve ruhî ölümsüzlüğünün, hatta görülebileceğinin iddia edilmiş olmasıyla ilgili bir çalışma için bkz.: Mehmed Said Hatiboğlu, "Hz. Peygamberi Yanlış Yorumlama Tezahürleri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 1986, C.1, S.2, s.5-11.

[600] Ağırman'ın çalışmasından şöyle bir özet yapabiliriz: Hz. Peygamber'i sevmek imanî bir mesele olmakla beraber, mahiyet olarak Allah sevgisiyle aynı şey değildir. Çünkü "Allah gibi sevmek" ve "Allah için sevmek" arasında fark vardır. Diğer bazı peygamberler ilahlaştırılarak, "Allah gibi sevmek" yanlışına düşülmüştür. Dolayısıyla aşırı yüceltmek kişiyi putperestliğe götürebilir. "Peygamberlerin ulûhiyette payları" yoktur ve bir peygambere olan sevgi, dinin tevhit inancını zedelemeyecek sınırlar içerisinde kalmalıdır. Bkz.: Cemal Ağırman, "Hz. Peygambere Sevgi ve Bağlılığın Ölçüsü", *CÜİFD*, 2001, C.5, S.2, s.6-8.

de diğer insanlardan daha üstün olmaktadır. Dolayısıyla onun diğer insanlar gibi olması, bilinçli varlıklar âlemindeki yerini; diğer insanlardan üstün olması ise, onlar arasındaki ahlakî yerini göstermektedir. Bu genel durumu ifade etmek üzere Kırbaşoğlu şöyle demektedir: "Hz. Peygamber ne bir melek, ne de bir 'yarı insan-yarı ilah'tır. Bilakis o bir insandır, ama sıradan biri değil, bir insanın olabileceği kadar mükemmel bir insandır."[601] H. Akyüz de Câhız hakkında bu hususla ilgili olarak şöyle demektedir: "el-Câhız'a göre Hz. Peygamber, bir beşer ve insan olmakla birlikte, ahlak bakımından onların en üstünüydü."[602]

Hz. Peygamber'i insanüstü bir varlık olarak kabul etmek yerine, onu olduğu hâliyle, mesela, Kur'an'da da ifade edilen, çarşı-pazar dolaşan, yemek yiyen[603] normal bir insan olarak düşünmek, onun örnek alınması noktasında da önemli bir husustur.[604] Çünkü onun örnek olması,[605] onun davranış ve ahlakını insanların da yerine getirebilme imkânına bağlı bir durumdur. Bu da, hem Hz. Peygamber'in hem de insanların ortak bir konuma sahip olmalarıyla ancak gerçekleşebilir. Bu ortak konum ise insan olmaktır. Hz. Peygamber ne kadar insanüstü bir varlık olarak nitelendirilirse insanların onu örnek alması o kadar uzak bir olgu hâline gelecektir. Dolayısıyla bir insanın insanüstü gördüğü bir varlığı örnek alması aslında imkânsız olacak veya Hz. Peygamber'le olan ilişkisi onu ilahî bir varlıkmış gibi yüceltmesinden ve ona aşırı duygusal olarak bağlanmasından öteye gidemeyecektir.

Hz. Peygamber'le ilişkili aşırı tutumun, şahsının niteliğine olduğu gibi, oradan yola çıkarak ibadetlere yönelik anlayışa da yansıyabildiğini görebilmekteyiz. Bu noktada, iyi bir kul olabilmek için Hz. Peygamber'in yaptıklarını yapmakla yetinmeyip çok daha fazlasını yapma gibi aşırı bir dindarlık eğiliminin de tezahür etmesi mümkündür. Bunun bir örneğini Hz. Peygamber'in döneminde ve onun şahsıyla ilgili olarak görebilmekteyiz. Mesela bir rivayeti şu şekilde aktarabiliriz:

---

[601] Kırbaşoğlu, a.g.e., s.264.
[602] H. Akyüz, a.g.m., s.239.
[603] Furkân, 25/7, 20.
[604] Hz. Peygamber'in normal bir insan oluşunu ifade etmekle onun peygamberlik vasfını yok saymamaktayız. "İnsan olan bir peygamber" şeklinde bunu açıklamaktayız.
[605] Ahzâb, 33/21.

Bir gün üç kişi Hz. Peygamber'in ibadet hayatını öğrenmeye gelmiştir. Kendilerine ilgili durum anlatılmış, fakat onlar bunu azımsar gibi olmuş ve "Biz nerede Peygamber nerede?" demişlerdir. Devamında da, Allah'ın onun günahlarını bağışladığını dile getirmişlerdir. Bunun üzerine, biri geceleri sürekli namaz kılmak, diğeri sürekli oruç tutmak, bir diğeri ise kadınlardan ve evlilikten uzak durma kararı almıştır. Daha sonra bu durumu öğrenen Hz. Peygamber, onlara kendisinin "Allah'tan en çok sakınan" ve "en takvalı" kimse olduğunu söylemiş, devamında da, kendisinin namaz, oruç ve evlilik konularında onlarınki bir aşırılık hâlinde olmadığı yönünde bir açıklamada bulunmuştur. En sonunda ise, "Sünnetimden yüz çeviren benden değildir." demiştir.[606]

Böylece Hz. Peygamber, dinde bile olsa ifrat davranışlara karşı uyarıda bulunmuş ve ayrıca Sünnet'e tâbi olmanın herhangi bir aşırılıkla gerçekleşmeyeceğine, bu noktada kendisinin örnek alınması gerekliliğine işaret etmiştir. Dolayısıyla, Hz. Peygamber'i insanüstü bir varlık olarak görmenin yanlışlığı bir tarafa, verdiğimiz olaydan da anlaşılacağı üzere, onun affedilmiş olması gibi bir durumu öne sürerek, dini ondan daha yoğun yaşamaya çalışmanın veya dinde aşırılığa gitmenin doğru bir tutum olmadığı da ortadadır.

Hz. Peygamber'in normal bir insan oluşunun onun örnekliği açısından başka bir önemi de bulunmaktadır. O da, Hz. Peygamber'in diğer insanlar gibi hataya düşebilmesi ve hatasını güzel bir şekilde düzeltmesi ve aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm karşısında yine diğer insanlar gibi bir eğitim sürecinde olmasıdır. Yani Hz. Peygamber, bir taraftan üstün ahlaklı bir insan iken, diğer taraftan da insan ve kul olması hasebiyle, tıpkı yanındaki Müslümanlar gibi, vahyin emir ve yasakları, övgü ve uyarılarıyla da bizzat muhatap ve sorumlu olmuştur. Müslümanları eğiten Allah, aynı şekilde elçisini de eğitmiştir. Bu eğitim sürecinde Hz. Peygamber ve Müslümanlar hep birlikte yol almış ve gerektiğinde hep birlikte zor ve ağır şartlarla yüzleşmişlerdir. *"Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorguya çekeceğiz!"*[607] şeklindeki ayet ile *"(Resûlüm!) Şüphesiz ki Kitab'ı sana hak olarak indirdik. O halde sen de dini Allah'a has kılarak*

[606] Buhârî, Nikâh, 1, s.1292, no: 5063. Benzer şekilde olan diğer bir rivayet için bkz.: Muslim, Nikâh, 5, C.2, s.1020, (no: 1401).
[607] A'râf, 7/6.

(ihlâs ile) kulluk et.”[608] şeklindeki ayet, onun insanlar arasındaki bu durumunu göstermektedir.

Hz. Peygamber’in hem bir insan oluşunu hem de hata yapabilir oluşunu ayrıca göstermek üzere bazı rivayetleri zikredebiliriz. Mesela, Hz. Peygamber bir duasında şöyle demiştir: “Allah’ım, ben bir beşerim; Müslümanlardan birine hakaret etmişsem veya lanet etmişsem veya vurmuşsam, bunu onun için zekât ve rahmet kıl!”[609]

Bu hususta zikredebileceğimiz bir örnek de, Hz. Peygamber’in insanlar arasındaki davalarda verdiği kararlarıyla ilgilidir. Şöyle ki; Hz. Peygamber, aralarında davayla/husumetle gelen insanlara kendisinin bir insan olduğunu, dinlediği şeyler üzerinden hüküm vereceğini, bu durumda ise, (haksız olmasına rağmen) kendisini daha iyi savunan kimsenin lehine karar verilip diğerine haksızlık yapılabileceği ihtimalini dile getirmiş ve haksızlık olmaması noktasında tarafları uyarmıştır.[610]

Hz. Peygamber’in doğal insanî (fıtrî, cibillî) fiillerinin genel olarak ittibâ kapsamına girmediğini ve ayrı bir kapsamda değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştik. Hz. Peygamber’in fiillerine yönelik böylesine bir yaklaşım, yukarıda çeşitli açılardan zikrettiğimiz yönlerinin yanında, aynı zamanda Sünnet’in, İslam’ın gayelerini hedefleyen ruhunu atlayıp basit ve anlamsız bir taklitçiliğe dönüşmemesi için de oldukça önemlidir. Bu noktada, Hz. Peygamber’in işlediği fiillerin örneklik teşkil etmesi ve bu fiillere uyma açısından ortaya nasıl bir ölçü koyulabileceği söz konusu olabilir. Bu durumda, yukarıda Kur’ân ve bir rivayetten örneklerini verdiğimiz yürüme, konuşma ve yeme adabıyla ilgili hitaplar, bu meselenin çözülmesine bir yönüyle ışık tutmaktadır. Başka bir yönüyle ise, Hz. Peygamber’in bir fiilin yapılması noktasında istekte bulunması önemlidir. Nitekim Hanefîlerden Cassâs, Hz. Peygamber’e uyma ve onu örnek almanın şartı olarak, Hz. Peygamber’in

---

[608] Zümer, 39/2.

[609] Muslim, Birr, 89, C.4, s.2007, (no: 2601). Lafız farklılıklarıyla beraber ayrıca bkz.: Muslim, Birr, 88-95, C.4, s.2007-2009, (no: 2600-2603).

[610] Mâlik, Akdiye, 1, C.2, s.719; Buhârî, Mezâlim, 16, s.594, no: 2458 (başka yerlerde de çokça geçmektedir); Muslim, Akdiye, 5-6, C.3, s.1337-38, (no: 1713); Ebû Dâvud, Akdiye, 7, C.5, s.436, no: 3583; Tirmizî, Ahkâm, 11, C.3, s.17, no: 1339; Nesâî, Kudât, 13, C.8, s.233, no: 5401; İbn Mâce, Ahkâm, 5, C.3, s.414, no: 2317.

ilgili bir fiili işlemesi ve insanlardan da benzerini yapmasını istemesinin gerekliliği görüşüne yer vermektedir.[611] Ayrıca, Hz. Peygamber'in işlediği her fiilin durumuna bakılması; buna göre vacip, mendup vb. sıfatlarla, kendine mahsus olmamak kaydıyla, yaptıklarına o sıfatlar üzerinden ittibâ gerektiği de ifade edilmektedir.[612] Dolayısıyla aralarında herhangi bir ayrım yapmadan ve niteliğini göz önünde bulundurmadan Hz. Peygamber'in her davranışını harfi harfine taklit etmek doğru bir tutum değildir ve bu durum Sünnet'e tam olarak uymak manasına da gelmemektedir.[613]

Aslında Hz. Peygamber'e karşı böylesine bir taklit eğilimi, onun çok sevilmesi ve değer görmesinden dolayı insanî açıdan olağan bir durumdur.[614] Çünkü bir insan, çokça sevdiği-saydığı, hatta hayranı olduğu bir insanı taklit etme veya ona fiziksel olarak benzeme eğilimi gösterebilir. Fakat herkes açısından böyle olmak gibi bir mecburiyet de bulunmamaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e şeklen benzemek ve onun gibi bedensel hareketlerde bulunmak çok doğal bir şey olmakla, hatta ona bağlılığın bir göstergesi olmakla beraber,[615] Sünnet'e ittibâ noktasında ayırt edici bir durum olmasa gerektir. Bu hususla ilgili olarak H. Musa Bağcı şöyle demektedir: "İnsan çok sevdiği bir şahsın tavır ve davranışlarını uygulamak ister. Bu tamamen psikolojik bir tavır olup aynı zamanda kişisel bir tercihtir. Fakat bu hiçbir zaman dindarlık ölçüsü olarak kabul edilmemelidir."[616]

Hz. Peygamber'e karşı olan taklit eğiliminin hem onun kendi dönemi açısından hem de sonraki dönemler açısından geçerliliği bulunmaktadır. Özellikle sonraki dönemler açısında söylersek, rivayetlerde aktarılan Hz. Peygamber'in sıradan fiillerinin Sünnet'in aslî bir parçası veya uyulması gerekli fiiller olarak algılanması da söz konusudur. Dolayısıyla onu bizzat görenlerden ziyade, rivayetler yoluyla onu

---

[611] Cassâs, a.g.e., C.3, s.226.
[612] Haniye, a.g.m., s.349.
[613] Kırbaşoğlu, a.g.e., s.72-73. Bazı detaylar için bkz.: s.73.
[614] Bu durum için ayrıca bkz.: Çelik, a.g.m., s.81, 83.
[615] Mesela bkz.: Başaran, a.g.m., s.19.
[616] H. Musa Bağcı, *Beşer Olarak Hz. Peygamber*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2010, s.386. Ayrıca, Ali Çelik, sevgi ve saygıdan kaynaklı taklidin doğal oluşundan bahsetmekte ("teşebbüh anlayışı" tamlaması da kullanılmaktadır.) (s.81, 83) ve Sünnet'in doğru anlaşılması noktasında bu hususla ilgili şunları ifade etmektedir: "Akıl ve idrak ile sevgi ve duygusallık, insanın hayatını anlamlandırmasına daima hâkim olmuş iki haslettir. Her ikisi de Allah'ın insanoğluna bahşettiği güzelliktir. Ancak, bunlar dengeli olarak kullanıldığı sürece arzu edilen güzelliklere ulaşılmaktadır." Bkz.: Çelik, a.g.m., s.91.

bir şekilde tanıyanların daha fazla taklit eğiliminde olmaları da mümkündür. Mesela, kişisel bir davranış olan sabah namazında sağ tarafa uzanma fiilinin[617] sonradan Hz. Peygamber'in sözü/emriymiş gibi aktarılması sorunu[618] bu durumu bir yönüyle açıklamaktadır.

Hz. Peygamber'i taklit etme meselesinin onun mutlak doğal fiilleriyle ilişkisi bir tarafa, daha ileride de değineceğimiz üzere, onun dinî fiilleriyle de ilişkisi vardır. Fakat buradaki durum biraz daha farklı ve karmaşıktır; çünkü ortada ittibâın söz konusu olduğu dinî bir fiil bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak verebileceğimiz bir örnek, cemaatle kılınan bir namaz esnasında Hz. Peygamber'in sandaletlerini çıkarmasına dair bir rivayettir. Bu rivayeti şöyle aktarabiliriz:

Hz. Peygamber, insanlara namaz kıldırdığı bir esnada sandaletlerini çıkarıp yan tarafına koymuş ve bunu gören cemaat de aynı şekilde sandaletlerini/ayakkabılarını çıkarmışlardır. Hz. Peygamber namazı bitirdikten sonra bunu neden yaptıklarını sormuş ve onlar da, kendisini öyle yaparken gördükleri için çıkardıklarını söylemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Cebrail'in (a.s.) gelip sandaletlerinde pislik bulunduğunu kendisine haber verdiğini söyleyerek bu durumun sebebini açıklamış, ardında da, mescide gelenlerin, ayakkabılarında pislik olup olmadığını kontrol etmelerini, eğer varsa temizleyip namaz kılmalarını öğütlemiştir.[619]

Bu rivayetten anlaşılacağı üzere, Hz. Peygamber namaz gibi mutlak olan dinî bir fiili yerine getirirken, namazda temizliğin sağlanması amacıyla pisliğin bulaştığı sandaletlerini namaz esnasında çıkarmış ve bunu gören sahabe de aynı şeyi yapmışlardır. Burada, daha önce bahsini ettiğimiz sıradan fiillerle ilgili bir taklit durumu elbette yoktur. Böyle bir durumda, hem imam olduğu hem de dinî bir fiil işlenmekte olduğu için Hz. Peygamber'in yaptığının aynısı yapmak, belki de en doğru davranıştır ki, zaten cemaatin de böyle hareket etmesi bunu açıklamaktadır. Fakat işin diğer bir boyutu daha vardır ki o da, Hz. Peygamber'in bunu neden

---

[617] Buhârî, Ezân, 15, s.158, no: 626.
[618] Görmez, a.g.e., s.180-82. Bu konuda sahabeden sonraki dönemlere kadar uzanan bir tartışma için bkz.: A.y.
[619] Ebû Dâvud, Salât, 89, C.1, s.484-85, no: 650; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, C.18, s.379, no: 11877, (3/92).

yaptıklarına dair sorusundan da anlaşılacağı üzere, dinî bir fiil yapılırken bile, her fiilin mutlak manada uymayı gerektirmeyeceği gerçeğidir. Hanefî usulünde de, Hz. Peygamber'in her fiilinde mutlak ittibâ gerekmediğine dair delil olarak getirilen rivayetlerden biri budur ve burada dikkat çekilen nokta ise, namaz bittikten sonra Hz. Peygamber'in niçin böyle yaptıklarını sormasıdır.[620] Bu sorusuyla ve devamında sebebini açıklamasıyla Hz. Peygamber, bir bakıma, kendisinin işlediği herhangi bir fiilin sorgusuzca ve sebebi bilinmeden işlenmesinin pek anlamlı olmayacağına işaret etmiş gibi gözükmektedir. Fakat şunu da belirtmemiz gerekir ki, namaz gibi konuşmanın yasak olduğu bir ibadet esnasında herhangi bir soru veya sebep sorulamayacağından, burada sahabenin yaptığı gibi, Hz. Peygamber'i taklit etmek daha doğru gibi durmaktadır.

Yukarıda aktarılan sandaletlerin çıkarılması olayını farklı bir yönden değerlendirdiğimizde sahabenin Hz. Peygamber'e ittibâ anlayışı üzerinde akıllara bazı sorular gelmektedir. Buna göre;

1- Bu eylemi namazda bulunan herkes mi gerçekleştirmiştir?
2- Bu eylem ibadetin bir parçası olarak veya Hz. Peygamber'e uyma amacıyla mı gerçekleştirilmiştir?
3- Bu eylem bir zorunluluk hissiyle mi gerçekleştirilmiştir?

Bu sorulara ilgili rivayet üzerinden kesin cevaplar bulmamız pek mümkün değildir; fakat sahabenin Hz. Peygamber'e uyma eğilimlerini sorguladığımızda her birinin farklı konumda bulunduklarını görmekteyiz. Genel olarak sahabe, hükümleri arasında ayırım yapmadan Hz. Peygamber'in her emir ve davranışlarına aynen uyma yoluna gitmişler, hatta bazıları onu bizzat taklit etmişlerse de, anlayışlarındaki derinlikten dolayı, "fakih" olarak nitelenen bazı sahabiler Hz. Peygamber'in emir ve davranışlarını yüzeysel değil de, anlam ve amaç doğrultusunda değerlendirmişlerdir.[621] Örneğin, Abdullah b. Ömer gibi düşünenler Hz.

---

[620] Serahsî, a.g.e., C.2, s.87-88.

[621] Bkz.: Erul, a.g.e., s.254 vd.; s.264 vd.; s.275 vd. Ayrıca, Gazâlî, sahabenin Hz. Peygamber'in bütün fiilleri ve ibadetlerine ittibâ etmediğini de ifade etmektedir. Bkz.: Gazâlî, *Mustasfâ*, s.277. Fakat burada olumsuz bir şey düşünülmemelidir. Çünkü Gazâlî, sahabenin bazı durumlardaki ihtilaflarının caiz oluşuna işaret etmektedir. Bkz.: Gazâlî, a.y.

Peygamber'in her davranışını sünnet olarak kabul etmişken;[622] Hz. Aişe ve İbn Abbas gibi düşünenler, sadece örneklik teşkil eden fiilleri sünnet olarak kabul etmiştir.[623] Fakat yine de her sahabiyi böyle keskin bir şekilde ikiye ayırmamız mümkün olmayabilir. Çünkü bazı sahabilerin her iki kısma da girebilmesi, yani bazı durumlarda mutlak itaat eğiliminde, bazı durumlarda ise kendi görüşleriyle hareket etme eğiliminde olmaları muhtemeldir.[624] Zaten yukarıda da aktardığımız üzere, genel durum, sahabenin Hz. Peygamber'e karşı mutlak itaat hâlinde olmasıdır.[625]

Yukarıda geçen olayla bağlantılı olarak ele aldığımız taklit meselesini, bahsini ettiğimiz sahabe arasındaki farklılıklar yönüyle ele aldığımızda akıldaki soruların kısmen cevap bulabildiğini görebiliriz. Nitekim Erul da, "Fakih sahabiler, Hz. Peygamber'in bazı fiillerini, bir beşer olarak rastgele mi, yoksa Allah'a yaklaşma kaydıyla mı yaptığına bakmışlar ve o davranışın sünnet olup olmadığını bu kritere göre belirlemişlerdir."[626] tespitinde bulunarak duruma açıklık getirmiştir.

Yukarıdan da anlaşılabileceği gibi, sahabenin bir kısmı, Hz. Peygamber'in bazı davranışlarının sorumluluk gerektirmeyen sıradan davranışlar olduğu fikrini

[622] İbn Ömer'in, dinle ilgisi olmasa da Hz. Peygamber'in yaptığı her şeyi taklit ettiği bazı davranışları için bkz.: Uraler, adı geçen tez, s.157. Öte yandan İbn Ömer'in Sünnet'e son derec bağlı oluşunu ifade eden şu sözlerini de aktarmak gerekmektedir: "Biz bir şey bilmezken Allah bize Muhammed'i (s.a.v.) gönderdi; Muhammed'i (s.a.v.) nasıl yaparken gördüysek biz de öyle yaparız." Bkz.: Ahmed b. Hanbel, *Musned*, C.9, s.238-39, 495, no: 5333, 5683, (2/65-66, 94). "Biz dalâlete düşmüşken Allah onunla bize hidayet verdi, biz de ona uyduk." Bkz.: Ahmed b. Hanbel, *Musned*, C.9, s.509, no: 5698, (2/95).

[623] Görmez, a.g.e., s.278. Mezkur sahabilerle ilgili örnek bir mesele için bkz.: Buhârî, Hac, 147, s.427, no: 1765-1766; Muslim, Hac, 338-341, C.2, s.951-52, (no: 1310-1312); Tirmizî, Hac, C.2, s.255-56, no: 922-23.

[624] Aynur Uraler, sahabilerin Sünnet'i algılama ve ona bağlılıklarında herhangi bir şekilde gruplara ayrışmadığını, bu türden bir ayrıştırmanın sonradan ortaya atıldığını ifade etmektedir (s.269). Yazar, daha sonra, sahabilerin Hz. Peygamber'in sünnetine her yönden tâbi olduklarını, onu örnek aldıklarını, çünkü Sünnet'in din ve dünya ayrımı gözetmeksizin hayatın her alanıyla (ahlak ve ibadetin yanında temizlik ve yemek adabının da öğretilmesi gibi) ilişkili olduğunu dile getirmektedir (s.269-70). Öte yandan, Sünnet'le ilişkili mevzularda sahabenin tasarruflarını ve ihtilaflarını ele aldıktan sonra yaptığı değerlendirmede, sahabenin bir kısmının "metod olarak" bir kısmının ise "model olarak" Sünnet'e uyduklarını belirtmektedir (s.357). Bkz.: Uraler, adı geçen tez.

[625] Sahabenin bahsi geçen durumuyla ilgili olarak ayrıca bkz.: Çelik, a.g.m., s.80 vd. Sahabenin Sünnet'e son derece bağlı oluşu hakkında örnekli açıklamalar için bkz.: Hatîb, *Sunne*, s.80 vd. Sünnet kavramının sahabe tarafından kullanıldığı rivayetlerden yola çıkarak diyebiliriz ki; başta ibadetlerle ilgili hususlar olmak üzere, sahabe, Hz. Peygamber'in sünnet olarak nitelenen veya Sünnet kapsamında değerlendirilen uygulamalarına genel olarak bağlı olmuş, hassasiyet göstermiş ve âdeta kıymetli bir miras gibi sonraki nesillere taşımıştır. Bkz.: Mehmet Avcı, adı geçen tez, s.68 vd. Uraler ise, çalışmasında sahabenin Sünnet'e olan bağlılığını geniş bir şekilde ele aldıktan sonra yaptığı değerlendirmede şöyle demektedir: "Sahâbe, Hz. Peygamber'in sözlerini ve fiillerini rehber olarak almışlar, onun muradını anlamış veya anlamamış olsunlar, ondan kendilerine intikal eden her şeye itimat etmişlerdir." Bkz.: Uraler, adı geçen tez, s.268.

[626] Erul, a.g.e., s.275.

taşımışlardır. Bunun göstergelerinden biri de, Hz. Peygamber'in yeme-içme ve giyinme gibi doğal insanî fiillerine rağmen, taklit eğilimli olanlar hariç, çoğu sahabinin kendi zevk ve tercihleriyle serbestçe hareket etmiş olmasıdır.[627] Sahabenin bu tutumu Sünnet'e ittibâ etme açısından oldukça aydınlatıcıdır. Çünkü Allah her insanı farklı yaratmıştır; hiçbir insanın kişiliği, düşünce yapısı, beğenileri, hisleri vb. özellikleri aynı değildir. Bundan dolayı ortak olarak bulunulan ortam ve şartlarda insanların birbirinden farklı davranışlarda bulunması gayet doğal bir durumdur. Psikolojik bakış açısıyla meseleye yaklaşırsak, davranış, bütün yönleriyle bedenin (uzviyet/organizma) uyaranlara karşı ortaya koyduğu tepkilerdir[628] ve bu tepkilerin kişinin bulunduğu çevreyle de yakın ilişkisi bulunmaktadır.[629] Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bazı eylemlerinin çeşitli psikolojik etkiler sonucu ortaya çıkması mümkündür.[630] Bu açıdan bakarsak, Hz. Peygamber'in; yeme-içme, oturma-kalkma ve giyinme-süslenme gibi fiillerindeki, insanın kişisel ilgi ve hislerine göre değişiklik gösterebilen yönlerinin doğrudan ittibâın konusu olmadığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla onun kişisel ve nefsanî olarak sevdiğini sevmek, sevmediğini sevmemek; yaptığını yapmak, terk ettiğini terk etmek gibi bir sorumluluğun olmadığı aşikârdır. Nitekim Hz. Peygamber, getirilen bazı yemekleri hoşlanmadığı için yememiş, fakat diğer insanların yemesine de engel olmamıştır.[631]

Sahabenin yukarıda bahsini ettiğimiz Hz. Peygamber'e karşı olan tutumlarının, Sünnet'e uyma meselesinde somutluk teşkil etmesi açısından önemli bir tarafı daha bulunmaktadır. Bunu da şöyle açıklayabiliriz: Hz. Peygamber, örnek

---

[627] Erul, a.g.e., s.238. Ayrıca bazı detaylar için bkz.: A.y.

[628] D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, Yazar Yay., Ankara, 2014, s.350. Ayrıca bkz.: Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2009, s.184.

[629] Budak, a.g.e., s.184.

[630] Hz. Peygamber'in olumlu ve olumsuz çeşitli duygu ve tepkileri ve bunlara dair pek çok örnek için bkz.: Kavaklıoğlu, a.g.m.

[631] Bkz.: Muslim, Eşribe, 170, 171, C.3, s.1623, (no: 2053). Ayrıca bkz.: Buhârî, Ezân, 160, s.209, no: 855. Ayrıca bkz.: Mâlik, İsti′zân, 10, C.2, s.968; Buhârî, Et'ime, 10, 14, s.1374, 1375, no: 5391, 5400; Zebâih, 33, s.1408, no: 5537; Muslim, Sayd, 43, 44, C.3, s.1543, (no: 1945, 1946); Ebû Dâvud, Et'ime, 27, C.5, s.612-13, no: 3794; Nesâî, Sayd, 26, C.7, s.197-98, no: 4316-17. Son kaynak grubunda Hz. Peygamber'in kelerden hoşlanmaması durumu anlatılmaktadır. Bu durum, Hz. Peygamber'in doğal bir çekince olarak caiz/mübah olan bir fiili terk etmesi olarak açıklanmaktadır. Bkz.: Şâtıbî, a.g.e., C.4, s.423. Ayrıca bu terkin mutlak bir terki ifade etmediği de belirtilmektedir. Bkz.: Şâtıbî, a.g.e., C.4, s.429. Ayrıca Ebû Hureyre'den gelen bir rivayeti de burada aktarabiliriz: "Hz. Peygamber hiçbir yemeği ayıplamamış/kusurlu görmemiştir. Eğer canı çekerse yemiş, yoksa yememiştir." Bkz.: Buhârî, Menâkıb, 23, s.877, no: 3563; Et'ime, 21, s.1378, no: 5409; Muslim, Eşribe, 187, 188, C.3, s.1632, 1633, (no: 2064); Ebû Dâvud, Et'ime, 13, C.5, s.587, no: 3763; Tirmizî, Birr, 84, C.3, s.445, no: 2031.

olunması açısından ne kadar öneme sahipse, sahabe de onun örnek alınmasının mahiyeti açısından o kadar öneme sahiptir. Yani sahabe, Hz. Peygamber'e ittibâın nasıl olması gerektiği meselesinde birincil derecede kaynak konumunda yer almaktadır. Kısacası, "Kime ittibâ gereklidir?" sorusunun cevabı Hz. Peygamber iken, "İttibâ nasıl olur?" sorusunun cevabı da, sahabenin somut yaşantısı olacaktır. Fakat yukarıda da belirttiğimiz üzere, sahabilerin her biri Sünnet'e karşı aynı bakış açısına sahip olmadığı için, ittibâın nasıl olması gerektiğinin cevabını doğrudan bulmamız pek mümkün olmayabilir. Fakat bu sorunun çözümü için şu iki husus dikkate alınabilir:

Birincisi, sahabenin genelinin yaşantısındaki ortak yönlere bakmak: Hz. Peygamber'in istediği bir insan ve toplum modelini görmenin en somut göstergelerinden biri, belki de en önemlisi, onun etrafında yaşayan Müslüman birey ve toplumu gözlemlemektir. Bunun için, genelini kapsayacak şekilde, sahabilerin Hz. Peygamber'le ilişkili ortak olarak yaptıklarına bakılmalı, başka bir ifadeyle, ittibâyla ilişkili olabilecek konularda sahabenin yaptıklarının ortalaması alınmalıdır.

İkincisi ise, fakih sahabeye bakmak: Anlayış noktasında öne çıkan ve "fakih" olarak nitelenen yakın sahabenin hayatı incelenmelidir. Bu husus, Hz. Peygamber'i daha iyi anlamak için bizce önemlidir.

Bu iki husus takip edildiğinde, Hz. Peygamber'in hangi fiillerinin herkesi kapsayacak şekilde yapılması gerektiği ortaya çıkmış ve böylece Sünnet'e ittibâ daha iyi anlaşılmış olacaktır.

Sünnet'e tâbi olmak oldukça hassas bir konu olduğu için, Hz. Peygamber'in doğal insanî fiillerinin çeşitli yönleriyle ve daha kapsamlı incelenmesi konunun aydınlatılması açısından oldukça önemlidir. Bundan dolayı, Arapça kaynaklarda geçtiği hâliyle söylersek, "cibillî" olarak nitelenen bu türden fiillerle ilgili bazı yaklaşımları incelememiz mümkündür.

Aşkar'ın Hz. Peygamber'in fiilleriyle ilgili oldukça kapsamlı bilgiler sunan eserinde bu konu yer almaktadır. Hz. Peygamber'in, doğal olan, yani yaratılıştan gelen (cibillî) fiillerini Aşkar, bilinçli olup olmamaları açısından iki kısımda incelemektedir:

a. Gayr-i ihtiyarî olarak ortaya çıkan cibillî fiiller: Sevinç-üzüntü, hoşlanma-hoşlanmama gibi hallerde bedende (yüz gibi) beliren şekiller buna örnektir. Bu tarz fiiller şer'î bir durum olmamakla beraber, uyup uymama noktasında herhangi bir yasaklık da teşkil etmemektedir.[632]

b. İradeye bağlı olan, kasıtlı olarak yapılan cibillî fiiller: Yeme-içme, tuvalet ihtiyacının giderilmesi, giyinme, yürüme, oturma, uyuma gibi insan için zarurî olan fiiller buna örnektir. Mükellefiyet (teklîf) olmadığı sürece aynısını yapmanın gerekmediği ifade edilmekle birlikte, Hz. Peygamber'e uyduğunu iddia ederek bu tür fiilleri işleyenin de hata yapacağı vurgulanmaktadır. Çünkü bu tür fiilleri insan her halükârda yapacaktır.[633]

İradeyle gerçekleşen fiiller de, ibadetlerle ilişkileri açısından iki kısma ayrılmıştır:

ba. Saf cibillî fiiller: Bu tür fiiller ibadetle ilişkisi olmayan iradî fiiller olarak tanımlanmaktadır. Hz. Peygamber'in yeme-içme tercihleri, giyinme ve yürüme biçimleri gibi, belirli bir şeyi belirli bir biçimde yapması durumudur. Mübah olan fiil türleri bu kapsama girmekte ve burada örneklik şartı da bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu tür fiillerin Müslümanlar tarafından aynen yapılıp yapılmaması isteğe bağlıdır; dileyen yapar dileyen yapmaz.[634]

bb. İbadetle ilgili fiiller: Bu türden fiiller ile, gerek ibadet esnasında gerekse ibadet öncesi ve sonrasında veya ibadeti gerçekleştirmeye yönelik olarak işlenen fiiller kastedilmektedir. Farz (vacip) ve müstehap gibi hükümleri içeren, doğrudan ibadetin bir parçası olma amacıyla yapılan fiiller bunlardan bir kısmını teşkil etmektedir. Diğer bir kısmı ise, müstehap olup ibadet vesilesi olarak yapılan, ibadet

---

[632] Aşkar, a.g.e., C.1, s.220. Ayrıca bkz.: Şâtıbî, a.g.e., C.4, s.429.

[633] Aşkar, a.g.e., C.1, s.222-23. Burada son kısımda bahsedilen, uyma hususunda hatanın yapılacağına dair görüş yanlış anlaşılmamalıdır. Nitekim serbest fiillere uyulmasında bir sakınca olmadığı çok kere dile getirilmiştir. Tahminimizce burada kastedilen şey, daha çok, bahsi geçen fiillerin şekliyle/adabıyla değil, onların mutlak olarak yapılıp yapılmamasıyla ilgilidir. Bu açıdan Hz. Peygamber'e uyma gibi bir durum söz konusu değildir, çünkü bu fiiller her insan için doğal bir ihtiyaçtır.

[634] Aşkar, a.g.e., C.1, s.224-25.

kastıyla yapılıp yapılmadığında ihtilaf olan ve mübahlığa delalet edip doğrudan ibadet kastı olmaksızın yapılan fiiller olarak çeşitlenmektedir.[635]

Aşkar'da yer alan ayrımın benzeri Haniye'de de yer almaktadır. O, cibillî fiillerin dinî hükümlerle ilişkisini ve onların Hz. Peygamber'e uymanın (teessî) konusu olup olmadıklarını sorgulamaktadır.[636]

Cibillî fiiller burada da ibadetlerle ilişkisi üzerinden ikiye ayrılmaktadır:

a. İbadetlerle ilgili olmayanlar: Bu kapsamın ilk seviyesinde "nefsin arzuları ve beşerî davranışlar" şeklinde kısaca ifade edilen fiiller yer almaktadır. Bunlar basit düzeydeki bedensel hareketlerden oluşan ve dinî açıdan emir ve yasağın konusuna dâhil olmayan fiillerden kabul edilmektedir.[637] Biraz daha üst seviyede yer alan fiiller vardır ki, bunlarda Hz. Peygamber'in durumu göz önüne alınmaktadır. Ağırlıklı görüş mübaha/serbestliğe işaret etmekle beraber, mendup-müstehap görüşü ile ittibâın olmadığını savunan görüş de bulunmaktadır.[638] Yazarın bu konuyla ilgili yaptığı değerlendirmede beşeri fiiller mübah olarak kabul edilmekte ve bunlara uyup uymama noktasında bir zorunluluk olmadığı ifade edilmektedir. Ancak insanların Hz. Peygamber'e olan hürmet ve sevgisinden dolayı bu türden fiilleri yerine getirmelerinin, niyetleri doğrultusunda onlara sevap kazandıracağı da belirtilmekte ve yukarıda geçen "mendup-müstehap" görüşü de bu durumla ilişkilendirilmektedir.[639]

b. İbadetlerle ilgili olma ihtimali olanlar: Fiilin devamlı olması, ibadetle ilgili olması, ibadetin fiilin kendisi veya aracılığıyla gerçekleşmesi gibi durumlar olarak ifade edilmektedir.[640] Bu kısımda, ilgili fiillerin mübah ve müstehap-mendup olduğu şeklinde iki ayrı görüş yer almaktadır.[641] Yazarın değerlendirmesine göre bu türden fiillerin hepsi aynı konumda yer almadığı için, onların konumlarına göre değerlendirilmeleri gerekmektedir. Bunlar üç kısımda ele alınmaktadır: Birinci kısım, bir şekilde ibadetle ilişkili olmasına rağmen, cibillî olan ve mübahlıktan öteye

[635] Aşkar, a.g.e., C.1, s.232-35.
[636] Haniye, a.g.m., s.351.
[637] Haniye, a.g.m., s.351.
[638] Haniye, a.g.m., s.352-53.
[639] Haniye, a.g.m., s.353-54.
[640] Haniye, a.g.m., s.354.
[641] Haniye, a.g.m., s.355.

gitmeyen fiillerdir. Oruçluyken Hz. Peygamber'in eşini öpmesi[642] bu kısma örnek olarak verilmektedir. İkinci kısım, ibadete dâhil olması yüksek ihtimal olarak değerlendirilen fiillerdir. Hz. Peygamber'in iki hutbe arasında oturması[643] bu türden fiillere örnek olarak verilmektedir. Üçüncü kısım ise, tereddütlü olmakla beraber, ibadete dâhil edilmesi tercih edilen fiiller olarak açıklanmaktadır. Burada da, Hz. Peygamber'in bineği üzerinde haccetmesi[644] örnek olarak verilmektedir. Netice olarak, ibadetle ilişkili olsa da, cibillî fiiller bir zorunluluk ifade etmemekte; fakat yapan kimse için Hz. Peygamber'e saygıyı ifade ettiğinden dolayı onlara dinî bir değer de atfedilebilmektedir.[645]

Sonuç olarak değerlendirmek gerekirse, Hz. Peygamber, öncelikle, tıpkı diğer insanlar gibi bir insandır. Bundan dolayı diğer insanlara verildiği gibi kendisine de verilen insanî yetilerle doğal fiziksel hareketleri yapmak durumundadır. Bu, onun peygamberlik vasfından normal şartlarda ayrı bir durumdur. Sünnet'i değerlendirmede bu durum göz önüne alınmalı ve taklit edilsin-edilmesin, onun her hareketi dinî bir değer ile vasıflanmamalıdır. Hz. Peygamber'i örnek almak, onun yaptığı veya terk ettiği davranışın amacını bilerek ve o amaçla yapmak veya terk etmektir. Onu örnek almak, aynen ona benzemek demek olmayıp, onun emir ve yasaklarına uymak ve onun ahlakını uygulamak demektir.[646] Fakat şunu da belirtmemiz gerekir ki, Hz. Peygamber, gerek çeşitli hükümleri içeren dinî fiilleri gerekse dinin içinde yer alan; ahlak, adalet ve merhamet gibi konulardaki fiilleri doğal insanî yetilerini kullanarak gerçekleştirmiştir. Örnek vermek gerekirse, onun bir el hareketi, günlük yaşantısındaki sıradan işler için bir araç olmuş olabileceği gibi, dinî-ahlakî noktadaki birtakım davranışların vuku bulması için de araç olmuş olabilecektir. Dolayısıyla burada dikkat etmemiz gereken husus, işlenen fiilin hangi niyet ve amaçla işlendiğinin bilinmesi ve daha önce de değindiğimiz gibi, bu doğrultuda herhangi bir emir veya tavsiye içeren sözlerin söylenip söylenmediğidir.

---

[642] Mâlik, Sıyâm, 13, 14, C.1, s.291-92; Buhârî, Savm, 24, s.463-64, no: 1928, 1929; Muslim, Sıyâm, 62, C.2, s.776, no: 1106.
[643] Buhârî, Cum'a, 30, s.224, no: 928; Muslim, Cum'a, 33-35, C.2, s.589, (no: 861, 862).
[644] Buhârî, Hac, 58, 74, 88, s.390, 395, 402, no: 1607, 1632, 1661; Ebû Dâvud, Menâsik, 48, C.3, s.264 vd., no: 1877 vd.; İbn Mâce, Menâsik, 28, C.4, s.174-76, no: 2947-2949.
[645] Haniye, a.g.m., s.358-59.
[646] H. Musa Bağcı, "Hz. Peygamber'in Örnekliğinin Günümüzdeki Önemi", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, (20-22 Nisan, 2007), İslâmî İlimler Dergisi Yay., Çorum, 2007, s.81-82.

Hz. Peygamber, İslam'ın ikame edilmesi yolunda tebliğ ve irşat gibi fiillerle vazifelendirildiği için, onun yaptığı bir davranışın aynen veya benzer olarak yapılmasının gerekliliği için ortada söz vb. bir şekilde bir beyanın olması önemlidir.

b. Dünya İşlerine Yönelik Fiilleri

İnsanoğlu, yaşamını sürdürmek ve kolaylaştırmak; yaşamındaki birtakım sorunları çözmek vb. amaçlar doğrultusunda, sahip olduğu fiziksel ve aklî melekeler sayesinde birçok şey keşfetmiş ve üretmiştir. Bütün bunları, Allah'ın dünyaya yerleştirdiği imkânları kullanarak yapmıştır. Bu açıdan bakarsak, sahip olduğu yaratılış kapsamında dünyada yer alan kaynaklara sahip olması ve bir toplumun bir mensubu olmasıyla insan, dünya işlerine yönelme ve onları idare etmek durumunda kalmıştır. İnsanlar ve toplumlar arasındaki ilişkilerin düzeni için hukukî vb. kuralların konulması; temel yaşamın sürdürülebilmesi için, tarım, ticaret, üretim gibi işlerin yapılması; hayatın sürekliliğine zarar verebilecek hastalık, sakatlık, savaş gibi sorunların çözülmesi vb. hususlardaki fiiller, bu duruma örnektir. İnsanların bu tür fiillerini "dünya işlerine yönelik fiiller" olarak tanımlayabiliriz.

Dünya işleriyle ilgili fiillerin doğal insanî (fıtrî, cibillî) fiillerden farkını burada söylemek gerekmektedir. Doğal fiiller, doğuştan gelen ve dışarıdan özel bir tecrübe öğrenmeyi çok da gerektirmeyen temel bedensel hareket ve hâllerden oluşmaktadır. Yürüme, oturma, yatma, tutma vb. fiiller buna örnektir. Dünya işleriyle ilgili fiiller ise, nispeten daha çok görme, tecrübe, keşif vb. yollarla öğrenilen, yaşanılan çevre şartlarındaki ihtiyaç veya zorunluluklar neticesinde ortaya çıkan, fakat aynı zamanda doğal insanî fiillerin de kullanıldığı fiillerdir. Örneğin, ziraat yaparken insanın çeşitli bedensel kabiliyetlerini kullanması fıtrî/doğal fiiller kapsamına girerken, bu fiillerle beraber bir ziraî faaliyeti bütün olarak yerine getirmesi ise dünya işleri kapsamına girecektir.

Hz. Peygamber'in fiilleri taksim edilirken onun dünya işlerine giren fiilleri de ayrı bir sınıfta ele alınmaktadır.[647] Bu fiiller, genel bir tanımla, mal ve beden ile ilgili olarak kişinin kendisine, başkasına veya topluma yönelik menfaatlerinin sağlanması

[647] Bkz.: Aşkar, a.g.e., C.1, s.239 vd.; Dihlevî, a.g.e., C.1, s.223-24. Ayrıca bkz.: Sakallı, a.g.m., s.83-84; Başaran, a.g.m., s.15, Çelik, a.g.t., s.378 vd.; H. Akyüz, a.g.m., s.238.

ve çeşitli zararların engellenmesi için, vahiyden bağımsız bilgi ve tecrübeye dayalı işlenen fiiller olarak ifade edilmektedir.[648]

Dünya işlerine yönelik fiiller genel olarak, tıp, ziraat, hayvancılık, üretim ve ticaret alanları ile askerî ve idarî alanlardaki fiiller olarak çeşitli bölümlere ayrılmaktadır.[649] Görüldüğü üzere bu tür fiiller, dünya üzerinde yaşayan her insanın doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiği ve muhatap olduğu işleri genel haliyle ifade etmektedir. Bu fiiller, bireysel ve toplumsal faydanın temini için, yaşanan hayat sürecinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve insanın yaşamında çok önemli yer teşkil etmektedirler.

Hz. Peygamber de diğer insanlar gibi bir insan olduğuna göre, tıpkı doğal fiiller hususunda olduğu gibi, o da bulunduğu toplumun şartları içerisinde hayatını sürdürmüştür. Bunun için de, yaşadığı dünya ve toplum içerisinde doğal bir süreç olarak ortaya çıkan işlerle, hatta eğlenceyle,[650] az veya çok, bir şekilde meşgul ve muhatap olmak durumunda kalmıştır.[651] Bu ise, tıpkı doğal fiillerinde olduğu gibi, Hz. Peygamber'in dünya işleriyle ilgili fiillerinde de diğer insanlar açısından genel olarak bir bağlayıcılık olmayabileceğini göstermektedir.[652] Dolayısıyla Hz. Peygamber'e ittibâın dünya işleri açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir.

Öncelikle, yukarıda da değindiğimiz üzere, diğer bazı fiillerinde olduğu gibi, Hz. Peygamber'in dünya işlerine yönelik fiilleri de ayrı bir sınıfta ele alınmıştır. Hükümsel açıdan bunlar normal durumda mübah olarak kabul edilirken, bazı şartlar gereği müstehap veya farz (vacip) derecesine yükselebilmektedirler.[653] Aşkar, farklı görüşler arasından Hz. Peygamber'in dünya işleriyle ilgili eylemlerinin dinî

---

[648] Aşkar, a.g.e., C.1, s.239; Bağcı, a.g.e., s.398.

[649] Aşkar, a.g.e., C.1, s.239-40. Ayrıca bkz.: Dihlevî, a.g.e., C.1, s.224; Bağcı, a.g.e., s.401-414; Sakallı, a.g.m., s.83-84.

[650] Hz. Peygamber dinle dünyayı uyumlu şekilde birleştirmiş, yoğun ibadetle geçen ve zorluklarla dolu hayatının yanı sıra, hayatında dünyevî çeşitli eğlence ve güzelliklerle de ilgilenmiştir. Bu husus ve bu hususla ilgili bazı örnekler için bkz.: Işıcık, a.g.m., s.396 vd.

[651] Mesela koyun derisi yüzmeye çalışan birisini görmüş ve yanına gidip ona nasıl yapılacağını göstermiştir. Bkz.: Ebû Dâvud, Tahâret, 71, C.1, s.133, no: 185.

[652] Mesela Câhız hakkında şöyle denilmektedir: "Ona göre Hz. Peygamber, örnek alınması gereken bir ahlaka sahiptir. Buna mukabil Hz. Peygamber'in bilgi, beceri ve tecrübe gerektiren dünyevi konulardaki davranışları bağlayıcı değildir." Bkz.: H. Akyüz, a.g.m., s.238. Dünyevî işlerinin bağlayıcı olmamasıyla ilgili olarak ayrıca bkz.: Sakallı, a.g.m., s.83-84; Çelik, a.g.t., s.380.

[653] Aşkar, a.g.e., C.1, s.241.

gereklilikte (teşriî) olmadığı görüşünü tercih etmekte ve buna bazı deliller getirmektedir.[654] Bu delillerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Hz. Peygamber ve diğer peygamberlerin beşer olduğuna dair ayetler[655] verilerek, Hz. Peygamber'in bir insan olduğu, kendisine peygamberlik geldikten sonra insanî tasarruflarının yasaklanmadığı ve peygamberlikten önceki durumu nasılsa bunun devamlılığının esas olduğu belirtilmektedir.
2- Hurma aşısı ile ilgili rivayette, Hz. Peygamber'in, dinden emir verildiğinde uyulması, dünyalıktan emir verildiğinde ise bir beşer olduğu ve dünyevî hususları insanların daha iyi bildiğini söylemesi[656] örnek olarak verilmektedir. Buradan hareketle, Hz. Peygamber'in asıl işinin din ve dinin açıklanması olduğu ifade edilmekte ve gayet olağan bir durum olarak, bazı insanların dünyevî işlerde ondan daha bilgili olduğu açıklanmaktadır.
3- Ele alınan başka bir delil Bedir mevzilerinin değiştirilmesi meselesidir.[657] Burada Hz. Peygamber'in vahye dayalı olmaksızın kendi görüşüyle savaşla ilgili aldığı karar başka bir sahabinin teklifiyle değiştirilmiştir.[658]

Yukarıda aktardığımız bilgilerden de hareket ederek, bir insan oluşu dolayısıyla Hz. Peygamber, yaşadığı toplumda hayatının sürekliliği için diğer insanlarla ortak fiillerde/davranışlarda bulunmuştur. O, dünya işleriyle ilgili bilgi sahibi olduğu hâlde, bu işlerde her hususta en iyi bilen olmamış ve hatta en doğru olanı yapma adına bazı durumlarda bu işleri daha iyi bilenlerin görüşlerini uygulatmıştır.[659]

Burada Hz. Peygamber'in dünya işlerindeki eylemlerinin örnek alınmaması gerektiği gibi bir neticeyi de tabii ki çıkarmamaktayız. Asıl değindiğimiz husus, onun bu türden eylemlerinin insanlarca da uygulanması noktasında genel olarak bir

---

654 Aşkar, a.g.e., C.1, s.245.
655 İsrâ, 17/93; Kehf, 18/110.
656 Muslim, Fedâil, 140-41, C.4, s.1835-36, (no: 2362-63).
657 Bkz.: İbn Hişâm, a.g.e., C.1, s.620.
658 Aşkar, a.g.e., C.1, s.245-46.
659 Işıcık; meteoroloji, astronomi, botanik, tıp, fizik gibi ilim dallarına örnek vererek, Hz. Peygamber'in bunlarla doğrudan meşgul olmayıp bunları ehline bıraktığı, onun asıl ilgilendiği meselenin bütün peygamberler gibi, "insan eğitimi" ve "toplum yönetimi" olduğunu açıklamaktadır. Bkz.: Işıcık, a.g.m., s.389.

zorunluluk veya ittibâ kapsamında değil, aksine, isteğe bağlı olmak üzere serbestlik kapsamında yer aldığıdır. Fakat bu eylemlerin tamamının mutlak olarak serbest olduğunu da söylememiz mümkün değildir. Nitekim yukarıda da aktardığımız gibi, bazı durumlarda bunların zorunluluk (vacip/farz) hükmüne kadar yükselebilmeleri mümkündür. Çünkü Çakın'ın da değindiği üzere, Hz. Peygamber'in örnekliği sadece ibadet hususunda değil, Habeşistan'a hicret örneğinde olduğu gibi, "o günün şartları içerisinde her türlü stratejinin belirlenmesinde ve uygulanmasında" da geçerli olmuştur.[660] Dolayısıyla Hz. Peygamber dünyevî olarak kabul edilen bir işte insanlara emir verdiğinde o emre itaat edilmemesi gibi durum söz konusu olamaz. Çünkü onun emirleri vaki olduğunda itaat etmek dinin temel düsturlarındandır.[661]

Hz. Peygamber'in dünya işlerine yönelik fiillerinin itaate veya ittibâa konu olup olmadığı noktasında yukarıdaki değerlendirmede ortaya çıkan ikilemi çözmek için, işlenen fiillerin neye aracılık yaptığını incelememiz herhalde yerinde olacaktır. Bu açıdan diyebiliriz ki eğer Hz. Peygamber, dünyevî bir fiili/eylemi, İslam'a dair vazife ve işlerin yerine getirilmesi için yapmış veya emretmiş ise, bu durumda itaat veya ittibâ söz konusu olacaktır.[662] Fakat dünyevî bir eylemi kişisel ihtiyaçları doğrultusunda ve dinî bir amaç dışında gerçekleştirmiş ise (mesela, hacamat yaptırması[663] ve sürme kullanması[664]), genel olarak bunun itaat ve ittibâ gerektirmediğini, yani Hz. Peygamber'in peygamberlik vazifesi dışında ve bağlayıcılık ifade etmeyen bir eylem olduğunu söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber'in genel olarak bağlayıcılık ifade etmeyen bu tür eylemlerle, tıpkı diğer insanlar gibi, dünya işleriyle veya günlük işlerle meşgul olabildiğini görmekteyiz. Mesela, bir gün Hz. Aişe'ye, "Hz. Peygamber (s.a.v.) evinde ne yapardı?" şeklinde bir sorulmuş, o da, Hz. Peygamber'in aile işleriyle (hizmetiyle) meşgul olduğunu, namaz vakti gelince de namaza gittiğini söylemiştir.[665] Hz. Aişe, aynı soru karşısında, Hz. Peygamber'in; kıyafetlerinin söküklerini dikmek,

[660] Çakın, a.g.e., s.23.
[661] Bkz.: Âl-i İmrân, 3/132; Nisâ, 4/59, 64; Mâide, 5/92; Enfâl, 8/20, 46; Nûr, 24/51, 52, 54, 56.
[662] Nitekim askerî, siyasî, hukukî vb. alanlardaki uygulamalarının Hz. Peygamber'in insanî fiillerinden olduğu kabul edilmekle beraber, bunların nebevî fiillerinden olduğu yönünde de bir kabul bulunmaktadır. (Âlimler arasındaki görüş farklılığı) Bkz.: Başaran, a.g.m., s.15. İkinci görüşü, değindiğimiz husus açısından düşünebiliriz.
[663] Ebû Dâvud, Tıb, 4, 5, C.6, s.9-11, no: 3859, 3860, 3863; Tirmizî, Tıb, 12, C.3, s.458, no: 2051.
[664] Tirmizî, Libâs, 23, C.3, s.286, no: 1757.
[665] Buhârî, Ezân, 44, s.168, no: 676; Nafakât, 8, s.1367, no: 5363.

ayakkabılarını onarmak, hayvanların sütünü sağmak[666] gibi işler yaptığını da ifade etmiştir. Böylece, dinî ve peygamberlik vazifesinin yanında, Hz. Peygamber'in hem özel şahsının hem de evinin/ailesinin günlük ihtiyaçlarını gidermek suretiyle, tıpkı diğer insanlar gibi dünya işleriyle meşgul olabildiğini görmekteyiz. Zaten, "Hz. Peygamber evinde ne yapardı?" sorularına cevap verirken Hz. Aişe'nin, "Bir adam evinde ne yapıyorsa onu yapardı.";[667] "Evinde herhangi birinizin yaptığını yapardı.";[668] "(Diğer) insanlar gibi bir insandı."[669] şeklinde kullandığı ifadeler, bu durumu açıkça göstermektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in yaşayışındaki bu türden fiillerine genel olarak herhangi bir ittibâ zorunluluğunun olmadığını söylememiz mümkündür. Fakat dünya işlerinde herhangi bir fiilin adabına dair Hz. Peygamber'in örneklik teşkil edebilecek bir davranışı veya bir emri; tavsiyesi veya işareti olursa, bu durumda ittibâ söz konusu olabilecektir. Hz. Peygamber'in, hayvanların/kurbanların boğazlanması ve kesilmesi gibi durumlarda işin güzelce yapılmasını ve hayvanın canının fazla yanmaması için kesim işleminde kullanılan bıçağın iyice bilenmesini de istemesi[670] bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Hz. Peygamber'in dünyevî işlerinin genel itibariyle zorunluluk ifade edip etmediğine dair olarak değinebileceğimiz bir durum da, Hz. Peygamber'in insanî vasfından dolayı yanılabilir olması ve bazı işlerde insanlara danışmış olmasıdır. Hz. Peygamber'in sayıca az olan yanılgıları, dinin temel esas ve ilkeleri dışında kalmakta olup bunlar, günlük, idarî, askerî gibi, daha çok dünyevî meselelerle ilgilidir.[671] Bu meselelerle ilgili bazı örnekleri zikretmemiz mümkündür.

---

[666] Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî, *el-Edebu'l-Mufred*, tah. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1989/1409, s.190, no: 539-541.
[667] A.g.e., s.190, no: 539.
[668] A.g.e., s.190, no: 540.
[669] A.g.e., s.190, no: 541.
[670] Muslim, Sayd, 57, C.3, s.1548, (no: 1955); Tirmizî, Diyât, 14, C.3, s.75, no: 1409; Ebû Dâvud, Edâhî, 12, C.4, s.437, no: 2815; Nesâî, Dahâyâ, 22, C.7, s.227, no: 4405; İbn Mâce, Zebâih, 3, C.4, s.340, no: 3170.
[671] Kırbaşoğlu, a.g.e., s.258-59.

Benzer rivayetleri göz önüne alarak hurma aşısıyla ilgili bir olayı şöyle aktarabiliriz:

Hz. Peygamber, hurmalarını aşılayan insanlarla karşılaşmış ve yaptıkları aşının fayda vermeyebileceğini[672] veya yapmasalar daha iyi olabileceğini[673] ifade etmiş, bunun üzerine o insanlar önceden beri uyguladıkları aşıdan vazgeçmişlerdir.[674] Rivayetlerin birinde, o insanların aşıdan vazgeçtiğini haber alması üzerine Hz. Peygamber'in şöyle dediği bildirilmektedir: "Eğer fayda veriyorsa yapsınlar; ben sadece bir tahminde (zanda) bulundum. Fakat onlara Allah'tan bir bilgi verirsem onu alsınlar…"[675] Diğer rivayette ise, aşının terk edilmesi üzerine hurmaların döküldüğü veya azaldığı, bu durumun Hz. Peygamber'e bildirilmesiyle de, onun şu cevabı verdiği aktarılmaktadır: "Ben bir insanım (beşerim). Size dininizden bir şey emrettiğimde onu yapın; fakat size kendi görüşümü emrettiğimde (bilin ki) ben bir insanım."[676] Diğer bir rivayette ise, hurmaların çekirdeğinin sertleşmemiş bir hâlde çıktığı, Hz. Peygamber'in sonrasında onlara uğrayıp hurmaların durumunu sorduğu ve onların da durumu anlatmaları üzerine Hz. Peygamber'in şu cevabı verdiği aktarılmaktadır: "Siz dünyanızın işini daha iyi bilirsiniz."[677]

Tekil bir olayın anlatılmış olmasının daha muhtemel gözüktüğü bu rivayetlerde, özetle Hz. Peygamber, ziraat alanına giren ve dünyevî bir iş olan hurmacılık işiyle ilgili şahsî bir fikir ortaya koymuş, fakat bu fikrin uygulanması, istenilen neticeyi vermemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, beşer oluşunu vurgulayarak, hata yapabileceğine; kişisel görüşlerine değinerek, ortaya koyduğu fikirlerin mutlaka uygulanmak zorunda olmadığına; oradaki insanlara kendilerinin dünya işlerini daha iyi bildiğini söyleyerek de, işin ehli bir kimsenin bilgi ve tecrübesinin daha geçerli olduğuna işaret etmiştir.[678] Hz. Peygamber, insanî tarafını bu şekilde dile getirdikten sonra, dinle ilgili bir bilgi/emir verildiğinde ise ona uyulması gerektiğini belirterek de, peygamberlik tarafının sorumluluk ve ittibâ

[672] Muslim, Fedâil, 139, C.4, s.1835, (no: 2361).
[673] Muslim, Fedâil, 140-41, C.4, s.1835-36, (no: 2362-63).
[674] Muslim, Fedâil, 139-141, s.1835-36, (no: 2361-63).
[675] Muslim, Fedâil, 139, a.y.
[676] Muslim, Fedâil, 140, a.y.
[677] Muslim, Fedâil, 141, a.y.
[678] Fakat Hz. Peygamber'in bazen bazı işlerde daha iyi olduğunu da söylememiz gerekmektedir. Mesela koyun derisi yüzmeye çalışan (muhtemelen işi tam beceremeyen) birisini görmüş ve yanına gidip ona nasıl yapılacağını göstermiştir. Bkz.: Ebû Dâvud, Tahâret, 71, C.1, s.133, no: 185.

açısından önemine işaret etmiştir.[679] Dolayısıyla diyebiliriz ki, Hz. Peygamber'in dünya işleriyle ilgili fiilleri genel olarak ittibâın konusu olmayıp, bu durumda bir zorunluluk da bulunmamaktadır. Hurma aşısıyla ilgili rivayetlerin Muslim'in (ö. 261/875) eserinde yer aldığı bap başlığında; dünya maişeti hakkında kendi görüşüyle söylediği hariç olmak üzere, Hz. Peygamber'in şer'î olarak söylediğine uyulması gerekliliğinin ifade edilmesi[680] de bu açıdan dikkat çekicidir.[681]

Hz. Peygamber'in dünyevî işlerde yanılabilir oluşuyla ilgili diğer bir örnek olay da, Bedir esirleri hakkındadır. Şöyle ki:

Hz. Peygamber, Bedir Savaşı sonunda elde edilen esirler hakkında bazı yakın sahabenin görüşlerine müracaat etmiş, bunun neticesinde de, esirlerin fidye karşılığı serbest bırakılması veya öldürülmesi şeklinde iki zıt görüş ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber ise, bu görüşler arasından, fidye karşılığı serbest bırakılmaları görüşünü kabul etmiş[682] (ve esirleri serbest bırakmıştır). Fakat gelen vahiy üzerine bu uygulama, herhangi bir sorumluluk yüklenmemekle beraber, Müslümanlar henüz fazla güce ulaşmadıkları için Allah tarafından doğru bulunmamıştır.[683]

Bedir Savaşı'nın sonunda yaşanan bu hâdiseden anlaşılabileceği üzere, henüz hakkında ilahî bir bilgi gelmemiş olacak ki, Hz. Peygamber, dünyevî bir fiil olarak zikredebileceğimiz savaşla ilgili böylesine bir meseleyi ashabına danışma ihtiyacı duymuş ve beyan edilen görüşler arasından uygun bulduğunu tercih etmiştir. Fakat daha sonra gelen vahiy uyarınca, bu tercihin o an için uygun olmadığı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla diyebiliriz ki hakkında herhangi bir ilahî buyruğun olmadığı dünyevî işlerde Hz. Peygamber'in bir insan olarak yanılabilme veya farklı bir tercihte bulunabilma durumu mümkün olduğundan, bu gibi fiillerinin genel olarak

---

[679] Bu durumla ilgili olarak, Hz. Peygamber'in asıl amacının dinin tebliği olduğu vurgulanmakta, onun, kendi beşerî bilgisi ile vahyi birbirinden ayırdığı ifade edilmektedir. Bkz.: Işıcık, a.g.m., s.388, 393. Benzer şekilde, Hz. Peygamber'in asıl vazifesinin dünyevî işler (ziraatçılık, teknik sahada uzmanlık gibi) değil, peygamberlik olduğu da ifade edilmektedir. Bkz.: Ağırman, *Hz. Peygambere Sevgi ve Bağlılığın Ölçüsü*, (kaynak daha önce geçti), s.12.

[680] Bkz.: Muslim, Fedâil, bap: 38, C.4, s.1835.

[681] Hurma aşısıyla ilgili olaydan/rivayetlerden yola çıkılarak Hz. Peygamber'in dindeki konumu, beşeriliği-peygamberliği, din-dünya ayrımı vb. durumlara yönelik yorum ve değerlendirmelerin ele alındığı geniş bir çalışma için bkz.: Abdullah Taha İmamoğlu, *Hurmanın Aşılanması/Döllenmesi Hadisini Anlamak*, Kubbealtı, İstanbul, 2013, s.110 vd.

[682] Muslim, Cihâd, 58, C.3, s.1383-85, no: 1763.

[683] Enfâl, 8/67-69. Ayetlerin zikredilen olayla ilgisi için ayrıca bkz. Tirmizî, Tefsîr, 9, C.5, s.122, no: 3084, 3085.

mutlak ittibâ kapsamına girmemesi veya bağlayıcı olmaması muhtemeldir. Zaten meseleyi öncelikle ashabıyla istişare etmesi bunun açıklar niteliktedir. Fakat nihai kararı Hz. Peygamber vermiş olduğu için, onun kararına o anda uymak da gerekecektir.

Yukarıdaki örnekler bize Hz. Peygamber'in bazı dünya işlerinde hata yapabileceğini göstermekte, bu durum ise, o işlerle ilgili fiillerde genel olarak bağlayıcılığın bulunmadığına işaret etmektedir. Genel durum böyle olmakla beraber, yine de, Hz. Peygamber'in tavsiye ve emirlerine o anda uymak daha doğru bir davranıştır. Zaten hurma aşısı rivayetlerinde de görülebileceği üzere, kendi uygulamaları normalde istenilen sonucu veriyor olmasına rağmen insanlar, Hz. Peygamber'in fikri üzere hareket etmişlerdir.[684]

Hz. Peygamber'in doğruya ulaşmak için insanlara danışma noktasında değinebileceğimiz başka bir örnek de, Hz. Aişe'ye atılan iftiradan (ifk hâdisesi) sonra yaşananlardır. Şöyle ki:

Hz. Aişe'yle ilgili meydana gelen ifk hadisesinde meselenin aydınlığa kavuşturulması noktasında ilgili ayet henüz inmemiş ve şüphe giderilememişti. Bu durum karşısında çaba gösteren Hz. Peygamber'in yaptığı şeylerden biri, Üsame b. Zeyd ve Hz. Ali'ye danışmak olmuştur. Üsame b. Zeyd, Hz. Aişe için, "Hakkında hayırdan başka bir şey bilmeyiz." demiştir. Hz. Ali ise, "Allah seni ondan dolayı zorda bırakmaz. Onun gibi kadın çoktur." demiş ve cariyesine de durumu sormasını teklif etmiştir. Hz. Peygamber de, Hz. Aişe'nin cariyesi Berîre'ye şüpheli bir durum görüp görmediğini sormuş, o da, Hz. Aişe hakkında söylediği sözlerle onun masumiyetiyle ilgili olumlu şahitlikte bulunmuştur. Hz. Peygamber ise bunun üzerine insanlara seslenerek ailesinin masum olduğu kanaatini ifade etmiş ve iftira eden/ler hakkında gerekenin yapılması yönünde destek istemiştir.[685]

Görüleceği üzere, Hz. Peygamber, kendisine henüz vahiy gelmemiş olmasından ötürü işin aslını önce tam olarak bilememiş, bunu araştırmak üzere de,

---

[684] Hurma aşısı örneğine binaen, Hz. Peygamber'e bu durumda uymanın yasak olmadığı veya sorumluluk gerektirmediği de ifade edilmektedir. Bkz.: Ağırman, *Hz. Peygambere Sevgi ve Bağlılığın Ölçüsü*, (kaynak daha önce geçti), s.12.

[685] Buhârî, Şehâdet, 15, s.647-650, no: 2661; Meğâzî, 34, s.1016-19; Tefsîr, (Sûretu'n-Nûr, 6), s.1186-1190, no: 4750; Muslim, Tevbe, 56, C.4, s.2129-2136, (no: 2770).

Hz. Aişe'yi tanıyan bazı insanların şahitliğine/görüşüne başvurmuştur. Bu durum, dünyevi işlerde insanların bilgi ve tecrübesinin önemli ve esas oluşunu gösterir niteliktedir. Bu açıdan, Hz. Peygamber'in dünyevi işlerdeki bazı fiillerinin insanların bilgi ve görüşlerine göre şekillenmiş olabileceğini de söyleyebiliriz. Bu durum ise Hz. Peygamber'in dünyevi işlerdeki fiillerinin mutlak anlamda ittibâın konusu olmadığını göstermektedir.

Hz. Peygamber'in dünya işlerinde yanılabilir olması ve bu noktada doğruya ulaşmak için yanındaki sahabilere danışarak karar alması bir tarafa, danışmadan doğrudan almış olduğu şahsî kararlara rağmen, bazı sahabilerin kendi düşünce, istek ve tavsiyelerini ortaya koyabildiğini de görmekteyiz. Bunun bir örneği, yine Bedir Savaşı'yla ilgili olarak, savaş öncesi stratejinin belirlenmesinde yaşanmıştır. Şöyle ki:

Hz. Peygamber savaş öncesinde orduyu bir yerde mevzilemiş, bir sahabi ise Hz. Peygamber'e gelerek orada mevzilenmenin Allah'tan gelen bir bilgi üzerine mi, yoksa kendi görüşüyle mi olduğunu sormuştur. Hz. Peygamber de, bunun kendi görüşü olduğunu söyleyince, o sahabi, bulunulan yerin uygun olmadığını belirtmiş ve bunun yerine düşmana daha yakın ileri bir noktayı mevzi olarak teklif etmiştir. Bunun üzerine bu teklif Hz. Peygamber tarafından uygun görülerek kabul edilmiştir.[686]

Bu hadise, Hz. Peygamber'in dünya işlerine yönelik birtakım fiillerinin mutlaklık ve bağlayıcılık ifade etmediğini ve uygun görülen amaç doğrultusunda o fiillerde farklı davranılabileceğini göstermektedir.

Bu hususta verebileceğimiz benzer bir örnek de Taif'in kuşatılmasıyla ilgilidir. Şöyle ki:

Müslümanlar tarafından Taif kuşatılmış, fakat bir sonuç elde edilememiş, bunun üzerine Hz. Peygamber oradan dönüleceğini söylemiştir. Bu durum sahabeye ağır gelmiş ve "Fethetmeden mi gideceğiz?" şeklinde itiraz edici bir soru sormuşlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber savaşa hazır olmalarını istemiş ve

[686] Muhammed b. 'Omer el-Vâkıdî, *el-Meğâzî (Kitâbu'l-Meğâzî)*, tah. Marsden Jones, Dâru'l-A'lâmî, Beyrut, 1989/1409, C.1, s.53-54; İbn Hişâm, a.g.e., C.1, s.620.

ardından tekrar denemişlerdir. Bu defa sahabe yara almış ve sonunda Hz. Peygamber, "İnşallah yarın dönüyoruz." diyerek ilk kararını yinelemiştir. Bu durum sahabeyi memnun etmiş, Hz. Peygamber ise buna gülmüştür.[687]

Yaşanan bu hâdise, yukarıda aktardığımız Bedir Savaşı öncesinde mevzilerin değiştirilmesi durumuna çok benzemektedir. Hz. Peygamber burada savaşla ilgili bir karar almış, fakat sahabe bundan hoşnut olmamış, bunun üzerine Hz. Peygamber sahabenin arzusunu yerine getirmiştir. Fakat Bedir mevzileriyle ilgili durumun aksine, buradaki karar olumsuz sonuçlanmıştır. Fakat yine de dikkatimizi çeken husus, hem sahabenin Hz. Peygamber'in kararı karşısında kendi arzularını ifade etmesi hem de Hz. Peygamber'in onların arzularına olumlu karşılık vermesidir. Bu durum göstermektedir ki Hz. Peygamber'in dünyevî işlerle ilgili fiillerinde mutlak bağlayıcılık bulunmamaktadır. Eğer öyle olsaydı, Hz. Peygamber'e rağmen sahabe bu vb. olaylarda kendi istek ve tercihlerini bildirmemiş olurdu.[688]

Yukarıda verdiğimiz örneklerle benzerlik ifade eden, fakat bu kez Hz. Peygamber'in bir şahsa yönelik arabuluculuğuyla ilgili bir durum söz konusudur. Şöyle ki:

Hz. Peygamber, kölelikten azat edilmiş[689] ve kocasından ayrılmak isteyen Berîre adlı kadına, "Keşke ona dönsen, o senin çocuğunun babasıdır." demiş, bunun üzerine kadın, "Ey Allah'ın rasûlü, bana (bunu) emrediyor musun?" şeklinde bir soru sormuştur. Hz. Peygamber de, "Sadece aracı oluyorum." şeklinde karşılık vermiş, bunun üzerine Berîre, "Ona ihtiyacım yok." diyerek kocasına dönmeyi kabul etmemiştir.[690]

Görüldüğü üzere, Hz. Peygamber, karı-kocanın birbirinden ayrılmaması için şahsî bir girişimde bulunmuş, fakat taraflardan biri, Hz. Peygamber'in kesin emredici olmayan bu girişimine olumlu karşılık vermeyip kendi kararında sabit kalmıştır. Bu durum, Hz. Peygamber'in dünyevî işlerle ilgili fiillerinin genel manada bağlayıcı

---

[687] Buhârî, Meğâzî, 56, s.1058, no: 4325 (Rivayet buna esas belirtilmiştir.); Edeb, 68, s.1523, no: 6086; Tevhîd, 31, s.1847, no: 7480; Muslim, Cihâd, 82, C.3, s.1402, (no: 1778).
[688] Bahsini ettiğimiz durum doğrultusunda bazı değelendirme ve örnekler için ayrıca bkz.: Görgülü, a.g.t., s.131 vd.
[689] Bkz.: İbn Mâce, Talâk, 29, C.3, s.222, no: 2074.
[690] İbn Mâce, Talâk, 29, C.3, s.223, no: 2075.

olmadığını göstermekte, aksini gösteren bağlayıcı bir emir ve hüküm olmadıkça da, diğer insanların dünyevî işlerde kendi tecrübe, arzu ve tercihlerine göre serbestçe hareket edebileceklerini göstermektedir.

Yukarıda yaptığımız değerlendirmeler neticesinde tekrar ifade etmek gerekir ki Hz. Peygamber'in dünyevî işlerle ilgili bazı karar ve uygulamalarının genellikle bağlayıcı olmayarak serbestlik ifade etmesi, bu gibi durumlarda Hz. Peygamber'e itaatin gerekli olmadığı manasına gelmemektedir. Mesela, hurma aşısı örneğinde olduğu gibi, sıradan dünya işleriyle ilgili olsa bile, eğer Hz. Peygamber bir karar alır veya tavsiye verirse, ona uymak öncelikli olarak beklenen bir durumdur. Çünkü Hz. Peygamber, Allah'ın kendisine itaati emrettiği bir elçidir ve bu itaatin alanı da bazı hususlarla mutlak olarak sınırlı tutulamaz. Fakat Hz. Peygamber, her ne kadar dünya işlerinde vahiyden bağımsız olarak şahsî fikirleri üzerine belirli fiilleri işlemiş ve kararlar almışsa da, verdiğimiz örneklerden de anlaşılabileceği üzere, daha uygun görüldüğü takdirde herhangi bir işte Hz. Peygamber'den farklı davranmak mümkün olabilmiş ve bu durum ona ittibâı yok saymamıştır. Ayrıca belirtmemiz gerekir ki eğer Hz. Peygamber'in işlediği herhangi bir fiilin dinî veya dünyevî bir fiil olup olmadığı noktasında herhangi bir tereddüt oluşursa, bu durumda o fiilin dinî fiillerden olduğuna hamledilecektir.[691]

c. Yöresel ve Örfî Fiilleri

İnsan, temel yaşamsal faaliyetlerini sürdürebileceği özellikleri yönüyle biyolojik ve fiziksel bir varlık olduğu gibi, insanlardan müteşekkil bir toplum içerisinde yaşaması yönüyle de, sosyal bir varlıktır. Özellikle bu yönüyle insan, gerek davranışlarında gerek görünüşünde gerekse kullandığı eşyalarda, içinde bulunduğu toplumun âdet, gelenek, örf ve alışkanlıklarına göre bazı özellik ve farklılıklara sahip olacaktır. Bu özellik ve farklılıklar, dünya üzerinde bulunan her toplumun, az veya çok, birbirinden ayrışmasına sebep olacaktır.

Her toplumun birbirinden ayrışmasının temel sebepleri olarak; Allah'ın insanları milletler/kavimler ve boylar/kabileler hâlinde yeryüzünde yaymış

[691] Bkz.: Aşkar, C.1, s.248.

olmasını[692] ve dünya üzerindeki her toplumun farklı kültürel, coğrafî, mevsimsel vb. şartlar altında yaşıyor olmasını gösterebiliriz. Bundan dolayı örneğin, günlük yaşam ve özel günlerde kullanılan kıyafetlerde; evde kullanılan her türlü eşyada; av, ticaret, tarım, üretim/sanayi gibi işlerde kullanılan araç ve gereçlerde; askerî alanda kullanılan silah ve teçhizatta ve bütün bu sayılanların biçim, desen, kumaş, ham madde, mimarî vb. niteliklerinde de farklılıklar ortaya çıkacaktır. Ayrıca, insanların yedikleri ve içtiklerinde, dolayısıyla damak zevklerinde de durum aynı olacaktır. Bunların dışında, düğünler, cenazeler, milli bayramlar, adabımuaşeret gibi toplumsal boyuttaki uygulama ve davranışlarda da farklılıklar ortaya çıkacaktır. Nihayetinde her coğrafya, her kültür ve her toplumda, amaçlar genel olarak aynı olsa da, görüntü ve yaşam tarzı birebir aynı olmayacaktır.

İnsanın ırk, dil, renk gibi özelliklerinde birbirinden farklı yaratılmış olmasını da burada özel olarak zikredebiliriz. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: *"O'nun delillerinden biri de, …lisanlarınızın ve renklerinizin değişik olmasıdır."*[693] Allah'ın, dünyanın her bir bölgesine farklı özellikler yerleştirmesinin yanında, insanları bu şekilde farklı yaratmış olması da dünya üzerinde âdet, gelenek, örf ve kültür farklılığının göstergelerinden biridir. İlgili ayette lisan (dil) farklılığının geçmesi, insanın toplumsal ve kültürel farklılığına; renk farklılığının geçmesi ise, onun biyolojik ve fiziksel farklılığına işaret etmektedir. Dolayısıyla, insanın biyolojik ve fiziksel özellikleri ile toplumsal ve kültürel özelliklerinin farklı olması, Allah'ın iradesiyle gerçekleşen doğal bir olgudur ve bu durum aynı zamanda Allah'ın bir nimetidir.

Hz. Peygamber de, genel olarak Arapların yaşadığı bir bölgede, özel olarak bugünkü Arabistan'da, daha da özel olarak Mekke-Medine bölgesinde yaşamını sürdürdüğü için, yukarıda örneklerini verdiğimiz gibi, genel olarak o bölgenin gelenek, örf, âdet ve kültürüne ait unsurları kullanmak durumunda kalmıştır.[694] Kişinin, yaşadığı toplum ve o toplumun bulunduğu şartlardan etkileneceği hususunu

---

[692] Hucurât, 49/13.
[693] Rûm, 30/22.
[694] Tarihsellik mefhumunu bu noktada kullanan Bayraktutar, şöyle demektedir: "Öncelikle biz tarihsellikle, Hz. Peygamber'in sınırlı bir dönemde, belirli bir çevrede ve kendisine özgü mekânlarda yaşamasını kastetmekteyiz." Bkz.: Muammer Bayraktutar, "Doğal Koşulların ve Sosyo-Kültürel Dinamiklerin Hz. Peygamber'in Sünnetindeki Tezahürleri", *K7AÜİF Dergisi*, 2015, C.2, S.2, s.202. Ayrıca bkz.: Işıcık, a.g.m., s.392.

ifade eden[695] Muammer Bayraktutar, şöyle demektedir: "Hz. Muhammed de o bölgede hayatını sürdüren ve kendisini soyutlamaksızın, onlardan uzaklaşmaksızın ve kendini onlardan üstün addetmeyerek toplumuyla beraber ve iç içe yaşamış bir Araptır."[696] Neticede, kişisel beğeni ve tercihlerinden kaynaklanabilecek fiillerini bir tarafa bırakırsak, genel olarak Hz. Peygamber, bulunduğu toplumdaki diğer insanlar gibi kılık-kıyafete bürünmüş, onların günlük yaşamda kullandığı eşyaları kullanmış, onların yediği ve içtiği besinleri yiyip içmiş, ait olduğu yöre ve örfe özgü de bazı fiilleri işlemiştir.[697] Ayrıca Hz. Peygamber, dinle ilişkili (yağmur duası ritüeli, sa'yin yapılışı, el-hacerü'l-esved'e hürmet gösterilmesi gibi) bazı uygulamalarda; bazı tabiat olaylarındaki (Güneş ve Ay tutulması gibi) hislerinde; kullanılan bazı söz ve deyimlerde, toplumun sahip olduğu duygusal, örfî, tarihsel vb. unsurlarından etkilenebilmiş veya bu noktada toplumla ortak yönlere sahip olabilmiştir.[698] Kısaca ifade edersek, Hz. Peygamber de bulunduğu toplum ve yörenin bir parçası olmuş ve bu doğrultuda fiiller işlemiştir. Hz. Peygamber'in bu durumda işlemiş olduğu fiillerini, "yöresel ve örfî fiilleri" şeklinde genel olarak tanımlayabiliriz.

Yöresel/örfî fiillerin doğal fiillerden farkına değinecek olursak şunları söyleyebiliriz:

Doğal fiiller, yaratılıştan gelen ve her insanda ortak olan, yeme, içme, oturma, yürüme gibi fiillerin genel hâlini ifade ederken, örfî fiiller ise, amaçlar aynı olsa da, doğal fiillerin farklı bir tarzda işlenmesi veya fiillerde farklı araçların kullanılması durumunu ifade etmektedir. Bu durumu giyim üzerinden bir örnekle açıklayabiliriz. Şöyle ki; eğer giyinme fiili, vasfına bakılmaksızın mutlak olarak bir kıyafeti giyme açısından ele alınırsa, bu fiil doğal fiil konumunda yer alacak; fakat biçim, desen, kumaş vb. nitelikleriyle bir kıyafeti giyme açısından ele alınırsa, bu durumda bu fiil örfî fiil konumunda yer alacaktır. İşte burada, mutlak manada giyinmek bütün insanların ortak fiiliyken; belirli bir tarzda giyinmek ise toplumları birbirinden ayıran ve ortak olmayan, dolayısıyla yöreye ve örfe ait olan bir fiildir.

---

[695] Bayraktutar, a.g.m., s.202.
[696] Bayraktutar, a.g.m., s.209.
[697] Fiillerin ve eşyaların coğrafya ve iklime göre değişebileceğine, dünyadaki herkesin Hz. Peygamber'in bulunduğu coğrafî-iklimsel şartlarda yaşayamayacağı gerçeğine dair bir değerlendirme için ayrıca bkz.: Sakallı, a.g.m., s.97-98.
[698] Bu husus ve zikredilen örneklerle ilgili detaylar için bkz.: Bayraktutar, a.g.m., s.202 vd.

Yöresel ve örfî fiillerin dünya işlerine yönelik fiillerden farkı ise, kısaca, dünya işlerinde kullanılan araçlar ile o araçların kullanılış tarzı arasındaki farklılıklardır. Çünkü insanlar, dünya üzerinde hangi toplumda bulunursa bulunsunlar, hayatı sürdürmenin bir gereği olarak, daha önce örneklerini verdiğimiz dünya işlerini yapacaklardır. Fakat coğrafî farklılıklardan dolayı, yapılacak işler farklılaşacak, doğal olarak o işlerdeki araçlar ile onların kullanım biçimleri de farklılaşacaktır. Dolayısıyla hayatın idamesi için dünyanın her yerinde yapılan işler genel olarak benzerlik gösterirken, bu işlerin yapıldığı alan, teknik ve araçlar değişecektir. Örnek olarak, bir bölgede, oraya ait sebze ve meyve tarımı yapılırken, başka bir bölgede ise, oraya ait başka çeşit sebze ve meyve tarımı yapılacaktır. Burada tarım işi ortak iken, tarıma konu olan ürün ve araçlar farklı olacaktır. Aynı şekilde, ticaret her yerde ortak bir iş iken, ticarete konu olan eşya ve araçlar farklı olacaktır. Yine benzer şekilde, dokuma her yerde ortak bir iş iken, dokumaya konu olan kumaş, biçim ve araçlar farklı olacaktır. İşte bundan dolayı, yöresel/örfî fiiller ile dünya işlerine yönelik fiilleri birbirinden ayrı bir sınıfta değerlendirmekteyiz.

Yöresel/örfî fiiller ile doğal ve dünyevî işlerle ilgili fiiller arasındaki ilişkiye, yukarıda değindiğimiz şekliyle Hz. Peygamber açısından bakarsak, onun da diğer insanlarla benzer durumda olmuş olabileceğini söyleyebiliriz. Yani Hz. Peygamber de giyinme, yeme-içme, iaşe temin etme vb. fiiller açısından bütün insanlarla aynı konumda yer almış, fakat bu fiilleri belirli tarz ve araçlarla yerine getirme açısından dünyadaki diğer toplumlardaki insanlardan farklı bir konumda yer almıştır.

Hz. Peygamber'e tâbi olma ve onun sünnetini anlama açısından, tıpkı doğal insanî fiilleri ve dünya işleriyle ilgili fiillerinde olduğu gibi, burada bahsini ettiğimiz yöre ve örfe ait fiil ve davranışlarını da göz önünde bulundurmamız ve onları da ayrı bir sınıfta değerlendirmemiz gerekmektedir.

Eserlerde, Hz. Peygamber'in yemesi-içmesi, giyim ve saç-sakal tarzı, kişisel bakımı gibi hâl ve fiilleri ile düğün ve cenaze gibi durumlardaki bazı uygulamalarının genellikle toplumsal âdetlerden kaynaklı fiiller sınıfında değerlendirildiğini görmekteyiz.[699] Dolayısıyla Hz. Peygamber'den sâdır olan bu

[699] Bkz.: Ebû Zehra, a.g.e., s.114-15; Aşkar, a.g.e., C.1, s.237; Karadavî, a.g.e., s.44; Dihlevî, a.g.e., s.224; 'Arûsî, s.145 vd.; Sakallı, a.g.m., s.83.

türden fiil ve uygulamaların dinî nitelikten çok, beşerî ve örfî nitelikte olduğunu ve ibadetlerden ayrı bir konumda yer aldığını söyleyebiliriz. Nitekim M. Gazalî de, "Âdetler insanların meydana getirdikleri şeylerdir, ibadetler ise Allah katındandır."[700] demek suretiyle ilgili fiillerin örf ve din noktasındaki farklılığını ortaya koymaktadır. Bu fiillerin genel olarak Sünnet'e doğrudan ittibâın konusu olmadıkları da böylece anlaşılmaktadır. Bigiyef bu hususta şöyle demektedir: "Fiil, Hz. Peygamber'in şahsına özgü bir davranış olursa, yahut Arap kavmine ait, kendi çağına özgü bir örf ve âdet olursa o takdirde, söz konusu fiil, bütün ümmeti bağlayan bir kanun olamaz."[701]

Hz. Peygamber'in fiilleri arasında farklılıklar bulunduğu malum olmakla beraber, doğrudan dinî bir nitelik taşımayan fiillerinin hangi sınıfa gireceği, yani onların sünnet veya şer'î bir niteliğe sahip olup olmadığı noktasında âlimler arasında ihtilaflar bulunmaktadır. Mesela, Hz. Peygamber'in sakal bırakma tarzı böylesine bir durumdur. "Bıyığınızı kısaltın, sakalınızı uzatın"[702] hadisindeki emirlere yer vererek birçok âlimin bunu dinî (şer'î) bir husus olarak kabul ettiği ifade edilirken, bazılarının ise ilgili emirlerin bazı gayr-i Müslimlere benzememek amacı taşıdığını, mutlaklık kapsamında olmadığını ve âdet gereği olduğunu kabul ettiği ifade edilmektedir.[703]

İhtilafları bir tarafa bırakırsak, Hz. Peygamber'in örf sınıfına giren fiillerinin/davranışlarının genel olarak ittibâ şartını gerektirmeyip bu hususlarda insanlar üzerinde bir zorunluluk olmadığını,[704] bu tarz davranışlarının tıpkı fıtrî/doğal davranışları gibi değerlendirilmesi gerektiğini ve dolayısıyla hakkında emir veya şer'î bir delil olmadığı sürece bunların mübah olarak kalacağını veya bağlayıcı olmayacağını söyleyebiliriz.[705] Sünnet'e ittibâ açısından bu duruma dikkat edilmesi gerekmektedir. Nitekim amaç ve bağlayıcılığın gözetilmesi gerekliliğini belirten Sami Şahin şunları demektedir: "Hz. Peygamber'in de bir insan olması hasebiyle

---

[700] M. Gazalî, *Nebevi Sünnet*, s.139.
[701] Bigiyef, a.g.e., s.119.
[702] Ahmed b. Hanbel, *Musned*, C.12, s.34, no: 7132, (2/229).
[703] Bkz.: Ebû Zehra, a.g.e., s.115.
[704] Cassâs, a.g.e., C.3, s.232. Ayrıca bkz.: Ağırman, *Hz. Peygambere Sevgi ve Bağlılığın Ölçüsü*, (kaynak daha önce geçti), s.12.
[705] Bkz.: Aşkar, C.1, s.237; Ebû Zehra, a.g.e., s.115; Sakallı, a.g.m., s.83; Görgülü, a.g.t., s.139-140; Şahin, a.g.m., s.276. Ayrıca bkz.: Dihlevî, a.g.e., C.1, s.224.

onun da tabi ihtiyaçlarının olabileceği, yaşadığı toplumun âdet ve geleneklerine uygun hareket edebileceği, dolayısıyla onun yaşadığı dönemdeki şartlara göre davrandığı hesaba katılmadan sünnet ve hadise yaklaşımın eksik veya yanlış olacağı bilinmelidir."[706]

Hz. Peygamber'e getirilen keler yemeğiyle ilgili bir hâdise, onun örfe dair davranışlarının genel olarak ittibâa konu olup olmadığı noktasında önemli bir ipucu sunmaktadır. Hz. Peygamber'e, Necid'den getirilen[707] kızartılmış bir keler sunulmuş, Hz. Peygamber de, sunulan yemeği yemek üzere elini uzatmış, fakat tam o esnada orada bulunanlar yemeğin keler olduğunu söylemiş, bunun üzerine Hz. Peygamber hemen ellerini yemekten çekmiştir. Bunu gören bir sahabi, kelerin haram olup olmadığını sormuş, Hz. Peygamber de, "Hayır, lâkin o benim kavmimin arazisinde bulunmaz, ben de kendimi ondan tiksinmiş hissettim." cevabını vermiştir. O sahabi de yemeği kendine çekip yemeye başlamış, Hz. Peygamber ise sadece izlemiş ve herhangi bir yasaklama[708] getirmemiştir.[709]

Hz. Peygamber'in bu hâdisede ifade ettiği "O benim kavmimin arazisinde bulunmaz." sözü, konumuz itibariyle çok dikkat çekicidir. Hz. Peygamber'in bu sözü, yemekten yememe davranışının örfî bir durumla ilgili olduğunu/olabileceğini göstermektedir. Buradan anlaşılabileceği üzere, Hz. Peygamber, kendisine sunulan yemeği, yaşadığı yörede bulunmaması, alışık olmaması ve damak tadına uymaması gibi bir sebeple yememiş, üstelik yiyene de engel olmamıştır. Dolayısıyla burada Hz. Peygamber'in tamamen beşerî ve örfî bir dürtüyle bu fiili yapmaktan vazgeçtiğini söyleyebiliriz. Nitekim Şâtıbî, Hz. Peygamber'in bu hâdisedeki tavrının doğal bir çekinceden kaynaklandığını[710] ve bu tavrının mutlak anlamda bir terki de ifade etmediğini belirtmektedir.[711]

Hz. Peygamber'e ittibâ noktasında onun yöre ve örfle bağlantılı olabilecek bu vb. durumlardaki davranışlarının nitelik ve vasfına dikkat edilmelidir. Zira bu durum

---

[706] Şahin, a.g.m., s.285.
[707] Buhârî, Et'ime, 10, s.1374, no: 5391; Muslim, Sayd, 44, C.3, s.1543, (no: 1946).
[708] Muslim, Sayd, 44, C.3, s.1543, (no: 1946).
[709] Mâlik, İsti'zân, 10, C.2, s.968; Buhârî, Et'ime, 10, 14, s.1374-75, no: 5391, 5400; Zebâih, 33, s.1408, no: 5536; Muslim, Sayd, 43, 44, C.3, s.1543, no: 1945-46; Ebû Dâvud, Et'ime, 27, C.5, s.612-13, no: 3794; Nesâî, Sayd, 26, C.7, s.197-98, no: 4316-17.
[710] Şâtıbî, a.g.e., C.4, s.423.
[711] Şâtıbî, a.y., s.429.

göz ardı edilir de, sadece Hz. Peygamber'in belirli bir şeyi tercih edip etmemesi veya sevip sevmemesi durumuna odaklanılırsa, yasak veya zorunlu olmadığı hâlde, bir fiilin yasak veya zorunluymuş gibi algılanmasına, öte yandan, kültürel bir unsurun dinin bir parçası hâline gelmesine de sebep olunabilecektir. Hz. Peygamber'in yanında bulunan sahabinin kelerle ilgili haklı olarak sorduğu "Haram mıdır?" sorusu da, bir taraftan böylesine yanlış bir algı ve durumun potansiyel olarak varlığını göstermektedir.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, daha önce de değindiğimiz gibi, herhangi bir davranışın hangi amaçla yapıldığının ve verilen emirlerin şer'î bir nitelikte olup olmadığının bilinmesidir.[712] Ayrıca, Hz. Peygamber bir şeyi emretmiş ise, bu emrin herhangi bir zaman, mekân ve şartla sınırlı olup olmadığının veya bir kimseyi/toplumu kapsayıp kapsamadığının da bilinmesi önemlidir. Aksi takdirde, görünüşte doğru olan yapıldığı hâlde, gerçekte o yapılanın yanlış olması muhtemeldir. Hatta Cassâs'ın eserinde ifade edildiği üzere, Hz. Peygamber'in bir fiili, mendup veya mübah gibi zorunluluk ifade etmeyen bir doğrultuda yapmış olmasına rağmen, bir kimsenin aynı fiili zorunluluk (vacip) anlayışıyla yapması, Hz. Peygamber'e muhalif davranmasına ve ona itaat etmemiş olmasına sebep olabilecektir.[713]

Burada, doğal insanî fiillerinde olduğu gibi, altını çizmemiz gereken önemli bir nokta vardır ki, o da, Hz. Peygamber'in örnek alınması gereken dinî-ahlakî yapısının, içinde bulunduğu toplum ve bu toplumun yaşam tarzı içerisinde geliştiğidir. Başka bir ifadeyle, Hz. Peygamber, hem peygamberlik vazifesini hem de bireysel dinî yaşantısını, bulunduğu coğrafî, örfî ve toplumsal şartlar altında ve topluma ait unsurları kullanarak gerçekleştirmiştir. Tahmin edebileceğimiz üzere, örneğin Hz. Peygamber, ibadetlerini yaparken yöresel kıyafet ve ayakkabılar giymiş, temizliğini yaparken de, bunu insanların kullandığı ve bulunduğu yöreye ait temizlik araçlarıyla yapmıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in kullandığı eşyaların ve örfe ait birtakım eylemlerinin genel manada bir kutsiyetinin olmadığını ve böylece bunların ittibâyla doğrudan ilgili olmadığını söylememiz mümkündür.

---

[712] Aşkar, a.g.e., C.1, s.238.
[713] Cassâs, a.g.e., C.3, s.221.

Öte taraftan, İslam ümmeti, hayatı boyunca Hz. Peygamber'in kullandığı eşya ve araçlara elbette farklı bir bakış açısıyla bakmış, hürmet etmiş (teberruk)[714] ve hatta dinî duygularla benzerlerini dahi kullanabilmiştir. Böylesine bir yaklaşım, insanın tabiatında bulunan gayet doğal bir durumdur ve bunun mutlak manada yanlışlığından söz edilemez. Çünkü mesela, hemen her insan, çok sevdiği anne-babasının ölümünden sonra onların geride bıraktığı özel eşyalara ayrı bir duygu besleyip onlara hürmet edebilmekte, ihtimam gösterebilmekte ve hatta onları ömür boyu saklayabilmektedirler. Bu durumun, kullandığı eşyalarıyla insanların özdeşleşmesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in kullandığı eşyalar onun şahsını hatırlattığı için, o eşyalara duygusal yaklaşımlarla özel bir değer verilmesi gayet olağan bir durumdur. Bu açıdan mesela, Hz. Peygamber'in taklit edilmesi de dinen bir sakınca doğurmamakta, hatta niyete göre sevap kazanma durumu da söz konusu olabilmektedir.[715]

Hz. Peygamber'in sünnetine ittibâı ele alırken, onun eşyalarına hürmet gösterme; onun örfe özgü birtakım fiillerini aynen yapma vb. yaklaşımlardan dolayı, onun tebliğ ettiği dinin evrensel değerlerinin herhangi bir coğrafya, yöre veya kültüre ait yerel unsurlara hapsedilmemesine de dikkat edilmelidir. Aksi takdirde, üstün, kapsayıcı ve belirleyici olan kaynak bir değer, derece olarak kendisinden daha aşağıda bulunan bir değer ile kısıtlamış olabilir. Başka bir ifadeyle söylersek, İslam'ın evrensel boyutu ve ilkelerine göre çıkan durumsal bazı fiiller, evrensel kural/ilke hâline gelebilir. Bunun neticesinde ise İslam, herkese hitap eden bir din olmaktan çıkabilir veya ilahî birer nimet ve zenginlik olan kültür farklılıkları[716] ortadan kaldırılarak tek tip toplumların oluşmasına sebep olunabilir.

Genelde İslam'ı, özelde ise Hz. Peygamber'in sünnetini yerel unsurlara hapsetmek yerine, onların dünyanın bütün kültürlerinde yaşayabileceklerini düşünmemiz yerinde olacaktır. Bunun için de, her ne kadar yerel unsurların içinde ve o unsurlarla bağlantılı bir şekilde geliştiyse de, Hz. Peygamber'in yaşayışındaki

---

[714] Bazı sahabe ve peygamberlere ait olanlar da dâhil olmak üzere, Hz. Peygamber'e ait günümüze kadar ulaşabilmiş ve muhafaza altına alınmış eşyalara "kutsal emanetler" denilmesi bu durumun önemli bir göstergesidir.

[715] Son kısım için bkz.: Görgülü, a.g.t., s.141.

[716] Daha önce de değindiğimiz gibi, Allah'ın insanları farklı milletler ve boylar hâlinde; farklı renk ve dillerde yaratmış olması, kültür farklılıklarına işaret etmektedir. İlgili ayetler için bkz.: Hucurât, 49/13; Rûm, 30/22.

herkese hitap eden evrensel değerlerin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Hümeyra Aslantürk'ün de dediği gibi, "Eğer İslâm'ı ve İslâm Peygamberi'ni belli zaman ve kültürlerin tekeline mahkûm etmek istemiyorsak, artık O'nun öğretisindeki çağlar üstü evrensel nükteyi anlamak zorundayız."[717] Çünkü Hz. Peygamber'in öğretisi, toplumlara ait olan her türlü yerel unsurların üzerinde bir niteliğe sahiptir. Yani İslam, aslen toplumsal unsurlara göre yaşanan bir din değil, geldiği toplumdaki unsurları kendi ilkeleri çerçevesinde etkileyen bir dindir. Fakat yine de İslam, geldiği toplumun geleneklerini hiçe saymamakta, hatta kabul etmektedir. Nitekim fıkıh usulünde İslam'ın hükümlerine dair kaynaklar sıralanırken, Kur'ân ve Sünnet gibi aslî kaynaklarda yer almayan meselelerde, dinin ilkelerine aykırı olmamak şartıyla, örfte yer alan uygulamalar delil olarak kabul edilebilmektedir.[718] Nitekim Hz. Peygamber'in, kendisinden çıkmamış olsa da, ortaya çıkan bazı yeniliklere olumlu yaklaştığı ve sorun teşkil etmedikçe bunları tereddütsüz kabul ettiği ifade edilmektedir.[719] Bu noktada, Hz. Peygamber'in, yaşadığı kültüre olan tutumuna dair zikredilen şu üç durumu aktarabiliriz: 1- Değiştirme (ilgâ/tebdîl), 2- Onaylama/Sürdürme (ibkâ/takrîr), 3- Düzenleme (ıslah/ta'dîl). Yani, doğrudan dinle ilişkili olmayan unsurlar genelde bırakılmış, fakat dinle ilişkili olanlar ya düzenlenmiş ya da yasaklanmıştır.[720] Benzer şekilde belirtirsek, Hz. Peygamber, toplumun âdet ve geleneklerindeki iyi ve doğru olan şeyleri serbest bırakmış, hatta emretmiş, kötü ve yanlış olanları ise belirtmiş ve yasaklamıştır.[721]

Bu durumla ilgili olarak, Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu sözü burada zikredebiliriz: "Ben *ğîle*yi (emziren kadınla cinsî münasebeti) yasaklamayı düşünmüştüm, fakat Rum ve Farisîlerin böyle yaptıklarını ve çocuklarına zarar gelmediğini hatırladım/gördüm (ve vazgeçtim)."[722]

---

[717] A. Hümeyra Aslantürk, "Hz. Muhammed'in Şahsiyetinin ve Davranışlarının Kur'an'a Uygunluğu Açısından Değerlendirilmesi", *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*, (19-20 Nisan, 2001), SDÜİF Yay., Isparta, 2002, s.250.

[718] Mesela bkz.: Ebû Zehra, a.g.e., s.273.

[719] Ejder Okumuş, "Hz. Muhammed ve Toplumsal Değişim", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, (20-22 Nisan, 2007), İslâmî İlimler Dergisi Yay., Çorum, 2007, s.333.

[720] Bkz.: Çelik, a.g.t., s.376.

[721] Dihlevî, a.g.e., C.1, s.218. Bu hususla ilgili olarak ayrıca bkz.: Şahin, a.g.m., s.276.

[722] Muslim, Nikâh, 140, 141, C.2, s.1066, 1067, (no: 1442); Tirmizî, Tıb, 27, C.3, s.474, no: 2077; Ebû Dâvud, Tıb, 16, C.6, s.30, no: 3882; Nesâî, Nikâh, 54, C.6, s.106-107, no: 3326. Ebû Dâvud'daki dipnotta isnadın zayıf olduğu söylenmektedir. Tirmizî'de ise "hasen sahîh" ibaresi yer almaktadır. Ayrıca bkz.: Tirmizî, a.y., s.473, no: 2076.

Hz. Peygamber'in buradaki tutumu, farklı örf ve âdetlerde yer alan birtakım uygulamaların, maddî-manevî zararı olmadıkça kabul edilebilir olduğuna kuvvetlice işaret etmektedir. Dolayısıyla, herhangi bir bölge veya topluma özgü örfî uygulamalar, âdetler, gelenekler, eşyalar, kıyafetler vs. İslam'a uyduğu müddetçe reddedilmemektedir.[723]

İslam ve Sünnet'in evrensel boyutunu giyim-kuşam özelinde değerlendirecek olursak şunları açıklayabiliriz:

Kıyafet ve giyim, kendisinde yöresel ve örfî unsurları da barındıran insanî bir olgu ve ihtiyaçtır. Bu hususta aslolan, hangi yöre ve örfe ait olursa olsun, bir kıyafetin, ihtiyaç doğrultusundaki gerekli nitelikleri sağlamış olmasıdır. Mesela, Allah'ın giyim ve kıyafetle ilgili Kur'ân-ı Kerîm'deki buyruk ve sözlerine baktığımızda belirli bir şekil ve yerel unsurdan ziyade, dinin ve hayatın gereklerini gerçekleştirici işlevsel özelliklere yer verilmektedir. Nitekim ilgili ayetlerde Allah, herhangi özel ve yöresel bir kumaş, desen, biçim ve tarzı değil, elbisenin edep yerlerini örtücü ve süs olma özelliği[724] ile mevsimsel ve askerî şartlardaki koruyucu özelliğini[725] ifade etmekte,[726] bununla beraber, vücudun örtülmesi gereken yerleri[727] ile namazda örtünmenin gerekli oluşunu[728] da açıklamaktadır.

Meseleyi Hz. Peygamber açısından düşünürsek, onun kendi giyim tarzı ve kıyafet biçiminin, bulunan yöre ve örfün şartlarına göre ortaya çıktığını, dolayısıyla bu hususstaki fiillerinin genel olarak ittibâ/bağlayıcılık kapsamında olmadığını, yani bu konuda serbestlik olduğunu söyleyebiliriz.[729] İ. H. Ünal'ın da dediği gibi, "Hz. Peygamber, 'benim namaz kılışımı gördüğünüz gibi namaz kılın' dediği halde, 'benim gibi giyinin', 'benim gibi yiyin-için', 'benim gibi yatın kalkın' dememiş, kısaca kendi kişisel zevk ve tercihini başkalarına empoze etmemiştir."[730]

---

[723] Buradan İslam'ın şekilden çok özle ilgilendiğini de anlamaktayız.
[724] A'râf, 7/26.
[725] Burada kasıt zırhtır ve bunu da bir kıyafet olarak düşünebiliriz.
[726] Nahl, 16/81.
[727] Nûr, 24/31; Ahzâb, 33/59.
[728] A'râf, 7/31.
[729] Bkz.: Görgülü, a.g.t., s.140; Çelik, a.g.t., s.379.
[730] İ. Hakkı Ünal, "İslam Kültürünün Sürekliliğini Sağlamada Hadis ve Sünnetin Rolü", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri - Kutlu Doğum Sempozyumu*, (2001), TDV Yay., Ankara, 2003, s.27.

Yukarıdaki durumlar ışığında diyebiliriz ki, İslam, giyim meselesine daha çok işlevsel yönüyle bakmakta; şekilselci bir tavırla belirli bir tarzı dayatmamaktadır. Bu noktada Yavuz Ünal, belirli bir topluma ait uygulamanın tek doğru olarak görülmesi gibi bir anlayışın yanlışlığını ortaya koymakta, kıyafet örneğinden hareketle de, asıl olanın dinin temel ilkeleriyle çelişmemek olduğunu belirtmektedir.[731] Dolayısıyla herhangi bir kültüre ait elbise veya diğer eşyaların dinî amaçlar doğrultusunda kullanılabileceğini ve bu durumun Sünnet'e uymaya engel olmadığını söyleyebiliriz.[732] Böylece dünya üzerinde yaşayan herhangi bir Müslüman, dinde yer alan bu tarz bilgi ve buyruklarla karşılaştığında, ait olduğu toplumun yöresel ve örfî unsurlarından genel olarak kendisini soyutlamak zorunda kalmayacak ve bulunduğu yerde inancının gereklerini kolaylıkla yerine getirebilecektir.

Öte yandan, kıyafet hususunda kumaşın dokusu ve malzemesinin Sünnet noktasında pek önemi olmamakla birlikte, kıyafetin belirli biçiminde dikilmesinin önemli olduğu (Sünnet tarafından "belirleyici" olduğu, Sünnet'in "örtünmenin şeklini belirlediği") yönünde bir görüş de belirtilmektedir. Bu noktada, Sünnet'in belirli bir şekli öngörmediği düşüncesine karşı, onun bazı şeylerde (özellikle ibadetlerde) şekli de belirlediği vurgulanmaktadır.[733] Dolayısıyla giyim noktasında şeklin mutlak anlamda ittibâ kapsamında olmadığını da pek iddia edemeyiz.[734]

Hz. Peygamber'in örfî fiillerinin aynen taklit edilmesinin bir zaruret olmadığı ve Müslümanların İslam'ın temel ilkelerini korumak suretiyle kendi arzuları veya kültürlerine göre serbestçe hareket edebileceklerini belirtmek üzere, İbn Abbas'ın, Hz. Peygamber'in bir sözüne[735] atıf gibi gözüken bir sözünü delil olarak getirebiliriz: "Dilediğini ye, dilediğini giy. Ancak iki şey seni hataya düşürmesin: İsraf ve kibir."[736]

---

[731] Y. Ünal, a.g.m., s.96.
[732] Ayrıca bkz.: Başaran, a.g.m., s.19.
[733] Bkz.: Özdemir, a.g.t., s.460.
[734] Şu bir gerçektir ki dünya üzerindeki hemen hemen her ideoloji ve inancın giyim-kuşam noktasında simgeleşmiş bazı unsurları bulunmaktadır. Dolayısıyla bazı giyim tarzının Müslümanlıkla bağdaşması gayet olağan bir durumdur.
[735] Buhârî, Libâs, 1, s.1464; Nesâî, 66, Zekât, C.5, s.79, no: 2559; İbn Mâce, Libâs, 23, C.4, s.600, no: 3605. Burada Hz. Peygamber "Yiyin, için, giyinin, harcayın/sadaka verin; fakat israf ve kibre düşmeyin." manasında bir söz söylemiştir.
[736] Buhârî, Libâs, 1, s.1464.

Açıkça anlaşılacağı üzere bu ilkesel söz, insanların beslenme ve giyinme gibi temel dünyevî eylemlerinde, dine aykırı olmamak kaydıyla, kendi istekleri doğrultusunda tercihlerde bulunabileceklerini ifade etmektedir. Ayrıca, Hz. Peygamber, Allah'ın insanların suretleri ve mallarına değil, kalpleri ve amellerine baktığını[737] bildirmektedir. Bununla beraber yukarıda değindiğimiz elbisenin örtücü ve süs oluşunu bildiren ayette, *"Takva elbisesi… İşte o daha hayırlıdır."*[738] ifadesini de düşündüğümüzde, İslam'ın şekilden çok öze değer verdiğini görmekteyiz.

Yukarıda yer yer değindiğimiz örnekler haricinde, Hz. Peygamber'in kullandığı/sahip olduğu eşya, yediği yiyecek vb. hususlardaki fiil ve tercihlerinin yöresel ve örfî oluşuna dair bazı örnekleri ele almamız mümkündür:

Mesela bir rivayete göre Hz. Peygamber, kızı Fatıma için çeyiz olarak; döşek, su tulumu, içi *izhir* (bir çeşit ot) dolu yastık hazırlamıştır.[739]

Bir rivayete göre ise Hz. Peygamber'in yattığı yatağın malzemesi tabaklanmış deri ve içi (hurma yapraklı) liften oluşmaktaydı.[740]

Başka bir rivayete göre de Hz. Peygamber, hurma ile oruç açardı, bulamazsa su ile açardı.[741]

Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in, fıtır sadakası olarak bir *sâ'* (bir ölçek) hurma veya bir *sâ'* arpa verileceğini farz kıldığı/emrettiği bildirilmektedir.[742]

Sırasıyla gidecek olursak, ilk örnekte Hz. Peygamber'in, kendi kızı için hazırladığı üç adet eşyayı görmekteyiz. Genel olarak bunların yöresel nitelikte olduğunu söyleyebiliriz, fakat özelde, bahsi geçen yastığın "izhir" denilen otla dolu olduğuna, bu otun ise muhtemelen sadece belirli coğrafi bölgelerde yetiştiğine dikkat çekmek isteriz. Bu da, bu yastığın malzemesinin yöresel olduğunu göstermektedir.

---

[737] Muslim, Birr, 34, C.4, s.1987, no: 2564; İbn Mâce, Zühd, 9, C.5, s.254-55, no: 4143.
[738] A'râf, 7/26.
[739] Nesâî, Nikâh, 81, C.6, s.135, no: 3384. Ayrıca bkz.: İbn Mâce, Zühd, 11, C.5, s.258-59, no: 4152.
[740] Buhârî, Rakâik, 17, s.1608, no: 6456; Muslim, Libâs, 37, C.3, s.1650, (no: 2082); Ebû Dâvud, Libâs, 45, C.6, s.227-28, no: 4146, 4147; İbn Mâce, Zühd, 11, C.5, s.258, no: 4151.
[741] Ebû Dâvud, Savm, 21, C.4, s.39, no: 2356; Tirmizî, Savm, 10, C.2, s.71, no: 696.
[742] Mâlik, Zekât, 52, C.1, s.284; Buhârî, Zekât, 70, 71, s.366, 367, no: 1503, 1504; Muslim, Zekât, 12, C.2, s.677-678, (no: 984); İbn Mâce, Zekât, 21, C.3, s.38-39, no: 1825, 1826; Ebû Dâvud, Zekât, 19, C.3, s.54-55, 56, no: 1611, 1613; Tirmizî, Zekât, 35, C.2, s.54, no: 676; Nesâî, Zekât, 32, 33, C.5, s.48, no: 2502, 2503, 2504.

İkinci örnekte, benzer şekilde, Hz. Peygamber'in yatağının iç malzemesi dikkatimizi çekmektedir. Hurma lifinden oluşmuş yatağın malzemesi, anlaşılabileceği üzere yöresel bir nitelik taşımaktadır. Eğer Hz. Peygamber hurma ağacının yetişmediği bir coğrafyada yaşasaydı, yatağı için kullanacağı malzeme farklı olacaktı.

Üçüncü örnekte Hz. Peygamber'in orucunu genelde/âdeti olarak hurma ile açtığı belirtilmektedir. Bir önceki örnekte olduğu gibi, bu durum da yöresel bir nitelik taşımaktadır. Nitekim hurma belirli bölgelerde yetişmektedir. Dolayısıyla eğer Hz. Peygamber hurmanın yetişmediği bir bölgede yaşamış olsaydı, oruç açmadaki bu âdeti, bildiğimizden farklı olurdu.

Son örneğimizde ise yine benzer bir durum göze çarpmaktadır. İbadet olan bir fiile (fıtır sadakası) konu olan gıda ürünlerinin (hurma ve arpa) yöresel bir nitelikte oldukları aşikârdır. Bu durumda esas olan, sadaka vermekle amaçlanan şeyin yerine getirilmiş olmasıdır. Dolayısıyla yöreye göre hurma ve buğday değil, onların dengi olan başka gıda ürünleri kullanılacaktır.

Yukarıda verilen örneklerde genel olarak dikkatimizi çeken nokta, Hz. Peygamber'in, yaşadığı bölgede yetişen ve yaygın olan bir eşya veya gıdayı kullanmış olmasıdır. Bu durum belirli bir amaç doğrultusunda Hz. Peygamber'in kendi yöre ve örfüne göre fiiller işlediğini göstermektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bu türden fiilleri mutlak olarak ittibâ/bağlayıcılık kapsamında yer almamakta; aynı amaç doğrultusunda diğer insanların kendi yöre ve örfüne göre farklı fiiller işleyebileceği veya aynı fiillere konu olan eşyaların değişebileceği ortaya çıkmaktadır. Bu durum Sünnet'e herhangi bir aykırılık da teşkil etmemektedir.

Öte yandan, Hz. Peygamber'e bu tür fiiller noktasında benzemenin ise en azından güzel bir davranış olarak kabul edilebileceği de aşikârdır. Nitekim Tirmizî (ö. 279/892), Hz. Peygamber'in hurma ile orucu açmasıyla ilgili rivayeti ele aldığı babın başlığında "iftarda müstehap olan şey/ler" şeklinde bir ifade kullanmıştır.[743]

Bütün bu değerlendirmeler ışığında yöre ve örfe ait unsurlarda göz önünde bulundurmamız gereken önemli bir nokta vardır ki, o da, yukarıda da değindiğimiz

[743] Bkz.: Tirmizî, Savm, 10, C.2, s.70.

üzere, işlenen fiillerdeki amaç-araç ilişkisinin bilinmesidir. Bu açıdan, Sünnet'e gerçek yönüyle tâbi olmak için, şekilden ziyade, Hz. Peygamber'in hangi amaç ve niyetle bir fiili işlediği veya bir eşyayı kullandığı incelenmelidir. Neticede ilgili amaç sağlandığı müddetçe kullanılan aracın değişiklik göstermesi önemli olmayacaktır.[744] Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Hz. Peygamber'in bir eşyayı kullanması veya kılık-kıyafetinde belirli bir tarzının olması, Müslümanlar nezdinde bir değere sahiptir. Bu açıdan bakarsak, Hz. Peygamber'in amaç ve niyetini önemsemekle beraber, onun içinde bulunduğu coğrafyanın yerel unsurlarını da göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. Fakat bizim vurgulamak istediğimiz husus, Sünnet'in değerlendirilmesinde aslî olanla olmayanın aynı sınıfta değerlendirilmemesi ve aslî olanın temel olarak kabul edilmesi gerektiğidir. Başka açıdan belirtirsek, Hz. Peygamber ile ona tâbi olan Müslüman toplumlar arasında "uygulama imkânsızlığı veya hayata geçirme uçurumları bulunmamalıdır."[745] Aslî olan böylece korunduğu müddetçe, birbirinden farklı yerel unsurlara rağmen yeryüzündeki bütün insanlar, dinin aynısını işlemeyi öngörmediği fiillerde, Hz. Peygamber'i şeklen taklit etmek zorunda kalmadan onu örnek alabileceklerdir. Bu noktada, Hz. Peygamber'in, toplumsal âdetlerde yer alan ve peygamberliğinden bağımsız olan uygulamalarının dinen bir sorumluluk gerektirmediği de açıkça bilinmelidir. Son olarak, konumuzu özetler mahiyette Selman Başaran'ın şu sözlerini aktarabiliriz:

> "Hz. Peygamber'e uymak, şekil ve şemâilden çok, ruh ve kalbi düzene sokmakla olmalıdır. O'nun gibi inanabilen, O'nun gibi Allah'a kulluk edebilen, O'nun ahlâkıyla ahlâklanmağa gayret eden kişi, peygamberine en iyi şekilde uymuş sayılır. O'nun giydiği elbiseyi giymemesi, O'nun şekline bürünmemesi, Müslüman için bir eksiklik olmasa gerektir."[746]

---

[744] Hz. Peygamber'in zamanı ile bugün arasında oldukça büyük bir fark olmasından dolayı onun şeklen taklit edilmesinin pek mümkün olmaması bir sorun olarak belirtilmekte, buna çözüm olarak da, sünnetle âdetin birbirinden ayrılması ve fiillerin sebeplerinin araştırılıp bağlayıcılık durumunun öğrenilmesine değinilmektedir. Bkz.: Y. Ünal, a.g.m., s.87 vd. Ayrıca araç ve amaç ilişkisi ayrı bir konu olarak ileride gelecektir.

[745] Aslantürk, a.g.t., s.250.

[746] Başaran, a.g.m., s.19.

2. HZ. PEYGAMBER'İN DİNÎ FİİLLERİ

Dinî fiiller kapsamında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) fiillerini "mutlak dinî fiilleri", "dolaylı dinî fiilleri" ve "özel/özel-dinî fiilleri" olmak üzere üç kısımda ele almaktayız. Dinî fiiller derken daha önce yer verdiğimiz ve genel olarak mübah kabul edilen, dolayısıyla insanların yapıp yapmamakta serbest olduğu dünyevî fiillerin dışında dinin kapsamına giren ibadet vb. diğer uygulamaları kastetmekteyiz. Bunlar genel olarak Müslümanlar açısından itaat ve ittibâ kapsamına giren ve hükümlerine göre çeşitli sorumlulukları gerektiren fiillerdir. Fakat dinin kapsamına girdiği hâlde doğrudan ibadet vb. uygulamalardan olmayan dolaylı dinî fiiller ile Hz. Peygamber'le kısıtlı olan bazı özel fiillerin, yerine göre sorumluluk kapsamında olmadıklarını da ifade etmemiz gerekmektedir.

Dinî fiiller ile amacımız, Sünnet'e ittibâ noktasında, insanların yapmakta serbest oldukları ve kendi düşünce, bilgi, tecrübe vb. unsurlarla yerine getirebildikleri dünyevî fiiller ile kaynağı vahiy ve Hz. Peygamber'e dayanan ve insanların sorumlu tutuldukları fiillerin farklılığını ortaya koymaktır. Çünkü genel ifadeyle belirtirsek, dünyevî olanla dinî olanın kaynağı, insan ve Allah olarak iki kısma ayrılmaktadır.[747] Ortaya konulan bu farklılıkla, Sünnet'in aslî unsurlarının ön plânda tutulması hedeflenerek insanların Hz. Peygamber'e uyma noktasında onun öncelikli fiillerinin neler olduğu açıklanmaktadır. Böylece, Sünnet'in ağır detaylar altında kalarak asıl değerinden uzaklaştırılmaması hedeflenmektedir. Nitekim Sünnet denildiğinde bazı insanların Hz. Peygamber'in peygamberlik vasfının belirleyici unsurlarına çok da yakın olmayan sadece birtakım fiziksel görünüşü ile gündelik uygulamalarını anladıklarını[748] daha önce aktarmıştık. Hâlbuki Sünnet, asıl olarak, İslam'ın temellerinin uzağındaki basit uygulamalardan ziyade, hayatın maddî-manevî yönünü kapsamlı bir şekilde kucaklayan bir yaşayış biçimidir.[749]

Ayrıca ifade etmek gerekir ki, bahsini edeceğimiz Hz. Peygamber'in özel fiillerinin tamamı ibadet olan dinî fiiller kapsamında yer almamaktadır. Yani "özel fiiller" başlığını her ne kadar "dinî fiiller" genel başlığı altında ele alsak da, bazı

---

[747] M. Gazalî, *Nebevi Sünnet*, s.139.
[748] Karadavî, a.g.e., s.124.
[749] Bunun için bkz.: Kırbaşoğlu, a.g.e., s.83.

örneklerden de görüleceği üzere, özel fiillerin tamamı ibadetlerle ilgili değildir. Bu açıdan eleştirilebilecek bir durum ortaya çıksa da, özel fiilleri bu kapsamda değerlendirmemizi gerektiren bir sebebi kısaca ifade edebiliriz. O da, özel fiillerin dinin buyruk ve ilkeleriyle belirlenmiş olduğudur. Dolayısıyla, insanın genelde serbest olduğu, fakat dinin buyruklarıyla ahlakî ve hukukî çerçeveleri de çizilen dünyevî fiiller ile dinin doğrudan veya dolayı olarak ortaya koyduğu ve Hz. Peygamber'in peygamberlik vasfıyla daha çok ilişkili olan özel fiilleri ayırmak gerekmektedir.

Son olarak şunu da ifade edelim ki, dünyevî fiiller konusunda yer verdiğimiz kadar detaya burada girmeyeceğiz. Çünkü dinî fiiller, Hz. Peygamber'e ittibâın öncelikli konusudur ve bu noktadaki sorumluluk açıktır.

Şimdi dinî fiiller genel başlığı altında mutlak dinî fiillere geçelim.

a. Mutlak Dinî Fiilleri

İbadet, insan ile Allah arasındaki çok özel bir ilişkinin adıdır. İnsanın dünya hayatına yerleştirilmesindeki temel amaç, Allah'a ibadet/kulluk etmektir.[750] Bu amaç doğrultusunda hayatını yaşayanlar Allah'ın rızasına erişecek ve öldükten sonraki hayatlarında cennete gireceklerdir.

İnsanın yaratıldığı bu dünya hayatında gerekli amaç doğrultusunda yaşaması, kendisine Allah tarafından öğretilenlere uymasına bağlı bir durumdur. Bu öğretiler, gönderilen ilahî bir kitapta sunulmakta, fakat bunun yanında, öğretilerin fiilî düzeyde gerçekleşmesi için de, beraberinde peygamberler gönderilmektedir. Peygamberler ilahî kitapları tebliğ etmekle vazifeli oldukları gibi, içinde bulunan öğretilerin gereğini yapmak ve yaşamakla da vazifelidirler. Çünkü neticede onlar da kullukla sorumlu tutulmaktadırlar. Fakat peygamberlerin gönderilmesinin ayrı bir önemi daha vardır ki, o da, özellikle şekilsel boyutları olan bazı ibadetlerin insanlarca yerine getirilmesinde örnek olacak şahsiyetlere ihtiyaç duyulmasıdır. Çünkü fiiller, sözlü olarak anlatılmaktan çok, şekilsel olarak gösterilmekle daha iyi anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) fiillerini de bu açıdan değerlendirmemiz gerekmektedir.

---

[750] Zâriyât, 51/56.

Daha önce, Hz. Peygamber'in peygamberlik vasfıyla doğrudan ilişkili olmayan ve genelde Müslümanların aynısını yapmak zorunda olmadıkları fiillerinden söz etmiştik. Burada ise, onun dünya hayatının idamesi için işlediği sıradan fiillerinin dışında, dinî emir ve tavsiyelerin aynen yerine getirilmesi noktasında işlediği çeşitli fiilleri de söz konudur. İşte bu fiiller, yine farklı hükümleri içermekle beraber, Müslümanlar tarafından uyulması gerekli olan fiiller sınıfına girmektedir. Bu fiilleri "mutlak dinî fiiller" olarak kısaca tanımlayabiliriz. Bu fiiller Sünnet'e ittibâ noktasında öncelikli sırada yer almaktadır. Nitekim "…sünnetin asıl hüküm ifade eden, delil değeri taşıyan kısmı, maksatlı ve özellikle ibadetlerle ilgili olan kısımdır."[751]

Fıkhî yönüyle Hz. Peygamber'in fiilleri sınıflandırılırken, onun herkesi ilgilendiren ibadetleri veya dine yönelik genel fiillerinin de ayrı bir sınıfta değerlendirildiğini görmekteyiz.[752] Bu ayrımda genel olarak, dine yönelik olarak işlenen; açıklama ve doğrudan uygulama kastı taşıyan fiiller yer almaktadır. Fakat biz burada "mutlak dinî fiiller" olarak tanımladığımız, doğrudan kendisinin emredildiği fiilleri ele almaktayız. Dolaylısıyla Hz. Peygamber'in açıklama ve öğretme gibi amaçlarla işlediği, herhangi bir ibadetin gerçekleştirilmesine yönelik fiillerini hariç tutmaktayız.

Yukarıda değindiğimiz mutlak dinî fiiller, bütün Müslümanlar tarafından yerine getirilen, yapılmasında açıklama vb. kasıt olmayan, Allah tarafından yapılması istenen fiillerdir. Bu açıdan Hz. Peygamber'in de ilahî emir üzere mükellef olduğu ve sadece Allah'a ibadet amacıyla yaptığı fiillerdir.[753] Yani bu fiillerde Hz. Peygamber'in mutlak anlamda ibadeti yerine getirme dışında başka bir kastı bulunmamaktadır. Ayrıca bir fiilin ibadet olduğunun belirlenmesi için de, onun Hz. Peygamber tarafından sözlü olarak tasdik edilmesi veya bir şekilde bir karineyle tespit edilmesi gerekmektedir.[754]

---

[751] Başaran, a.g.m., s.15. Burada kasıtlı-kasıtsız fiil ayrımından bahsedilmektedir.
[752] Bkz.: Ebû Zehra, a.g.e., s.114; Aşkar, a.g.e., C.1, s.284, 303 vd.; 'Arûsî, a.g.e., s.145-46; Dihlevî, a.g.e., C.1, s.223.
[753] Aşkar, a.g.e., C.1, s.303 vd.
[754] Bağcı, a.g.t., s.79.

Müslümanların ittibâ ve itaat etmesi yönüyle, Hz. Peygamber'in mutlak dinî fiillerini birinci sıraya koymamız gerekmektedir. Çünkü bunlar, Allah'ın asıl olarak emrettiği ve insanların şahsî tercihleriyle yerine başka veya benzer bir şeyi koyamayacakları, dolayısıyla uygulama ve kaynaklık açısından Hz. Peygamber'in şahsında vücut bulan fiillerdir. Bunlar aynı zamanda, emir üzere gerekliliği sabit olan ve namaz, oruç, zekât, hac, cihat[755] şeklinde örneklendirilen[756] ve Hz. Peygamber'le diğer insanların aynı sorumluluğa sahip olduğu "imtisâlî fiiller" olarak da adlandırılmaktadır.[757] Bu tür fiiller, kısaca "uyması hidayet, terki dalâlet" olarak açıklanmaktadır.[758]

Mutlak dinî fiiller hususunda verebileceğimiz en önemli örnek namaz ibadetidir. Çünkü namaz, hem Allah'ın kesin olarak emrettiği[759] hem de manevî boyutunun yanında şekilsel ve fiilî boyutunun da olduğu bir ibadettir. İttibâ açısından Müslümanlar, hakkındaki emirler doğrultusunda namaz ibadetini yapmakla doğrudan muhatap oldukları gibi, şekilsel ve fiilî tarafının yerine getirilmesinde de, Hz. Peygamber'le doğrudan muhatap olmuşlardır. Bundan dolayı, emirlerin tam olarak yerine getirilmesi, Hz. Peygamber'in ilgili ibadetlerdeki fiillerine aynen uymaya bağlı bir durum olmuştur. Çünkü bu tür fiillerin kaynağı, doğrudan din olduğu ve bunlar, dünyevî fiillerde olduğu gibi, şekilsel yönüyle genel olarak kişiden kişiye farklılaşmadığı için, onların değiştirilmesi veya yerine benzerlerinin getirilmesi söz konusu değildir. Bu açıdan Hz. Peygamber'in, namaz hakkındaki "Beni nasıl kılarken gördüyseniz öyle namaz kılın."[760] sözü ile hac hakkındaki "Menasikinizi (benden) alın."[761] sözü, mutlak dinî fiillerde Hz. Peygamber'e ittibâın durumu ve derecesini açıkça göstermektedir. Ayrıca, fiilin talebi hangi hüküm üzerine gerçekleştiyse, onun işlenmesi de o hükümle sabit olmakta[762] ve Hz. Peygamber'e ittibâ da ilgili hüküm üzerinden gerçekleşmektedir.

---

[755] Cihat, şekil olarak bir ibadet olmamakla beraber, onun ibadetlerle birlikte zikredilmesinin sebebi olarak, onun dinin önemli buyrukları arasında olmasını gösterebiliriz. Ayrıca "cihat"ı, ileride gelecek "dolaylı dinî fiiller"den kabul edebiliriz.
[756] Bkz.: Sakallı, a.g.m., s.40.
[757] Bkz.: Sakallı, a.g.m., s.44.
[758] Serahsî, a.g.e., C.1, s.114.
[759] Bakara, 2/110; Hac, 22/78; Nûr 24/56; Rûm, 30/31; Mücadele, 58/13; Müzzemmil, 73/20.
[760] Buhârî, Ezân, 18, s.159, no: 631.
[761] Muslim, Hac, 310, C.2, s.943, (no: 1297); Ebû Dâvud, Menâsik, 77, C.3, s.332, no: 1970.
[762] Bkz.: Aşkar, a.g.e., C.1, s.304.

Özetle ifade etmek gerekirse, mutlak dini fiiller, Allah'ın bütün Müslümanlar için emrettiği ve yerine getirdiğinde Hz. Peygamber'e birincil derecede uyulan fiillerdir. Ayrıca İslam'ın temel ibadetlerinin yerine getirilmesi noktasında da Hz. Peygamber, kendisine tâbi olan insanlar için tek görsel ve fiilî kaynak konumunda yer almıştır. Bunun için, Hz. Peygamber'in dünyevî fiilleri karşısında insanlar genelde serbest bırakılmışken, mutlak dinî fiilleri söz konusu olduğunda Hz. Peygamber'e uymakla sorumlu tutulmuşlardır.

b. Dolaylı Dinî Fiilleri

İslam dininde, insanlara emredilen ve ibadet makamında değere sahip olan ve bizim de "mutlak dinî fiiller" olarak isimlendirdiğimiz fiiller bulunmaktadır. Bunlar, dinin özünde yer alan ve Allah'ın bütün insanlardan istediği fiillerdir. Bunun dışında, aslında yer almasa da, dinî fiillerle bir şekilde ilişkili olan; dinî fiiller esnasında işlenen; dinî açıklamak, öğretmek ve öğrenmek için işlenen fiiller ile hukukî meselelerdeki birtakım fiiller de bulunmaktadır. Bunlar vb. diğer bazı fiiller, asılları kadar olmasa da, yine din ve ibadetle bağlantı hâlinde olmaktadırlar. Bu sebeple, bu türden fiilleri "dolaylı dinî fiiller" olarak tanımlamamız mümkündür.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetini ve ona ittibâ etme meselesini dolaylı dinî fiiller açısından da değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü o, İslam'ın ikamesi için, aldığı vazifeleri yerine getirirken, bir taraftan asıl fiilleri işlemiş diğer taraftan da onların hükümsel ve şekilsel olarak doğru bilinmesi için birtakım öğretici, uyarıcı, açıklayıcı vb. fiiller işlemiş, ayrıca, asıl fiilleri işlerken, asıldan olmayan, fakat asıl olanın işlenmesini sağlayıcı harici fiiller de işlemiştir. İbadetlerdeki gibi, belirli sabiteleri olmayan; kişiye, duruma, şartlara göre değişiklik gösterebilen ve ibadet kapsamında yer almayan hukuki fiilleri de, ya tatbik etmiş ya da ettirmiştir.

Hz. Peygamber'in dolaylı dinî fiiller kapsamında değerlendireceğimiz fiillerin çoğunluğunu beyan/açıklama özelliği bulunan fiillerin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Fıkhî açıdan incelediğimizde, Hz. Peygamber'in fiillerinin taksimatında beyanîlik, yani açıklayıcılık özelliği, Kur'ân'daki ayetlerde yer alan genel ifadelerdeki kapalılığın giderilmesini ve bizzat yapılmak suretiyle çeşitli amellerin açıklığa

kavuşturulmasını ifade etmektedir.[763]

Fakat açıklayıcı fiillerin de kendi içinde farklı dereceleri olduğunu söylememiz gerekmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in bu türden fiillerinin bir kısmı dinî gereklilikleri açıklama mahiyetinde olmakta ve aynı zamanda onlara uymak gerekmekte iken, bir kısmı ise herhangi bir işin serbest/mübah ve meşru oluşunu niteler mahiyettedir.[764] Dolayısıyla beyanî fiiller, bir tarafta yapılmasının gerekliliğini gösterirken, diğer tarafta da, insanların işledikleri ve işleyebilecekleri bazı fiillerin serbest oluşunu göstermektedir.

Aşkar, açıklayıcı/beyanî fiilleri üç kısımda ele almaktadır. Bunları, doğrudan veya dolaylı olarak beyanı ortaya çıkaran fiiller, beyanın emrinin yerine getirilmesi ve beyan nitelikli işlenen fiiller şeklinde özetleyebiliriz.

Birincisi, hac emrinin yerine getirilmesinde olduğu gibi, ibadetlerdeki emir veya yasakların gereğini yapmak suretiyle beyanın ortaya çıkmasıdır. (Bu durumu mutlak dinî fiillerin işlenmesi sırasında doğal olarak beyanın ortaya çıkması olarak da ifade edebiliriz.) Bunun dışında, sadece öğretmek amacıyla Hz. Peygamber'in işlediği; abdestin alınışı, namaz vakitlerinin gösterilmesi gibi fiiller ile beyan niteliği taşıyıp doğrudan ibadet amacıyla işlediği fiiller de bu sınıfa dâhildir.[765] Beyanî fiil olarak çoğunlukla Allah'ın emrettiği namaz ve hac ibadeti örneğine değinilmektedir.[766] Örneğin, Allah'ın hacda vakfeyi emrettiği, fakat vaktini bildirmediği, Hz. Peygamber'in ise Zilhicce'nin dokuzunda vakfe yaparak bu vakti açıkladığı aktarılmaktadır.[767] Burada Hz. Peygamber'in her açıklayıcı nitelikteki fiillerinin aynı derecede olmadığını da hatırlamamız gerekmektedir. Çünkü Hz. Peygamber haccı eda ederken, farz ve mendup gibi hükümleri ayırmadan hepsini iç içe yapmıştır.[768]

---

[763] Ebû Zehra, a.g.e., s.114; Aşkar, a.g.e., C.1, s.284. Ayrıca bkz.: Şâtıbî, a.g.e., C.4, s. 73-75, 314; 'Arûsî, a.g.e., s.164-65. Bu hususta daha geniş açıklamalar için "Birinci Bölüm"de işlediğimiz "Ayetleri Açıklamak/Beyan Etmek" konusuna bkz.
[764] Ebû Zehra, a.g.e., s.114.
[765] Aşkar, a.g.e., C.1, s.284-85. Ayrıca bkz.: Aşkar, a.g.e., C.1, s.303.
[766] Aşkar, a.g.e., C.1, s.294, 93.
[767] Aşkar, a.g.e., C.1, s.290.
[768] Aşkar, a.g.e., C.1, s.300.

İkincisi, beyan emrinin yerine getirilmesidir (Bunu, bir fiilin hükümsel ve şekilsel olarak açıklanmasının gerekliliği olarak düşünebiliriz). Bu konuyla ilgili fiiller, insanların genelinden ziyade, ilim sahibi veya eğitim-öğretimle vazifeli vb. ehil kimseler için söz konusudur.[769] Ayrıca bu tür fiiller, ilgili oldukları ibadetin hükümleri doğrultusunda hükümler içermektedir.[770]

Üçüncüsü, fiillerin beyan nitelikli olarak işlenmesidir. Bu durumda, özellikle emredilen fiillerin hükümlerine dair bilgilerin elde edilmesi söz konusudur.[771]

İbn Hibbân'ın eserinde Hz. Peygamber'in fiilleri bazı açılardan sınıflandırılmıştır. Bu fiiller arasında; genel emirleri açıklamak için işlediği,[772] insanlara öğretme ve onları eğitme amacıyla işlediği[773] ve terk etmiş olduğu fiilleri[774] şeklindeki maddeleri burada zikredebiliriz. Eğitim-öğretim amaçlı fiillerinin bir kısmının bir kereye mahsus yapılmış olmasının belirtilmesi[775] de ayrıca dikkat çekicidir.

Bazı âlimlerin ayrı bir fiil sınıfı olarak değerlendirmesinden dolayı, dolaylı dinî fiiller kapsamına dâhil edebileceğimiz diğer bir fiil türü, aslî ifadesiyle "müteaddî", yani failin başka birini etkilediği fiillerdir. Bunlar, muamelât, cezalar ve yargılamalar gibi, insanlar arasında meydana gelen daha çok hukukî konularla ilgili fiillerdir.[776]

Hz. Peygamber'le ilgili olan müteaddî fiilleri bazı açılardan kısaca inceleyebiliriz:

1- Suçundan dolayı birisine *had*, *ta'zîr*, *ğarâme* (para cezası) gibi cezaların uygulanması,
2- Farklı hükümleri içermekle beraber, emir ve yasağı ifade eden fiilî müdahalelerin yapılması: (Hz. Peygamber'in, namazdayken sol elini sağ

[769] Aşkar, a.g.e., C.1, s.286. Burada, fıkıhta ele alınan ve mutlak anlamda herkesin yükümlü olmadığı farz-ı kifaye hükmündeki fiiller akla gelmektedir. Bkz.: Ebû Zehra, a.g.e., s.35 vd.
[770] Aşkar, a.g.e., C.1, s.286. Son kısım için ayrıca bkz.: Cassâs, a.g.e., C.3, s.223; 'Arûsî, a.g.e., s.175.
[771] Aşkar, a.g.e., C.1, s.286.
[772] İbn Hibbân, a.g.e., s.105.
[773] İbn Hibbân, a.g.e., s.104.
[774] İbn Hibbân, a.g.e., s.106.
[775] İbn Hibbân, a.g.e., s.104.
[776] Aşkar, a.g.e., C.1, s.311.

elinin üzerine koyanı gördüğünde ona eliyle müdahale edip doğru şekli vermesi, yani sağı solun üzerine koyması[777] örnek olarak verilmektedir.) Bu tarz fiillerin zorunluluk (vücûbiyet) gerektirip gerektirmediği hususunda mezheplerde farklı anlayışlar bulunmaktadır.

3- İki kişi arasında hüküm verilmesi: Hükmün verilmesine kadar işlenen ispatlama, delillendirme, şahitlik, değerlendirme gibi fiilleri[778] de içermektedir.[779]

Hz. Peygamber'in müteaddî olarak isimlendirilen bu tür fiillerinin, namaz, oruç, hac gibi mutlak ibadetler içinde yer almadığını, işleniş ve zamansal yönüyle bunların belli bir sabitliğe ve kesinliğe sahip olmadığını söylememiz mümkündür. Durum böyle olmakla beraber, dinî emirler içerisinde yer aldıkları veya dinî emirlerle ilişkili oldukları için, bu fiilleri dolaylı dinî fiiller olarak ifade edebiliriz. Hz. Peygamber dolaylı dinî fiilleri genel olarak toplumun önderi (imâmu'l-umme) olarak uyguladığı için, bunlara uymak her insan için bir gereklilik oluşturmamaktadır.[780] Dolayısıyla buradaki sorumluluk daha çok ilgili konulardaki yetkili ve ehil kimselere aittir, diyebiliriz.

Daha önce Haniye'nin çalışmasından aktardığımız, ibadetlerle ilgili olma ihtimali olan fiilleri de dolaylı dinî fiiller kapsamına dâhil edebiliriz. Bu türden fiiller, genel olarak ibadetin aslî parçası olmamasına rağmen, ibadetin içinde veya ibadetle ilişkili olmalarından ötürü bu şekilde isimlendirilmişlerdir. Verilen örnekler arasında oruçluyken Hz. Peygamber'in eşini öpmesi[781] (mübah kabul edilen cibillî bir davranıştır), Hz. Peygamber'in iki hutbe arasında oturması[782] (ibadetin parçası

---

[777] Nesâî, İftitâh, 10, C.2, s.126, no: 888.

[778] Son maddeyle bağlantılı olarak, daha önce örneklerini verdiğimiz Hz. Aişe'yle ilgili olan ifk hâdisesi ile bir Müslüman'ın Hayber'de öldürülmesiyle ilgili yaşananlar burada akla gelmektedir. İfk hadisesi için bkz.: Buhârî, Şehâdet, 15, s.647-650, no: 2661; Meğâzî, 34, s.1016-19; Tefsîr, (Sûretu'n-Nûr, 6), s.1186-1190, no: 4750; Muslim, Tevbe, 56, C.4, s.2129-2136, (no: 2770). Hayber'deki olayla ilgili yaşananlar için bkz.: Buhârî, Diyât, 22, s.1705-06, no: 6898; Ebû Dâvud, Diyât, 9, C.6, s.579, no: 4523; Nesâî, Kasâme, 4, C.8, s.11-12, no: 4719. Ayrıca bkz.: Muslim, Kasâme, 1-8, C.3, s.1291-95, (no: 1669-70); Ebû Dâvud, Diyât, 8, 9, C.6, s.573-77, 580-81, no: 4520-21, 4524; Nesâî, Kasâme, 3, 4, C.8, s.5-12, no: 4710-4720; İbn Mâce, Diyât, 28, C.3, s.684-86, no: 2677, 2678; Mâlik, Kasâme, 1, 2, C.2, s.877-79.

[779] Aşkar, a.g.e., C.1, s.311-13. Müteaddî fiillerle ilgili olarak ayrıca bkz.: 'Arûsî, a.g.e., s.174 vd.

[780] Son kısım için bkz.: 'Arûsî, a.g.e., s.175 vd.

[781] Mâlik, Sıyâm, 13, 14, C.1, s.291-92; Buhârî, Savm, 24, s.463-64, no: 1928, 1929; Muslim, Sıyâm, 62, C.2, s.776, no: 1106.

[782] Buhârî, Cum'a, 30, s.224, no: 928; Muslim, Cum'a, 33-35, C.2, s.589, (no: 861-62).

olma ihtimali yüksektir), Hz. Peygamber'in bineği üzerinde haccetmesi[783] (ibadete dâhil olması tercih edilmektedir) bulunmaktadır.[784]

Verebileceğimiz örneklerden biri de, yine daha önce zikrettiğimiz, Hz. Peygamber'in namazda sandaletlerini çıkarması durumudur. Cemaatle namaz kılındığı bir sırada Cebrail Hz. Peygamber'e gelmiş ve ona sandaletlerinde pislik olduğunu haber vermiş, bunun üzerine Hz. Peygamber sandaletlerini ayaklarından çıkarmıştır. Bunu göre sahabiler de, sebebini bilmeden aynı şekilde davranış göstermişlerdir.[785]

Görülebileceği üzere, Hz. Peygamber'in ibadet esnasında işlemiş olduğu bazı fiiller, ibadetin aslî bir parçası olmamakla beraber, bir şekilde ibadetle ilişkili olabilmiştir. Bundan dolayı bu türden fiilleri dolaylı dinî fiiller olarak adlandırmamız mümkündür. Bu gibi durumlarda ittibâın mutlak anlamda olmadığını, daha çok duruma göre ittibâ gerekeceğini söyleyebiliriz.

Netice itibariyle diyebiliriz ki, Hz. Peygamber, insanları doğrudan ilgilendiren ve bizzat yapılması gerekli fiilleri işlediği gibi, bu fiillerin anlaşılması, uygulanması ve onlara araç olması amacıyla bazı fiilleri de işlemiştir. Bunun dışında doğrudan ibadet niteliği taşımayan, fakat dinin içinde yer alan ve insanlar arasındaki birtakım meselelerle ilgili hukukî fiilleri de işlemiştir. Bütün bunları dolaylı dinî fiiller olarak tanımlamaktayız. Bu türden fiillere ittibâ etme durumu ise, bu fiillerin ilgili oldukları hükümlere, kişinin durumuna, uzmanlık gerektiren durumlarda kişinin yetkili/uzman olup olmaması vb. durumlara bağlı olarak gerçekleşmektedir. Ayrıca, ittibâ noktasında bu fiillerin durumu, amaç ile araç ilişkisine göre de belirlenmektedir. Yani farklı bir seçenek olması kaydıyla, Hz. Peygamber'in işlediği fiili birebir taklit etmenin zorunluluk gerektirmediğini, amaç doğrultusunda aynı niteliğe sahip başka fiillerin de işlenebileceğini söyleyebiliriz.

---

[783] Buhârî, Hac, 58, 74, 88, s.390, 395, 402; no: 1607, 1632, 1661; Ebû Dâvud, Menâsik, 48, C.3, s.264 vd., no: 1877 vd.; İbn Mâce, Menâsik, 28, C.4, s.174-76, no: 2947-49. Bineği üzerinde nafile namaz kılması örneğini de burada ayrıca zikredebiliriz. Bkz.: Buhârî, Taksîr, 9, s.267, no: 1099; Meğâzî, 33, s.1016, no: 4140.

[784] Haniye, a.g.m., s.354.

[785] Ebû Dâvud, Salât, 89, C.1, s.484-85, no: 650; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, C.18, s.379, no: 11877, (3/92).

c. Özel/Özel-Dinî Fiilleri

İnsanlarla ortak yöne sahip dinî ve dünyevî fiillerinin yanı sıra, gerek imkân gerekse hüküm açısından sadece Hz. Peygamber'e özgü olan birtakım fiiller de bulunmaktadır. Bunlar genel olarak, hükümsel açıdan ibadet ve muamelâta dair hususlar iken, imkân açısından ise mucize vb. olağanüstü olaylara dair hususlardır. Dolayısıyla, hükümsel olanlar, insanların yapabileceği halde yapılması emredilmeyen, hatta yasaklanan fiilleri içermekte; imkân dâhilinde olanlar ise, isteseler dahi insanların işlemeye gücü olmayan fiilleri ve onların sonuçlarını içermektedir.

Baktığımız zaman, Hz. Peygamber'in fiillerinin bir kısmının ona özel fiiller grubunda ele alındığını ve bunların birtakım özel durum, hak ve hükümleri içerdiğini görmekteyiz.[786] Bunlarla beraber, vahiy, mucize ve keramet gibi nebevî nitelikteki konuları da burada zikredebiliriz.[787]

İlk olarak, "el-hasâisu'n-nebeviyye" olarak da ifade edilen,[788] her insan için mümkün olmakla beraber, Hz. Peygamber'e özgü olan fiilleri inceleyebiliriz. Bu türden fiiller, diğer Müslümanlar hariç olmak üzere, Hz. Peygamber için serbest/mübah, zorunlu/vacip veya yasak/haram olan fiillerdir. Gece namazı örneğinde olduğu gibi, mutlak dinî bir fiili özel bir amaç doğrultusunda yapması da bu kapsama girmektedir. Dörtten fazla kadınla evlenmesi özel fiillere verilen genel bir örnektir. Kendisi ve ailesine zekâtın haram oluşu[789] da, yasağa dair bir örnektir.[790]

Hz. Peygamber'e özel fiil ve durumlar konusunda Suyûti'yi (ö. 911/1505) burada zikredebiliriz. Suyûtî, Hz. Peygamber'in mucize ve özel durumlarını ele

---

[786] Bkz.: Aşkar, a.g.e., C.1, 262 vd., 314 vd.; 'Arûsî, a.g.e., s.166 vd.; Âmidî, a.g.e., C.1, s.173; Ebû Zehra, a.g.e., s.114.

[787] Bkz.: Aşkar, a.g.e., C.1, s.249 vd. Ayrıca bkz.: 'Arûsî, a.g.e., s.167 vd.

[788] Aşkar, a.g.e., C.1, s.262.

[789] Buhârî, Zekât, 60, s.363, no: 1491; Cihâd, 188, s.756, no: 3072; Muslim, Zekât, 161, C.2, s.751, (no: 1069). Ayrıca bkz.: Buhârî, Hibe, 7, s.625, no: 2576; Muslim, Zekât, 175, C.2, s.756, (no: 1077). Zekâtla ilgili yasak/haram ifadesi, verdiğimiz hadis kaynaklarında doğrudan yer almamaktadır. Bu mevzuyla ilgili haramlık hükmünün bir yorumun neticesi olabileceği, aslında Hz. Peygamber'in niyetinin zekât almayı kendisi ve ailesi için doğru bulmamış olabileceği yönünde bir tartışma için bkz.: Erul, a.g.e., s.329 vd.

[790] Aşkar, a.g.e., C.1, s.262, 273, 276, 303. Ayrıca bkz.: 'Arûsî, a.g.e., s.166 vd.; Âmidî, a.g.e., C.1, s.173; Ebû Zehra, a.g.e., s.114; Erul, a.g.e., s.325 vd. Âlimlerden çeşitli derlemelerle, Hz. Peygamber'e özel durum ve fiiller meselesi ile bu durum ve fiillerin mübah, vacip, haram gibi tasniflerle ele alınması ve bunlara ittibâ durumu için ayrıca bkz.: Sakallı, a.g.m., s.88-93.

aldığı hacimli eserinin bir bölümünde konumuzla ilgili olan tarafı da işlemektedir. Fakat şunu belirtelim ki eserde bahsi edilen bazı durumlar tartışmalı konulardan oluşmakta, bazıları daha sahih bilgilerle çelişmekte, bazıları ise kabulü zor bir konumda yer almaktadır.[791] Suyûtî, Hz. Peygamber'in özel fiillerini dört açıdan ele almaktadır. Özetle şöyle aktarabiliriz:

1- Vacipler: Bunlar Hz. Peygamber'e vacip/farz olup diğer insanlara nafile olan fiillerdir.[792] Gece/teheccüd,[793] vitir, fecr ve duha namazı, misvak, kurban,[794] sahabeyle istişare etme,[795] ölenin borcunu üstlenme, hanımlarına seçim hakkı (tahyîr) verilmesi[796] ve başkaca örnekler burada zikredilmektedir.[797]

2- Haramlar: Bunlar diğer insanlar için caiz iken, Hz. Peygamber için yasak olan fiillerdir. Zekât ve sadaka almama,[798] kötü kokulu şeyleri yememe, yaslanarak yememe, yazı yazmama ve şiirle uğraşmama, savaşmadan giyilen zırhı çıkarmama, Ehl-i Kitap'ın kadınlarıyla evlenmeme, müşriklere yardım etmeme gibi birtakım yasaklar burada zikredilmektedir.[799]

---

[791] Nitekim eserde incelediğimiz kısımların dipnotlarında, bazı bilgilerin doğru olmadığına yönelik olarak muhakkik tarafından çeşitli itiraz ve bilgiler sunulmaktadır. Biz de bunların bazılarını aşağıda belirttik. Ayrıca Suyûtî'nin eseri, içinde çokça zayıf ve uydurma ve Hz. Peygamber için uygunsuz manaları da ihtiva eden rivayetlerin yer almasından dolayı eleştirilmektedir. Bkz.: Yusuf Şevki Yavuz, "el-Hasâisü'l-Kübrâ", *DİA*, İstanbul, 1997, C.16, s.277.

[792] Bu gibi fiillerin benzer istikamette diğer insanlar için müstehap olduğu da ifade edilmektedir. Bkz.: 'Arûsî, a.g.e., s.168.

[793] Bkz.: İsrâ, 17/79.

[794] Bkz.: Kevser, 108/2.

[795] Bkz.: Âl-i İmrân, 3/159.

[796] Bkz.: Ahzâb, 33/28.

[797] Celâluddîn 'Abdurrahmân Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Hasâisu'l-Kubrâ (Kifâyetu't-Tâlibi'l-Lebîb fî Hasâisi'l-Habîb)*, tah. Muhammed Halîl Harrâs, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîsiye, y.y., t.y., C.3, s.252-264. Öte taraftan, Hz. Peygamber'in, vitir namazını bineği üzerinde de kılmış olmasından hareketle, bazı âlimlerin, bu namaz vacip (farz) olsaydı binek üzerinde kılmak caiz olmazdı, görüşünü aktarırken, bunun özel durumla ilgili olduğunu belirten bir görüşü de aktarmaktadır (s.255). Muhakkik ise, vitir namazının vacip veya sünnet olduğu hususunda ihtilaf olduğunu belirtmektedir. (s. 252, ikinci dipnot). Vaciplerle ilgili özel fiiller için ayrıca bkz.: Âmidî, a.g.e., C.1, s.173; 'Arûsî, a.g.e., s.168.

[798] Bkz.: Buhârî, Zekât, 60, s.363, no: 1491; Cihâd, 188, s.756, no: 3072; Muslim, Zekât, 161, C.2, s.751, (no: 1069). Ayrıca bkz.: Buhârî, Hibe, 7, s.625, no:2576; Muslim, Zekât, 175, C.2, s.756, (no: 1077).

[799] Suyûtî, a.g.e., s.264-281. Burada Hz. Peygamber hakkında yasak olduğu bildirilen fiillerinin hepsinin yasak/haram hükmünde kabul edilmesi pek mümkün değildir. Nitekim eserin muhakkiki, düştüğü dipnotlarının bazı yerlerinde yazarın görüşlerine veya aktardıklarına itiraz etmektedir. Örneğin, Hz. Peygamber'in yaslanarak yememesiyle ilgili aktarılan bir rivayet üzerine, bu durumun özel bir durum (hususiyet) olmadığını belirtmekte; burada kibirli insanların yeme tarzına atıfta bulunarak, Hz. Peygamber'in bu tutumunun ahlakî ve örneklik teşkil eden bir durum olduğu

3- Mübahlar: Diğer insanlar için caiz olmayan fiillerdir. İkindiden sonra namaz kılma, namaz esnasında çocuğu sırta bindirme-indirme,[800] visal orucu tutma,[801] ganimet payı oranı (humus/beşte bir),[802] Mekke'de savaşma, oruçlu hâlde eşi öpme,[803] mescitte cünüp durma, dörtten fazla kadınla evlenme, velisiz, şahitsiz, mehirsiz[804] evlenme ve başka örnekler zikredilmektedir.[805]

4- Kerametler: Bunlar Hz. Peygamber'le ilgili bazı özel durumlar ile onun yüceliğini ve değerini ifade eden bazı durumlardır. Örnek olarak, ölümünden sonra malının miras olarak kalmaması, eşleriyle başkalarının evlenememesi (müminlerin anneleri olarak kabul edilmeleri[806]), kan ve idrarının temiz olması(?), oturarak kılmasının ayakta kılması gibi olması, ona atılan iftiranın diğer insanlara atılan iftira gibi olmaması, önüne geçme ve ona karşı ses yükseltmenin yasak oluşu,[807] kendisi, ailesi ve ashabını sevmenin gerekliliği,[808] günahlardan korunmuş olması,[809] rüyalarının hak oluşu ve başka birçok örnek verilmektedir.[810]

Hz. Peygamber'in özel fiillerinde, diğer insanların ona ittibâ etmesi yönüyle de bazı hükümsel farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Aşkar'ın eserine göre Hz. Peygamber'e serbest (mübah) olan fiillerin diğer Müslümanlar açısından üç derecesi bulunmakta ve bunlar şu şekilde ifade edilmektedir:

---

açıklanmaktadır (s.268) (ikinci dipnotla beraber). Başka bir örnekte ise, Hz. Peygamber'in artık başka kadınlarla evlenmesinin yasaklandığı ayetteki (Ahzâb, 33/52) kadınların Ehl-i Kitap'ın kadınları olarak yorumlanmasını kabul etmemekte ve ayetin, bütün kadınları belirttiğini ifade etmektedir (s.276) (üçüncü dipnotla beraber). Haramlarla ilgili ayrıca bkz.: 'Arûsî, a.g.e., s.168.

[800] Muhakkik bunu da özel fiil olarak kabul etmez. Bkz.: Suyûtî, a.g.e., s.283 (dördüncü dipnotla beraber).

[801] Bkz.: Buhârî, Savm, 20, s.462, no: 1922; Muslim, Sıyâm, 55-61, C.2, s.774-76, (no: 1102-1105).

[802] Bkz.: Enfâl, 8/41.

[803] Bkz.: Mâlik, Sıyâm, 13, 14, C.1, s.291-92; Buhârî, Savm, 24, s.463-64, no: 1928, 1929; Muslim, Sıyâm, 62, C.2, s.776, no: 1106.

[804] Bkz.: Ahzâb, 33/50.

[805] Suyûtî, a.g.e., s.282-311. Burada bahsini etmediğimiz bazı örneklere de muhakkik itiraz etmektedir. Mübahlarla ilgili ayrıca bkz.: Âmidî, a.g.e., C.1, s.173.

[806] Bkz.: Ahzâb, 33/6.

[807] Bkz.: Hucurât, 49/1-2.

[808] Bkz.: Tevbe, 9/24.

[809] Bkz.: Fetih, 48/2.

[810] Suyûtî, a.g.e., s.312-368. Eleştirileri de dikkate aldığımızda, verilen örneklerin bir kısmının gerçeği tam olarak yansıtmadığı söylenebilir.

1- Hz. Peygamber'e mübah iken Müslümanlara farz (vacip) olması,
2- Hz. Peygamber'e mübah iken Müslümanlara haram olması (dörtten fazla evlilik gibi),
3- Hz. Peygamber'e mübah iken Müslümanlara mekruh olması ki bunlar azdır.[811]

Burada Müslümanların Hz. Peygamber'e ittibâı noktasında onun her fiilinin mutlak olarak taklit edilmesinin gerekli olup olmadığı meselesi bir tarafa, bazı fiillerinin, ona serbest iken, diğer insanlara mekruh veya haram gibi derecelerle yasak oluşu gerçeği bulunmaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in her eyleminin aynıyla uymayı gerektirmediği, hatta bir kısmının yasak olabileceği de anlaşılmaktadır. Gazâlî, Hz. Peygamber'e özel olduğu bilinen fiillerin başkaları hakkında delil olmadığını söylemekte;[812] Âmidî (ö. 631/1233) ise, özel fiillerinde Hz. Peygamber'le diğer insanlar arasında ortaklık olmadığında icmâ' olduğunu belirtmektedir.[813] Öte yandan, İbn Hibbân da, Hz. Peygamber'e özel olduğu noktasında delil olmayan fiillerin Müslümanlar için mübah oluşundan bahsetmektedir.[814]

Aşkar'ın eserinde, Hz. Peygamber'in fiillerinin özel olmasının delilleri de açıklanmaktadır. Bunları kısaca şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Kur'ân'da belirtilmesi,[815]
2- Hz. Peygamber'in belirtmesi ("O şöyle yapar" veya "…yapmaz" şeklinde bir haber gelmesi bu durum için bir delil oluşturmaz.),
3- Hz. Peygamber'in davranış ve sözleri arasındaki münasebet,
4- İcmâ'ın olması (Dörtten fazla evliliğin diğer insanlara haram, Hz. Peygamber'e mübah oluşu hükmü örnek olarak verilir.),
5- Celî (açık) kıyasın yapılması (Hz. Peygamber'in eşleriyle evlenme yasağı burada zikredilir.)[816]

---

[811] Aşkar, a.g.e., C.1, s.274.
[812] Gazâlî, *Mustasfâ*, s.274-75.
[813] Âmidî, a.g.e., C.1, s.173.
[814] İbn Hibbân, a.g.e., s.104.
[815] Bir fiilin Hz. Peygamber'e mahsus olduğunu bildiren "hâliseten leke" (sana özel olarak) ifadesi buna bir örnektir. Bkz.: Ahzâb, 33/50.

Bu deliller dışında özellikle yakın sahabenin bildirmesi de söz konusu olabilmektedir.[817]

Yukarıda ifade edilen ilk delil olan Kur'ân'a baktığımızda "hâliseten leke" (sana özel olarak) ve "nâfileten leke" (sana mahsus nafile olarak) ifadeleriyle evlilik ve namazla ilgili olan bazı fiillerin Hz. Peygamber'e has kılındığını görmekteyiz.[818] Buradan hareketle, Hz. Peygamber'in her fiilinin mutlak olarak uymayı gerektirmediği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla işlenen veya kaçınılan herhangi bir fiil doğrultusunda Hz. Peygamber'den gelecek bir emir veya yasak hitabının olması gerektiğini söyleyebiliriz. Nitekim Cassâs'ın eserinde, Hz. Peygamber hakkında ayette belirtilen *"sizden neyi yasakladıysa"*[819] ifadesine atıfta bulunularak yasaklamanın ancak hitap ile olacağı vurgulanmaktadır.[820] Bunun dışında, İslam'ın ilkeleri doğrultusunda bir fiili işleme veya ondan kaçınmanın da mümkün olduğunu, dolayısıyla her şeyde mutlak olarak bir hitabın gerekli olmadığını da söyleyebiliriz.

Özel fiillere dâhil edebileceğimiz diğer bir tür, Hz. Peygamber'in olağanüstü sonuçlar doğuran mucize türünden fiilleridir. Fakat bu türden fiiller doğrudan insan iradesinin dışında olup bu noktada doğrudan Allah'ın iradesi etkilidir. Dolayısıyla mucizeler aslen Allah'a ait fiillerdir ve bunların Hz. Peygamber'e nispet edilmesi de mecazî bir durumdur.[821]

Mucizeler, genel olarak peygamberlerin peygamberliğine delil olmak üzere ve aynı zamanda İslam'ın ilerlemesi yolunda Hz. Peygamber'in maddî-manevî desteklenmesi amacıyla Allah tarafından meydana getirilen olaylardır. Bedir Savaşı'nda meleklerin gönderilmesi[822] ve İsrâ olayı[823] bu türden desteğe birer örnek olarak verilmektedir.[824]

Hz. Peygamber'e nispet edilen mucize vb. fiil ve hâdiseler, peygamberlere özgü olaylar olduğu için, bunların diğer insanlar açısından herhangi bir ittibâ veya

---

816 Aşkar, a.g.e., C.1, s.269-72.
817 Erul, a.g.e., s.322 vd.
818 Ahzâb, 33/50; İsrâ, 17/79.
819 Haşr, 59/7.
820 Cassâs, a.g.e., C.3, s.222, 226.
821 Aşkar, a.g.e., C.1, s.258.
822 Bkz.: Âl-i İmrân, 3/123-26.
823 Bkz.: İsrâ, 17/1.
824 Aşkar, a.g.e., C.1, s.251-52.

örneklik teşkil etme durumu bulunmamaktadır.[825] Ayrıca yukarıda da değindiğimiz gibi, bu tür hâdiseler, imkânla ilgili oldukları için, bunlar iradeyle gerçekleşebilecek fiiller kapsamına girmemektedirler. Dolayısıyla bir insan, istese bile, bu türden bir fiili işleyemez ve bu noktada Hz. Peygamber'e uyup onun için meydana gelen sonuca da ulaşamaz.

Özel fiiller sınıfına dâhil edebileceğimiz diğer bir tür de, bazı âlimlerin ayrı bir kısım olarak kabul ettiği; vahyin inişiyle ilgili Hz. Peygamber'in geçici olarak işlediği fiillerdir. Bu tür fiiller, diğer insanlar için serbestlikten öteye gitmemekle beraber, caiz olmayan bir şeyi de serbest/mübah yapmamaktadır.[826]

Sonuç olarak söylemek gerekirse, Hz. Peygamber de diğer Müslümanlar gibi Allah'a karşı sorumlu olmuş ve bu yönüyle her insanın muhatap kılındığı genel gereklilikleri yerine getirmiştir. Fakat o, bir kul olmasının yanında, aynı zamanda bir peygamber olduğu için de, bazı durumlarda genel kulluk, vahiy ve mucizelerle ilgili olarak bazı istisnaî fiil ve hükümlere tâbi olmuştur. Bu yöndeki durumu ise diğer insanlar için genel olarak Hz. Peygamber'e doğrudan ittibâın konusu olmamıştır. Nitekim bazı fiiller Hz. Peygamber için zorunlu iken, diğer insanlar için zorunlu olmamış, bazıları da Hz. Peygamber için bir hak iken, diğer insanlar için bir hak olmamıştır.

[825] Aşkar, a.g.e., C.1, s.259.
[826] Aşkar, a.g.e., C.1, s.314. Ayrıca bkz.: İbn Hibbân, a.g.e., s.105.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SÜNNET'E İTTİBÂDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN BAZI DURUMLAR

Dinin vazgeçilmez bir kaynağı olan Sünnet, Hz. Peygamber'in özellikle dinî faaliyetler alanını temsil etmekte ve Müslümanlar açısından bu yönüyle Sünnet'e ittibâ büyük önem bir teşkil etmektedir. Bu öneminden dolayıdır ki, Hz. Peygamber'in sünnetini hayata doğru bir şekilde uygulamak; bunun için de, onu doğru anlamak gerekmektedir. Doğru anlama noktasında özellikle birtakım hususların bilinmesi ve bunların Hz. Peygamber'in davranışları üzerinden değerlendirilmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde, bir davranış veya söz, her ne kadar Hz. Peygamber'e ait olursa olsun, eğer doğru anlaşılmazsa Sünnet'e ittibâ gerçekleşmeyebilir, hatta muhalif davranışlar dahi ortaya çıkabilir.[827]

Sünnet'e ittibâ açısından Hz. Peygamber'i tanımak, hayat hikâyesi ve kendisine özgü birtakım kişilik özelliklerinden ziyade, onun hareket tarzındaki ilke ve esasları tespit edip aslında onun ne yapmak istediğini kavramaktır.[828] Böylece onun hayatı boyunca karşılaşmadığı meselelerle sonraki zamanlarda karşılaşan insanlar, onun bugün ne yapabileceğini tahmin edebilecek ve ona göre hareket edebilecektir. Neticede ise, İslamî değerler zamanın bütününe hâkim olarak işlevselliğini koruyabilecektir.

Hz. Peygamber'in davranışlarındaki ilke ve esasları tanımak, aynı zamanda Allah'ın büyük bir nimet olarak insanlara vermiş olduğu ve dinin bilinebilmesinin unsurlarından birini de teşkil eden[829] aklı[830] kullanmaktır. Bunu yaparken sadece

---

[827] Bkz.: Cassâs, a.g.e., C.3, s.217, 221.
[828] Görmez, a.g.e., s.208.
[829] Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, tah. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y., s.66.
[830] Aklın önemi ve değerine dair bkz.: Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muhammed İbn Ebi'd-Dunyâ, *el-'Akl ve Fadluh*, tah. Lutfî Muhammed es-Sağîr, Dâru'r-Râye, y.y., t.y.

mutlak aklı değil,[831] aynı zamanda bilgi kaynaklarını da kullanan aklı esas almak gerekmektedir. Nitekim Câhız'a göre "…akıl tek başına bilgi tahsili için yeterli değildir. Bu nedenle geçmişe ait haberleri mutlaka derleyip toplamak gerekir."[832] Bunun dışında, her şeyin açıklaması somut olarak doğrudan kaynağında bulunamazsa bile, temeldeki nebevî ve Kur'ânî bazı tanımlama ve ilkelerden hareket etmek, başka bir ifadeyle aslî kaynaklarla aklı, özellikle ortak aklı birleştirmek, doğruya ulaşmak için etkili olacaktır. Fıkıh usulünde, Kur'ân ve Sünnet gibi iki temel kaynak dışında yer alan icmâ' ve kıyas gibi kaynakların varlığı; meseleleri çözmek için âlimlerin bu ve diğer kaynakları kullanarak içtihat etmeleri, aslî kaynaklarla aklın birleştirilmesinin en güzel örneklerindendir.

Hz. Peygamber'in sünnetini anlama noktasında aklın kullanımını ahlakî boyutlarda da ele alabiliriz. Konuyla ilgili bir işaret niteliğinde olduğunu düşündüğümüz Abdullah b. Abbas'ın "Dilediğini ye, dilediğini giy. Ancak iki şey seni hataya düşürmesin: İsraf ve kibir."[833] sözünü burada zikredebiliriz. Buna göre dinin ve ahlakın herkesçe bilinen ve kabul edilen meşru sınırlarını aşmamak koşuluyla, dünya nimetlerini kullanmada insanların kendi fikir, irade ve arzularıyla hareket edebilmeleri mümkündür. Hz. Peygamber'in, "Akıllı kişi (الكيّس / el-keyyis), nefsini hesaba çekip ölümden sonrası için çalışandır."[834] sözü de, din ve ahlak noktasında hem aklın önemine işaret etmekte hem de doğru aklın nasıl olması gerektiğini açıklamaktadır.

Yukarıda da değindiğimiz üzere, Hz. Peygamber'in davranışları Sünnet'e uyma noktasında merkezî bir yerde durmaktadır. Bu açıdan onun davranışlarının arka planının gözetilmesi son derece önem teşkil etmektedir. Nitekim Sakallı da şöyle demektedir: "…sünnete bağlılıkta ve onu yaşayabilmede, öz-zahir, mana-lafız, mecaz-hakikat vb. dengeleri iyi kavrayıp, sağlam temellere oturtulacak alemşumul

---

[831] Hadislerin doğru anlaşılmasında aklın (sıradan değil; selim, fakih nitelikli olan aklın) kullanılmasının gerekliliği, önemi ve mahiyeti ve bazı âlimlerin bu doğrultudaki sözleri için bkz.: Abdullah Kahraman, "Fıkhî Hadislerin Doğru Anlaşılıp Yorumlanması Hususunda Bazı Esaslar", *CÜİFD*, 2001, C.5, S.2, s.14 vd.

[832] H. Akyüz, a.g.m., s.247.

[833] Buhârî, Libâs, 1, s.1464. Hz. Peygamber'e ait benzer bir söz için bkz.: Buhârî, Libâs, 1, s.1464; Nesâî, Zekât, 66, C.5, s.79, no: 2559; İbn Mâce, Libâs, 23, C.4, s.600, no: 3605.

[834] Tirmizî, Kıyâme, 25, C.4, s.219, no: 2459.

bir dünya görüşü aramak lazımdır."[835] Eğer Hz. Peygamber'in davranışları herhangi bir ayrım yapılmadan aynı derecedeki sıfatlarla değerlendirilse, bu durum Sünnet'in aslî manada anlaşılmasını zorlaştırabilecektir. Sahabe zamanında Sünnet'e yaklaşımda bu açıdan bazı farklılıklar meydana gelebilmiştir. Nitekim bazı sahabiler Hz. Peygamber'in her davranışını sünnet olarak kabul ederken, Hz. Aişe ve İbn Abbas gibi ilmî açıdan öne çıkan bazıları ise sadece örneklik teşkil eden fiilleri sünnet olarak kabul etmiştir.[836] Bu durum bize bazı sahabiler nazarında Hz. Peygamber'in her davranışının aynı dereceye sahip olmadığını göstermektedir.

Bu noktada Hz. Peygamber'in davranışlarının bağlayıcılık açısından bir değerlendirmesini aktarabiliriz. Hz. Peygamber'in davranışlarının bağlayıcı olanlarının özelliklerini, kesinlik olmamakla ve istisnalar olabilmekle beraber, Sakallı maddeler hâlinde şöyle ifade etmektedir:

> "1- Beyân: Hz. Peygamber[ʻin] bir ayetin müşkilini beyan için kavlî veya fiilî bir tasarrufta bulunmasıyla,
>
> 2- Örnek Model: Vucûba delâlet eden bir ayeti imtisâli (tatbikî) olarak gösterdiği ve ifade ettiği tasarruflarıyla,
>
> 3- Müstakil Teşriî: Kur'an-ı Kerim'den mustakil olarak koyduğu bir hükmün (mücerred) başka bir delille vücûb için olduğunun anlaşılmasıyla,
>
> 4- Muvâzabe ve Müdâveme: Hz. Peygamber'in bir işi sürekli yapmasıyla ve bu sürekliliğin dinî olduğuna bir karine bulunmasıyla,
>
> 5- Hz. Peygamber'in sünnetinin dinî olduğunu bizatihî açık beyanıyla."[837]

Hz. Peygamber'e ittibâ/uyma noktasında onun fiillerinin ayrı bir öneme sahip olduğu aşikârdır. Nitekim fiil, uyma noktasında söze göre daha kuvvetli bir beyan olmakta, bunun yanı sıra, Hz. Peygamber'in bir konuda hem sözü ve hem de fiilinin bulunması, uyma noktasında en kuvvetli bir delil teşkil etmektedir.[838]

---

[835] Sakallı, a.g.m., s.98. Katı şekilci ve taklitçi anlayışı anlattıktan sonra bu sözleri ifade etmiştir.
[836] Görmez, a.g.e., s.278. Bu meseleyle ilgili bazı örnekler ileride gelecektir.
[837] Sakallı, a.g.m., s.95-96.
[838] Şâtıbî, a.g.e., C.4, s.438.

Hz. Peygamber'in din ve hayat mücadelesinde tıpkı diğer Müslümanlar gibi sorumluluk taşıdığını ve onlarla beraber kulluk vazifesini yerine getirdiğini de söylememiz gerekmektedir.[839] Bu durum, Hz. Peygamber'in hem bir kul hem de bir insan olduğunu ve böylece diğer insanlarla aynı imtihana tâbi kılındığını bize hatırlatmaktadır. Dolayısıyla Müslümanların Hz. Peygamber'le olan ilişkisi, insanın insanüstü bir varlıkla ilişkisi şeklinde değil, varlık olarak aynı konumda bulunan, yani insanın yine kendi gibi bir insanla ilişkisi şeklinde ortaya çıkmaktadır.[840] Bu da, Hz. Peygamber'e uyan bir insanın onu kendinden biri gibi görmesine ve onun gibi düşünüp hareket edebilmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca insanların doğrular ve yanlışlar karşısında tıpkı Hz. Peygamber gibi, duruma göre hareket planı belirleyebileceğini, gerektiğinde geçici kararlar verebileceğini ve bazı davranışlarda esneklik sergileyebileceğini göstermektedir.

Sünnet'e ittibâda dikkat edilmesi gereken bir husus, dinin temel kaynağı olan Kur'ân ile ikinci kaynağı olan Sünnet'in[841] içerik bütünlüğü açısından aynı seviyede yer almadığıdır. Çünkü bugün elimizde mushaf olarak bulunan Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın kitapta kayıt altına alınmak üzere peygamberine vahyettiği bütün sözleri içerirken, hadis eserleri, Hz. Peygamber'in peygamberlik boyunca söylemiş olduğu bütün sözleri ve işlemiş olduğu bütün fiilleri içermemektedir. Bu mesele, rivayetler üzerinden Sünnet'in doğru değerlendirilmesi açısından oldukça önemlidir. Bundan dolayı, kayıtlı hadislerin Hz. Peygamber'in genelgeçer kabul etmediği veya kastetmediği neticeler ortaya çıkarabileceği göz önünde bulundurulmalı ve tamamıyla kayıt altına alınan Kur'ân metinlerinin, özellikle meseleleri bütüncül ele alma açısından çok büyük bir değeri olduğu bilinmelidir. Dolayısıyla sonraki nesil Müslümanların Sünnet'i hadis rivayetleri üzerinden ele alırken, onu, içeriğinin tam oluşu yönüyle Kur'ân'la aynı konumda tutmamaları ve Hz. Peygamber'den aktarılan söz ve fiillerin onun hayatı boyunca söylediği bütün sözleri ve işlediği bütün fiilleri içermediğinin kabul edilmesi gerekmektedir. Bu açıdan Sünnet'in sadece hadis

---

[839] Bkz.: Bakara, 2/285; Hûd, 11/112; Tahrîm, 66/8. İlgili ayetlerde diğer müminlerle beraber Hz. Peygamber'in de imanına ve tövbesine değinilmekte ve Hz. Peygamber'e hitaben, "emrolunduğun gibi dosdoğru ol!" denilmektedir.

[840] Allah Kur'ân-ı Kerîm'de insanlara kendi içlerinden biri olarak Hz. Peygamber'i gönderdiğini bildirmektedir. Bkz.: Bakara, 2/151. Bu durum, önceki dönemlerdeki peygamberler açısından da geçerliydi. Bkz.: A'râf, 7/35.

[841] Burada Sünnet'in rivayetlere/hadislere dayalı yönünü kastetmekteyiz.

rivayetleri üzerinden nihaî olarak açıklanması gibi bir durum pek söz konusu değildir. Bunun için Kur'ân'ın da Sünnet'i anlama ve Sünnet'e ittibâ etme noktasında göz ardı edilmemesi gerekmektedir.[842]

Bu noktada hadislerin doğru anlaşılmasının önemini de kısaca zikredebiliriz. Detaylara da yer verilmekle beraber, Kahraman'ın belirttiği şu genel ilkeleri aktaralım:

1- "Hadislerin Söyleniş Sebeplerini Araştırmak" (Bazıları genel hüküm ifade ederken, bazıları duruma bağlı hükümler içerebilmektedir),

2- "Aynı Konudaki Hadisleri Bütünlük İçerisinde Değerlendirmek",[843]

3- "Görünüşte Birbirine Zıt Olan Hadislerin Değerlendirilmesi",

4- "Hadislerde Kastedilen Mana, Amaç, İlke ve Hedefleri Belirlemek",

5- "Hadisin Metnini Tahlil"[844]

Hz. Peygamber'in sünnetini anlamada önemli bir husus da metinlerde geçen söz veya eylemin hangi duyguyla ortaya çıktığıdır. Çünkü rivayetler, bizlere yazılı olarak ulaştıkları için, Hz. Peygamber'in bir sözü veya eylemi ne tür bir hâletle (kızgınlık, uyarı, şaka gibi) söylediği veya işlediği her zaman bilinememektedir. Bunun Sünnet'i anlamada dikkate alınması gereken bir durum olduğunu söyleyebiliriz.[845]

Öte yandan, özellikle sıhhat açısından üst seviyede bulunan rivayetlerin dinin temel meselelerinde doğrudan etkili olduğunu da belirtmemiz gerekmektedir.

---

[842] Çalışmamızın birinci bölümünde Sünnet'i Kur'ân-ı Kerîm üzerinden değerlendirmeye çalışmamızın önemli bir sebebi bu durumdur.

[843] Çelik, bu konuyla ilgili bir sorunu şöyle ifade etmektedir: "Kanaatimiz, sıhhati tesbit edilmiş bir Sünnet'e, ittibâ etmedeki farklı yaklaşımların temelinde, konuya bir bütün olarak değil de farklı pencerelerden ve tek açıdan, parçacı bir yaklaşım içinde bakmak ve öyle değerlendirmenin neden olduğu yatmaktadır." Bkz.: Çelik, a.g.m., s.84.

[844] Kahraman, a.g.m., s.6-11. Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinin veya hadis ve sünnetinin doğru anlaşılması ve yorumlanması meselesinde önemli tespit ve değerlendirmelerin yapıldığı, usul ilimlerinin olumlu ve eksik yönleriyle eleştirildiği, yeni ve kapsamlı bir usul için çeşitli adımların belirtildiği, anlama ve yorumlama noktasında ilgili ilim dallarının meseleye dâhil edilmesinin ele alındığı ve çeşitli çözüm önerilerinin dile getirildiği önemli bir çalışma için bkz.: Mehmet Görmez, "Sünnet ve Hadis'in Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu ve Yeni Bir Metodoloji İçin Atılması Gereken Adımlar", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 1997, C.10, S.1-2-3, s.31-41.

[845] Bu hususla ilgili olarak bkz.: Görmez, a.g.e., s.185 vd.

Nitekim M. Gazalî şöyle demektedir: "Dinimizin akideleri, rükûnları ve temel prensipleri tevatür yoluyla nakledilen rivayetlerle veya sahih hadislerden şöhret derecesine ulaşmış olanlarla belirlenir."[846] Dolayısıyla rivayetler, her ne kadar eksik taraflara sahip olsa da, bazı açılardan hayatî bir rol üstlenmektedirler.

Sünnet'in anlaşılması açısından, Hz. Peygamber'in Kur'ân dışındaki öğretilerinin elde edilmesinde rivayetlerin doğrudan bir etkisi bulunmaktadır. Fakat Hz. Peygamber'den gelen öğretilerin, rivayet yolu dışında, tevatür[847] yoluyla da mümkün olabileceğini söyleyebiliriz. Bundan dolayı Hz. Peygamber'den gelen herhangi bir öğretiyi rivayet ve tevatür yoluyla gelen öğreti olarak ikiye ayırmakta fayda vardır.

Rivayet yoluyla öğretiyi, Hz. Peygamber'e ait bir bilginin sonraki nesillere sözlü/yazılı olarak aktarılması şeklinde tanımlayabiliriz. Tevatür yoluyla öğretiyi ise, herhangi bir rivayete doğrudan gerek olmaksızın, Hz. Peygamber'in oluşturduğu yaşam biçiminin veya ittibâ gerektiren örnek davranışlarının ona atıfta bulunmadan toplumsal miras ve gelenek yoluyla sonraki nesillere kalıcı olarak aktarılması şeklinde tanımlayabiliriz. Tevatür yoluyla öğreti, Hz. Peygamber'le beraber yaşayan İslam toplumu tarafından sonraki nesillere âdeta miras şeklinde ulaştığı için, onun kayıtlı bir belgeye mutlak olarak ihtiyacı yoktur. Namazın kılınışı gibi, temel ibadetlerin yapılması büyük oranda böyledir. Çünkü Müslümanlar temel bir ibadeti, Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerden ziyade, genelde çevresindeki insanlardan görmek suretiyle toplumsal bir etkileşim hâlinde öğrenmektedirler. Dolayısıyla rivayet yoluyla gelen bilgilerin aslında Sünnet'e dair yegâne bilgiler olmadığını[848] ve rivayetlerden yoksun olsa bile, bir toplumun nebevî öğretilerden belirli oranda haberdar olabileceğini söyleyebiliriz. Nitekim Görmez, şöyle demektedir: "Hz. Peygamber'in birçok fiili aslında, *sunen-i mutevarise* dediğimiz, gizli bir icmâ ile,

---

[846] M. Gazalî, *Nebevi Sünnet*, s.102.

[847] Burada "tevatür"den kastettiğimiz anlam, hadis usulündeki anlamla ortak olmakla beraber, herhangi bir metin veya rivayetten bağımsız olarak bir öğretinin yaşanarak, görülerek, gelenek hâline gelmiş şekilde vb. yollarla nesilden nesile ulaşmasıdır.

[848] Burada daha önce zikrettiğimiz şu sözü tekrar zikredebiliriz: "Nebevi Sünnet, ne rivayet edilen kelimelerden, ne okunan ibarelerden ne de mahzenlerde muhafaza ettiğimiz cilt cilt kitaplardan ibaret değildir. Sünnet, başlı başına mütekâmil bir hayat tarzıdır. O, ince, derin ve sağlam bir metoddur." Sözün sahibi "Katar Diyanet İşleri Başkanı Abdullah el-Ensarî" olarak belirtilmiştir. Bkz.: Görmez, a.g.e., s.92.

nesilden nesile intikal etmiştir."[849] Bunun içindir ki, bir Müslüman, sahih rivayet metinlerine sahip olmasa bile, Hz. Peygamber'in ibadetleri yapış şeklinin ve Sünnet'te yer alan bazı önemli uygulamaların bilgisine sahip olabilecektir.[850]

Sünnet'e ittibâ noktasında daha genişçe yer vereceğimiz, dikkat edilmesi gereken bazı durumlara geçmeden önce, Sünnet'in iyi anlaşılması noktasında Karadavî'nin eserinde yer alan bazı ölçü ve kuralların başlıklarını verebiliriz. Bizim değineceğimiz başlıklar da bunların bir kısmıyla benzerlik arz etmektedir. Eserde Sünnet'in anlaşılmasıyla ilgili başlıklar şu şekildedir:

1- Sünnetin Kur'ân ışığında anlaşılması,
2- Bir konudaki bütün hadislerin toplanması,
3- Sebep, şart ve amaçların göz önüne alınması,
4- Değişken araç ile sabit amacın ayrılması,
5- Gerçek ve mecaz ifadenin ayrılması,
6- Gaybî hususların olmayanlardan ayrılması,
7- İfadelerin delalet ettiği mananın tespiti[851]

Bu başlıklara göre Sünnet anlaşılırken ilgili konulardaki metin ve metinlerde yer alan eylemlerin çeşitli yönlerden değerlendirilmesi ele alınmaktadır. Bizim tercih ettiğimiz yöntem ise, ittibâ hususunu daha çok ilgilendirmesi hasebiyle, genelde Hz. Peygamber'in davranışları/fiilleri, kısmen de onun fiillere yönelik söz ve emirleri üzerinden konuyu ele almaktır. Tercih ettiğimiz bu yöntem ve kullandığımız başlıkların, Sünnet'e ittibâın doğru anlaşılması noktasında her şeyi kapsayıcı ve açıklayıcı olduğunu da elbette iddia etmemekteyiz.

Şimdi, Sünnet'e ittibâda dikkat edilmesi gerektiğini düşündüğümüz ve içinde birtakım ilkelerin de ortaya koyulduğu bazı durumlara geçebiliriz.

---

[849] Görmez, a.g.m., s.34.
[850] Mütevatir bir bilginin niteliği ve onun rivayetlerle olan ilişkisine dair bazı detaylar için bkz.: Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, Rağbet Yay., İstanbul, 2009, s.603 vd.
[851] Karadavî, a.g.e., s.209-302.

1. ARAÇ-AMAÇ İLİŞKİSİ

İnsanlar, hayatlarını sürdürürken, gerek gündelik yaşamlarına gerekse hayatının bütününe yönelik birtakım amaçlar için uğraş gösterirler. Bu amaçlara ulaşmak için de çeşitli araçlar kullanırlar. Bu araçlar, doğada var olan veya sonradan insanlar tarafından üretilen maddî eşyalar olabileceği gibi, çeşitli makam ve davranışlar da olabilir. Neticede insanlar, zararlardan korunmak ve faydalar elde etmek için hayatı boyunca bazı amaçları gözetir ve bunlar için de gerekli araçları temin ederler. Fakat hayatın gidişatı içinde araç niteliğindeki eşya ve davranışlar bazen mutlak olarak amaca dönüşebilmekte, asıl olanlar ise değerini kaybedebilmektedir.

Burada dikkat çekmek istediğimiz husus, insanın hayatı boyunca araç ile amaç arasındaki ilişkisinin konumunu düşünmek ve bu ikisinin birbiriyle yer değiştirmemesi gerekliliğini ifade etmektir. Çünkü araç, amaca giden bir yoldur ve esas olan, amaca ulaşmaktır. Ayrıca, amaca ulaşmak esas olduğuna göre, istenilen netice aynı olması hâlinde aracın değişiklik göstermesi de mümkündür.

Araç karşısında amacın esas olması gerçeği bir tarafa, aslında amaçların da bir yönüyle araç oldukları bir gerçektir. Çünkü hayatın her alanında, herhangi bir şey amaç gibi gözükse de, eğer o amaç başka bir amaca hizmet ediyor veya başka bir şeyi hedefliyorsa, bu durumda ilk amaç aynı zamanda araç konumunda yer alacaktır. Dolayısıyla hayat, en sıradan işlerden en değerli işlere kadar çeşitli basamaklardan oluşmakta ve her basamak, kendisinin aşağısında olanın amacı, kendisinden yukarıda olanın ise aracı konumunda yer almaktadır. Yani bir üst basamağa çıkmak için onun altında bulunan basamağın kullanılması gerekmekte ve bu durumda alt basamak üst basamağın aracı olmaktadır. Fakat üst basamağa çıkıldığında hedef bir üst basamağa çıkmaksa, bu sefer bulunulan yeni basamak araç olacaktır. Örneğin, hayatta kalmak bir amaç olarak düşünülürse, hayatta kalmak için çalışıp yiyecek ve içecek temin etmek bir araç olacaktır. Allah'a kulluk, hayatın akışında bir amaç olarak düşünüldüğünde ise, hayatta kalmak, o kulluğun yaşanabilmesi için bir araç hâline dönüşecektir. Yine benzer şekilde, namaz ibadeti hayatın içinde bir amaç olabileceği gibi, ahiret hayatının mutluluğu hedefe konulduğunda ise bir araç olarak düşünülebilecektir. Böylece hayatın en temel noktasından en yüksek noktasına kadar

araç-amaç basamakları birbirini destekleyip nihayetinde mümkün olan en üst hedefe ulaşılacaktır.

Araç-amaç ilişkisini, genelde din açısından, özelde ise Hz. Peygamber'e (s.a.v.) uyma ve onu örnek alma açısından da değerlendirmemiz yerinde olacaktır. Çünkü yukarıda da değindiğimiz gibi, hayat, varılabilecek en son hedefe doğru giden bir yoldur ve Hz. Peygamber'in yaşantısı da bu yolda ulvî değerlerle dolu bir yaşantıdır. Bu yaşantıda ise değişebilir olan ve olmayan araçların varlığı da mümkündür. İşte bunun ortaya konulması, Sünnet'in daha iyi anlaşılması ve tek bir zamanla sınırlı tutulmayıp tüm zamanları kapsayacak biçimde uygulanması noktasında önemli bir etken olacaktır. Bu açıdan Fazlurrahman'ın şu soruları dikkat çekicidir: "Elbette ki Peygamberin sünneti vardı. Ama muhtevası ve özelliği neydi? Ortaçağ hadis ve fıkıh literatürünün ileri sürdüğü gibi sünnet, insan hayatının bütün alanları ile ilgili tüm kurallar için bir defada ve mutlak anlamda vaz' edilmiş spesifik bir şey midir?"[852]

İşte bu noktada diyebiliriz ki, Hz. Peygamber örnek alınırken araçlarla beraber amaçların da gözetilmesi ve özellikle amaçların esas alınması dikkat edilmesi gereken bir husustur. Hz. Peygamber'in sadece yaptığına bakılarak Sünnet'in hayata aktarılmasının sorun teşkil edeceğine değinen Polat, şöyle demektedir: "Her şeyden önce, Hz. Peygamber'in hayat tarzına kaynaklık eden unsurları bizim de kaynak olarak almamız sünnettir."[853] Böylece Sünnet, zamanın ruhuyla uyumlu bir şekilde yaşanabilir olacak, dolayısıyla ona ittibâ etmek, temelleriyle birlikte her zaman mümkün olacaktır. Aksi takdirde, değişen zamanla beraber hayata yeni giren çeşitli araçlara Sünnet'e aykırı bir gözle bakmak gibi önemli bir sorun ortaya çıkabilecektir. Nitekim günümüzdeki bazı insanlar takvalı olma veya Sünnet'e uyma adına, bugünkü şartlarda kullanımda olmadığı hâlde, Hz. Peygamber kullandı diye bazı eşyaları amacı gözetmeden kullanma veya Hz. Peygamber kullanmadı diye sonradan üretilen araç ve eşyaları bidat olarak görüp kullanmama yönünde eğilimler gösterebilmiştir.[854]

---

[852] Ali Kuzudişli, "Fazlur Rahman'ın Sünnet Yorumu", *GİFAD*, 2012, C.1, S.2, s.126.
[853] Polat, a.g.t., s.185.
[854] Kıyafet, asa, taşla taharet; otomobil kullanmama, bazı ev eşyalarını atma gibi örnekler genel olarak verilmektedir. Bkz.: Şahin, a.g.m., s.284-85.

Sünnet'e ittibâda amaçlar esas alınmakla birlikte, araçların dinin değişmezlerinden olup olmadığı da göz önüne alınmalıdır. Araç olarak nitelenen herhangi bir şey, eğer dinin değişmezlerinden ise, aynen korunmalı; değilse, şartlara göre değişebileceği ve değişmesinin bir sakınca doğurmayacağı da ortaya konulmalıdır.[855] Nitekim Sünnet'in, tarihî bir seyir içinde olmak üzere, zamanla geliştiği, değiştiği, farklılaştığı, gelenekleştiği ve Hz. Peygamber'in yaşamından yüzyıllar sonrasına/bugüne kadar ortaya konulanların âdeta bir toplamı hâline geldiği, fakat özünü de daima koruduğu belirtilmektedir.[856]

Araç-amaç ilişkisini ele alan Çelik'in şu açıklamaları da önemlidir: "*Vesâil,* makâsıd için vardır. *Makâsıd* değişmez, sabit bir görünüm arz ederken, *vesâil* esnek bir yapıya sahip bulunmaktadır. Bu esas anlaşıldığında, hiç bir zaman, şekle takılıp kalarak *makâsıd, vesâile* feda edilmeyecektir." Bunun devamında ise, aracın amacı gerçekleştirememesi hâlinde, amacı gerçekleştirecek başka araçların konulmasından bahsedilmektedir.[857]

Değişim hususundaki bu durum esas alınmazsa, ortaya çıkan sünnet anlayışının değişen dünya şartlarında çeşitli sorunlarla karşılaşacağı bilinmelidir. Fazlurrahman'ın düşüncelerinden hareketle Ali Kuzudişli'nin de dediği gibi, "Eğer sadece Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla sınırlandırılırsa, sünnet, hicri birinci yüzyılda kalır, oradan bu tarafa asla gelemez. İslam toplumu, sadece var olanı şekilsel anlamda taklit eder, kendi ruhuna uygun yeni uygulamalar üretemez."[858] Ayrıca yazarın ele aldığı "Peygamber Sünneti" ve "Nebevî Sünnet" ayrımı önemlidir. İlkinin Hz. Peygamber'e ait sınırlı uygulamalar, ikincisinin ise bu uygulamaların temel alınarak sonraki dönemlerde ümmetin geliştirdiği, üzerine eklediği düşünce, uygulama ve kültür olduğu açıklanmaktadır.[859]

---

[855] Nitekim mesela hukuk ile değişim olgusu arasında karşılıklı bir ilişki olduğu ve İslam hukukunda da maksadı gerçekleştirmeye yönelik olarak bazı hükümlerin değişebildiği bir gerçektir. Bu konuyla ilgili bir çalışma için bkz.: Ferhat Koca, "İslam Hukukunda Ahkamın Değişimi Üzerine Bazı Düşünceler", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2003, S.1, s.51-78. Bu konuyu eleştirel bir yaklaşımla ele alan bir çalışma için bkz.: İbrahim Özdemir, "'Ahkâmın Değişmesi'ne Farklı Bir Yaklaşım", *MÜİFD*, 2014, C.-S.47, s.19-42.

[856] Bu düşünce için bkz.: Polat, a.g.t., s.190.

[857] Çelik, a.g.t., s.383. Öncesinde Sünnet'in evrensel ve tarihsel boyutu ele alınmakta; şeklen-zahiren-lafzen tarihsel, amaç olarak evrensel Sünnet'ten bahsedilmektedir. Bkz.: Çelik, a.g.t., s.382.

[858] Kuzudişli, a.g.m., s.125.

[859] Bkz.: Kuzudişli, a.g.m., s.124-25.

Kısacası diyebiliriz ki araç-amaç ilişkisinde gözetilecek husus, bir fiili işlerken Hz. Peygamber'in neyi gerçekleştirdiği veya gerçekleştirmek istediğinin esas alınması ve bu esas üzerinden Sünnet'e tâbi olmayı değerlendirmektir.

Sünnet diye değerlendirilen bazı günlük işlerin bu konuda önemli olduğunu düşünmekteyiz. Örneğin, Hz. Peygamber'in kullanmış olmasından[860] dolayı misvağa[861] doğrudan vazgeçilmez sünnet gözüyle bakmak yerine, "Hz. Peygamber bu aracı niçin kullandı?" diye bakmak, Sünnet'in hikmetini ortaya koyacaktır. Bu noktada diyebiliriz ki, burada esas olan, o aracı kullanmak değil, o araçla istenen amacın, yani temizliğin sağlanmasıdır[862] ki, Hz. Peygamber de zaten buna vurgu yapmıştır.[863] Benzer bir durumu taşla taharetlenme meselesinde de zikredebiliriz. Nitekim Hz. Peygamber, büyük abdest bozulacağı zaman kişinin yanına temizlik (istitâbe) için üç adet taş almasını istemiştir.[864] Burada esas olan, taşların kendisi değil, onlarla gerçekleştirilmek istenen amaç, yani temizliktir. Dolayısıyla temizliği sağlayacak başka araçları kullanmak da mümkündür[865] ve bu durum Sünnet'in ruhuyla çelişmemektedir. Hatta Hz. Peygamber'in, günah olmaması şartıyla, iki işten/şeyden kolay olanı tercih etmesi[866] ilkesinden hareket edersek, herhangi bir zamanın şartları içerisinde, amacı daha iyi ve kolay bir şekilde gerçekleştirecek olan aracın Sünnet'e daha uygun olacağını da söyleyebiliriz.[867]

Sünnet'te araç ile amaç arasındaki ilişkiyi değerlendirme ve değişmesi mümkün olan araçların ne olabileceğini anlama noktasında bazı sorgulamaları yapmak mümkündür. Bu sorgulamalar neticesinde Hz. Peygamber'le ilgili nelerin değişebileceğini öngörmek mümkün olabilecektir. "Eğer Hz. Peygamber,

---

[860] Mesela bkz.: Buhârî, Vudû′, 73, s.70, no: 244-45; Muslim, Tahâret, 43-48, C.1, s.220-21, (no: 253-56); Nesâî, Tahâret, 2, 3, 4, 8, C.1, s.8-13, no: 2, 3, 4, 8.

[861] Misvakla ilgili yüzü aşkın rivayetin olduğu belirtilmektedir. Bkz.: Çelik, a.g.t., s.383. Bunların kaynakları için bkz.: Çelik, a.y., 66 numaralı dipnot.

[862] Bu istikamette bir değerledirme için bkz.: Çelik, a.g.t., s.383-84. Araç-amaç ilişkisinde misvak dışında başka örnekler için bkz.: Çelik, a.g.t., s.382 vd.

[863] Nesâî, Tahâret, 5, C.1, s.10, no: 5. ("Misvak; ağzı temizleyici, Rabbi razı edicidir.")

[864] Mesela bkz.: Ebû Dâvud, Tahâret, 20, C.1, s.30-31, no: 40, 41; Nesâî, Tahâret, 40, C.1, s.41-42, no: 44.

[865] Y. Ünal, taşla taharetlenme meselesinde amaca vurgu yaparak, taşın değil, temizliğin esas olduğunu, taş yerine bugün tuvalet kâğıdı kullanılabileceğine vurgu yapmaktadır. Bkz.: Y. Ünal, a.g.m., s.95.

[866] Buhârî, Menakıb, 23, s.877, no: 3560; Muslim, Fedâil, 77, C.4, s.1813, (no: 2327).

[867] Konuyla ilgili benzer açıklamalar için bkz.: Kırbaşoğlu, a.g.e., s.94 vd. Misvak konusu için bkz.: Kırbaşoğlu, a.g.e., s.103 vd.; Karadavî, a.g.e., s.259 vd.

bilindiğinden farklı bir bölge, yöre, zaman veya kültürde yaşasaydı, onun yaşam tarzında ne gibi farklılıklar olurdu?" türünden soruları bu hususla ilgili olarak burada zikredebiliriz. Bu türden sorulara bulacağımız cevapların, bize genelde değişebilir araçları vereceğini söylememiz mümkündür. Dolayısıyla, aslında sünnet olarak ifade edilen bazı günlük davranış ve alışkanlıkların mutlak olmadığı, bunun yerine, mutlak olana hizmet eden birer vasıta oldukları ortaya çıkacaktır. Bu da bize değişmez olanla değişebilir olanı gösterecek ve böylece Hz. Peygamber'in hayattaki asıl amaçlarının ne olduğu ortaya çıkmış olacaktır. Bu noktada başka örnekleri de zikredebiliriz.

Mesela Hz. Peygamber, seccade/örtü (الخُمرة),[868] hasır,[869] tabaklanmış deri[870] ve (yer/zemin çok sıcak olduğunda) elbise[871] gibi nesneler üzerinde namaz kılmıştır. Burada elbisenin zemin çok sıcak olduğunda koruyucu amaçla örtüldüğünden de hareket edersek, esas meselenin, üzerinde namaz kılınacak eşyaların kendisinden ziyade, bunlarla gerçekleştirilmek istenen amaçlar olduğunu söyleyebiliriz. Bu amaçları da, vücudu sıcaktan koruma, temiz yerde namaz kılma vb. olarak düşünebiliriz.

Daha önce zikrettiğimiz bir örnek de, fıtır sadakasıyla ilgilidir. Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in, fıtır sadakası olarak bir *sâ'* (bir ölçek) hurma veya bir *sâ'* arpa verileceğini farz kıldığı/emrettiği bildirilmektedir.[872] Buradaki duruma göre, fıtır sadakası ibadetinin haricinde, bu ibadet için verilecek nesnelerin de farz veya emre doğrudan konu olduğu gözükmektedir. Fakat bu duruma amaç-araç ilişkisi çerçevesinden baktığımızda, bu nesnelerin mutlak olarak farzın/emrin konusu olmadığını söyleyebiliriz. Nitekim bahsi geçen gıda ürünlerinin yetişmediği farklı bir coğrafyada yaşayan birinin ilgili ibadeti yerine getirmesi, bahsi geçen gıda ürünleri üzerinden mümkün olmayacaktır. Buradaki esas amaç nesnenin kendisi değil, onunla

---

[868] Buhârî, Salât, 19, 21, s.106, 107, no: 379, 381; Ebû Dâvud, Salât, 91, C.1, s.488, no: 656.

[869] Buhârî, Ezân, 81, s.181, no: 730, 731; Libâs, 43, s.1480, no: 5861; Muslim, Musâfirîn, 215, C.1, s.540, (no: 782); Ebû Dâvud, Salât, 92, C.1, s.490-91, no: 658-59; İbn Mâce, İkâme, 36, C.2, s.96, no: 942.

[870] Ebû Dâvud, Salât, 92, C.1, s.491, no: 659.

[871] Buhârî, Salât, 23, s.107, no: 385; Muslim, Mescid, 191, C.1, s.433, (no: 620).

[872] Mâlik, Zekât, 52, C.1, s.284; Buhârî, Zekât, 70, 71, s.366, 367, no: 1503, 1504; Muslim, Zekât, 12, C.2, s.677-678, (no: 984); İbn Mâce, Zekât, 21, C.3, s.38-39, no: 1825, 1826; Ebû Dâvud, Zekât, 19, C.3, s.54-55, 56, no: 1611, 1613; Tirmizî, Zekât, 35, C.2, s.54, no: 676; Nesâî, Zekât, 32, 33, C.5, s.48, no: 2502, 2503, 2504.

amaçlanan şey, yani ihtiyaç sahibi insanların ihtiyaçlarını gidermektir. Bundan dolayı her insan, kendi bölgesinde yetişen benzer/denk olan gıda ürünlerinden veya bunların dengi mal veya para vermekle Hz. Peygamber'in amaçladığı şeyi gerçekleştirmiş olacaktır.

Yukarıdaki duruma benzer olarak, yine daha önce bahsini ettiğimiz Hz. Peygamber'in hurma ile oruç açması, onu bulamadığında su ile açması[873] durumuna da kısaca değinebiliriz. Buna göre hurma gibi, dünyanın belirli yerlerinde ancak yetişen bir meyvenin mutlak anlamda orucun açıldığı gıda olmayacağı, dolayısıyla asıl amacın orucu açmak olduğu aşikârdır. Zaten Hz. Peygamber'in hurmayı bulamadığında su ile orucunu açması bunu göstermektedir.[874]

Sünnet'e ittibâ noktasında değişebilir araçları anlamak ve dine karşı doğru bir bakış açısını kazanmak için değerlendirmemiz gereken bir husus da, yukarıda bahsettiğimiz, hayatın araç ve amaçlarına yönelik basamakları arasındaki ilişkidir. Her bir basamak alt ve üstüne göre amaç veya araç niteliğine bürünebildiğine göre, bu durumu burada ayrıca incelemek aydınlatıcı olacaktır. Basamaklar arasındaki bu ilişkiyi, "Hz. Peygamber'i örnek almanın kilit noktası"nı[875] da göstermesi yönüyle, aşağıdaki gibi formülleştirebiliriz:

Araç → Eylem → Etki → Sonuç[876]

Bu formüle göre bir araç, yapı ve işlevine uygun bir eylemle kullanılır, ardından ortaya bir etki çıkar ve bu etki de, esas istenen sonucu meydana getirir. Daha anlaşılır olması için aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

Örnek 1:

Diş fırçası → Fırçalamak → Diş temizliği → Sağlık

---

[873] Ebû Dâvud, Savm, 21, C.4, s.39, no: 2356; Tirmizî, Savm, 10, C.2, s.71, no: 696.

[874] Burada hurmayla oruç açmanın sağlık açısından ideal olduğu gibi bir durum söz konusu olursa, bu durumda, bulunulan bölgede en azından hurmaya denk gelen başka bir meyve/yiyecekle orucun açılması tavsiye edilebilir.

[875] Bu ifade şahsımızca ortaya konulmuştur. Bununla tam olarak neyin kastedildiği konu içerisinde ele alınmaktadır.

[876] Bu formülleştirme şahsımız tarafından yapılmıştır ve eleştiriye açıktır.

Bu örneğinimizde temizliğin olmazsa olmazlarından biri olan ağız ve diş sağlığına yönelik bir basamak ilişkisi görmekteyiz. Bu ilişkiye göre bir eşya veya bir araç olan diş fırçası, işlevine uygun bir şekilde eyleme dönüştürülür (fırçalama) ve peşinden bir etki ortaya çıkar ki, o da, dişlerin temizlenmesidir. Dişlerin temizlenmesiyle beraber de, esas istenen sonuç, yani sağlıklı olma/kalma hâli ortaya çıkar. Bu örnekten anlaşılabileceği gibi, bir bireyin esas ulaşmak isteyeceği şey, diş temizliğini yapıp hem ağız hem de genel sağlığını korumaktır. Dolayısıyla esas istenen, özelde ağız/diş temizliği, genelde ise beden sağlığı olduğuna göre, istenen sonuca ulaştırması şartıyla, burada alt basamaklarda bulunan, özellikle aracın ve beraberindeki eylemin değişebileceğini pekâlâ söyleyebiliriz.

Örnek 2:

Elbise → Giymek → Korunmak → Sağlık

Bu örneğimizde ise, ahlaki koruma ve süs olma özelliği[877] bir tarafa, elbisenin sağlıkla ilgili özelliği üzerinden bir basamak ilişkisi görmekteyiz. Bu ilişkiye göre kişisel bir eşya olan elbise, giyilmek suretiyle ortaya bir eylem çıkarılır ve bunun beraberinde çeşitli olumsuz hava şartlarına karşı bir korunma etkisi ortaya çıkar.[878] Bu etki de, kişiyi beden sağlığını koruma/elde etme sonucuna ulaştırır. Bu örnekten de anlayabileceğimiz üzere, kişinin burada esas ulaşmak istediği amaç, farklı işlevlere sahip kıyafetler giyerek kendi bedenini koruma altına almak ve genel sağlığını muhafaza etmektir. Bundan dolayı, alt basamakta yer alan "elbise"yi, sadece elbise olması yönüyle değil de, istenen sonuca götüren bir araç olarak düşünürsek, onun tarz, biçim, renk, kumaş, kalınlık gibi özelliklerinin değişkenlik gösterebileceğini söyleyebiliriz. Elbise örneğinde aynı şeyi, ilk başta değindiğimiz ahlakî koruma özelliği açısından da düşünebiliriz. Nitekim avret yerlerinin örtülmesi başta olmak üzere, kişinin edepli görünmesine aracılık eden elbise, bu vasfını istenilen düzeyde koruduğu müddetçe, farklı biçim, kumaş vb. niteliklerinin değişmesi sorun teşkil etmeyecektir. Bu değişim, bulunulan bölge ve kültüre göre daha çok etkisini gösterecektir.[879]

---

[877] Bkz.: A'râf, 7/26.
[878] Elbisenin sıcaktan koruma niteliği için bkz.: Nahl, 16/81.
[879] Bu hususu "İkinci Bölüm" içinde yer alan "Yöresel ve Örfî Fiilleri" başlığı altında ele almıştık.

Yukarıdaki formül ve verilen örneklerden yola çıkarak diyebiliriz ki Hz. Peygamber'i örnek almanın ve ona ittibâ etmenin kilit noktası daha çok "eylem"dir. Eylemle beraber asıl amaç gerçekleşmeye başlar ve devamında bu amaca ulaşılır. Araç ise, anlayabileceğimiz üzere, burada bir hedef konumunda değil, o hedefe ulaşılması için etkiyi ortaya çıkaracak bir alt basamaktır. Dolayısıyla bir üst basamak olan eylem ve sonrasındaki etkiyi başlatacak herhangi bir araç yeterli olacaktır. İşte Hz. Peygamber'i, özellikle gündelik-dünyevî yaşamda ve aslî yönüyle örnek almanın ve ona uymanın ilkesi kanaatimizce budur. Böylece Sünnet, sadece belirli bir coğrafya ve kültürün unsuru olmak yerine, her coğrafya, kültür ve zamana hitap eden evrensel bir yaşam anlayışı olarak değer bulacaktır.

Yukarıdaki formülde değişmez olarak yer alanlar, "eylem" (kısmen), "etki" ve "sonuç" üçlüsüdür. Yani ortada istenen bir sonuç, bu sonuca götürecek bir etki ve bu etkiyi sağlayacak herhangi bir eylem bulunmaktadır. Gerekli eylemi sağlayacak araç ise her zaman değişkenlik gösterebilmektedir. Fakat hâlihazırdaki bir araç, tamamen farklı bir araçla değişirse eylemin de değişmesi mümkün olabilecektir. Örneğin, fırçalama işlevini gören herhangi bir araç yerine, ağız temizliğini sağlayacak farklı bir yöntem (ağızda kullanılacak sıvı gibi) geliştirilse eylem de değişecektir.

Öte yandan, doğru etki, şayet sadece tek bir aracın kullanılmasıyla elde edilebiliyorsa, o hâlde o aracın da ilkesel bir nitelik kazanacağını söyleyebiliriz. Dolayısıyla o aracın değişkenliği de söz konusu olmaz ve tıpkı "sonuç" basamağında olduğu gibi, araç da aslî bir niteliğe bürünür. Buradan hareketle, "alternatifi olmayanın değişkenliği söz konusu değildir" şeklinde bir ilke ortaya koyabiliriz.

Bu ilkeyi, yukarıda örneğini verdiğimiz diş temizliğiyle ilgili basamak ilişkisi üzerinden değerlendirebiliriz. Bu ilişkiye göre diş fırçası ve onun uygun bir eylemle kullanılmasıyla beraber ortaya diş temizliği şeklinde bir etki çıkmakta ve bu etki de vücut sağlığının korunması sonucunu meydana getirmektedir. Buna göre burada alternatifi olmayan öncelikli basamak, yukarıdaki formülün "sonuç" basamağına denk gelen ve en üstte yer alan "sağlık" basamağıdır. Çünkü sağlık, hayatın aslî bir unsurudur ve yerine konulabilecek başka bir unsur yoktur. Yani insanların sağlıklı

olmayı bırakıp da, onun yerine başka bir şeye yönelmeleri söz konusu değildir. Dolayısıyla "sağlık", değişmez, yani alternatifi olmayan bir durumdur.

Bir alt basamağa baktığımızda, formülün "etki" basamağına denk gelen "diş temizliği"ni görmekteyiz. Sağlığı doğrudan etkilemesi açısından onun da alternatifinin olmadığını söyleyebiliriz.

"Etki"nin bir alt basamağına indiğimizde ise, formülün "eylem" kısmına denk gelen "fırçalamak" karşımıza çıkmaktadır. Burada fırçalamak eyleminin değişebilir olduğuna yukarıda kısaca değinmiştik. Fakat tekrar değinirsek, eğer fırçalama eyleminin yerine aynı etkiyi sağlayacak başka bir eylem getirilebilirse, değişkenliği mümkündür. Örneğin, diş ipi, ağız suyu/sıvısı vb. araçların aynı etkiyi yaratabilmesi hâlinde bu değişkenlikten söz edebiliriz. Fakat aksi durumda fırçalama eylemi sabitliğini korur ve aslî bir konumda yer alır.

Sonuncu basmağa indiğimizde, formülün "araç" kısmına denk gelen "diş fırçası" ile karşılaşmaktayız. İşte bu noktada diyebiliriz ki, eğer aynı etkiyi sağlayacak başka veya benzer araçlar varsa, tekiyle yetinilmeyip onların da kullanılması mümkündür ve en uygun olanın tercih edilmesinin de daha uygun oluşu söz konusudur. Doğal bir ürün olan misvak ve günümüzde yaygın olarak kullanılan insan ürünü diş fırçaları, malzeme ve biçimsel olarak farklı olsalar da, işlevsel olarak ortak bir eyleme sahiptirler.[880] Bunların dışında olan veya gelecekte üretilebilecek ve farklı uygulama biçimleri olan araçlar da söz konusudur. Bütün bunları düşündüğümüzde araçların değişkenliği, fakat sonucun sabitliği ortadadır.

Araçların değişebilir olduğu, asıl bakılması gerekenin ise amaçlar olduğu noktasında bir hadisi burada delil olarak sunmamız mümkündür. Bu hadis, "Allah

[880] Burada şunu vurgulamamız gerekmektedir: Doğal bir ürün olan misvak ile yapay bir ürün olan diş fırçası, her ne kadar fırçalama eylemi yönüyle ortak olsa da, misvağın özündeki muhtemel faydalı maddelerin varlığı ile misvağın doğal yapısının daha işlevsel olması gibi durumlar misvak aracını öne çıkarmaktadır. Fakat diş fırçasına sürülen doğal ve faydalı macunları ve bununla beraber teknolojinin gelişmesini de düşünürsek, yapay fırçaların da oldukça etkili olabileceğini söyleyebiliriz.

sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz; fakat O, sizin kalplerinize ve amellerinize bakar."[881] şeklindedir.

Bu hadis üzerinde biraz durursak, burada Allah'ın nazarında insanların fiziksel özellikleri, görünüşleri ve sahip oldukları değerli eşyaların manevî kazanç açısından belirleyici olmadıkları anlaşılmaktadır. Fakat öyle malumdur ki insanlar dünyevî yaşantılarında birbirlerine bu yönlerden çokça kıymet vermektedirler. Sahip olunan fiziksel güzellik ve üstünlükler ile maddî zenginlikler insanlar nazarında imrenmeye sebep olabilmektedir. Belki de insanın böylesine bir eğilimine cevap mahiyetinde Hz. Peygamber, Allah'ın insanlara bu şekilde bir değer vermediğini göstermek üzere ilgili sözlerini söylemiştir. Buna göre Allah, fiziksel, görsel ve maddî şeylerden ziyade, iç dünyasında olup bitenlerden ve bunları dışa yansıması olan davranışları üzerinden insanlara değer vermekte ve ahiret akıbetlerini de bu durum üzerinden belirlemektedir. Konumuz itibariyle bu durumu düşünürsek, belirli bir şekli veya yöresel özelliği olan araçlardan ziyade, o araçlarla insanların neyi amaçladıkları dinî açıdan daha fazla önem arz etmektedir. Zikri geçen hadise atıfla söyleyecek olursak, suretin ve malın değişmesi Allah nazarında önemli olmadığı gibi, istenilen amacı gerçekleştirdiği ve sakıncası olmadığı sürece, elde bulunan aracın değişmesi de önemli olmayacaktır. Dolayısıyla eşya değişse de, amaç aynı olacağı için, şeklen Hz. Peygamber'den farklı olunsa bile, bu durum Sünnet'e ittibâ etmeye engel teşkil etmeyecektir. Bu noktada, Hz. Peygamber'in amacın hâsıl olması için Kur'ân'da da yer alan farklı seçeneklere/alternatiflere yöneldiğini de belirtmemiz gerekmektedir. Daha önce de zikrettiğimiz bazı örnekleri bu açıdan tekrar ele alabiliriz.

Bunlardan biri şöyledir: Ramazan'da oruçlu hâldeyken eşiyle münasebette bulunan bir adam endişeyle Hz. Peygamber'e gelmiş ve bu durumunu anlatmış, Hz. Peygamber de, köle azat edebilme, iki ay peş peşe oruç tutabilme, altmış fakiri doyurabilme imkânlarını sırayla sormuş, fakat adam her birine "Hayır!" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, bir süre sonra getirilen bir sepet hurmayı adama vermiş ve tasadduk etmesini söylemiştir. Adam ise, bulunduğu yerde

[881] Muslim, Birr, 34, C.4, s.1987, (no: 2564); İbn Mâce, Zühd, 9, C.5 s.254-55, no: 4143; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, C.13, 16, s.227, 564 no: 7827, 10960, (2/285, 539). Ayrıca lafız farklılıkları için bkz.: Muslim, Birr, 33, C.4, s.1986, (no: 2564).

kendisinden daha fazla muhtaç olmadığını söylemiş, bunun üzerine Hz. Peygamber ona, hurmaları götürüp ailesine yedirmesini söylemiştir.[882]

Burada Hz. Peygamber, meselenin çözümünü tek bir fiile bağlı kalarak sınırlamamış, Kur'ân'da da geçtiği üzere,[883] farklı seçenekler/alternatifler ortaya koyarak amacın gerçekleşmesini hem kolaylaştırmış hem de hedeflemiştir.

Başka bir örnek ise şöyledir: Bir adam Hz. Peygamber'e gelen bir kadınla evlenmek istemiş, Hz. Peygamber ise ona, mehir olarak verecek bir şeyinin olup olmadığını sormuş, adam da, bir şeyinin olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, bir şeyler bulabilir diye ondan evine gitmesini istemiştir. Adam da evine gitmiş, fakat bir şey bulamamıştır. Bu kez Hz. Peygamber bir demir yüzüğün de olabileceğini söylemiştir. Adam tekrar gitmiş, fakat ondan da bulamamıştır. Adam daha sonra (mehir olarak) üzerindeki kıyafeti zikretmiş, fakat adam kıyafetsiz kalacağı için Hz. Peygamber bunun olmayacağını söylemiştir. Aradan bir süre geçtikten sonra Hz. Peygamber adama gelmiş ve ezberinde Kur'ân'dan neler olduğunu sormuş, adam da, ezbere bildiklerini saymıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ezber bildiklerini kadına öğretmesi karşılığında adamı kadınla nikâhlamıştır.[884]

Bu olayda görüldüğü üzere, bir kadınla evlenmek isteyen bir adam, Hz. Peygamber'in yönlendirmesine rağmen mehir olarak hiçbir şey bulamamış, bundan dolayı nikâh için bir türlü sonuca ulaşılamamıştır. Maddî bir şey bulunamayınca Hz.

---

[882] Buhârî, Savm, 30, 31, s.466, no: 1936, 1937; Hibe, 20, s.631, no: 2600; Nafakât, 13, s.1368, no: 5368; Edeb, 68, 95, s.1523-24, 1540, no: 6087, 6164; Keffârât, 3, s.1662-63, no: 6710; Muslim, Sıyâm, 81, C.2, s.781, (no: 1111); Ebû Dâvud, Savm, 37, C.4, s.64, no: 2390; Tirmizî, Savm, 28, C.2, s.94, no: 724; İbn Mâce, Sıyâm, 14, C.2, s.577-78, no: 1671. Verilen kaynaklardaki rivayetlerin lafızları arasında, genel mana aynı olmakla beraber, bazı farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin az bir kısmında, kefaret olan fiiller hakkında, Hz. Peygamber'in "şunu yapabilir misin?" kalıbındaki sözleri yerine, "şunu yap" kalıbındaki sözleri bulunmaktadır. Verilen cevaplarda ise "Hayır yapamam", "bende yok" şeklinde farklılıklar da bulunmaktadır. Ayrıca İbn Mâce'de, sepetin getirilme durumu geçmekle beraber, "hurma" (temr) lafzı geçmemektedir.

[883] İlgili olayda bahsi geçen kefaret fiili, zıhar yeminiyle ilgili Kur'ân'da geçen kefaretlerin aynısıdır. Bkz.: Mücâdele, 58/3-4.

[884] Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, 22, s.1284, no: 5030; Muslim, Nikâh, 76, 77, C.2, s.1040, 1041, (no: 1425). Ayetlerin kadına öğretilmesiyle ilgili lafız Muslim'in 77 numaralı ilgili rivayetinde geçmektedir. Diğerlerinde, ezbere bildikleriyle beraber nikâhlanması geçmektedir. Aynı olayı biraz daha kısa ve kısmen farklı lafızlarla anlatan diğer bazı rivayetler için bkz.: Mâlik, Nikâh, 8, C.2, s.526; Buhârî, Nikâh, 40, 44, s.1309, 1311, no: 5135, 5141; Fedâilu'l-Kur'ân, 21, s.1284, no: 5029; Ebû Dâvud, Nikâh, 30, C.3, s.450, no: 2111; Tirmizî, Nikâh, 23, C.2, s.413, no: 1114; Nesâî, Nikâh, 1, C.6, s.54-55, no: 3200.

Peygamber farklı bir çözüm yoluna gitmiş ve maddî bir şey yerine manevî bir şey olarak Kur'ân-ı Kerîm'den bazı ayetlerin kadına öğretilmesini mehir olarak kabul etmiştir. Böylece Hz. Peygamber, tek bir araca bağlı kalıp sınırlı hareket etmemiş, amaca ulaşılabilmesi için farklı araç ve seçenekleri ortaya koymuştur. Dolayısıyla diyebiliriz ki Sünnet'e ittibâ, Hz. Peygamber üzerinde somut olarak görülen bir aracı mutlak olarak kullanmaktan ziyade, meşru araçlardan uygun olan biriyle istenen amaca ulaşmaktır.

Hz. Peygamber'in bizzat kullandığı, fakat mutlak olarak değişmez sünnet diyemeyeceğimiz birtakım eşyaların Müslümanlarca kullanılma arzusu da araç-amaç ilişkisi konusunda değinmemiz gereken bir mevzudur. Fiillerle ilgili bölümde de değindiğimiz üzere, Müslümanların Hz. Peygamber'in yaptığı bir davranışı aynen yapmak veya kullandığı bir aracı aynen kullanmak istemeleri gayet olağan karşılanması gereken bir durumdur. Çünkü bu durum, Müslümanların Hz. Peygamber'e karşı besledikleri sevgi, saygı vb. olumlu duyguların ve onun sünnetine uyma arzularının bir neticesidir. Diğer yandan, bir araç veya eşya, onun kullanan kimseyi hatırlatmakta, bu açıdan o araç veya eşya, amacı dışında apayrı bir öneme sahip olmaktadır. Hz. Peygamber'in kullandığı eşyaların aynısı veya benzerini kullanmayı bu açıdan düşünebiliriz. Dolayısıyla kullanılacak aracın hiçbir öneminin olmadığını, sadece amacın önemli olduğunu da mutlak olarak iddia edemeyiz. Gazâlî'nin, bu meseleyle ilişkilendirebileceğimiz bir değerlendirmesini burada zikretmemiz yerinde olacaktır. Şöyle ki:

Sevginin sebeplerini farklı aşamalarda ele alan Gazâlî, amaçlara götüren araçların sevilmesinden de bahsetmekte ve şöyle demektedir: "Yemek, içmek ile altın ve gümüş de böyledir. Altın ve gümüş, yiyecek ve içecek için, yemek ve su ise yiyip içmek için sevilirler. Biri bizâtihî, diğeri ise vasıta olarak sevilir."[885] Dolayısıyla, Hz. Peygamber'in sünnetiyle ilişkilendirilen birtakım gündelik davranış ve araçlara karşı beslenen hassasiyet, aslında Hz. Peygamber'e karşı beslenen bir hassasiyetin neticesidir. Dolayısıyla araçların değişkenliğinden söz ederken bu hassasiyeti göz önünde bulundurmak ve Hz. Peygamber'in değerli hatırasına karşı yanlış neticelerin çıkarılmaması için dikkatli olmak gerekmektedir.

[885] Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu, C.4 (Rub'u'l-Münciyât), Bedir Yay., İstanbul, t.y., s.541.

Hz. Peygamber'in kullandığı herhangi bir araca veya eşyaya değer verilmesi doğal olmakla beraber, asıl değer verilmesi gerekenin Hz. Peygamber'in o aracı kullanma amacı olmalıdır. Oluşturulan Sünnet algısının bu noktada oldukça önemli olduğunu vurgulamamız gerekmektedir. Algı meselesi açısından, yukarıda verdiğimiz misvak örneğini burada tekrar ele alabiliriz.

Burada, Sünnet algısı meselesinde önemli bir soruna sebep olabilme açısından göz önünde bulundurmamız ve dikkat etmemiz gereken iki temel durum vardır: Birincisi, Hz. Peygamber'in bir eşya olarak "misvak kullanması"; ikincisi, Hz. Peygamber'in bir eylem olarak "diş temizliği yapması"dır.

Şimdi, Hz. Peygamber, sadece misvağı kullanması yönüyle değerlendirilse, "misvak kullanmak sünnettir" gibi bir ifadeyle, misvak kullanmanın sünnet olduğu algısı ortaya çıkacaktır ki, bu aslında yanlış değildir. Fakat sorun, odaklanılan noktanın sadece misvak, yani aracın kendisi olduğu için, yapılan eylemin etkisi ve sonucu pek önemsenmeyecek veya sünnet olarak değerlendirilmeyecektir. Dolayısıyla, araç olan misvak insanlar nazarında sünnet olarak kabul görürken, diş temizliği ve sağlıklı olmak, sünnet olarak telakki edilmeyecektir. Yani, şekillenen Sünnet algısındaki odak noktası sadece "araç" olacaktır. Böylesine bir algı ise, misvak dışındaki herhangi bir araçla diş temizliği yapılmış olmasına rağmen, sünnetin yerine getirilmediği gibi bir düşünceye sebebiyet verebilecektir. Hâlbuki Hz. Peygamber'in fiilleri incelenirken araçlarla sınırlı kalmayıp eylem ve sonuçlara da odaklanılırsa, Sünnet algısı daha doğru bir zeminde oluşacaktır. Bu durumda ise, örneğin, misvak kullanma eyleminden ziyade diş temizleme eylemi sünnet olarak kabul edilecektir.

Sonuç olarak, Hz. Peygamber, hayatı boyunca dinin de önem verdiği çeşitli fiilleri yerine getirmiş ve bunlar için çeşitli araçlar kullanmıştır. Bundan dolayı ilgili fiiller gibi, o araçların da bir şekilde onun sünnetiyle ilişkisi ortaya çıkmıştır. Bunun neticesinde ise, amacın göz ardı edilip aracın ön plâna çıkarılması, hatta aracın amaç hâlini alması da mümkün olabilmiştir. Bundan dolayı, Sünnet içerisindeki bu durumun araç-amaç ilişkisi gözetilerek aydınlığa kavuşturulması gerekmektedir. Bunun için ifade etmek gerekir ki Sünnet'le ilişkisi düşünülen özellikle günlük yaşamda kullanılmakta olan araçlarda alternatiflik söz konusuysa değişkenlik

mümkündür. Bu değişkenlik, dinî yaşantıya veya Hz. Peygamber'e ittibâ etmeye asla halel getirmeyecek, aksine, amaçlar gözetildiği takdirde her zaman Hz. Peygamber'in sünnetine olan bağlılık korunacaktır. Bu bağlamda, örneğin, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, sağlığın bir alternatifi yoktur ve onun gerekliliği ortadadır. Böylece sağlık ve ona giden yol olan temizlik, bir esas ve ilke olmakta, fakat onu sağlamada araçlar, duruma göre değişkenlik gösterebilmektedir. Dolayısıyla, kısaca "ilkesel olan ve alternatifi olmayan şey amaçtır" diyebiliriz. Alternatifi olan ise bir ilke ve amaç değil, daha çok amacı gerçekleştiren bir vasıtadır.

2. ŞEKİL-MANA İLİŞKİSİ

Dünya ve ahiret hayatı için doğruluğa ve kurtuluşa ulaşma noktasında İslam dininde inancın önemi kadar eylemlerin de önemi bulunmakta, bundan dolayı iman ve salih amelin gerekliliği Kur'ân'da sıklıkla yan yana zikredilmektedir.[886] Eylemlerin varlığı önemli olmakla beraber, Allah katındaki değerini onların hangi niyetle veya hangi bilinçle yapıldığı belirlemekte;[887] sayıca az olsa da, bilinçli yapılan ibadetin, sayıca çok yapılan bilinçsiz ibadetten daha makbul olduğu bildirilmekte;[888] istenen amaç ve niyetin aksi doğrultusunda samimiyetsizce yapılan ibadetlerin ise yerildiği görülmektedir.[889] Ayrıca, bir ayette yer alan, *"İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir..."*[890] şeklindeki ifadeyle konumuz doğrultusunda kuru şekilcilik de bir bakıma yerilmektedir.[891]

---

[886] Bazı ayetler için bkz.: Bakara, 2/25; Nisâ, 4/122; Mâide, 5/9; Hac, 22/50; Talâk, 65/11; İnşikak, 84/25; Bürûc 85/11; Tîn, 95/6; Beyyine, 98/7; Asr, 103/3.

[887] Buhârî, Bed'u'l-Vahy, 1, s.7, no:1; Muslim, İmâre, 155, C.3, s.1515 (no: 1907). ("Ameller niyete/niyetlere göredir." hadisi). Ayrıca bkz.: Muslim, Birr, 33, 34, C.4, s.1986-87, (no: 2564); İbn Mâce, Zühd, 9, C.5 s.254-55, no: 4143; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, C.13, 16, s.227, 564 no: 7827, 10960, (2/285, 539). (Allah'ın görünüşe ve mala değil, kalp ve amele baktığını bildiren hadis.)

[888] Ebû 'Abdirrahmân 'Abdullâh b. el-Mubârek b. Vâdıh el-Hanzalî et-Turkî el-Mervezî, *Kitâbu'z-Zuhd ve yelîhi Kitâbu'r-Rakâik*, tah. Habîburrahmân el-A'zamî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2004/1425, s.118, no: 288. (İbn Abbas, tefekkür içindeki kısa iki rekâtın, bütün geceyi şuursuzca namazla geçirmekten daha hayırlı olduğunu bildirmektedir.)

[889] Nisâ, 4/142; Mâûn, 107/1-7. Bu ayetlerde münafıkların namazına, gösteriş yapmalarına vs. konulara değinilmektedir.

[890] Bakara, 2/177.

[891] Burada kişinin iman ve itaat duygularıyla hareket etmesinin önemi söz konusudur. Bunun için bkz.: Mâturîdî, *Te'vîlât*, C.2, s.3.

Eylemlerde niyetin önemli oluşuna dair bir rivayete burada değinebiliriz. Buna göre Hz. Peygamber, elbisesini büyüklenerek yerde sürükleyen kimseler için "Allah kıyamet günü ona bakmayacak" şeklinde uyarıcı bir söz söylemiş, bu söz karşısında Hz. Ebu Bekir, kendisinin dikkat etmediği durumlarda elbisesinin sarkıp yere değebileceği endişesini dile getirmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Sen onu kibir olarak yapanlardan değilsin."[892] demek suretiyle ilkesel bir açıklamada bulunarak, davranışlarda niyetin, başka bir ifadeyle, davranışlarda şekil ile mana arasındaki ilişkinin belirleyici olduğuna işaret etmiştir.[893]

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eylemsel boyutta örnek alınması ve ona uyulması noktasında yukarıda değindiğimiz genel durumun önemli olduğu, dolayısıyla Hz. Peygamber'in eylemlerinin/fiillerinin şekil ve mana/niyet noktasında da dikkate alınması gerektiği kanısındayız.[894] Başaran'ın da dediği gibi, "Hz. Peygamber'in fiillerinde hangi niyetle hareket edildiğinin belirlenmesi ve O'nun bu niyetine göre hareketinin takdir edilmesi gerekmektedir."[895] Zira bilinçsizce yapılacak ve basit bir taklitten öteye gitmeyecek davranışlar, dinî boyutta gerçek karşılığını bulamayacaktır. Bu noktada Hân'ın şu görüşü kayda değerdir: "Özü ve aslı itibariyle sünnet sayılan, dış görünüşü itibariyle sünnet olmayan bazı durumlar da vardır. Bu tür durumlarda Müslümanlar sünnete uyduklarına inanarak yine bunların zahirî şekline bağlanırlar. Oysa burada sünnet, dış görünüşünde değil, hakikatinde ve özünde saklıdır."[896] Fazlurrahman ise şöyle demektedir: "Cemaat, belli bir tarihî durumda, Hz. Peygamber'i eyleme geçiren ruhun yönetiminde vahyi yetkili bir

---

[892] Buhârî, Libâs, 2, s.1464, no: 5784.

[893] Ayrıca, bu tür rivayetlerdeki lafızların kapsamına dikkat etmeden ilk anlaşılan yargının mutlak bir yargı şeklinde değerlendirilmemesi gerekliliğini de bizzat Hz. Peygamber'in yukarıdaki ifadesinden anlamaktayız.

[894] Şekil, mana, amaç gibi hususların bilinmesinin gerekliliği ve önemi ve bu noktada bazı âlimlerin görüşlerinin de eklenerek yapılan değerlendirmeler için bkz.: Kahraman a.g.m., s.8 vd.

[895] Başaran, a.g.m., s.18. Burada Hz. Peygamber'in hac, umre, savaş gibi amaçlarla yolculuğa çıkmasına icap etmek gerektiği, fakat yolculuk esnasındaki sıradan veya yolculuk icabı birtakım fiillerine uymanın gerekmediği hususu da ifade edilmektedir.

[896] Hân, a.g.m., s.182. Burada, Hz. Peygamber'in duygu ve düşünce dünyasında Allah'ı zikretmesi ve bunun neticesi olarak dilinden birtakım zikir ifade eden sözlerin dökülmesi örnek verilmektedir. Aslolanın ağızdan çıkan sözlerden ziyade, iç dünyasındaki hâlinin, yani o sözleri söyleten kalbî durumunun sünnet olduğu açıklanmaktadır. (Burada duygusuzca ve tefekkürsüzce bazı dinî/zikirsel sözleri söylemenin iş olmadığı söylenebilir.) Makalenin tamamı şekilsellikten ziyade ahlakî/olumlu tutum ve davranışların örnek alınmasına vurgu yapmaktadır.

şekilde yorumlayacak ve ona anlam verecektir. Burada önemli olan, Hz. Peygamber'i eyleme geçiren ruhtur. Yoksa asla dış görünüş değildir."[897]

Hadis/rivayet üzerinden meseleye baktığımızda yine aynı durum geçerlidir. Nitekim Câhız, bağlamlarından koparılmasının hadislerin anlaşılmasına en büyük engel teşkil ettiğine, bunun için sebeb-i vürûdunun bilinmesinin önemine değinmektedir.[898] Çünkü o, hadis rivayetlerinin çoğunun hangi olaylar içinde, nasıl ve niçin söylendiğinin önemsenmeyip, sadece lafızların aktarılmasıyla yetinildiğini vurgulamaktadır.[899]

Fakat öte yandan, Sünnet ve hadis değerlendirilirken şeklin hiçbir şekilde önemli olmadığını da iddia edemeyiz. Zira H. Aydın'ın da ifade ettiği üzere, "Manevi olan her bir şeyin, hayata geçirilebilmesi, gerçekleşmesi, yaşayabilmesi için mutlaka maddeye ve şekle dayalı imkânlar aranır. Maddi ve şekli olan davranış biçimleri olmadan kavram içeriklerini hayata geçiremeyiz."[900]

Bu açıdan şekil ve mana arasında bir denge kurmak da önemlidir. Sünnet'in anlaşılmasında ifrat ve tefrite düşülmeden değerlendirme yapmaktan bahseden Çelik'in şu açıklamaları bu açıdan önemlidir: "Sünnet'in ne sadece lafzıyla ve zâhirî şekliyle ilgilenerek, zaman ve mekân faktörünü göz ardı edip onu dondurmak, ne de lafzı ve şekli tamamen ihmal ederek Sünnet'in özünü ve ruhunu kavrayacağım diye zorlama te'villere gidilmelidir."[901] Dolayısıyla Sünnet'e ittibâ konusunda fiil ve şekilden ziyade, bu fiilin ve şeklin altında yatan mana, niyet ve amaç gözetilmeli, fakat şekil de asla önemsiz kabul edilmemelidir.

Bu noktada değinmemiz gereken bir husus da, bazı durumlarda şeklen Hz. Peygamber'le aynı şeyi/fiili yapmakla beraber, aslen Sünnet'e uygun hareket etmemiş olma ihtimalidir. Nitekim Hz. Peygamber'in bir fiili bağlayıcılık niteliği olmadan yapmasına rağmen, aynı fiilin zorunluluk anlayışıyla yapılması durumunda bunun itaat sayılmayacağı ve hatta Hz. Peygamber'e muhalif davranılmış

[897] Kuzudişli, a.g.m., s.132-33.
[898] H. Akyüz, a.g.m., s.252.
[899] H. Akyüz, a.g.m., s.255.
[900] H. Aydın, a.g.m., s.228.
[901] Çelik, a.g.m., s.92..

olunacağını gibi bir durum söz konusudur.[902] Ayrıca şu da mümkündür ki Hz. Peygamber'in kendisi için doğruluk ifade eden ve fayda sağlayan bir fiil, bazen diğer insanlar için aynı şeyi sağlamayabilir.[903]

Daha önce de değindiğimiz, namaz esnasında Hz. Peygamber'in sandaletlerini çıkarması olayına konumuz itibariyle burada tekrar değinebiliriz. Özetle ifade edersek, Hz. Peygamber, pislik bulaştığı için namazda sandaletlerini çıkarmış, peşinde namaz kılanlar da bu durumdan habersizce aynı davranışı yapmışlardır. Hz. Peygamber ise namaz bitiminde onlara bu davranışlarının nedenini sormuş, onlar da gerekli cevabı vermişlerdir. Ardından Hz. Peygamber kendi davranışının sebebini bildirerek durumu izah etmiştir.[904]

Yaşanan bu olayda sahabenin sergilediği davranışın yanlış bir davranış olmadığını, o anki duruma göre yerinde bir davranış olduğunu tekrar belirtelim. Fakat bizim burada dikkat çekmek istediğimiz nokta, o davranışın neden yapıldığına dair Hz. Peygamber'in soru sorması ve kendi davranışının da gerekçesini açıklamasıdır. Hz. Peygamber'in burada bir davranışın/eylemin nedenini sorgulaması ve kendi eyleminin gerekçesini açıklaması, Hz. Peygamber'in eylemlerinin altında birtakım işlevsel mana ve gerekçeler bulunduğunu açıkça göstermektedir. Buradan hareketle diyebiliriz ki, aslî mana ve gerekçesinden uzak bir hâlde ve sadece şekle indirgenerek yapılan taklidî bir eylem, doğrudan Hz. Peygamber'e tâbi olmayı ifade etmemektedir.[905] Ayrıca Serahsî de, yukarıdaki sandalet olayına değinerek her davranışın mutlak ittibâı gerektirmediğini açıklamaktadır.[906]

Değinmemiz gereken başka bir olay da, Hz. Peygamber'in hac yolculuğunda Muhassab/Ebtah'da[907] konaklaması ve bunun haccın menasiklerinden biri olup olmadığı yönündeki bir meseledir. Bu durumla ilgili olarak İbn Abbas, bunun haccın gereklerinden olmadığını belirtmek üzere, "Muhassab'da bulunmak bir şey (gereklilik) değildir. Orası sadece Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) konakladığı bir

[902] Cassâs, a.g.e., C.3, s.221.
[903] Gazâlî, *Mustasfâ*, s.276.
[904] Ebû Dâvud, Salât, 89, C.1, s.484-85, no: 650; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, C.18, s.379, no: 11877, (3/92).
[905] Burada sahabenin bahsi geçen olaydaki tutumunu eleştirmemekteyiz. Dediğimiz gibi, onların davranışları yerinde bir davranıştır.
[906] Serahsî, a.g.e., C.2, s.87-88.
[907] Her iki isim de aynı yer için kullanılmaktadır. Bkz.: Tirmizî, C.2, s.255, no: 922.

yerdir."[908] demiştir. Hz. Aişe de, benzer şekilde, "Orası sadece Peygamber'in (s.a.v.) çıkışı elverişli olduğu için konakladığı bir yerdir."[909] demiştir. Ebû Râfi' ise, "Hz. Peygamber Mina'dan çıkış yaptığında bana Ebtah'ta konaklamayı emretmedi. Fakat ben oraya gittim ve çadır kurdum, sonra oraya gelip konakladı." demiştir.[910] Başka bir rivayette ise, yine Hz. Aişe, konaklama amacıyla ilgili olarak benzer ifadeleri kullanmakla beraber, "Ebtah'ta konaklamak sünnet değildir."[911] diyerek Hz. Peygamber'in orada konaklamasının ibadet dışı bir eylem olduğunu belirtmiştir.[912]

Buradan hareketle, Hz. Peygamber'in bazı eylemlerinin ibadet veya ittibâ niteliği taşımadığını ve hangi kasıtla yapıldığına yönelik olarak, her eyleminin şekil-mana ilişkisi içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Aksi durumda, ittibâ gerektirsin veya gerektirmesin, ibadet kastı olsun veya olmasın, onun her eyleminin aynı nitelikte algılanması gibi bir durum ortaya çıkabilir ve bu da, herkesçe uyulacak olan Sünnet'in ruhuna uygun düşmez. Nitekim yukarıda bahsi geçen yerde konaklamayı İbn Ömer'in sünnet olarak gördüğü[913] rivayet edilmektedir.[914] İbn Ömer'in bu anlayışının, Hz. Peygamber'in her eylemini sünnet olarak kabul etme eğiliminden[915] kaynaklandığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla onun sünnet algısının, Hz. Aişe ve İbn Abbas gibi sahabilerinkinin aksine, sadece ittibâa konu olan eylemlerle sınırlı olmadığını; aralarında herhangi bir ayrım yapmayıp hepsini aynı sınıfta değerlendirmek suretiyle Hz. Peygamber'in bütün eylemlerini kapsadığını söylememiz mümkündür.[916]

---

[908] Buhârî, Hac, 147, s.425, no: 1766; Muslim, Hac, 341, C.2, s.952, (no: 1312); Tirmizî, Hac, C.2, s.255, no: 922.

[909] Buhârî, Hac, 147, s.425, no: 1765; Muslim, Hac, 340, C.2, s.951, (no: 1311); Tirmizî, Hac, C.2, s.256, no: 923.

[910] Muslim, Hac, 342, C.2, s.952, (no: 1313); Ebû Dâvud, Menâsik, 86, C.3, s.360, no: 2009. Ebû Dâvud'da daha kısa lafızlarla geçmektedir.

[911] Muslim, Hac, 339, C.2, s.951, (no: 1311).

[912] Muhassab'da/Ebtah'ta konaklamanın dinî bir şey olmadığı, serbestlik kapsamında olduğu ve âlimlerin bunun haccın menasiklerinden olmadığı yönünde ittifak etmiş oldukları belirtilmektedir. Bkz.: Görgülü, a.g.t., s.141-42.

[913] Muslim, Hac, 338, C.2, s.951, (no: 1310).

[914] İbn Ömer'in, hac yolculuğu ve bazı durumlarda Hz. Peygamber'i taklit etme eğilimiyle ilgili bazı örnekler için bkz.: Şahin, a.g.m., s.280-284.

[915] Görmez, a.g.e., s.278.

[916] Bkz.: Görmez, a.g.e., s.278. Ayrıca bkz.: Erul, a.g.e., s.254 vd.; s.266 vd.; s.275 vd. Öte taraftan, İbn Ömer'in Sünnet'e ittibâda çok katı olduğunu da iddia etmemek gerekmektedir. Nitekim kendisinin de belirttiği üzere, namazda otururken sağ ayağı dikip sol ayağı yatırmak sünnet olduğu hâlde, İbn Ömer'in (bir zaman sonra) oturuşlarda bağdaş kurarak oturduğu görülmektedir. Bu durum kendisine sorulduğunda ise artık ayaklarının kendisini taşıyamadığını söylemiştir. Bkz.: Buhârî,

Hz. Peygamber'in sabah namazı vaktinde sağ tarafına uzanıp yatması da, şekil-mana kapsamında ele alabileceğimiz bir durumdur. Şöyle ki:

Hz. Peygamber, sabah namazı vaktinde ezan okunduğunda iki rekât namaz kılar, daha sonra, kamet getirilip de farzın kılınacağı an gelinceye kadar sağ yanına uzanarak beklerdi.[917] Bu durum, ibadetin bir parçası olarak değil, doğal bir insanî ihtiyacın tezahürü olarak algılanmalıdır. Zira Hz. Peygamber'in kişisel bir davranışı olan bu fiilin dinî bir nitelik kazanması mümkün olabilmiştir.[918] Burada Hz. Peygamber'in uykudan uyanıldığı bir vakitte sabah namazının farzının cemaatle kılınma ânı gelene kadar sıradan insanî bir eylem olarak bir yere uzanmak şeklinde bir bekleyişi görülmektedir. Bu bekleyişte Hz. Peygamber'in bulunduğu fiziksel duruşunun herhangi dinî bir manayla yapılmış olabileceğini söylememiz pek mümkün değildir.[919]

Şekil-mana kapsamında ele alabileceğimiz bir durum da, Hz. Peygamber'in yemekten sonra parmaklarını yalaması ve bunu emretmesi durumudur.

Bir rivayette, "Allah Rasûlü (s.a.v.) yemek yedikten sonra üç parmağını yalardı." denilmekte, devamında ise, Hz. Peygamber'in yemek artıklarının bırakılmaması yönündeki emri ile yemekteki bereketinin nerede olduğunun bilinmediğini ifade eden sözü aktarılmaktadır.[920] Başka bir rivayette ise, Hz. Peygamber'in, yemek yenildikten sonra parmakların yalanmasını emrettiği/tavsiye ettiği, bunun sebebi olarak da, bereketin nerede olduğunun bilinmediğini söylediği belirtilmektedir.[921]

Yemeklerin elle yenildiği bir zaman veya bölge için denilmek istenenin rahat bir şekilde anlaşılacağı bu durum, yemeğin sadece kaşık, çatal, çubuk vb. araçlarla yenildiği başka bir zaman veya bölgede şekilsel olarak yanlış anlaşılmaya müsaittir.

Ezân, 145, s.202, no: 827; Mâlik, Salât, 51, C.1, s.89-90. Buradan hareketle, Hz. Peygamber'i her şeyiyle taklit etme noktasında şartlar ne olursa olsun İbn Ömer'in kendisini zorlamadığını söyleyebiliriz.

[917] Buhârî, Ezân, 15, s.158, no: 626.

[918] Bu konudaki uzun dönemli tartışmalar için bkz.: Görmez, a.g.e., s.180-82.

[919] Bazı eylemlerin sünnet olup olmamasıyla ilgili bazı hâdise ve sahabe görüşleri için bkz.: Erul, a.g.e., s.269-71. Ayrıca şekil-mana açısından zekât malları üzerindeki tartışmalar için bkz.: Karadavî, a.g.e., s.256-58.

[920] Muslim, Eşribe, 136, C.3, s.1607, (no: 2034); Ahmed b. Hanbel, *Musned*, C.21, s.465, no: 14089, (3/290).

[921] Muslim, a.y., (no: 2035).

Hz. Peygamber'in buradaki uygulamasının aynen yapılması veya emrinin aynen yerine getirilmesinin, yemeğin doğrudan elle yenilmediği durumlarda maksat odaklı olarak bir anlamı ve karşılığı bulunmamaktadır. Çünkü bu durumlarda yenilen yemekten ele herhangi bir şeyi bulaşmamış, dolayısıyla eli yalayıp temizleme ve yemeğin bereketinden istifade etme gibi bir sonuç ortaya çıkmamış olacaktır. Hz. Peygamber'in sünnetine uyma niyetiyle, fakat manasından yoksun bir şekilde yerine getirilecek böylesi bir uygulama Sünnet'e uyma/ittibâ anlamı da taşımayacaktır.

Değineceğimiz bir durum da, Hz. Peygamber'in bayram günlerinde farklı yollardan gidip gelmesidir. Bir rivayet göre Ebu Hureyre şöyle demiştir: "Peygamber (s.a.v.), bayram günü bir yoldan çıkıp gittiğinde başka bir yoldan dönerdi."[922]

Hz. Peygamberle ilgili ifade edilen bu durumu şekilci değerlendirdiğimizde, bir kişinin bayram günlerinde evinden çıkıp cami veya başka yerlere gidip gelirken farklı yolları kullanmasının sünnet olduğu gibi bir netice ortaya çıkabilir ki, bu tamamen yanlış da değildir. Fakat sebebi bilinerek bu davranışın gerçekleştirilmesi Sünnet'e daha uygun düşecektir. Muhtemel olarak zikredebileceğimiz bir sebep, bayram gibi bir günde kişinin farklı yolları kullanıp mümkün mertebe her insanla bayramlaşması veya görüşmesidir. Öte taraftan bu davranışın, camiye gidip gelen imam için insanları bayram namazından haberdar etme vb. bir sebepten ötürü daha özel bir anlam ifade etmesi de mümkündür. Zira bazı âlimlerce, imamların (namaza gidip gelmede) böyle yapmasının müstehap olduğu kabul edilmektedir.[923]

Yukarıdakiyle benzerlik arz eden bir durum da, tuvalet ihtiyacı için çıktığında Hz. Peygamber'in uzağa gitmesidir.[924] Bu durumu şekilci bir yaklaşımla değerlendirecek olsak, tuvalet ihtiyacının giderilmesi için bulunulan ortamdan mutlaka uzağa gidilmesi gerektiği gibi bir anlayış ortaya çıkabilecektir. Fakat şekil-mana ilişkisi çerçevesinde değerlendirdiğimizde, böyle bir davranışın mutlaklık ifade etmediği, buradaki amacın insanların göremeyeceği bir yer ve şartta ihtiyacın giderilmesi olduğu anlaşılacaktır. Nitekim başka bir rivayette, Hz. Peygamber'in,

---

[922] Tirmizî, 'Îdeyn, 389, C.1, s.676, no: 541; İbn Mâce, İkâme, 162, C.2, s.337, no: 1301. Ayrıca bkz.: Buhârî, 'Îdeyn, 24, s.239, no: 986; İbn Mâce, a.y., s.336-37, no: 1298-1300.
[923] Bkz.: Tirmizî, 'Îdeyn, 389, C.1, s.677.
[924] Ebû Dâvud, Tahâret, 1, C.1, s.3, no: 1; İbn Mâce, Tahâret, 22, C.1, s.220-22, no: 331-334, 336; Tirmizî, Tahâret, 16, C.1, s.74, no: 20.

tuvalet ihtiyacı için çıktığında kimsenin göremeyeceği kadar uzaklaştığı belirtilmektedir.[925] Burada sebep zikredildiği için Hz. Peygamber'in ilgili davranışı hangi amaçla yaptığı daha iyi anlaşılmaktadır.

Konumuzla ilgili yer verebileceğimiz bir mesele de, genelde hayvanları kapsamakla beraber, özelde yılanların öldürülmesiyle ilgili bir meselesidir. Konuyla ilgili rivayete göre bir mağarada bulundukları esnada Hz. Peygamber ve ashabının üzerine doğru bir yılan gelmeye başlamış, bunun üzerine Hz. Peygamber, "Onu öldürün!" şeklinde bir emir vermiş, oradakiler de hemen harekete geçmişler, fakat yılan onlardan kaçıp kurtulmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Siz onun şerrinden kurtulduğunuz gibi, o da sizin şerrinizden kurtuldu." demiştir.[926]

Etraflıca incelenmediğinde, Hz. Peygamber'in yılanın öldürülmesiyle ilgili bu olaydaki emrinin genel bir emirmiş gibi anlaşılması ve her yılanın öldürülmesi gerektiği gibi bir anlamın çıkması pekâlâ mümkündür. Hâlbuki buradaki amaç, mutlak manada o hayvanın öldürülmesi değil, onun zararından korunmak istenilmesidir. Nitekim Hz. Peygamber'in en sonda söylediği, "Siz onun şerrinden kurtulduğunuz gibi, o da sizin şerrinizden kurtuldu." şeklindeki sözü de, amacın yılanın öldürülmesi değil, muhtemel zararın engellenmesi olduğunu açıkça göstermektedir. Bu amacın gözetilmesiyle ilgili olarak bazı rivayetlerdeki şu durumu da burada aktarabiliriz: Hz. Aişe, Hz. Peygamber'in evlerde bulunan yılanları öldürmeyi yasakladığını,[927] ancak üzerinde iki beyaz çizgi olan ve kuyruğu kesik/kısa olanların hariç olduğunu; çünkü onların gözleri kör ettiğini, hamile kadınların da çocuklarını düşürmesine sebep olduğunu belirtmiştir.[928]

---

[925] Ebû Dâvud, Tahâret, 1, C.1, s.3-4, no: 2; İbn Mâce, Tahâret, 22, C.1, s.222, no: 335.

[926] Buhârî, Cezâu's-Sayd, 7, s.442, no: 1830; Muslim, Selâm, 137, C.4, s.1755, (no:2234). Muslim'de Hz. Peygamber'in sondaki sözü şöyledir: "Allah, onun şerrinden sizi koruduğu gibi, onu da sizin şerrinizden korudu." Benzer bir rivayet için bkz.: Nesâî, Menâsik, 114, C.5, s.209, no: 2884.

[927] Mâlik, İsti′zân, 31, 32, C.2, s.975, 976.

[928] Mâlik, İsti′zân, 32, C.2, s.976. Yılanın öldürülmesi ve bunun yasaklanmasıyla ilgili benzer rivayetler için ayrıca bkz.: Buhârî, Bed′u'l-Halk, 14, s.811-12, no: 3297-98; Muslim, Selâm, 127 vd., C.4, s.1752 vd.; Ebû Dâvud, Edeb, 174, C.7, s.531-32, no: 5252, 5253; Tirmizî, Ahkâm, 2, C.3, s.128-29, no: 1483.

Değinebileceğimiz bir mesele de, Ramazan hilaliyle ilgilidir. Şöyle ki:

Hz. Peygamber Ramazan orucu için hilali görmedikçe oruca başlanmaması, (sonraki ayın) hilalini görmedikçe de, orucun sona erdirilmemesini emretmiştir.[929] Ayrıca Hz. Peygamber, (tek kişi bile olsa) insanların hilali gördüklerine dair şahitlik etmelerinden hareketle oruca başlanmasını da duyurmuştur/emretmiştir.[930]

Hz. Peygamber'in buradaki söz ve emirleri, hem oruç ibadetinin ne zaman başlayacağının bilgisini vermekte hem de bu zamanın tespit edilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber'den Ramazan orucuyla ilgili aktarılan bu bilgilere şekilci bir anlayışla yaklaşırsak, bu oruca ancak hilalin gözle görülmesiyle başlanacağı ve bitirileceği gibi bir düşüncenin ortaya çıkması mümkün olacaktır ki, bu, maksada uygun bir durum değildir. Buradaki maksat, Ramazan ve sonraki ayın (Şevval) hilalinin mutlak manada çıplak gözle görülmesi değil, farz olan oruç ibadetinin başlangıç ve bitiş zamanını gösteren iki hilalin ortaya çıkması, yani Ramazan ayının girmiş ve çıkmış olmasıdır. O günkü şartlarda bunun tespit edilmesi ancak çıplak gözle mümkün olduğundan, Hz. Peygamber'in ancak görmekle oruca başlanacağı ve bitirileceği yönündeki emirleri olağan bir durumdur. Fakat gelişen teknolojik imkânlar sayesinde, günümüzde zamanın ölçümü hassas ve kesin bir şekilde ve önceden tespit edilebilmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in burada yer alan emirlerindeki esas mana/amaç, zamanın kesin olarak tespit edilmesidir. Eğer bu amaç bugün farklı yollarla gerçekleştirilebiliyorsa, bu durumda Hz. Peygamber'in buradaki emri yerine getirilmiş olacaktır.

Şekil-mana ilişkisi açısından bir husus dikkatimiz çekmektedir. O da, görünürde çelişki gibi duran; Hz. Peygamber'in aynı konudaki birbirine zıt olan söz veya fiilleridir. Bu hususta verebileceğimiz bir örnek tuvalet ihtiyacının giderilmesinde kıbleye dönülüp dönülmeyeceği meselesiyle ilgilidir. Mesela, bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber tuvalet ihtiyacı giderilirken kıbleye dönülmemesini

[929] Mâlik, Sıyâm, 1-3, C.1, s.286-87; Buhârî, Savm, 11, s.459, no: 1906; Muslim, Sıyâm, 3, 7, 17, 20, C.2, s.759, 760, 762, (no: 1080, 1081).
[930] Ebû Dâvud, Savm, 13, 14, C.4, s.27-29, no: 2339, 2340-2342; Tirmizî, Savm, 7, C.2, s.67, no: 691; Nesâî, Sıyâm, 8, C.4, s.131-32, no: 2112, 2113; İbn Mâce, Sıyâm, 6, C.2, s.565, no: 1652.

emretmiş/dönülmesini yasaklamış,[931] fakat başka rivayetlere göre Hz. Peygamber kıbleye dönerek ihtiyacını gidermiştir.[932]

Burada bir çelişki varmış gibi gözükse de, işin aslına baktığımızda ortada bir çelişki olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim bir rivayete göre bir sahabi (İbn Ömer) kıbleye karşı hacetini giderince birisi ona bu konudaki yasağı hatırlatmış, bunun üzerine o sahabi bu yasağın açık arazide (الفَضَاء) geçerli olduğunu; kıbleyle kişi arasında örtücü bir şey bulunması hâlinde ise bunun (kıbleye yönelmenin) bir sorun oluşturmadığını belirtmiştir.[933] Bu konudaki rivayetlerden birinin ravisinin (İsa el-Hannât) bir başkasından (eş-Şa'bî) aktardıklarına göre kıbleye yönelmeyle ilgili yasak çölde geçerli olmakta; tuvalette (الكنيف) ise böyle bir durum söz konusu olmamakta ve istenilen tarafa dönülebilmektedir.[934] Bir rivayette ise Hz. Peygamber'in yanında bir topluluğun bu hususta kıbleye dönmeyi kerih gördüklerinden bahsedilmiş, bunun üzerine Hz. Peygamber'in kendi yerinin (tuvalet mekânının) kıbleye döndürülmesini istediği belirtilmiştir.[935]

Bu hususla ilgili olarak İbn Kuteybe (ö. 276/889) de, çelişikmiş gibi gözüken bu iki duruma açıklama getirmektedir. O, bahsi geçen yasağın çöl ve açık arazi için geçerli olduğuna değinmektir. Sonrasında ise, yolculuk esnasında hem namaz kılanların hem de hacet giderenlerin aynı anda kıbleye dönmelerinin uygun görülmemesinden dolayı bu yasağın getirildiğine, fakat evlerde ve tuvalet için kullanılan yerlerde, bazılarının zannettiği gibi, bu konuda bir kerahet olmadığına değinmektedir.[936]

Şekil-mana dengesinde dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır ki, o da, Hz. Peygamber'in bazı davranışlarını, ittibâ olarak değil de, yapılmaması amacıyla numune olmak üzere sergilediğidir. Nitekim Hz. Peygamber, kendisi, ümmeti veya

---

[931] Buhârî, Vudû′, 11, s.49, no: 144; Salât, 29, s.109, no: 394; Ebû Dâvud, Tahâret, 4, C.1, s.7-9, no: 7-10; İbn Mâce, Tahâret, 17, C.1, s.211-213, no: 317-321.
[932] Buhârî, Vudû′, 12, s.49-50, no: 145, 148, 149; Ebû Dâvud, Tahâret, 5, C.1, s.10-11, no: 12, 13; İbn Mâce, Tahâret, 18, C.1, s.213-215, no: 322, 323, 325.
[933] Ebû Dâvud, Tahâret, 4, C.1, s.9-10, no: 11. Buhârî'nin ilgili konulardaki bir bap başlığı da bu manadadır. Bkz.: Buhârî, Vudû′, 11, s.49.
[934] İbn Mâce, Tahâret, 18, C.1, s.214, no: 323.
[935] Ebû Dâvud, Tahâret, 18, C.1, s.215, no: 324. Muhakkik dipnotta bunun isnadının zayıf olduğunu belirtmektedir.
[936] Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*, tah. Muhammed Muhyiddîn el-Asfar, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1999/1419, s.148-149.

herkese haram olduğunu söylemek üzere bazı fiilleri işlediği de olmuş ve bunu, "Şu size/bana/bize haram kılınmıştır." gibi kalıp cümlelerle ifade etmiştir.[937]

Bu durumlardan hareket ederek diyebiliriz ki Hz. Peygamber'in günlük, ibadetle ilgili vb. herhangi bir fiilini, olduğu gibi yerine getirmenin yanında, onun bir fiili yapış amacını da gözetmek, onu ve sünnetini anlamada önemli katkılar sağlayacak ve kişiyi kör bir taklitten şuurlu bir eylem düzeyine çıkaracaktır. Biliyoruz ki, Hz. Peygamber, Allah'ın bir kulu olarak hayatını sürdürmüş; nafileleri, farzları ve mübahlarıyla bütün fiillerini Allah rızası için yerine getirmiştir. Yani fiillerinin arka plânında, bir kul olarak Allah'a ibadet etme amacını gütmüştür. Bunun için, Hz. Peygamber'e ittibâ etmede bir Müslüman'ın da aynı zihniyetle hareket etmesi son derece önemlidir. Dolayısıyla, özellikle fıkhî bir kavram olarak sünnet hükmüyle vasıflanan birtakım ibadetler açısından bakarsak, bu hükümdeki ibadetleri, Allah'a ibadet etme niyetini ortaya koymayıp sadece Hz. Peygamber'i ön plânda tutarak, yani âdeta Allah'ın rızası değil de, Hz. Peygamber'in rızası için yerine getirmek gibi düşüncenin de yanlışlığını vurgulamamız gerekmektedir. Hâlbuki burada Hz. Peygamber'i örnek almak veya ona ittibâ etmek isteyen kimsenin onun zihniyle hareket etmesi, en doğru davranıştır. Eğer Hz. Peygamber, fiillerinde Allah'a yönelmeyi amaç edinmişse, insanlar da aynı niyetle hareket etmelidirler. Bu açıdan fıkhî bir kavram olarak sünnet, farzların yanında dinin ikinci bir parçası veya Hz. Peygamber hatırına yapılan eylemler olarak anlaşılmamalıdır. Çünkü farzları ve nafileleriyle bütün ibadetler, Allah'a yönelmek için ve dinin bir bütünlüğü hâlinde yerine getirilir. Aksi bir anlayışla, farzları Allah, nafileler veya sünnetleri de Hz. Peygamber için yerine getirmek gibi, ibadetin istikametini ikiye ayıran bir anlayış, tevhit dininin ruhuna aykırıdır. Böyle bir anlayış için şöyle bir soru sorulabilir: "Bir Müslüman sünnet hükmündeki ibadetleri Hz. Peygamber yerine getirdiği için yerine getiriyorsa, Hz. Peygamber o ibadetleri niçin yerine getirmiştir?"

Hz. Peygamber'in sünnetini anlama noktasında şekil-mana ilişkisini değerlendirirken, bu duruma gelenek ve gelenekçilik açısından bakmamız da yerinde olacaktır. Çünkü Müslümanların geçmişten bugüne dinî hayatlarına kaynaklık eden

---

[937] Salahuddîn el-'Alâî ed-Dımeşkî eş-Şâfi'î, *Tafsîlu'l-İcmâl fî-Te'ârudi'l-Akvâli ve'l-Ef'âl*, tah. Muhammed İbrâhîm el-Hafnâvî, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1996/1416, s.124-25.

İslamî gelenekte, özellikle şekilsel yönüyle Sünnet'in oldukça büyük bir önemi bulunmaktadır.

Bir tanımlamaya göre gelenekçilik, geçmişten gelenleri benimsemeyi ve yeniliklere daha az değer vermeyi ifade etmektedir.[938] Bu açıdan düşünürsek, gelenekçi bir insanın, eskiye ait olan birtakım davranış ve uygulamaları, üzerlerinde herhangi bir değişiklik yapmadan aynen yerine getirmeye çalışması ve bazı yeniliklere soğuk bakması mümkündür. Böylesine bir yaklaşım, yanlış olmamakla beraber, geleneği sadece bir taklit olarak görme durumunda kaldığı için yetersiz bir netice ortaya çıkarabilmektedir.[939] Hâlbuki gelenek dediğimiz şey, basit bir taklidin ürünü değil, bir toplumu oluşturan ve geçmişten şimdiye aktarılan maddî-manevî değerlerin tamamıdır.[940] Bu haliyle gelenek, bir amacı gerçekleştiren ve çıkış noktasındaki temel değerleri koruyarak şimdiye ait zaman ve mekânın şartlarına göre farklı bir şekle bürünebilen uygulamalardır, diyebiliriz.[941]

Bu noktada, birbirinden farklı manaya gelen; "geleneği önemsemek" ve "gelenekçi olmak" şeklindeki ifadeler dikkat çekicidir. Bunlardan birincisi, önemsemeyi/mensubiyeti, ikincisi ise indirgemeyi/aşırlığı ifade etmektedir.[942] Dolayısıyla buradaki anlamlar itibariyle düşünürsek, gelenek hususunda takınılması gereken ve Sünnet'e uygun olan asıl tavır, gelenekçi olmak değil, geleneği ve geleneğin temel değerlerini önemsemektir. Bu manada Sünnet'e tâbi olunarak onun çağlar üstü bir konumda tutulması sağlanabilir ve aynı zamanda kökleri de muhafaza edilebilir. Daha önce de aktardığımız Başaran'ın bir değerlendirmesi bu konu açısından da kayda değerdir:

> "Hz. Peygamber'e uymak, şekil ve şemâilden çok, ruh ve kalbi düzene sokmakla olmalıdır. O'nun gibi inanabilen, O'nun gibi Allah'a kulluk edebilen, O'nun ahlâkıyla ahlâklanmaya gayret eden kişi, peygamberine en iyi şekilde uymuş sayılır. O'nun giydiği elbiseyi

[938] Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara, 2005, s.741.
[939] Geçmişteki kasıtlı uygulamaların sonradan gelenek hâline gelmesi, fakat ardında yatan sebeplerin bilinmeden bunları aynen yapmanın anlamsız ve işlevsiz basit bir taklitten öteye gitmeyeceği bir gerçektir. Bkz.: Y. Ünal, a.g.m., s.87.
[940] Doğan, a.g.e., s.583; TDK, a.g.e., s.741.
[941] Polat'ın şu sözü burada önemlidir: "Toplumlar zamana uyarlanabilen ama ana damarı ve karakteristiği bozulmadan sürdürülebilen geleneklerle ayakta kalabilirler." Polat, a.g.t., s.189.
[942] Bkz.: Polat, a.g.t., s.189.

giymemesi, O'nun şekline bürünmemesi, Müslüman için bir eksiklik olmasa gerektir."[943]

"Kim İslam'da güzel bir *sünnet* (âdet)[944] ortaya koyarsa…"[945] şeklinde başlayan hadis, gelenek meselesinde oldukça önemli bir düsturu önümüze sunmaktadır. Bu hadiste, dinen kabul görecek bir âdeti yerleştiren kimsenin, hem bu davranışından hem de insanların onu uygulamasından dolayı sevap kazanacağı bildirilmektedir. Buna göre insanlara fayda verebilecek bir âdeti veya bir geleneği başlatan kimsenin doğru bir eylem yapmış olacağı ve aynı zamanda hâlihazırda sahip olduğu geleneğe/sünnete de aykırı davranmamış olacağı anlaşılmaktadır. Böylece, iyi olan yeniliklerin bizzat Hz. Peygamber tarafından hoş görüldüğünü, hatta teşvik edildiğini söyleyebiliriz. Ayrıca, buradan anlaşıldığı üzere, genel manada "sünnet" kelimesi, Hz. Peygamber'le sınırlı kalmamakta,[946] özel manada olan "Sünnet"e yapılacak her türlü olumlu katkı da, bu alan içerisinde kabul görecektedir. H. Aydın'ın şu açıklaması bu açıdan manidardır: "…şunu çok dikkatli bir şekilde göz önünde tutmalıyız ki, Hz. Peygamberin bize örnek olması, sadece onun davranışlarını tekrar etmemizle sınırlı değildir; onun sürekli yoruma ve başkalarının deneyimlerine açık oluşu ve yaklaşımını da örnek almalıyız."[947] Hz. Peygamber'in, bulunduğu toplumdaki dinle çelişmeyen bazı âdetleri bıraktığı[948] gerçeği ile Hz. Peygamber sonrasındaki fetihlerle beraber yeni kültür ve coğrafyalara gidilmesi ve oradaki İslam'a aykırı olmayan uygulamaların kabul edildiği[949] gerçeğini de burada zikredebiliriz.

Başka bir yönüyle gelenek, ilk neşet ettiği zamana nispetle aslen bir yenilik konumundadır. Dolayısıyla üzerinden ne kadar zaman geçerse geçsin, bir geleneği, asılları hariç, aynen taklit etmek, aslında geleneğin ruhuna aykırıdır. Dolayısıyla bu durum geleneği önemsemek olamamakta, hatta geleneğe kasıtsız olarak karşı çıkmak

---

[943] Başaran, a.g.m., s.19.
[944] Buradaki "sünnet" kelimesi, anlaşılabileceği üzere, özel manada değil, sözlük anlamıyla kullanılmıştır. Bkz.: Koçyiğit, a.g.e., s.15; Erul, a.g.e., s.15; Avcı, adı geçen tez, s.33.
[945] Muslim, Zekât, 69, C.2, s.704-705, (no: 1017); İlim, 15, C.4, s.2059, (no: 1017?)
[946] Serahsî, a.g.e., C.1, s.114.
[947] H. Aydın, a.g.m., s.233.
[948] Y. Ünal, a.g.m., s.84.
[949] Y. Ünal, a.g.m., s.86.

manasına da gelebilmektedir.[950] Kısaca diyebiliriz ki, aslında her gelenek olarak vasıflanan bir uygulama, çıktığı dönemin bir yeniliğidir. Bu açıdan baktığımızda, Hz. Peygamber ve diğer bütün peygamberlerin, gönderildikleri toplumların yanlış inanç ve âdetlerini düzeltmekle görevlendirildiklerini, yani kendi zamanlarına bir yenilik getirdiklerini söyleyebiliriz.[951] Bu açıdan, Hz. Peygamber'in getirdiği yenilik, her ne kadar sonradan bozulmuş geçmişe ait bir hanîflik inancını[952] ihya etmek[953] olsa da, sonuçta o toplum için yeni bir şeydir.[954]

Bununla beraber, Hz. Peygamber'in yaptığı, fakat Müslümanların yapmakla sorumlu olmadıkları bir davranışı âdet hâline getirmenin veya Hz. Peygamber'in sünnetine tâbi olmak şeklinde algılanmanın da, bir yönüyle kabul edilebilir tarafı bizce bulunmaktadır. Çünkü bir insan, çok sevdiği ve çok etkilendiği bir kişinin davranışlarını taklit etme eğilimine girebilir. Bu ise gayet doğal bir durumdur. Aynı şey Hz. Peygamber için de geçerlidir. Yani, ibadet niteliği olmasa, hatta anlamı bilinmese bile, Hz. Peygamber'in sıradan bazı davranışlarının insanlar tarafından taklit edilmesi mümkündür. Dolayısıyla bu türden eğilimler, her ne kadar tam olarak Sünnet'e ittibâ sayılmasa da, Hz. Peygamber'e olan sevgi ve saygının bir yansıması oldukları için burada ittibâdan kısmen bahsedebiliriz.[955] Fakat bu durum, ittibâın asılları arasında sayılmamalıdır.

Hz. Peygamber'e karşı bazı Müslümanların taklit eğiliminde olmasının sevgiden kaynaklı bir durum olduğunu, bunun aynı zamanda Sünnet'e tâbi olmakla irtibatlı bir durum olduğunu, fakat bunun bir asıl olmadığını yukarıda ifade etmiştik. Hz. Peygamber'e olan sevginin aynı zamanda tek tip bir sevgi olmayabileceğini, çeşitlenebileceğini, fakat asıl sevginin daha çok Hz. Peygamber'in üstün kişiliği üzerinden olması gerektiğini söylememiz gerekmektedir. Konumuzla yakından

---

[950] Bu istikamette bir değerlendirme için bkz.: Apaydın, a.g.m., s.158.
[951] Peygamberlerin getirdikleri karşısında inkârcıların geçmişte öyle şeyler görmediklerine dair bazı düşünceleri için bkz.: A'râf, 7/70; İbrahim, 14/10; Mü'minûn, 23/24; Kasas, 28/36.
[952] Bakara, 2/135.
[953] Mesela bkz.: Dihlevî, a.g.e., C.1, s.218, 223; Y. Ünal, a.g.m., s.86; N. Akyüz, a.g.m., s.286 (sosyolojik açıdan). Ayrıca bkz.: Efe, a.g.t., s.357.
[954] Sünnet kavramına yönelik benzer bir yaklaşım için bkz.: Kırbaşoğlu, a.g.e., s.51.
[955] Hz. Peygamber'e hayatın her alanında uyulabileceği bir gerçek olmakla birlikte, "teşrî" olan fiiller ile "teşrî" olmayan fiiller bağlayıcılık açısından aynı konumda tutulmamalıdır. Bkz.: Ağırman, a.g.m., s.12.

bağlantılı olarak, Gazâlî'nin sevgiye dair yaptığı değerlendirmeleri kısaca ele alabiliriz.

Gazâlî sevgiyi sebepleri açısından üç kısma ayırmaktadır:

1. Her canlının kendi varlığını sevmesi,
2. Kendisine yapılan iyilikten dolayı kişinin iyilik yapanı sevmesi,
3. Herhangi bir menfaat olmaksızın sırf güzelliğinden ötürü bir varlığı sevmek[956] ki, bu, gerçek sevgi olarak yorumlanır.[957]

Gazâlî, gerçek sevgi başlığı altında, "Bir insan görmediği bir insanı nasıl sevebilir?" anlamında bir soru sormaktadır. Devamında ise, o kimsenin, sevdiği kimseyi gördüğünde belki suretinin hoşuna gitmeyeceğini ifade etmekte, dolayısıyla burada asıl olanın beden değil, o bedenin sahibinde bulunan manevî, ilmî, dinî vb. özellikler olduğunu dile getirmektedir. Gazâlî, ayrıca, "Meselâ, Ebu Bekir'i seven(in), onu etinden, kemiğinden, derisinden, şeklinden, saçından ve sakalından dolayı sevmediği herkesin bildiği bir gerçektir. Zira bunların hepsi yok olup gitti, fakat Sıddîk'ı sıddîk yapan vasıflar kaldı. (…) Bu sıfatlar devam ettiği için sevgi de devam ediyor." diyerek de bunu açıklamaktadır.[958]

Gazâlî'nin yukarıdaki değerlendirmelerinden de anlaşılacağı üzere, gerçek sevgi, herhangi maddî vb. bir menfaate dayanmayan; sırf var olanın manevî niteliklerinin üstünlüğü ve güzelliği karşısında kişide oluşan sevgidir. Hz. Peygamber'e ittibâ etmeyi de bu açıdan değerlendirirsek, ona karşı bir Müslüman'ın besleyeceği asıl sevgi, onun birtakım fiziksel, şekilsel vb. özelliklerinden ziyade, onun sahip olduğu kişilik özelliklerine karşı olan sevgidir.

Hz. Peygamber'in kişisel bir tercih veya fıtrî bir çekince olarak sevmediği bazı şeyler de yukarıdaki konuyla ilgili bir durumdur. Nitekim Hz. Peygamber'e sarımsaklı bir yemek sunulduğunda onu yemediğini gören Ebu Eyyûb el-Ensarî, kendisine bu durumu sormuş, Hz. Peygamber de, o yemeği kokusundan dolayı sevmediğini belirtmiştir. Ebu Eyyûb da, Hz. Peygamber'e hitaben, "Ben de senin

[956] Aslında burada da menfaat vardır. Çünkü kişi güzellikten zevk alır ki, zaten Gazâlî bu zevkten bahsetmektedir.
[957] Gazâlî, *İhyâ*, C.4, s.539-542.
[958] Gazâlî, *İhyâ*, C.4, s.543.

sevmediğini sevmem."[959] demek suretiyle bir bakıma ona olan bağlılığını ifade etmiştir. Burada, Ebu Eyyûb'un sevmemek şeklinde sözlü olarak verdiği karşılık, şer'î bir keraheti (mekruhluk) değil, doğal bir keraheti/çekinceyi ortaya koymaktadır.[960] Bu olaya dayanarak, Hz. Peygamber'in her tercih ve çekincesinin dinin kapsamıyla ilgili olmadığını ve sahabeden bazılarının bu istikametteki tutumlarının da, doğrudan sünneti ifade etmediğini söyleyebiliriz. Hz. Peygamber'in kendisiyle ilgili olan bazı kısıtlamaların dinî bir yasağı göstermediğini belirtmek üzere M. Gazalî şöyle demektedir: "Hz. Peygamber lüks değil, sade bir hayat yaşıyordu. Bununla beraber o helâli haram kılmadı, İslam'ın genişlik dairesini daraltmadı."[961] Ayrıca sahabenin bazı uygulamalarının dinî bir niteliğe bürünebilmesinin Hz. Peygamber'in onayından sonra mümkün hâle gelebildiğini de söylememiz gerekmektedir.[962]

Sünnet'e uymanın şekil-mana ilişkisi çerçevesinde ele alınmasının önemli bir yönü, onun bulunduğu zaman ve mekânla sınırlı olmadığı ve bu şekilde anlaşılmaması gerekliliğidir. Çünkü İslam'ın temel dinamikleriyle beslenen Sünnet, her zaman ve mekâna hitap edebilecek bir niteliktedir. Kılıç'ın bu konuyla bağlantılı düşüncelerine göre Hz. Peygamber'in ahlakî faziletleri, dinî zihniyeti ve olaylar karşısında tutunduğu tavırların örnek alınması gerekmektedir. Bu şekilde bir örneklik, kendisinden 1400 yıl sonra yaşayan bir insan için anlamlı hâle gelmektedir. Dolayısıyla asıl örneklik onu şeklen değil, ahlaken örnek almaktır.[963] Kırbaşoğlu ise, "Aynı şekilde temeli Kur'an'a dayalı olan Allah rasulünün Sünneti de, tarihte gerçekleşmiş şekli ile geçmişe, ancak ihtiva ettiği ilke, amaç ve gayeler bakımında tamamen geleceğe, gelecek çağlara yöneliktir."[964] demektedir.

Netice olarak, Hz. Peygamber'in şekilsel/fiili olarak örnek alınması ve ona ittibâ edilmesi hususunda, onun yaptıklarının altındaki mana ve niyetin göz önünde bulundurulması büyük önem arz etmektedir. Çünkü İslam, insanın bilincini muhatap aldığından dolayı, yapılan davranışın da bilinçli olması gerekmektedir. Aksi takdirde,

---

[959] Muslim, Eşribe, 170, C.3, s.1623, (no: 2053). Ayrıca bkz.: Muslim, Eşribe, 171, a.y., (no: 2053).
[960] Aşkar, a.g.e., C.1, s.280. Benzer bir değerlendirme için ayrıca bkz.: Şâtıbî, a.g.e., C.4, s.423.
[961] M. Gazalî, *Nebevi Sünnet*, s.140.
[962] Bkz.: Erul, a.g.e., s.250-53.
[963] Kılıç, a.g.e., s.34.
[964] Kırbaşoğlu, a.g.e., s.110-11.

manasından habersizce ve belki de istenen manaya aykırı bir şekilde çeşitli davranışlar ortaya çıkabilecektir. Bundan dolayı, Hz. Peygamber'in şartlarla sınırlı olmayan ve şekilsel gerekliliği açık bir şekilde bilinen davranışlarına aynen uymak bir tarafa, diğer davranışlarının arka plânının sorgulanması oldukça önemlidir. Böyle olduğu zaman, Sünnet'e ittibâ tam manasıyla söz konusu olacak, aynı temelde olarak, görünürde aynısı veya farklı olan yapılsa bile, gerçekte Hz. Peygamber'e aykırı davranmak gibi bir durum da ortaya çıkmayacaktır. Zira Kırbaşoğlu'nun da dediği gibi, "Sünnet günümüzde bize, bazen hem lafzı hem de mana ile, bazen de şekilden ziyade, o şeklin altında yatan ilkesi ile rehberlik edecek niteliktedir."[965]

3. SÜREKLİLİK

İslam dini, muhatabından ölene kadar Allah'a bağlı olmasını[966] ve kesintiye uğratmadan[967] ömrü boyunca O'na ibadet etmesini[968] istemekte; sayıca çok olmasından ziyade, ibadetlerde devamlılığı esas almaktadır.[969] Böylece dinin, hayatın belli bir dönemini değil, tamamını kapsayan ve sürekliliği olan bir yaşam biçimi olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, tıpkı sürekli nefes alıp vermekle insanın hayatiyetini devam ettirmesinde olduğu gibi, İslam dini de, insana olan faydasını, bir yönüyle süreklilik esasıyla ayakta tutmaktadır.

Süreklilik, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine ittibâ noktasında da esas bir konumda yer almaktadır. Nitekim Cassâs'ın eserinde, Hz. Peygamber'in her hangi bir fiilinin Müslümanlar açısından zorunluluk ifade etmesi için o fiilin devamlılığına vurgu yapılmaktadır.[970] Yine aynı eserde, "Peygamber'in sünneti; uyulması ve devam edilmesi için yaptıkları ve söyledikleridir."[971] şeklinde bir açıklamaya yer verilmektedir. Sakallı ise, fiilin bağlayıcı olanların özelliklerinden biri olarak, Hz. Peygamber'in o fiili sürekli olarak yapmasını ve bu sürekliliğin dinî oluşuna dair bir karinenin gerektiğini açıklamakta, bunları da "muvâzabe" ve "müdâveme" şeklinde

---

[965] Kırbaşoğlu, a.g.e., s.213.
[966] Âl-i İmrân, 3/102.
[967] Mü'minûn, 23/9.
[968] Hicr, 15/99.
[969] Buhârî, Îmân, 32, s.21, no: 43; Muslim, Musâfirîn, 215-218, C.1, s.540-41, (no: 782-83).
[970] Cassâs, a.g.e., C.3, s.223.
[971] Cassâs, a.g.e., C.3, s.235.

kavramsal olarak ifade etmektedir.[972] Bu husus değişmezlikle de ilişkilendirilmektedir. Nitekim şöyle bir açıklamayı da ifade edebiliriz: Asıl manada bir uygulama veya fiilin sünnet olarak kabul edilebilmesi, onun devamlı oluşuna, değişmezliğine bağlıdır.[973]

Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) Sünnet/sünnet anlayışı da, süreklilik hususu açısından önemlidir. Nitekim Recep Özdemir'in ifadesiyle belirtirsek, "İmam Mâlik, sünnetin aktüel değerini belirlerken sünnetin yazılı formatı olan hadisten ziyade hadisin uygulanıp uygulanmamasını dikkate almıştır."[974]

Yukarıdaki bilgilerden hareketle diyebiliriz ki Hz. Peygamber'in herhangi bir uygulamasının/fiilinin mutlak olarak ittibâa konu olabilmesi için, o fiilde sürekliliğin esas olması, yani Hz. Peygamber'in o fiili süreklilik/devamlılık zemininde yaparak hayatın geneline yerleştirmiş olması gerekmektedir. Çünkü eğer Hz. Peygamber bir fiili devamlı olarak yapmış, yani onu hayatına tam olarak yerleştirmiş ise, o fiil, Sünnet'in temel unsurları arasında yer alacaktır. Bu noktada, şu iki örneği zikredebiliriz:

Bir rivayette, tuvalet ihtiyacını giderdikten sonra Hz. Peygamber'in abdest aldığı genel bir durum olarak belirtilmektedir.[975] Bir rivayete göre ise, Hz. Peygamber, tuvalet ihtiyacını gidermiş, Hz. Ömer ise su dolu bir kapla yanına gitmiştir. Hz. Peygamber ise, "Bu nedir ey Ömer?" diye sormuş, o da, "Bu, abdest alacağın sudur." cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Ben her tuvaletten sonra abdest almakla emrolunmadım. Şayet böyle yapsaydım bu sünnet olurdu." demiştir.[976]

---

[972] Sakallı, a.g.m., s.96.

[973] Y. Ünal, a.g.m., s.80. Burada hadisçilerin Hz. Peygamber'in sözü, fiili, takriri vb. her şeyine dair nakillerini sünnet olarak görmelerine bir eleştiri getirilmektedir.

[974] Recep Özdemir, "İmâm Mâlik'in Fıkhında 'Sünnet' Kavramı", *EKEV Akademi Dergisi*, 2016, S.67, s.337. Burada Mâlik b. Enes'in döneminde henüz hadis edebiyatı ve kavramlarının olmayışına ve bundan dolayı yaşadığı bölgenin uygulamaları üzerinden onun değerlendirmeler yaptığına değinilmektedir. Ayrıca, Mâlik b. Enes'in "sünnet" kelimesini kullanarak kendi görüşü veya toplumun genel kabulü gibi duran ve öteden beri gelen bazı uygulamaların doğrudan Hz. Peygamber'e veya sonraki dönemlere kadar uzanabilen bir geçmişe sahip olması ve bunlarla ilgili yapılan değerlendirmeler için bkz.: A.g.m., s.339 vd.

[975] Ebû Dâvud, Tahâret, 62, C.1, s.120, no: 166. Ayrıca bkz.: A.y., s.121, no: 168.

[976] Ebû Dâvud, Tahâret, 21, C.1, s.31-32, no: 42; İbn Mâce, Tahâret, 20, C.1, s.217, no: 327. İbn Mâce'de "su dolu kapla" değil, sadece "suyla" ifadesi vardır. Muhakkik, yukarıdaki de dâhil, rivayetlerin zayıf olduğunu dipnotlarda belirtmektedir.

İlk rivayetteki genel durumla beraber bu ikinci rivayetteki "sünnet olurdu" ifadesi dikkat çekicidir. Buradan, Hz. Peygamber'in her def-i hacetinden sonra mutlaka abdest almadığı veya alması gerekmediği, böyle yaptığı, yani bu fiili sürekli hâle getirdiği takdirde kendisine bu konuda ittibâın gerekebileceğine işaret etmiştir. Böylece süreklilik, Sünnet'e ittibâ konusunda esas bir durum olmaktadır.

Öte taraftan, Hz. Peygamber'in belirli bir sebebe bağlı olarak yaptığı bir fiili, ilgili sebep oluştuğunda tekrar yapması da süreklilik esasına dâhildir. Nitekim bazı âlimlerin, Hz. Peygamber'in sebebe dayalı bazen yaptığı fiilleri, devamlı olan fiillerden ayırmayıp uyulması gereken sünnet olarak kabul ettikleri ifade edilmektedir.[977]

Yukarıdaki durumu göz önüne aldığımızda, süreklilik arz etmeyen, bir sebebe dayanmayan ve dinî bir niteliği bulunmayan fiillerin, doğrudan ittibâ kapsamına girmediğini söyleyebiliriz. Nitekim Erul, "Hz. Peygamber'in Allaha yaklaşma kastı olmaksızın yaptığı nadir davranışlarının da sünnet oluşundan söz edilemez."[978] demektedir.[979] Benzer bir açıyla ifade edersek, Hz. Peygamber'in bir şeyin yapılmasında ısrarcı olmaması, bağlayıcılık (teşrî') noktasında bir zorunluluk ifade etmemektedir.[980]

Hz. Aişe'den gelen bir rivayetten, Hz. Peygamber'in, öğle namazının farzından önceki dört rekât ile sabah namazının farzından önceki iki rekâtı hiç terk etmediğini öğrenmekteyiz.[981] Hz. Peygamber'in bu tutumunun onun sünnetine ittibâda önemli bir yer teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü burada, İslam'ın temel ibadetlerinden olan namazla ilgili ve her insanın uygulayabileceği çok temel bir durum söz konusudur. Dolayısıyla bu ve benzerî uygulamaların ittibâa yakından konu olduğu aşikârdır.

Sünnet'e ittibâda Hz. Peygamber'in fiillerindeki sürekliliğin zaman aralığı olarak neyi kapsadığı da düşünülebilmektedir. Yani bir fiile uyulması için o fiilin

---

977 Başaran, a.g.m., s.17.
978 Erul, a.g.e., s.317. Ayrıca bazı detaylar için bkz.: A.y.
979 Burada sürekliliği olmayan eylemlerin mutlak olarak sünnet olmadığı gibi bir yanlış anlaşılma olmamalıdır. Nitekim nadir de olsa sebeplere bağlı ortaya çıkanlar da süreklilik kapsamındadır.
980 Görgülü, a.g.t., s.143-44.
981 Buhârî, Teheccud, 34, s.284, no: 1182.

sıklıkla yapılmasının gerekli olup olmadığı akıllara gelebilmektedir. Burada diyebiliriz ki süreklilikten kasıt, Hz. Peygamber'in her fiili sıkça yapmasından ziyade, seyrek bir şekilde olsa bile terk etmemiş olmasıdır. Dolayısıyla günlük yapılan bir fiil, süreklilik ilkesine dâhil olabileceği gibi; haftalık, aylık, senelik gibi, daha geniş aralıklarda yapılan fiillerin de bu ilkeye dâhil olması mümkündür. Mesela kurban ibadetini burada zikredebiliriz. Nitekim İbn Ömer'den gelen rivayete göre Hz. Peygamber, Medine'de on yıl kalmış ve her sene kurban kesmiştir.[982] Görüldüğü üzere Hz. Peygamber kurban ibadetini zamanı her geldiğinde yerine getirmiş ve böylece hayatının geneline bu ibadeti yerleştirmiştir. Bu durum, buradaki fiilin ittibâa yakından konu olduğunu göstermektedir. Nitekim Tirmizî, bu rivayeti kullandığı babın başlığını, "kurbanın sünnet oluşunun delili" olarak ifade etmiştir.[983]

Bahsini ettiğimiz hususla ilgili zikredebileceğimiz başka bir durum da, Hz. Peygamber'in, insanları sıkmama adına, onlara devamlı olarak değil, uygun gördüğü günlerde öğüt vermesidir.[984]

Yukarıda da değindiğimiz üzere, zamandan bağımsız olup birtakım sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan, başka bir ifadeyle, rutin olarak yapılmayan bazı eylemlerin varlığından da söz edebiliriz. Bu tür eylemler, zamana bağlı olmadıkları ve rutin olarak yapıla gelmediklerinden dolayı, her ne kadar süreklilik konusunun dışındaymış gibi gözükse de, aslında sebeplerin her ortaya çıkışıyla yapıldıkları için süreklilik konusuna dâhil edilebilmektedirler. Dolayısıyla buradaki süreklilik, zamansal değil, sebepsel olarak algılanmalıdır.[985]

Bir eylemin bazı zamanlarda sıklıkla yapılıyor olması, bazı zamanlarda yapılmasına bir süre ara verilmesi de mümkündür. Bu duruma sunabileceğimiz bir örnek kuşluk namazıyla ilgilidir. Aktarılan rivayete göre Hz. Peygamber'in, kuşluk (duhâ) namazını bazen sık kıldığı, bazen de uzun süre kılmadığı belirtilmektedir.[986]

---

[982] Tirmizî, Edâhî, 11, C.3, s.144, no: 1507.
[983] Bkz.: Tirmizî, Edâhî, 11, C.3, s.144.
[984] Buhârî, İlim, 11, 12, s.30, no: 68, 70; Tirmizî, Edeb, 72, C.4, s.439, no: 2855.
[985] Namaz ve oruç gibi ibadetler, zamana bağlı olan ve belirli aralıklarla sürekli yapılan ibadetlerdir. Fakat örneğin, hukukî uygulamalar genellikle zamana değil, sebeplere veya olaylara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bunların sürekliliği sebeplere dayanmaktadır.
[986] Tirmizî, Vitr, 477, C.1, s.601, no: 477.

Zikredebileceğimiz bir örnek de nafile oruçlarla ilgilidir. Şöyle ki:

Hz. Peygamber'in Ramazan ayından başka tam ay oruç tutmadığı belirtilmekte ve ardından, diğer zamanlarda onun bazen çokça oruç tuttuğu, bundan dolayı insanların da, Hz. Peygamber'in bundan sonra oruç tutmayı bırakmayacağını dile getirdikleri; bazen de oruca uzun müddet ara verdiği, insanların ise bu sefer Hz. Peygamber'in bundan sonra artık oruç tutmayacağını dile getirdikleri/zannettikleri haberi verilmektedir.[987]

Buradaki örneklerde fiillerle ilgili bahsedilen aranın/terkin, mutlak bir terk edişi ifade etmediği, dolayısıyla sürekliliğe engel olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat bu örnekler, nafile olarak Hz. Peygamber'den öğrenilen bazı uygulamaların bazen terk edilebileceğini ve bunun da Sünnet'e aykırı olmadığını aynı zamanda bize göstermektedir. Hatta Hz. Peygamber'in bazen terk etmesine rağmen, sünneti terk etme kaygısıylabir kimsenin böyle bir uygulamayı hiç bırakmayıp aralıksız yerine getirmesinin de bir bakıma doğru bir tutum olmadığı akla gelmektedir.[988]

Hz. Peygamber'in bir fiili terk etmiş olması, mutlak olarak sürekliliğin olmadığı anlamına da gelmemekte, bazen amacın, aslında terk etmek olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ramazan ayında Hz. Peygamber'in teravih veya teheccüd olarak isimlendirebileceğimiz gece namazlarını[989] terk etmesi, bu duruma örnek teşkil etmektedir. Mezkûr hâdiseye göre Hz. Peygamber Ramazan ayında mescitte birkaç gün üst üste gece namazı kılmış ve her seferinde aynı fiili yerine getirmek üzere ona uyan insan sayısında artış meydana gelmiştir. Bunu gören Hz. Peygamber, bu namaz için mescide çıkmayı bırakmış ve bu durumu, o namazın insanlara farz kılınmasından endişe ettiği için terk ettiğini belirterek açıklamıştır.[990] Bu hâdiseden

---

[987] Buhârî, Savm, 53, s.474, no: 1971; Muslim, Sıyâm, 178, C.2, s.811, (no: 1157); Nesâî, Sıyâm, 70, C.4, s.199, no: 2346, 2349; İbn Mâce, Sıyâm, 30, C.2, s.609, no: 1711. Ayrıca bkz.: Nesâî, a.y., no: 2347; İbn Mâce, a.y., s.608, no: 1710; Ebû Dâvud, Savm, 55, C.4, s.96, no: 2430.

[988] Burada, ilgili ibadetin bazen terk edilmesi daha doğrudur, şeklinde bir anlayışı ortaya koymamaktayız. Bahsini ettiği şey, daha çok, katı bir tutum sergilemeyip, Hz. Peygamber'in yaptığı gibi, bazı durumlardaki ibadet veya fiillerin bazen terk edilebileceği ve bunun Sünnet'e aykırı olmadığıdır.

[989] Bu gece namazının teheccüd mü, yoksa teravih mi olduğunu ilgili rivayetler üzerinden kesin olarak bilememekteyiz. Buhârî, bu namazı "teheccud" bölümü (kitabı) altında eserinde ele almış (Buhârî, Teheccud, s.272.), Muslim ise, bu namazı ele aldığı babın başlığında "terâvîh" ifadesini kullanmıştır (Muslim, Musafirîn, C.1, s.523). Ramazan'la ilgili olması sebebiyle, bu namazın bilinen teheccüd namazından başka bir namaz olması (teravih) bizce daha olasıdır.

[990] Buhârî, Teheccud, 5, s.274, no: 1129; Muslim, Musâfirîn, 177, C.1, s.524, (no: 761).

çıkarabileceğimiz neticeye göre Müslümanların Hz. Peygamber tarafından terk edilen bazı fiilleri yerine getirmesi mümkündür. Dünya genelinde Müslümanların camilerde cemaat hâlinde teravih kıldıkları gerçeği de, bu açıdan ortadadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bir fiili terk etmesi her zaman mutlak bir terk edişi ifade etmemekte ve süreklilik ilkesi açısından pek bir sorun da teşkil etmemektedir.

Hz. Peygamber'in fiillerini aktaran rivayetler açısından da süreklilik durumuna işaret eden bazı kalıp ifadeler bulunmaktadır. Örneğin, Hz. Peygamber'in fiilleri aktarılırken kullanılan "fe'ale/فعل" (yaptı) ve "kâne yef'alu/كان يفعل" (yapardı) ifadeleri bunlardandır ve bunlar arasında önemli bir fark da bulunmaktadır. "Fe'ale" (yaptı) ifadesi, Hz. Peygamber'in bir fiili, en az bir kere de olsa yapmış olmasını kastederken; "kâne yef'alu" (yapardı) ifadesi ise ağırlıklı görüşe göre bir fiilin çokluğuna veya devamlılığına işaret etmektedir.[991] Bir görüşe göre ise "yapardı" kalıbındaki bir rivayet, sürekliliği ifade ettiği gibi, bir defa yapıldığını da ifade edebilmektedir.[992] Dolayısıyla Hz. Peygamber'in fiillerini bildiren rivayetlerdeki lafızların zamansal ifadelerine dikkat etmek gerekmektedir. Aksi takdirde, bir veya birkaç defa yapmış olmasına rağmen, Hz. Peygamber'in bir fiili hayatı boyunca devamlı olarak yapmış olduğu yönünde yanlış bir algının ortaya çıkması muhtemeldir. Böylesine bir algı ise, sürekliliği istenmediği veya kastedilmediği hâlde bir fiilin, süreklilik anlayışı içinde işlenerek Sünnet'in aslî bir parçası olarak telakki edilmesine sebep olabilir.[993]

Konumuzla ilgili dikkat etmemiz gereken bir nokta da, Hz. Peygamber'in süreklilik arz eden bazı fiillerinin ittibâa konu olmadığıdır. Polat şöyle demektedir: "…onun bireysel olarak devamlı yaptığı bazı şeyler vardır ama bizim için bağlayıcı değildir."[994] Nitekim Hz. Peygamber'in sıklıkla veya devamlı olarak yapmasına

[991] Aşkar, a.g.e., C.1, s.487 vd.
[992] Görmez, a.g.e., s.280-81. Ayrıca, Hz. Peygamber'in sürekli yaptığı fiiller konusuyla ilgili bkz.: Erul, a.g.e., s.296-99. Sürekli olmayan fiiller konusu ile ilgili de bkz.: Erul, a.g.e., s.304-319.
[993] Bu durumdaki bir fiilin işlenip işlenmemesinden ziyade, yanlış bir şekilde ele alınmasını daha çok vurgulamaktayız.
[994] Polat, a.g.t., s.187.

rağmen Müslümanları alıkoyduğu, hatta yapmaktan sonradan vazgeçtiği bazı fiillerin varlığı bilinmektedir.[995]

Bir rivayete göre Hz. Peygamber, kendisi ikindiden sonra namaz kılmasına ve aralıksız oruç (visal orucu) tutmasına rağmen diğer insanları bundan alıkoymuştur.[996] Başka bir rivayete göre de, Hz. Peygamber, kendisi yapmasına rağmen ağır geldiği için insanlara visal orucunu (iftar etmeksizin arka arkaya oruç tutmayı) yasaklamış ve onların, "Ama sen visal yapıyorsun" sözüne de, "Ben sizin gibi değilim; ben yedirilmiş ve içirilmiş vaziyette geceliyorum." şeklinde karşılık vermiştir.[997] Hz. Aişe'den gelen bir rivayete göre ise Hz. Peygamber'in, yapmaktan hoşlandığı bir ameli insanlara farz kılınmasından endişe ettiği için bıraktığı olmuştur.[998] Dolayısıyla Hz. Peygamber'in sünnetinde süreklilik hususu, hakkında yasaklayıcı bir bildirinin olduğu fiiller üzerinde geçerli olmamaktadır.

Hz. Peygamber'in işlemekte olduğu, fakat görünürde herhangi bir yasaklama getirmediği veya terk etmediği bazı fiillerinin de doğrudan ittibâa konu olmayabileceğini söylememiz mümkündür. Aşağıdaki rivayet bu konuda bize bir ipucu vermektedir.

Yine Hz. Aişe'nin aktardığına göre Hz. Peygamber, geceleri ayakları şişinceye kadar namaz kılarmış. Bir gece Hz. Aişe, Allah'ın geçmiş ve gelecek hatalarını bağışlamış olmasına rağmen Hz. Peygamber'e niçin böyle yaptığını sormuş, Hz. Peygamber de, "Şükreden bir kul olmayı istemeyeyim mi?" şeklinde cevap vermiştir.[999]

Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber'e karşı olan bu tutumu, konumuz itibariyle dikkat çekicidir. Çünkü onun bu tutumundan, muhtelif zamanlarda işlenmiş olan ilgili fiilin sadece Hz. Peygamber tarafından yerine getirilmiş olabileceğini, dolayısıyla, bir bakıma süreklilik niteliğini ihtiva etse bile en azından Müslümanların geneli için yaygın bir fiil olmadığını anlamaktayız. Eğer Hz. Aişe'nin kendisi veya

---

[995] Hz. Peygamber'in bu türden ve daha başka türden eylemlerinin taksimatı için bkz.: İbn Hibbân, a.g.e., s.103-108.
[996] Ebû Dâvud, Salât, 298, C.2, s.457, no: 1280.
[997] Buhârî, Savm, 20, s.462, no: 1922. Lafız farklılıklarıyla beraber ayrıca bkz.: Muslim, Sıyâm, 55-61, C.2, s.774-76, (no: 1102-1105).
[998] Buhârî, Teheccud, 5, s.274, no: 1128; Muslim, Musâfirîn, 77, C.1, s.497, (no: 718).
[999] Muslim, Münâfikîn, 79-81, C.4, s.2171-72, (no: 2819-20).

diğer sahabilerin geneli, Hz. Peygamber'in, bahsedildiği şekildeki gibi, geceleri uzunca namaz kılma fiilini uyguluyor olsaydı, Hz. Aişe'nin bu durumu normal karşılaması gerekirdi. Hâlbuki Hz. Aişe burada hayretini dile getiren sözler sarf etmiş ve âdeta ilgili fiili her insanın yapamayacağı sıra dışı bir durum olarak görmüştür.

Netice olarak, Hz. Peygamber'in sünnetine aslî yönüyle ittibâ etmede dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, özellikle dinî nitelik arz eden fiillerinin süreklilik hâliyle onun hayatına yayılmış olup olmamasıdır. Hz. Peygamber'in, belirli zaman dilimlerinde de olsa, fiillerini sürekli olarak işlemiş olması ve onları hem terk etmemiş hem de diğer insanlara yasaklamamış olması da göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü bir fiilin sürekliliği, bize onun değeri ve uygulanıp uygulanmayacağı noktasında önemli bir işaret vermektedir. Aksi takdirde, Hz. Peygamber'in bir veya birkaç defa yapıp sonrasında bir daha yapmadığı ve öneri noktasında da insanlara herhangi bir şey bildirmediği fiiller, "Hz. Peygamber şöyle şöyle yaptı." denilmek suretiyle yapılması gerekli sünnet fiiller olarak algılanabilir. Dolayısıyla o fiillerin neden terk edildiğinin hikmetleri bilinmeli ve yapılmasında bir sakınca olup olmadığı araştırılmalıdır. Ayrıca Hz. Peygamber'in sürekli yapmasına rağmen sahabenin aynısını yapmadığı fiiller de, eğer varsa, araştırılmalıdır. Nitekim "Hz. Peygamber şöyle şöyle yapardı." kalıbında olduğu gibi, süreklilik arz eden bir haber rivayet edilir de, sahabenin aynısını yapmış olduğuna dair bir bilgiye rastlanmazsa veya yapmamış olduğuna dair bir bilgiye rastlanırsa, o fiilin genel olarak ittibâ kapsamına girmeyebileceği olasıdır.

4. ZAMAN-ŞART BAĞLAMI

İnsanî eylemlere baktığımızda bir kısmının herhangi geçici bir şarta bağlı olmadan her zaman gerekli oldukları için gerçekleştirildiklerini görürken, onların bir kısmının ise belirli şartlar dâhilinde gerçekleştirildiklerini görmekteyiz. Bunun nedenini; insanı eyleme götüren sebeplerin bazılarının her zaman var olması, bazılarının ise her zaman var olmaması olarak açıklayabiliriz. Dolayısıyla herhangi bir eylemin gerçekleşmesinde var olan sebeplerin ve o sebeplerin ortaya çıktığı şartların ayrı bir önemi bulunmaktadır. Çünkü sebepler, ya bir sorunun çözümü ya da bir faydanın elde edilmesinin aracıdırlar. Buradan hareketle, bu araçların hedefi

bilinmeden gelişigüzel yapılacak bir eylem, aslî amaç doğrultusunda bir sonuca ulaşılamamasına, hatta kasıtsız da olsa zararın ortaya çıkmasına sebep olabilir.

Yukarıda açıkladığımız mantığın, sünnetine uyma noktasında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eylemleri/fiilleri üzerinde de ele alınması gerekliliği ortadadır. Yani Hz. Peygamber'in işlediği bir fiilin veya verdiği bir hükmün herhangi bir zaman, mekân veya kişiyle sınırlı olup olmadığı bilinmelidir. Eğer bu durum önemsenmezse, özel bir şarta bağlı olan fiil ve hükümler, Sünnet'in genelgeçer fiil ve hükümleri olarak kabul görebilecek, bunun sonucunda da, Sünnet'in aslî hedef ve ilkelerini göz ardı eden ve belki de o hedeflerin ruhuna aykırı anlayış ve uygulamalar ortaya çıkacaktır. Hz. Peygamber'in fiil ve sözlerini doğru anlama ve yorumlama noktasında Görmez şöyle demektedir: "Hz. Peygamber'in her sözünü ve davranışını, bulunduğu ortam ve bu ortamın doğurduğu şartlar içerisinde ele alma zarureti vardır."[1000]

Hz. Peygamber'in bazı fiil ve uygulamalarının şartlara veya kişilere göre ortaya çıktığı/şekillendiği bir gerçektir.[1001] Dihlevî, Hz. Peygamber'in sünnetini iki kısımda incelemekte, ikinci kısım olarak risaletin/dinin tebliğiyle ilgili olmayan fiilleri ele almaktadır. Bunlar arasında yer alan; Hz. Peygamber'in insanların tamamını ilgilendirmeyen ve belirli bir zamanla sınırlı bir maslahata yönelmesi ile kişinin durumuna özel hüküm ve yargılamalarda bulunmasını, konumuzla ilgili olarak burada zikredebiliriz.[1002] Öte yandan, Hz. Peygamber'in emirlerinde de benzer durumlar, yani onun emirlerinin bir kısmının bir kişi, bir toplum veya belirli bir durumla sınırlı olması da söz konusudur.[1003]

Hz. Peygamber'in fiil, emir ve hükümlerinin belirli zaman, şart, mekân, kişi vb. hususlara göre ortaya çıkmış veya şekillenmiş olması, aynı zamanda bu fiil veya

---

[1000] Görmez, a.g.e., s.297.

[1001] Hz. Peygamber bazı sahabilere şartlar gereği özel hükümler vermiştir. Bu durum ve bazı örnekler için bkz.: Sakallı, a.g.m., s.84-86. Ayrıca, Hz. Peygamber'in çeşitli meselelerde (ibadet, muamelat, ukubat/ceza gibi) kişilere özel bazı uygulama ve hükümlerinin örnekleri ve bunlara dair genişçe değerlendirmelerin ele alındığı bir çalışma için bkz.: Fatma Yılmaz, *Peygamberimiz'in Şahıslara Özel Uygulamaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2006, s.41 vd.

[1002] Bkz.: Dihlevî, a.g.e., C.1, s.224.

[1003] Bkz.: İbn Hibbân, a.g.e., s.60 vd.

hükümlerin şartlara göre değişebileceği gerçeğini de ortaya koymaktadır.[1004] Bu durum Hz. Peygamber sonrası dönemler için de geçerlidir. Her dönemin şartlarının farklı oluşundan bahseden H. Aydın, bu hususla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Her devrin ruhu (geistı) kendine göredir. Bu nedenle de bir döneme ait bir yorumun (içtihat ve fetvanın) her dönemde aynı geçerliliğe sahip olması mümkün değildir."[1005]

Değişim gerçeğini evrensellik ve tarihsellik ayrımıyla da göz önünde bulundurabiliriz.[1006] Bu açıdan bakarsak özellikle araç veya eşyayla ilgili bazı fiillerin zamanla sınırlı olması veya zamana bağlı olması mümkündür. Mesela Hz. Peygamber zamanında ok, kılıç ve mızrak gibi silahların kullanılması böylesi bir durumdur.[1007] Bu noktada, "silah kullanmak" evrensel bir niteliğe; ok ve kılıç gibi araçların kendisi ise tarihsel bir niteliğe sahip olmaktadır.

Zaman-şart bağlamı konusunda bazı örnekler üzerinden gidebiliriz.

Bu konuya dair verebileceğimiz ve çok açıklayıcı olduğunu düşündüğümüz bir örnek, kurban etlerinin üç günden fazla saklanmaması meselesidir. İlgili rivayete göre Hz. Peygamber, kesilen kurbanların etlerinin üç günden fazla saklanmasını yasaklayarak kalanların infak edilmesini[1008] emretmiştir. Ertesi sene gelince sahabe, geçen seneki uygulamanın tekrar yapılıp yapılmayacağını sormuş, bunun üzerine Hz. Peygamber, önceki sene insanların sıkıntı içerisinde oldukları için böyle bir emir verdiğini, fakat artık öyle yapmak zorunda olmadıklarını belirterek geçen seneki kararını ve zorunluluğu kaldırmıştır.[1009]

Bu hâdise, Hz. Peygamber'in her fiilinin veya her kararının mutlak olmayabileceğini; bunların bir kısmının geçici olmak üzere bazı şartlar gereği ortaya çıkabileceğini açıkça göstermektedir. Kurban etleriyle ilgili bu meselede Hz. Peygamber'in ilk baştaki emri gereği yapılan uygulama, her dönemi kapsayıcı bir uygulamaymış gibi gözükse de, aslında durum böyle değildir. Nitekim ertesi sene

[1004] Belirli toplumsal şartlara göre Hz. Peygamber tarafından konmuş hükümlerin veya uygulamaların, daha sonraki şartlara göre değişmesi/değişebilir olması durumu ve buna dair bazı örnekler için bkz.: Y. Ünal, a.g.m. s.92 vd.
[1005] H. Aydın, a.g.m., s.237.
[1006] Evrensellik ve tarihsellik meselesi ve bunun din ve Sünnet'teki durumu için bkz.: Çelik, a.g.t.
[1007] Bkz.: Çelik, a.g.t., s.379.
[1008] Muslim, Edâhî, 28, C.3, s. 1561, (no:1971).
[1009] Buhârî, Edâhî, 16, s.1416, no: 5569; Muslim, Edâhî, 34, C.3, s.1563, (no: 1974). Lafız farklılıkları ve benzer başka rivayetler için ayrıca bkz.: Muslim, Edâhî, 28 vd., C.3, s.1561 vd., (no: 1971 vd.).

geldiğinde sahabenin Hz. Peygamber'e gelerek aynı şeyin uygulanıp uygulanmayacağı noktasındaki merakı ve akabinde Hz. Peygamber'in verdiği cevapla önceki zorunluluğu kaldırması da, ilgili emir ve uygulamanın belirli bir zaman-şart için geçerli veya gerekli oluşuna işaret etmekte ve böylece meseleye ışık tutmaktadır.[1010] Dolayısıyla Sünnet'e ittibâ noktasında nebevî hüküm ve fiillerin geçici şartlar neticesinde ortaya çıkıp çıkmadıklarının bilinmesi oldukça önemlidir.[1011]

Verebileceğimiz bir örnek de, bir kişiye özel olarak kiralama uygulamasının yasaklanmasıyla ilgili bir durumdur. Bazı rivayetlerde, Râfi b. Hadîc'in, Hz. Peygamber'in tarlaların kiralanmasını yasakladığını haber verdiği bildirilmiştir. Hz. Peygamber zamanından beri kiralama işini uygulamakta olan İbn Ömer de, Muaviye'nin halifeliği zamanında[1012] aldığı bu haberden sonra bu uygulamadan vazgeçmiştir.[1013] Fakat bir rivayette, Zeyd b. Sabit, ilgili meseleyi Râfi'den daha iyi bildiğini söylemektedir. Devamında ise, birbirleriyle (kira meselesinden dolayı) kavga eden iki adamın Hz. Peygamber'e gelmesi üzerine Hz. Peygamber'in onlara söylediği "Eğer durumunuz böyleyse, o zaman tarlaları kiralamayın." şeklindeki sözü aktararak meselenin aslının Râfî'nin anladığı gibi olmadığını ortaya koymuştur.[1014]

Burada da görüleceği üzere, Hz. Peygamber aslında genel bir yasaklamaya gitmemesine ve sadece bazı kişilerin özel durumuyla ilgili bir karar vermesine rağmen, bir sahabi durumu eksik anlayabilmiş ve Hz. Peygamber'in kararının genel bir yasaklamaymış gibi algılanmasına sebep olabilmiştir. İbn Ömer gibi, Hz. Peygamber'i harfiyen takip eden; onun her söz ve davranışını sünnet olarak kabul etme eğiliminde olan bir sahabinin, böylesi umumî bir uygulama hakkında bir yasaktan haberdar olmaması ve Hz. Peygamber'in döneminden Muaviye'nin halifeliği dönemine kadar uzun bir zamandan beri kiralama uygulamasını yapıyor olması da dikkat çekicidir. Bu da bize, zikri geçen yasaklamanın bazı kişilerle sınırlı olup umumîlik ifade etmediğini göstermektedir. Dolayısıyla diyebiliriz ki Hz.

[1010] Kurban eti meselesiyle ilgili ayrıca bkz.: Erul, a.g.e., s.283-85.

[1011] Zaman-şart bağlamında ele aldığımız ve örneklerini verdiğimiz bu konu, fıkıh usulünde şer'î bir hükmün bir zaman sonra değiştirilmesini ifade eden "nesh" konusunu da akla getirebilmektedir. Nesh konusu için mesela bkz.: Ebû Zehra, a.g.e., s.184 vd.

[1012] Muslim, Buyû', 109, C.3, s.1180, (no: 1547).

[1013] Muslim, Buyû', 109-112, C.3, s.1180-81, (no: 1547).

[1014] Ebû Dâvud, Buyû', 30, C.5, s.271, no: 3390.

Peygamber'in bazı uygulamalarının kişiye özel olması ve böylece geneli kapsamaması mümkündür.

Yukarıdakine benzer bir durum da meyvelerin peşin alım satımıyla ilgili olarak meydana gelmiştir. Şöyle ki:

Bir rivayete göre Hz. Peygamber zamanında, henüz olgunlaşmadan meyvelerin alışverişi yapılmaktaymış. Hasat zamanı gelip de bazı meyvelere çeşitli sebeplerden zarar dokununca insanlar arasında husumet meydana gelmeye başlamış. Daha sonra bu konudaki sorunların çoğalması üzerine Hz. Peygamber o insanlara bu türden bir alışverişi (olgunlaşmadan alışveriş) yapamamalarını söylemiş/emretmiştir.[1015]

Anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in buradaki kararı, benzer şekilde kişilere/şartlara göre şekillenmiş, dolayısıyla buradaki karar, mutlak bir yasaklama olmamıştır.[1016]

Yukarıdaki örnek ve bilgilerden anlaşılmaktadır ki Hz. Peygamber'in her fiil veya her hükmü genel bir kurala işaret etmemiş, yerine göre insanlar için farklı muamelelerin ortaya çıkması da mümkün olabilmiştir. Nitekim bir rivayete göre Hz. Aişe'ye önce bir dilenci gelmiş ve o da ona bir parça bir şey (كِسرَة) vermiştir. Sonra kılık kıyafeti yerinde birisi gelmiş, onu ise hem oturtmuş hem de yemek yedirmiştir. Bunun sebebini soranlara da, Hz. Peygamber'in insanlara derece ve durumlarına göre muamele edilmesi yönündeki sözünü aktarmıştır.[1017] Bu da bizlere Hz. Peygamber'in şartlara göre farklı davranışlar sergileyebileceğinin bir işaretini sunmaktadır. Hz. Peygamber'in aynı meselelerdeki fiil ve sözlerinde meydana gelebilecek farklılıklarla ilgili Görmez şöyle demektedir: "Liderin hâl ve hareketlerinin iyi bir takipçisi, bu tür değişimlerin bir nakisa teşkil etmediğini, aksine hareketin sosyal kanunlara uygun olarak mecrasında yürümesi için, bunun lüzumlu olduğunu görür ve anlar."[1018]

[1015] Buhârî, Buyû', 85, s.523-24, no: 2193; Ebû Dâvud, Buyû', 23, C.5, s.255, no: 3372.
[1016] Mesela bkz.: Görgülü, a.g.t., s.135.
[1017] Ebû Dâvud, Edeb, 23, C.7, s.210, no: 4842.
[1018] Görmez, a.g.e., s.117.

Hz. Peygamber'in fiil ve sözlerinde ortaya çıkan farklılık, hayatın çeşitli şartlarında kendisini gösterebilmiştir. Hz. Peygamber'in yaşlı bir kadına, o haliyle yapabileceği ibadetleri öğretmesi[1019] örneğinde olduğu gibi, insanın sağlığıyla ilgili durumlar da bu istikamettedir.

Zaman-şart bağlamında değinebileceğimiz diğer bir örnek de ehlî eşek etinin yasaklanmasıyla ilgilidir. Bununla ilgili rivayetlere değinirsek şunları aktarabiliriz:

Hayber'de bulunulduğu sırada, Hz. Peygamber'in ehlî eşeklerin kesilip yenmesini yasakladığına dair, azında sebebi belirtilen (rics oluşu gibi), birçok rivayet bulunmaktadır.[1020] Bunun kesin bir yasak/haram olup olmadığında insanların ihtilaf ettiklerini de bazı rivayetlerde görmekteyiz. Bazıları yasağın kesinliğini belirtirken, bazıları da, eşeklerin henüz beşte bire (humus) tâbi tutulmadıklarından dolayı yasaklandığını belirtmektedir.[1021] İbn Abbas ise, bu yasaklamanın eşeğin yük taşıyıcı olması ve insanların bundan mahrum kalmaları durumdan mı, yoksa haram oluşundan mı kaynaklandığını bilmediğini söylemektedir.[1022]

Bu meselede dikkat çekmek istediğimiz husus, bahsi edilen hayvanın etinin haram olup olmaması durumu değil, yukarıda sonradan ifade edilen rivayetlerde olduğu gibi, Hz. Peygamber'in getirdiği yasağın bazı şartlara bağlı olarak ortaya çıkabileceğine işaret eden görüşlerin varlığıdır. Bu görüşlerin doğru olup olmadığı, yani ehli eşek etinin yenmesinin yasak olup olmadığı durumu bir tarafa, bu görüşlerin var olması, Hz. Peygamber'in bazı uygulama, emir ve yasaklarının bazı şartlara bağlı olarak ortaya çıktığını/çıkabileceğini, dolayısıyla onun her uygulama, emir ve yasaklarının tüm zaman ve şartları mutlak olarak kapsayıcı nitelikte olmadığına/olmayabileceğine işaret etmektedir.

[1019] Bkz.: Ahmed b. Hanbel, *Musned*, C.45, s.387-88, no: 27393, (6/425).

[1020] Mesela bkz.: Buhârî, Fardu'l-Humus, 20, s.778, no: 3155; Meğâzî, 38, s.1031, 1035-36, no: 4198, 4215-4219; Muslim, Sayd, 22-35, C.3, s.1537-1540, (no: 1936-1940); Nesâî, Sayd, 31, C.7, s.202-204, no: 4334-4342; İbn Mâce, Zebâih, 13, C.4, s.355-58, no: 3192-3196; Ebû Dâvud, Et'ime, 33, C.5, s.624, 628, no: 3808, 3811. Bazı rivayetler kısaca yasaklamadan bahsederken, bazıları da olayı anlatmaktadır. Buna göre Müslümanların Hayber'de bulunduğu sırada açlık meydana gelmiş, bunun üzerine orada bulunan/denk-gelinen ehlî eşeklerin pişirilmesi için hazırlıklara başlanmış, fakat Hz. Peygamber etlerin yenilmemesini ilan ettirmiştir.

[1021] Bkz.: Buhârî, Fardu'l-Humus, 20, s.778, no: 3155; Meğâzî, 38, s.1036, no: 4220; Muslim, Sayd, 27, C.3, s.1539, (no: 1937).

[1022] Buhârî, Meğâzî, 38, s.1037, no: 4227; Muslim, Sayd, 32, C.3, s.1539, (no: 1939).

Zaman ve şarta göre Hz. Peygamber'in ortaya çıkan bir fiili/uygulaması da, Uhud Savaşı'nda şehit olanların defnedilmesiyle ilgilidir. Şöyle ki:

Zorlu ve sıkıntılı geçen Uhud Savaşı esnasında şehit düşenler için Hz. Peygamber büyükçe mezarlar kazılmasını ve ölenlerin ikişerli üçerli olarak mezara konulmasını emretmiştir.[1023]

Hz. Peygamber'in buradaki emri ve uygulaması, ölülerin defnedilmesiyle ilgili alışık olunmayan bir görüntü ortaya çıkarmaktadır. Şehit olanların, olağan şartlardaki gibi, ayrı mezarlara defnedilmesi beklenirken, savaşın oldukça zor ve ağır geçtiğinden dolayı muhtemelen her bir şehit için ayrı mezar kazılması daha fazla sıkıntı yaratacağından, Hz. Peygamber böylesi bir uygulamayı uygun görmüştür.

Kıyafetlerin yerde sürünmesiyle ilgili bir meselede Hz. Ebu Bekir'in yaşadığı durumunu da konumuzla ilgili olarak burada zikredebiliriz. Bir rivayette Hz. Peygamber, kibirlenme şartını da belirterek, kıyafetini yerde sürüyen kimsenin kıyamet günü Allah'ın yüzüne bakmayacağını söylemiş, bu sözü işiten Hz. Ebu Bekir ise, dikkat etmediğinde kendi elbisesinin yerde sürüdüğünü belirterek bu konudaki endişesini dile getirmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Sen onu kibir için yapmıyorsun." diyerek onun bu endişesini gidermiş ve bazı hükümlerin şarta bağlı olarak karşılık bulduğunu göstermiştir.[1024]

Hz. Peygamber'in günlük yaşamda belirli bir maddî miktara denk gelen uygulamalarının da zaman-şart bağlamında ele alınması mümkündür. Mesela Hz. Aişe'nin söylediğine göre Hz. Peygamber'in eşleri için verdiği mehir miktarı 500 dirheme tekabül etmekteydi.[1025] Bu örneği göz önüne aldığımızda Hz. Peygamber'in mehirle ilgili uygulamasındaki para miktarının mutlak bir miktar olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü bilindiği üzere, ekonomik şartlardan dolayı gerek zamana, gerekse bölgeye göre paranın değeri değişebilmektedir. Bundan dolayı, Hz. Peygamber'in, bu örnekte olduğu gibi, bir işin karşılığında belirlediği veya

---

[1023] Ebû Dâvud, Cenâiz, 71, C.5, s.123, no: 3215; Tirmizî, Cihâd, 33, C.3, s.265, no: 1713; Nesâî, Cenâiz, 90, C.4, s.83, no: 2015-2017. Ayrıca bkz.: Buhârî, Cenâiz, 73, s.324, no: 1345.
[1024] Buhârî, Libâs, 2, s.1464, no: 5784. Ayrıca bkz.: Erul, a.g.e., s.262.
[1025] Muslim, Nikâh, 78, C.2, s.1042, (no: 1426); Ebû Dâvud, Nikâh, 28, C.3, s.444, no: 2105; İbn Mâce, Nikâh, 17, C.3, s.83, no: 1886. Ayrıca bkz.: Nesâî, Nikâh, 66, C.6, s.116-17, no: 3347.

uyguladığı para miktarının da zaman ve şartlar doğrultusunda değişmesi pekâlâ mümkündür.

Şartlara göre Hz. Peygamber'in fiil veya sözlerinde meydana gelebilecek değişiklik/farklılık, sadece Hz. Peygamber'in yaşadığı zamanla değil, gerekli ilkeler ışığında ondan sonraki zamanlarda da geçerli olabilmektedir. Dolayısıyla, Hz. Peygamber zamanında sabit olan bir emir veya davranış biçiminin sonraki dönemlerdeki şartlara göre değişmesi mümkün olabilmektedir. Hz. Peygamber'in, kadının, yanında mahremi olmaksızın belirli bir mesafenin üzerinde yalnız başına yolculuk etmesini yasaklamasını,[1026] bu durumla ilgili olarak zikredebiliriz. Muhtemelen bu yasaklama, Hz. Peygamber zamanında herhangi bir değişime de maruz kalmamıştır. Fakat bu vb. durumlar mutlak bir değişmezlik olarak da algılanmamalıdır. Nitekim Karadavî'nin yaptığı değerlendirmede, Hz. Peygamber'in bahsi geçen meseleyle ilgili bir yasaklaması bulunmasına rağmen günümüzde kadınların toplu taşıma araçlarıyla yalnız başına yolculuk yapmasında bir sakınca olmadığı belirtilmektedir. Ayrıca bu durumun Hz. Peygamber'in sözüne karşı gelmek anlamında olmadığı, çünkü Hz. Peygamber dönemindeki endişenin bugün için bulunmadığı da ifade edilmektedir.[1027]

Görüldüğü üzere, bir illete bağlı olarak Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu bir hükmün onun ölümünden sonra değişmesi mümkün olabilmekte ve bu durum, Sünnet'e aykırı davranmak anlamına da gelmemektedir.

Zaman ve şart bağlamı noktasında Hz. Peygamber'in fiil ve hükümlerinin onun hangi vasfıyla ortaya çıktığı da ayrı bir önem arz etmektedir. Hz. Peygamber'in, kendi şahsında topladığı hâkimlik/kadılık, komutanlık ve devlet başkanlığı gibi vasıfları açısından da onun uygulamalarının, belirli kişi, olay, zaman, mekân ve şartlara göre şekillenmek suretiyle değişlik gösterebileceğini belirtmemiz gerekmektedir. Nitekim onun dinî noktadaki hüküm ve fetvalarının geneli kapsayabileceği durumu bir tarafa, kişiler arasındaki hukukî meselelerde aldığı kararların sadece ilgili kişileri bağlayabileceğini; askerî hususlardaki bazı uygulamalarının dönemin savaş şartlarına göre geçerli olabileceğini; devlet

[1026] Buhârî, Taksîru's-Salât, 4, s.265, no: 1086-88; Muslim, Hac, 413-424, C.2, s.975-78, (no:1338-41).
[1027] Bkz.: Karadavî, a.g.e., s.249.

yönetimindeki uygulamalarının ise dönemin, siyasî, toplumsal, ekonomik vb. şartlarına göre şekillenebileceğini söyleyebiliriz.[1028] Dolayısıyla, Hz. Peygamber'in bahsini ettiğimiz vb. alanlardaki fiillerinin geneli kapsaması ve tek biçimde olması mümkün olmakla birlikte, duruma ve şartlara göre sınırlı bir kitleyi kapsaması veya farklı şekillerde ortaya çıkması da mümkün olabilmektedir.

Öte taraftan, bazı mevzulardaki insanlara yönelik hüküm, karar ve izinlerinde Hz. Peygamber'in hangi vasıfla (müftü, kadı, komutan, idareci vb.) hareket ettiği de, fıkıh âlimleri arasında ihtilaflı bir konudur. Aynı olay hakkında kimisi Hz. Peygamber'in müftülük vasfıyla hareket ettiğini belirterek onun sözünün herkesi kapsayıcı bir "fetva" olduğunu savunabilmiş; kimisi ise, Hz. Peygamber'in idareci/komutan/kadı/hâkim vasfıyla hareket ettiğini belirterek onun sözünün başka bir zamanda ancak yine bir idarecinin/hâkimin izniyle geçerli olabileceğini savunabilmiştir.[1029] Bu açıdan, Hz. Peygamber'in, durum ve şarta göre insanların meselelerini çözmeye çalışması esnasındaki söz ve fiillerinin bazı âlimlerce herkesi bağlayıcı şekilde yorumlandığı ve böylece fıkhî noktada çokça yanlışın ortaya çıktığı da bir gerçektir.[1030]

Sonuç olarak, Sünnet'e ittibâ hususunda, Hz. Peygamber'den görülen her fiilin ve işitilen her sözün arka planına dair bilgi ve hikmetlerin bilinmesi oldukça önemlidir. Çünkü Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinin, belirli kişi veya kişilerle, zamanla, mekânla sınırlı olması; belirli bir şarta göre ortaya çıkması ve böylece geneli kapsamaması muhtemeldir. Durum böyleyken, Hz. Peygamber'in bu türden fiillerinin mutlak olarak kabul edilip, bütün kişi, zaman ve şartlar için geçerli olduğu sonucuna varmak, Sünnet'in amaçlarıyla özdeşleşmeyen hükümlerin ortaya çıkmasına sebep olabilecektir. İşte bu sorunun yaşanmaması için, Hz. Peygamber'in, şartlara göre ortaya çıkan ve mutlaklık ifade etmeyen söz ve fiilleri dikkate alınmalı ve Sünnet'e ittibâ meselesi buna göre değerlendirilmelidir.

[1028] Bkz.: Yakıt, a.g.t., s.13-14; Apaydın, a.g.m., s.159 vd.
[1029] Bkz.: Görgülü, a.g.t., s.128-130. Ayrıca bkz.: Y. Ünal, a.g.m., s.88.
[1030] Görgülü, a.g.t., s.136.

5. EMİR-YASAK HİTABI

İnsanların yapmakta oldukları ve yapmaktan kaçındıkları eylemlerin altında birden çok neden bulunabilmektedir. Mesela, doğal bir ihtiyaç olarak hissedilmesi, karşılığında bir menfaatin elde edilmesi vb. benzeri nedenler, belirli bir eylemin yapılmasını sağlarken; ihtiyaç dışı olması, karşılığında bir zararın ortaya çıkması vb. nedenler de, belirli bir eylemin yapılmamasını sağlayabilmektedir. Bunların dışında, yapılması ve yapılmaması yönündeki emir ve yasaklar da eylemlerin durumunu etkileyebilmekte; emir ve yasağın aksine bir eylemin yapılması durumunda ise, belirli bir cezanın verilmesi veya bir ödülden mahrum bırakılma gibi sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Öte yandan, herhangi bir eylemin karşılığında ödülün verilmesi her zaman mümkünken, cezanın verilebilmesi için, cezayla ilgili kanun, kural ve hükümlerin var olması ve açıklanması gerekmektedir. Ortada bir eylemle ilgili bir kanun/hüküm olmadan ve bunlar duyurulmadan herhangi bir cezaî yaptırım da uygulanamamaktadır.

Kanunlar üzerinden eylemlere yönelik yaptırımlarla ilgili bu durum, İslam dini açısından da geçerlidir. Dinle açıkça muhatap kılınmadan ve uyarılmadan, dinin ön gördüğü yaptırımların insanlar üzerinde gerçekleşmeyeceği bir gerçektir. Bu durumun birer açıklaması olarak Kur'ân-ı Kerîm'de, bir tarafta Hz. Peygamber'in (s.a.v.) müjdeci ve uyarıcı olarak gönderilmesi yer alırken,[1031] diğer tarafta da, insanları uyaran peygamberler gönderilmeden ve uzak durulması gerekli şeyler açıklanmadan Allah tarafından onlara herhangi bir cezanın tahakkuk etmeyeceği yer almaktadır.[1032] Kısacası, yaptıkları ve yapmadıkları karşısında insanlara herhangi bir cezanın verilebilmesi, onların İslam'ın emir ve yasaklarıyla açıkça muhatap kılınmalarına bağlı bir durumdur. Emir ve yasakların ilânı, insanların davranışlarındaki sorumluluklarının da ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Bu meseleye Sünnet'e uyma açısından da baktığımızda aynı kuralın geçerli olduğunu pekâlâ söyleyebiliriz. Yani Hz. Peygamber'in, emir, tavsiye, öğüt, yasak, sakındırma, uyarma gibi, bir eylemin/fiilin yapılıp yapılmamasına yönelik her çeşit sözleri, kendisine tâbi olanların ve diğer insanların sorumluluklarını ortaya

[1031] Furkan, 25/56.
[1032] Tevbe, 9/115; İsrâ, 17/15; Şuarâ, 26/208, 209.

çıkarmaktadır. Kur'ân'da, Hz. Peygamber'in iyiliği emredip kötülükten alıkoyma vasfı ile temiz şeyleri helâl kılıp pis şeyleri de haram kılma vasfı yer almaktadır.[1033] Bu vasıflar, Sünnet'e ittibâ etme noktasında, Hz. Peygamber'den herhangi bir emir-yasak hitabının gelmesinin gerekli olduğuna işaret etmekte; doğrudan veya dolaylı olarak bir hitabın yer almadığı mesele veya fiillerinde ise özel bir ittibâın zorunlu/gerekli olmadığını göstermektedir.

Bir ayette yer alan *"...işittik ve itaat ettik..."*[1034] şeklindeki, kulun ağzıyla ifade edilen söz, dinin istediği bir fiilin yapılması için öncelikle o fiile dair bir hitabın olması gerektiğini göstermektedir. Sünnet'e ittibâ açısından da bu durumu düşünürsek, aynı şeyin olması gerekecektir. Bu noktada ileride de zikredeceğimiz bir ayetin *"...Peygamber size ne verdiyse onu alın..."*[1035] şeklindeki kısmı da bize bu noktada önemli bir işaret sunmaktadır. Buna göre insanların, Hz. Peygamber'in işlemiş olduğu bir fiille sorumlu tutulmaları için, Hz. Peygamber'in o fiilin yapılmasını insanlardan istemiş olması, yani ortada bir hitabın olması gerekmektedir.

Cassâs'ın, kendi eserinde aktardığı bir ifadeye göre de, ittibâ için, itaat ve örnek alma hususunda Hz. Peygamber'in herhangi bir fiili bizzat işlemesi ve bizden de benzerini yapmamızı istemesi şart olarak öne sürülmektedir.[1036]

Polat, Hz. Peygamber'in davranışlarındaki bağlayıcılık özelliklerinden biri olarak, "Hz. Peygamber'in sünnetinin dinî olduğunu bizatihî açık beyanı"nın gerekli oluşunu ortaya koymaktadır.[1037]

Görgülü ise, Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinin (tasarruflarının) bağlayıcılık (teşrî') teşkil etmesi açısından şu noktalara dikkat çekmektedir:

1- "Rasûlüllah'ın bir şeyi herkese bildirmeye önem vermesi",
2- "Bir şeyi uygulamaya özen göstermesi",
3- "…Hükmü ilan etmesi ve genel kural şeklinde ortaya koyması"[1038]

[1033] A'râf, 7/157.
[1034] Bakara, 2/285.
[1035] Haşr, 59/7.
[1036] Cassâs, a.g.e., C.3, s.226.
[1037] Sakallı, a.g.m., s.96.
[1038] Görgülü, a.g.t., s.143.

Yukarıda fiillerin yapılmasına yönelik olarak ele aldığımız durum, fiillerin yapılmaması veya yasak oluşunda da geçerlidir. Nitekim bazı âlimler, Hz. Peygamber'in bir şeyi yasaklamasıyla ilgili olarak, Kur'ân'da yer alan, *"...sizden neyi yasakladıysa..."*[1039] şeklindeki ifadeye atıfta bulunarak, yasaklamanın ancak hitap/söz ile olacağını vurgulamaktadırlar.[1040] Dolayısıyla, Hz. Peygamber'in bir fiiliyle sorumlu olmak için hitap gerektiği gibi, bir fiilin yasak olması için de hitap gerekmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in "Kabirleri ziyareti size yasaklamıştım; artık ziyaret edin…"[1041] sözü bu durumu açıkça göstermektedir. Burada Hz. Peygamber'in yasak ve serbestlik noktasında doğrudan insanlara hitap ettiğini görmekteyiz.

Öte yandan, fiillerle ilgili herhangi bir hitap olmadıkça ittibâın söz konusu olmayabileceğini de söyleyebiliriz. Nitekim Gazâlî, Hz. Peygamber'in, diğer insanların da yapmasına yönelik bir beyanı bulunmadıkça ("beni nasıl kılarken gördüyseniz öyle namaz kılın" örneği verilir) işlediği fiilinin kendisiyle sınırlı olduğunu belirtmektedir.[1042] Ayrıca Gazâlî'nin kabulüne göre Hz. Peygamber'in, hakkında açıklanmış herhangi bir hüküm (neyf ve isbât) bulunmayan fiilleri de, artı bir şey olmadıkça delil teşkil etmemektedir.[1043]

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılabileceği üzere, Sünnet'e aslî manada uyma veya ondan sorumluluk sahibi olma durumu, görülen her fiilin kayıtsız şartsız aynen yapılması şeklinde değil, daha çok, fiiller hakkında emir ve yasak noktasında bir hitabın olup olmaması üzerinden gerçekleşmektedir.[1044]

Sünnet'e uyma noktasındaki emir-yasak hitabının gerekliliği namazla ilgili bir hâdisede ortaya çıkmaktadır. Bir gün Hz. Peygamber, kıldığı bir namazı yanılarak

---

[1039] Haşr, 59/7. İlgili kısmın tamamı şöyledir: "…Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının..."

[1040] Mesela bkz.: Cassâs, a.g.e., C.3, s.222; Âmidî, a.g.e., C.1, s.181.

[1041] Muslim, Cenâiz, 106, C.2, s.672, (no: 977); Tirmizî, Cenâiz, 60, C.2, s.361, no:1054; Mâlik, Duhâyâ, 8, C.2, s.485. Tirmizî'de bazı lafız fazlalıkları vardır.

[1042] Gazâlî, *Mustasfâ,* s.238.

[1043] Gazâlî, *Mustasfâ,* s.275. Gazâlî, Hz. Peygamber'in bu durumdaki fiillerini, yerine göre, bazı âlimlerin vacip, bazılarının mendup-müstehap, bazılarının mübah, bazılarının ise haram sınıfında kabul ettiğini de bildirmektedir. Bkz.: Gazâlî, a.y.

[1044] Hz. Peygamber'in herhangi bir fiili üzerinde bir delil olmadıkça genel olarak o fiilin aynen yapılmasının bir zorunluluk olmadığına dair ayrıca bkz.: Cassâs, a.g.e., C.3, s.215 vd.

eksik (veya fazla[1045]) kılmıştır. Namazın bitmesinin ardından oradakiler namazla ilgili bir yenilik/değişiklik olup olmadığını sormuş, Hz. Peygamber ise neden bahsettiklerini sorunca, onlar da, namazı eksik kıldığını söylemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber sehiv secdesi yapmış ve ardından insanlara yönelerek, herhangi bir değişiklik yapılması hâlinde bunu kendilerine önceden haber vereceğini ifade etmiş ve gerçekte bir değişikliğin olmadığını açıklamıştır. Ardından kendisinin de nihayetinde bir insan olduğunu; unutabileceğini ve unutması hâlinde bunun kendisine hatırlatılması gerektiğini de ifade etmiştir.[1046]

Buradaki hâdiseden, dinî bir meselede yapılacak herhangi bir değişiklik veya ortaya konulacak bir yeniliğin/sorumluluğun habersizce gerçekleşmeyeceğini, başka bir ifadeyle, işlenen bir fiilin, uyulması gerekli sünnet olarak kabul görebilmesi için, Hz. Peygamber tarafından ortada bir hitabın veya açıklamanın olması gerektiğini anlamaktayız. Dolayısıyla Hz. Peygamber, ibadet gibi önemli hususlarda ve sünnet olarak telakki edilebilecek birtakım davranışlarında, sözlü bir açıklama yapmadığı müddetçe, meydana gelen bazı farklılıklar veya ilk kez yapılan herhangi bir şey peşinen sünnet olarak anlaşılmamalıdır. Bu tür durumlarda, bahsi geçen hâdisede sahabenin yaptığı gibi, en azından meselenin sorgulanması gerekmektedir.

Konumuzla ilgili olarak hac ibadetinin farz kılınması durumunu da özellikle zikredebiliriz. Şöyle ki:

Bir rivayete göre Hz. Peygamber insanlara Allah'ın haccı farz kıldığını ifade etmiş ve onlara hac yapmalarını emretmiştir. Bu durum üzerine bir adam Hz. Peygamber'e hitaben, "Her yıl mı?" şeklinde bir soru sormuş, Hz. Peygamber ise buna sessiz kalmıştır. Fakat adam üç kere bunu sorunca, Hz. Peygamber, eğer "Evet" deseydi haccın her yıl için farz kılınmış olacağını haber vermiş ve çok soru sorulmamasıyla ilgili bir uyarıda bulunmuştur. En sonunda ise, kendilerine bir şey emrettiğinde mümkün mertebe yapmaları, bir şeyi yasakladığında da kaçınmalarını söylemiştir.[1047]

[1045] Bu olayın gerçekleştiği namazın cemaatle kılınan bir namaz olduğu ve Hz. Peygamber'in fazladan bir rekât (5 rekât olarak) kıldırdığı benzer başka bir rivayette yer almaktadır. Bkz.: Muslim, Mesâcid, 93, C.1, s.402, (no:572).

[1046] Muslim, Mesâcid, 89, C.1, s.400, (no: 572).

[1047] Muslim, Hac, 412, C.2, s.975, (no: 1337); Nesâî, Menâsik, 1, C.5, s.110-11, no: 2619.

Yaşanan bu hâdisede Hz. Peygamber'in, hem hac ibadetinin farziyetini ve yapılmasını insanlara duyurması hem haccın yer yıl olup olmadığı sorusuna sessiz kalması hem de sonda belirttiği emirlere uyulması yasaklardan da kaçınılması genel düsturu, emir-yasak hitabının gerekliliğini göstermektedir. Dolayısıyla herhangi bir fiilin insanlarca yerine getirilmesi için emir ve yasak noktasında Hz. Peygamber tarafından bir hitabın gelmesi oldukça önemlidir.

Hz. Peygamber'in Ebtah/Muhassab'taki ilgili konaklama fiilinin bir gereklilik veya sünnet olup olmamasıyla ilgili meseleyi ve burada konaklamanın bir sünnet olmadığına dair görüşleri daha önce zikretmiştik.[1048] Orada Ebu Râfi''den aktardığımız sözü, konumuzla ilgili olarak tekrar aktarabiliriz. Ebu Râfi', "Hz. Peygamber Mina'dan çıkış yaptığında bana Ebtah'ta konaklamayı emretmedi. Fakat ben oraya gittim ve çadır kurdum, sonra oraya gelip konakladı." demiştir.[1049]

Buna göre Hz. Peygamber'in orada konaklamasıyla ilgili olarak, emir ve yasak açısından bir hitabın olmadığı, bu fiilin özel bir kasıtla işlenmediği, dolayısıyla ittibâ açısından bir gerekliliğin olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durum bize bir fiilin işlenmesinin gerekli oluşu için Hz. Peygamber'den gelecek bir hitabın önemini tekrar göstermektedir.

Daha önce yer verdiğimiz Berîre'yle ilgili rivayet de konumuz açısından önem arz etmektedir. Şöyle ki:

Hz. Peygamber, kölelikten azat edilmiş[1050] ve kocasından ayrılmak isteyen Berîre adlı kadına, "Keşke ona dönsen, o senin çocuğunun babasıdır." demiş, bunun üzerine kadın, "Ey Allah'ın rasûlü, bana (bunu) emrediyor musun?" şeklinde bir soru sormuştur. Hz. Peygamber de, "Sadece aracı oluyorum." şeklinde karşılık verince Berîre, "Ona ihtiyacım yok." diyerek kocasına dönmeyi kabul etmemiştir.[1051]

Berîre'nin burada Hz. Peygamber'e sorduğu "Bana (bunu) emrediyor musun?" şeklideki soru oldukça dikkat çekicidir. Çünkü anlaşıldığı kadarıyla, şayet

---

[1048] Bu konu için bu bölümde yer alan "Şekil-Mana İlişkisi" konusuna bakınız.
[1049] Muslim, Hac, 342, C.2, s.952, (no: 1313); Ebû Dâvud, Menâsik, 86, C.3, s.360, no: 2009. Ebû Dâvud'da daha kısa lafızlarla geçmektedir.
[1050] Bkz.: İbn Mâce, Talâk, 29, C.3, s.222, no: 2074.
[1051] İbn Mâce, Talâk, 29, C.3, s.223, no: 2075.

Hz. Peygamber kesin bir emir vermiş olsaydı, kadın Hz. Peygamber'in dediğini muhtemelen yapacaktı. Fakat Hz. Peygamber, burada emredici değil, aracılık niyetiyle kadınla muhatap olduğundan, kadın kendi isteği doğrultusunda hareket etmiştir.

Hz. Peygamber'den gelecek emir-yasak hitabı, belirli bir uygulamayla ilgili özel ve anlık olabileceği gibi; bir kere edilmiş olsa bile bu hitabın geneli kapsaması da mümkündür. Hz. Peygamber'in, özellikle namaz ve hacca dair, "Beni nasıl kılarken gördüyseniz öyle namaz kılın."[1052] ve "(Hac) menasikinizi (benden) alın."[1053] sözleri, bu duruma birer örnektir. Buna göre Hz. Peygamber, bütün Müslümanlar tarafından yapılması gerekli uygulamaları ilân etmiş ve bu ilân, herkesi ve her zamanı kapsamıştır. Dolayısıyla, verilen genel bir emirden sonra, artık insanlar ayrıca başka bir emre muhtemelen ihtiyaç duymamış ve herhangi bir yerde Hz. Peygamber'den görüldüğü şekliyle ilgili eylemlerin yapılması gerektiğini anlamışlardır. Mesela hacla ilgili bir rivayete göre Hz. Peygamber Mina'da insanlara hitap etmiş, onlar da Hz. Peygamber'i dinlemiş; Hz. Peygamber, taşlama da dâhil olmak üzere haccın menasikini onlara öğretmiştir.[1054]

Hz. Peygamber'in sıradan bir fiilden kaçınması veya o fiili yapmıyor olmasına değinirsek, bu durumun doğrudan bir yasağı ifade etmediğini ve burada da emir-yasak hitabının gerekli olduğunu söyleyebiliriz. Sıradan bir fiilden uzak durma durumu, bazen Hz. Peygamber'in doğal davranışlarıyla ilgili olarak kişisel tercihlerden de kaynaklanabilmektedir. Getirilen bir yemeği kendisinin ve bazı kimselerin yememesine rağmen bir başkasına "ye" demesi;[1055] keleri yememesi, fakat yiyene de bir şey dememesi;[1056] ashabının şiir okuması ve cahiliye işlerinden konuşması karşısında bir şey dememesi, hatta bazen gülümsemesi[1057] gibi durumlar, bu konuya birer örnek teşkil etmektedir.

[1052] Buhârî, Ezân, 18, s.159, no: 631.
[1053] Muslim, Hac, 310, C.2, s.943, (no: 1297); Ebû Dâvud, Menâsik, 77, C.3, s.332, no: 1970.
[1054] Nesâî, Menâsik, 189, C.5, s.249, no: 2996. Ayrıca bkz.: Ebû Dâvud, Menâsik, 69, C.3, s.322-23, no: 1951.
[1055] Buhârî, Ezân, 160, s.209, no: 855.
[1056] Mâlik, İsti'zân, 10, C.2, s.968; Buhârî, Et'ime, 10, 14, s.1374-75, no: 5391, 5400; Zebâih, 33, s.1408, no: 5536; Muslim, Sayd, 43, 44, C.3, s.1543, (no: 1945-46); Ebû Dâvud, Et'ime, 27, C.5, s.612-13, no: 3794; Nesâî, Sayd, 26, C.7, s.197-98, no: 4316-17.
[1057] Tirmizî, Edeb, 70, C.4, s.437, no: 2850.

Bu hususla ilgili olarak biraz detaylıca yer verebileceğimiz bir örnek, Hz. Peygamber'in hiç halis/saf buğday ekmeği yememiş olması durumudur.[1058] Onun bu durumu, ilgili fiilin yasak oluşunu göstermemektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in bu türden bir şeyi yapmamış olması, diğer insanların da yapmamasını gerektirmemektedir. Bu gibi durumlarda Hz. Peygamber gibi davranmanın gerekli olması için Hz. Peygamber'den kesin olarak yasaklayıcı bir hitabın olması gerekmektedir. Halis buğday ekmeği yememiş olması vb. durumlar için; Hz. Peygamber'in elde etmemiş olması, denk gelmemiş olması, bulamaması, yaşadığı dönemde olmaması, zevkine uymaması gibi ihtimallerin daha çok göz önüne alınması ve buna göre bir değerlendirmenin yapılması yerinde olacaktır. Nitekim bir rivayette bir sahabi, sorulan sorular üzerine, Hz. Peygamber zamanında saf/elenmiş un/ekmek görmediklerini; arpayı eleme uygulaması da yapmadıklarını, bunun yerine üfleme yaptıklarını ifade etmiştir.[1059] Başka bir rivayette ise aynı sahabi (Sehl b. Sa'd) benzer şekilde cevaplar vermiştir. Buna göre Hz. Peygamber'in ölünceye kadar elenmiş unlu ekmek ve elek görmediğini, bunun yerine arpayı öğüttükten sonra üfleyerek fazlalıklarını attıklarını ifade etmiştir.[1060]

Bu noktada, Hz. Peygamber'in bazı durumlardaki yasaklayıcı sözlerinin genel bir yasağı ifade etmediğini,[1061] terk ettiği bazı fiillerinin aslen yasak olmadığını[1062] ve her emrinin de tek bir kapsamda olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Hz. Peygamber'in emir ve yasakları; herkesi, bütün zamanı, bütün mekânı kapsayabileceği gibi, belirli bir kimseyi, toplumu veya belirli bir durumu da kapsayabilmektedir. Bir emir veya yasak, bazen zorunluluk ifade edebileceği gibi, bazen de mübahlık/serbestlik ifade edebilmektedir. Bir emir/yasak, bazen de belirli

---

[1058] Mesela bkz.: Buhârî, Et'ime, 8, s.1373, no: 5385, 5386; Tirmizî, Et'ime, 1, C.3, s.302, no: 1788.
[1059] Buhârî, Et'ime, 22, s.1378, no: 5410.
[1060] Buhârî, Et'ime, 23, s.1378-79, no: 5413; İbn Mâce, Et'ime, 44, C.4, s.441, no: 3335. Hz. Peygamber'in elenmiş undan yapılmış ekmek yememiş olması kuvvetle muhtemeldir. Fakat en son aktardığımız rivayetin aksine Hz. Peygamber'in bu ekmekten görmüş olması muhtemeldir. Çünkü "hasen" olduğu söylenen bir rivayete göre Ümmü Eymen, Hz. Peygamber için elenmiş undan ekmek yapmış, Hz. Peygamber "Bu nedir?" diye sormuş, o da, "Memleketimizde yaptığımız bir yiyecektir, sana bununla ekmek yapmak istedim." şeklinde bir karşılık vermiş, bunu üzerine Hz. Peygamber, ayırdıklarını/elediklerini karıştırıp (geri koyup) yapmasını istemiştir. Bkz.: İbn Mâce, Et'ime, 44, C.4, s.441, no: 3336.
[1061] Bkz.: Gazâlî, *Mustasfâ*, s.238-239. Gazâlî burada konuyla ilgili olarak *ğarar* satışı ve *şiğâr* nikahı gibi örneklere de değinmektedir. Ayrıca zaman-şart bağlamı konusuna da bu açıdan bakılabilir.
[1062] Bkz.: Şâtıbî, a.g.e., C.4, s.423-428.

bir sebebe dayalı olup, gereğinin yerine getirilmesi o sebebin varlığına bağlı olabilmektedir.[1063]

Emir-yasak hususunu "itaat" kavramı özelinde ele almamız da mümkündür. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı ayetler, dinin ikamesi ve Hz. Peygamber'e ittibâ konusunda sözlü bildirinin gerekliliğine işaret etmektedir. Örneğin, "*Allah'a ve Rasûlüne itaat edin*."[1064] şeklindeki ifade burada dikkat çekicidir. Burada yer alan "itaat edin" emri, tahmin edilebileceği üzere, emre konu olacak bir sözün/hitabın olmasını gerekli kılmaktadır. Bunun yanı sıra, "İtaat edin" emrinin ortaklaşa bir şekilde hem Allah hem de Hz. Peygamber için kullanılmış olması da bu gerekliliği ayrıca göstermektedir. Çünkü Allah'a itaat etme durumu, itaate konu olacak şeylerin ancak vahiy, yani söz/hitap yoluyla insanlara bildirilmesine bağlı olduğuna göre, Hz. Peygamber'e itaat etme durumu da aynı şekilde sözlü bir bildiriye bağlı olmalıdır. Eğer aksi bir şekilde, Hz. Peygamber'e itaat emri, herhangi bir hitap olmadan doğrudan onun her yaptığını yapmak veya görsel/davranışsal açıdan onu şartsız taklit etmeyi kastetseydi, o hâlde Allah'a itaatte de aynı şeyin olması gerekirdi. Fakat Allah görülemediğine göre, burada "itaat edin" emrindeki hedefin; Allah'ın ve Hz. Peygamber'in sözü, hitabı, bildirisi vs. olduğu anlaşılmaktadır. Zaten yukarıda bir kısmını verdiğimiz ayetin devamında yer alan, "*İşittiğiniz hâlde O'ndan yüz çevirmeyin.*"[1065] ifadesi, sözlü bir hitap üzerine itaatin söz konusu olduğunu ve gerçekleşeceğini göstermektedir.

Bu noktada, Hz. Peygamber'e itaat etmenin, ondan görülen her fiilin aynen yapılması demek olduğu yönündeki bir görüşü Gazâlî eleştirmektedir. Bu görüşe göre Hz. Peygamber'e saygı (ta'zîm) gerekmekte; aynen uymak (teessî) ise ona saygı anlamına gelmektedir. Gazâlî, bu görüşe karşı olarak; krala itaat etmenin tıpkı onun gibi hareket etme değil, onun emirlerini yerine getirme anlamına geldiğini belirtmekte, Hz. Peygamber'e saygının da, onun dediği ve yaptığında aynen ona benzemek anlamında olmadığını vurgulamaktadır.[1066]

[1063] İbn Hibbân, Sünnet'le ilgili olarak bunlar gibi ve başka türden emirleri 110 maddeyle açıklamaktadır. Bkz.: İbn Hibbân, a.g.e., s.60 vd. İbn Hibbân, emirlerle benzerlik ifade eden yasaklamaları da yine 110 maddeyle açıklamaktadır. Bkz.: İbn Hibbân, a.g.e., s.75 vd.

[1064] Enfâl, 8/20.

[1065] Enfâl, 8/20.

[1066] Bkz.: Gazâlî, *Mustasfâ*, s.276.

Emir-yasak hitabı meselesi, yapılmak istenenler üzerinde olduğu kadar, kişinin kendine yasak ettiği veya aşırılığa vardırdığı davranışlar üzerinde de söz konusu olabilmektedir. Hz. Peygamber'in sözlü olarak insanlara yasak getirmemesine veya kendi yaşamında böyle bir şey yapmamasına rağmen, insanların herhangi bir davranışı kendilerine yasaklaması veya onda aşırıya gidebilmesi mümkün olabilmiştir. Bazı sahabilerin, dinen öyle bir yönlendirme olmamasına rağmen, bazı ibadetlerde aşırı bir tutum sergilemeleri hâdisesini burada örnek verebiliriz.

Bu hâdiseyi anlatan rivayete göre bir gün üç kişilik bir grup Hz. Peygamber'in ibadet hayatını öğrenmek üzere eşlerinin evine gelerek bilgi almışlar, fakat öğrendikleri durumu kendileri açısından azımsamışlardır. Devamında Hz. Peygamber'in günahlarının bağışlanmış olduğunu da ekleyerek onunla aynı konumda bulunmadıklarını ifade etmişler ve dinî bir hassasiyetle kendilerince bazı kararlar almışlardır. Bu kararlara göre içlerinden biri sürekli olarak gece namazı kılacak, diğeri sürekli olarak oruç tutacak, bir diğeri de kadınlardan uzak durup asla evlenmeyecekti. Daha sonra Hz. Peygamber bu durumu öğrenince bu kişilerle meseleyi görüşmüş ve Allah'a karşı en hassas kişinin kendisi olduğunu ve buna rağmen yine de oruç, gece namazı ve evlilik hususunda onların aldıkları kararlardaki gibi katı bir tutumda olmadığını onlara ifade etmiştir. Son olarak da, "Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir." şeklinde bir uyarıda bulunarak düşündükleri şeylerin doğru olmadığını açıklamıştır.[1067]

Bu hâdise, yapıp yapmama noktasında Hz. Peygamber'den sözlü bir açıklamanın olması gerekliliğini ve bunun önemini bize bir kez daha göstermektedir. Başka bir şekilde bakarsak, Hz. Peygamber'in geneli ilgilendirecek örnek davranışları ortada olduğu hâlde, onun herhangi bir açıklaması olmadan bu davranışları değiştirmenin, artırmanın veya eksiltmenin hata olacağını söyleyebiliriz. Ayrıca, dinî hassasiyetle bile olsa, dinde aşırıya gitmenin ve Hz. Peygamber yapmadığı ve emretmediği hâlde bir şeyi zorunluluk derecesinde yapmaya kalkışmanın Sünnet'e aykırı bir netice ortaya çıkaracağını da belirtebiliriz.

[1067] Buhârî, Nikâh, 1, s.1292, no: 5063. Ayrıca bkz.: Muslim, Nikâh, 5, C.2, s.1020, (no: 1401).

Hz. Peygamber'e özel bazı fiil ve yasakların varlığı da emir-yasak hitabının önemini ayrıca ortaya koymaktadır. Çünkü herhangi bir fiilin yerine getirilmesi veya ondan kaçınılması noktasında, Hz. Peygamber'in birtakım uygulamaları bazen sadece kendisini bağlayan bir durum olabilmiştir.[1068] Bundan dolayı, Hz. Peygamber'de görülen her fiilin Müslümanlarca aynen yapılması gerektiği ortaya konulmadan önce, Hz. Peygamber'den gelen herhangi bir emir, tavsiye, işaret, onay vb. bir durumun olup olmadığı bilinmelidir. Buna örnek olarak oruçla ilgili bir rivayeti verebiliriz.

İlgili rivayete göre Hz. Peygamber, sıkıntı yaşamamaları için sahabilerin aralıksız oruç tutmalarını yasaklamış ve onların, "Fakat sen bunu yapıyorsun." şeklindeki sorusuna karşı da, kendisinin onlar gibi olmadığını, çünkü Allah'ın kendisini aç ve susuz bırakmadığını ifade etmiştir.[1069]

Bu hâdiseden de anlaşıldığı gibi, bazen kendisine ait özel bir durum sebebiyle Hz. Peygamber'in yaptığı, fakat diğer insanların yapmaması gereken birtakım uygulamalar olabilmiştir. Ayrıca rivayette de belirtildiği üzere, Hz. Peygamber bu tarz bir orucu yasaklamış, yani yapılmaması gerektiğini insanlara bildirmiştir. Bu da bize emir-yasak hitabının önemini ayrıca ifade etmektedir.

Sonuç olarak, insanların dinî yaptırım ve vazifelerle sorumlu tutulması, ilgili konularda onlara bildirilerin gelmesine bağlı bir durumdur. Herhangi bir vazife duyurulup da insanlar ondan sorumlu tutulmadıkça o insanlardan bir şeyin yapılmasını beklemek hakkaniyetli bir tutum olmasa gerektir. Benzer bir şekilde, sorumluluklarını bilmeden ve herhangi bir işaret veya kural olmadan insanların kendi mantıklarına göre dinî bir uygulama ortaya koymaları, bir taraftan dinin ruhunu zedeleyen, diğer taraftan da dini zorlaştırmaya sebep olan yanlış tutumlardır. Nitekim Hz. Peygamber de, dinin kolaylık olduğunu ve aşırıya kaçılmaması gerektiğini ifade etmiş; dini zorlaştırmaya çalışanlara da dinin galip geleceği uyarısında bulunmuştur.[1070] İşte bu sebeple genelde din, özelde ise Sünnet'e ittibâ hususunda, Hz. Peygamber'den insanlara sorumluluklarını bildiren emir ve yasak niteliğindeki her türlü söz, onay, işaret vb. ifadelerin sâdır olması oldukça önemlidir. Aksi

[1068] Bu hususla ilgili olarak "İkinci Bölüm"de yer alan "Özel/Özel-Dinî Fiilleri" konusuna bakınız.
[1069] Buhârî, Savm, 20, s.462, no: 1922; Muslim, Sıyâm, 55-61, C.2, s.774-76, (no: 1102-1105).
[1070] Buhârî, Îmân, 29, s.20, no: 39.

takdirde, hakkında herhangi bir bildiri ve açıklama olmamasına rağmen, Hz. Peygamber'den görülen her bir fiilin uygulanmasını Sünnet'e ittibâ olarak görmek, gereğinden fazla sorumluluk yüklenilmesine ve neticesinde Sünnet'in zorlaştırılmasına, hatta bazen Sünnet'e ittibâdan ziyade ona aykırı davranışların ortaya çıkmasına sebep olabilecektir.

SONUÇ

İslam dini, insanların hem dünya hem de ahiret hayatına yönelik olarak çeşitli bilgi ve uygulamaları içeren, bu doğrultuda çeşitli emir ve yasakları bildiren ilahî bir düzendir. Bu düzenin yegâne sahibi, insanları ve diğer varlıkları yaratan Allah'tır. Yüce Allah, insanların doğru ve mutlu bir hayat yaşaması için bu dinî düzeni vücuda getirmiştir. Bunu da, vahiy yoluyla çeşitli buyruk ve bilgileri elçisine göndermek suretiyle gerçekleştirmiştir. Sonraki zamanlarda somut bir kitap olarak tertiplenen bu buyruk ve bilgilerin toplamına özel bir isim olarak "Kur'ân" denilmiştir. Fakat Allah, sadece Kur'ân'ı göndermek ve içindekilerin insanlara okunmasıyla yetinmemiş, aynı zamanda, bunu yerine getiren peygamberine bu yolda çeşitli vazife ve sorumluluklar da yüklemiş, ona itaat ve ittibâ edilmesini emretmiş ve onu insanlar içerisinde hem bir örnek hem de dinî bir önder olarak konumlandırmıştır. Dolayısıyla din, sadece ilahî kaynaklı birtakım bilgileri ihtiva etmemiş, aynı zamanda bir önder rehberliğinde o bilgilerin eyleme dönüştürülmesine de kaynaklık etmiştir. İşte bu noktada, dinin içerdiği bilgilerin insanlara aktarılması ve eyleme dönüştürülmesinde kuşkusuz Hz. Peygamber'in (s.a.v.) büyük bir önemi bulunmaktadır. Bundan dolayı Allah Hz. Peygamber'e itaati emretmiş ve onu, örnek olarak insanlara takdim etmiştir.

Hz. Peygamber'e itaat ve ittibâ noktasında dinin önemli bir ayağını temsil eden ve Hz. Peygamber'in özellikle din bağlamındaki yaşam biçimini ifade eden "sünnet" kavramı burada karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Allah'ın emirleri doğrultusunda Hz. Peygamber'e, dolayısıyla onun sünnetine uymanın gerekliliği de aşikârdır. İman ve amel boyutuyla İslam'a bağlı olmak isteyen Müslümanlar da, varlığıyla canlı bir örnek olan Hz. Peygamber'e tâbi olmuşlardır. Ona tâbi olan Müslümanlar, ondan gördükleri ve duydukları her şeye titizlikle önem vermiş ve bunları hayatlarına yansıtmaya çalışmışlardır. Bu noktada, insanların dinî yaşantılarını doğrudan etkileyeceği için, Hz. Peygamber'in sünnetinin çok iyi

anlaşılması büyük önem arz etmiştir. Eğer Sünnet, doğru anlaşılamaz ve hayata doğru bir şekilde geçirilemez ise, önemli bir ayağını temsil etmesinden dolayı, İslam dini de doğrudan etkilenecektir. Neticede ise önemli boyutlarda yanlış algılar ortaya çıkacak ve bazı uygulamalarda maksadın aşılmasına da sebep olunacaktır. Bundan dolayı Sünnet kavramının hangi anlamları içerdiğinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Sünnet kavramına yapılan tanımlar icelendiğinde farklı yaklaşım ve kapsamlarla çeşitli anlamlar ortaya çıkmaktadır. Bütün bu anlamları bir araya getirdiğimizde diyebiliriz ki Sünnet, Kur'ân kaynaklı, fakat aynı zamanda onu açıklayan, İslam'ın inanç ve amel boyutunu bütünüyle kapsayan ve Hz. Peygamber'in örnek olarak ortaya koyduğu yaşam biçimidir.

Sünnet'in doğru anlaşılması noktasında, özellikle Hz. Peygamber'in niçin gönderildiğinin ve bu doğrultuda hangi eylemlerle sorumlu tutulduğunun da ele alınması gerekmektedir. Madem Hz. Peygamber, dinin tek sahibi Allah tarafından görevlendirilmiş, o hâlde Allah'ın İslam dini ile temelde neleri amaçladığı ve bu istikamette elçisine hangi vazifeleri verdiği Sünnet'in öncelikli konusunu teşkil etmelidir. Bu açıdan bakıldığında; hidayete erişmek, doğru bir Allah ve ahiret inancına sahip olmak, hakikatlere ulaşmak, gerçek dini doğru yaşamak, ahlakî açıdan iyileşmek, merhameti ilke edinmek, adaleti temin etmek, temel ibadetleri yerine getirmek gibi, iman ve amel boyutundaki durumlar, Sünnet'in bu öncelikli meseleleri olmuştur. Hz. Peygamber'e ittibâ etme amacında olan Müslümanlar da, öncelikle bu meseleleri hedefe koymalı ve ona göre hareket etmelidirler. Böylece, özelde Sünnet, genelde ise İslam, aslî mana ve değerleriyle hayat bulmuş olacaktır. Bu hayat bulma sürecinde nasıl hareket edilmesi gerektiği de, Hz. Peygamber'e verilen vazifelerde ortaya çıkmaktadır. Bu vazifeler de; tebliğ etme, ayetleri açıklama, davet etme, müjdeleme-uyarma, öğretme şeklinde Kur'ân'da yer almaktadır.

Sünnet'in doğru anlaşılması noktasında bir başka husus da, Hz. Peygamber'in fiillerinin taksim edilmesi ve ittibâ açısından aralarındaki niteliksel farkların ortaya konulması gerekliliğidir. Çünkü Hz. Peygamber ittibâ noktasında herkesi ilgilendiren fiilleri işlediği gibi, bir insan oluşundan dolayı, tıpkı diğer insanlar gibi sıradan birtakım fiilleri işlemiş ve sıradan birtakım işlerle de meşgul olmuştur. İşte onun mutlak insanî yönü ile peygamberlik vasfı gereği veya örneklik teşkil etmesi

açısından yerine getirdiği ve insanların da sorumlu oldukları fiillerinin birbirinden ayrı olarak değerlendirilmesi ayrı bir önem ifade etmektedir. Bu noktada, onun davranışlarının/fiillerinin, dinî ve dünyevî olarak ayrılması, kesin olarak olamasa da, fayda sağlayacaktır. Böylece ittibâa aslî manada hangi fiillerin konu olduğu daha aşikar olacaktır. Hz. Peygamber'in dünyevî fiilleri olarak, her insanda bulunan ve fıtrat gereği olan "doğal insanî fiilleri", hayatın geçimi için işlenen "dünya işlerine yönelik fiilleri" ve coğrafya, kültür vb. etkenlere göre şekillenen "yöresel-örfî fiilleri" şeklinde bir sınıflandırma yapılmıştır. Onun bu türden fiilleri genel olarak ittibâ kapsamında olmayan mübah/serbest fiillerden oluşmaktadır. Bu tür fiillere, dinî açıdan örneklik teşkil etmediği, ahlâki bir tavrı içermediği veya yapılması noktasında bir emir, işaret vb. bir şey olmadığı sürece uymak gerekmediği gibi, uyulduğunda da genel olarak bir sakınca ortaya çıkmamaktadır. Hz. Peygamber'in dinî fiilleri olarak, doğrudan ibadet vb. fiillerin kendisi olan "mutlak dinî fiilleri", ibadetin bizzat kendisi olmadığı hâlde ibadetle ilgili olan ve ayrıca bazı hukukî durumları da içeren "dolaylı dinî fiilleri" ve ona mahsus hak ve sorumlulukları teşkil eden "özel/özel-dinî fiilleri" şeklinde bir sınıflandırma yapılmıştır. Hz. Peygamber'in mutlak dinî fiilleri, genel olarak ittibâ kapsamında olan ve hükümlerine göre çeşitli sorumluluk gerektiren fiillerdir. Dolaylı dinî fiiller ise hem kişinin hem de olayların durumlarına göre sorumluluk teşkil edebilen ve kısmen araç olan (değişebilir) fiillerdir. Özel fiiller ise genel olarak diğer insanlar açısından ittibâa konu olmayan fiillerdir.

Sünnet'in doğru anlaşılması noktasında diğer bir husus da, Hz. Peygamber'in davranışlarının arka planına vakıf olma durumu ile onun herhangi bir fiili sürekli olarak işleyip işlemediği veya onu emredip emretmediğidir. Hz. Peygamber'in herhangi bir fiili/davranışı hangi amaç, niyet ve kasıtla ve hangi şartlar altında yaptığı; insanlara o davranışlarla ilgili herhangi bir hitapta bulunup bulunmadığı, Sünnet'e ittibâ açısından önemlidir. Çünkü sebebi, amacı, şartları vb. durumlar bilinmeden, Hz. Peygamber'in yaptığı her davranışın sorgusuzca aynen uygulanması, Sünnet'e ittibâ etmek gibi gözükse bile, büyük hatalara veya Sünnet'in maksadına uymayacak neticelerin ortaya çıkmasına sebep olabilecektir. Bundan dolayı, burada bazı durumlara dikkat etmek gerekmektedir. Bunlardan biri, fiillerdeki araç-amaç ilişkisidir. Araç-amaç ilişkisinde gözetilecek husus, Hz. Peygamber'in bir araç veya eşyayı hangi amaçla kullandığıdır. Burada, aracın amaç hâlini almaması ve ittibâ

noktasında daha çok bu amaca dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bir diğer durum ise fiillerdeki şekil-mana ilişkisidir. Şekil-mana ilişkisinde gözetilecek husus, Hz. Peygamber'in bir fiili hangi niyet veya şuurla işlediğidir. Burada, kör bir taklitin ortaya çıkmaması, bunun yerine şuurlu bir ittibâ sağlanması esastır. Başka bir durum ise fiillerdeki sürekliliktir. Burada gözetilecek husus da, Hz. Peygamber'in herhangi bir fiili sürekli olarak işleyip işlemediği veya terk ettiyse niçin terk ettiğidir. Çünkü onun sürekli işlemediği veya sonradan terk ettiği bazı fiiller aslî manada ittibâ kapsamında olmayabilir, hatta yapılmasından sakınca dahi olabilir. Diğer bir durum ise fiillerdeki zaman-şart bağlamıdır. Burada gözetilecek husus, Hz. Peygamber'in herhangi bir fiili belirli bir zaman, kişi, mekân, şart, olay vs. göre işleyip işlemediğidir. Aksi takdirde onun bu şekildeki bir fiili, mutlak kabul edilip Sünnet'in amacını aşan bir netice ortaya çıkarabilir. Bir diğer durum ise fiillerdeki emir-yasak hitabıdır. Bu noktada gözetilecek husus ise, Hz. Peygamber'in işlediği herhangi bir fiilinin yapılıp yapılmaması noktasında ondan bir söz vb. bir şeyin sadır olup olmadığıdır. Çünkü sorumluluk için bir şekilde bir bildirinin olması şarttır. Aksi hâlde, Hz. Peygamber'den görülen her fiilin yapılması gerektiği gibi bir anlayış ortaya çıkıp dinin zorlaştırılmasına, olmayan sorumlulukların yüklenilmesine sebep olabilecektir.

KAYNAKÇA

‘Abdullâh b. Mubârek, Ebû ‘Abdirrahmân b. Vâdıh el-Hanzalî et-Turkî el-Mervezî, *Kitâbu’z-Zuhd ve yelîhi Kitâbu’r-Rakâik*, tah. Habîburrahmân el-A’zamî, 2. baskı, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2004/1425.

Ağırman, Cemal, “Hz. Peygamber’e İtaatın Sınırı”, *CÜİFD*, Sivas, 1996, Sayı: 1, s.65-73.

_____, “Hz. Peygambere Sevgi ve Bağlılığın Ölçüsü”, *CÜİFD*, 2001, Cilt: 5, Sayı: 2.

Ahmed b. Hanbel, *Musnedu’l-İmâmi Ahmed ibn Hanbel (el-Musned)*, tah. Şu’ayb el-Arnaût, ‘Âdil Murşid ve diğerleri, 50 cilt, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, t.y.

Akyüz, Hüseyin, “El-Câhız’ın Sünnet/Hadis Hakkındaki Görüşleri”, *OMÜİFD*, 2011, Sayı: 31, s.231-265.

Akyüz, Niyazi, “Dinlerin Teşekkülünde Dini Liderlerin Karizması”, *AÜİFD*, Cilt: 41, s.275-291.

‘Alâî, Salahuddîn ed-Dımeşkî eş-Şâfi’î, *Tafsîlu’l-İcmâl fî Te’ârudi’l-Akvâli ve’l-Ef’âl*, tah. Muhammed İbrâhîm el-Hafnâvî, 1. baskı, Dâru’l-Hadîs, Kahire, 1996/1416.

Âmidî, ‘Alî b. Muhammed, *el-İhkâm fî Usûli’l-Âhkâm*, tah. ‘Abdurrezzâk ‘Afîfî, 4 cilt, 2. baskı, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut, h. 1402.

Apaydın, H. Yunus, “Hz. Peygamber’in Fonksiyonu ve Sünnetin Değeri”, *ERÜSBE Dergisi*, 1996, Sayı: 7, s.153-160.

‘Arûsî, Muhammed ‘Abdulkâdir, *Ef’âlu’r-Rasûl ve-Delâletuhâ ‘ale’l-Ahkâm*, Dâru’l-Muctemi’ li’l-Neşr ve’t-Tevzî’, Cidde, 1991/1411.

Aslantürk, A. Hümeyra, “Hz. Muhammed’in Şahsiyetinin ve Davranışlarının Kur’an’a Uygunluğu Açısından Değerlendirilmesi”, *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*, (19-20 Nisan, 2001), SDÜİF Yay., Isparta, 2002.

Aşkar, Muhammed Suleymân, *Ef’âlu’r-Rasûl (s.a.v.) ve Delâletuhâ ‘ale’l-Ahkâmi’ş-Şer’iyye*, 2 cilt, 6. Baskı, Muesssetu’r-Risâle, Beyrut, 2003/1424.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *İslâm Hukuk Felsefesi (Mekâsidu’ş- Şerîati’l-İslamiyye)*, çev. Mehmet Erdoğan, Vecdi Akyüz, Rağbet Yay., İstanbul, 2006.

Avcı, Mehmet, *Hadislerde Sünnet Kavramı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), SAÜSBE, Sakarya, 2009.

Aydın, Ali Arslan, “İslâm’ın Diğer Semavî Dinlere Üstünlüğü”, *Diyanet Dergi*, DİB Yay., 1984, Cilt: 20, Sayı: 3, s.18-23.

Aydın, Hüseyin, “Vahiy Kültürünün İnsani Kültüre Dönüştürülmesi Zorunluluğu ve Sünnetin Önemi”, 2. Baskı, Diyanet İlmi Dergi, Ankara, 2003, Özel Sayı [Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav)], s.225-238.

Bağcı, H. Musa, *Beşer Olarak Hz. Peygamber*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2010.

_____, “Hz. Peygamber’in Örnekliğinin Günümüzdeki Önemi”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, (20-22 Nisan, 2007), 1. baskı, İslâmî İlimler Dergisi Yay., Çorum, 2007, s.75-92.

Başaran, Selman, “Fiili Sünnetin Delil Değeri”, *UÜİFD*, Bursa, 1986, Sayı: 1, Cilt: 1, s.13-20.

Bayraktutar, Muammer, “Doğal Koşulların ve Sosyo-Kültürel Dinamiklerin Hz. Peygamber’in Sünnetindeki Tezahürleri”, *K7AÜİF Dergisi*, 2015, Cilt: 2, Sayı: 2, s.201-212.

Bigiyef, Musa Carullah, *Kitabu's-Sunne*, çev. Mehmet Görmez, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2009.

Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2009.

Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl, *Sahîhu'l-Buhârî (el-Câmi'u's-Sahîh)*, tek cilt, 1. baskı, Dâru İbn-i Kesîr, Beyrut, 2002/1423.

_____, *el-Edebu'l-Mufred*, tah. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî, 3. baskı, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1989/1409.

Cassâs, Ahmed b. 'Alî Ebû Bekr er-Râzî, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 4 cilt, 3. baskı, Vizâratu'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, [Kuveyt], 1994/1414.

Çakın, Kâmil, *İslam'da Hadis ve Sünnetin Yeri*, Seba Yay., Ankara, 1997.

Çelik, Ali, "Sünnet'in Evrensel ve Tarihsel Boyutu", *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri (Kutlu Doğum Sempozyumu),* (2001), TDV Yay., Ankara, 2003, s.373-388.

_____, "Sünnet'e İttibâ Konusunda Farklı Eğilimler", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2000, Cilt: 13, Sayı: 1, s.75-92.

Dihlevî, Şâh Veliyyullâh Ahmed b. 'Abdurrahîm, *Huccetullâhi'l-Bâliğa*, tah. es-Seyyid Sâbık, 2 cilt, 1. baskı, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 2005/1426.

Doğan, D. Mehmet, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, Yazar Yay., Ankara, 2014.

Dönmez, Mustafa, "Kur'an'a Göre Hz. Peygamber'in Konumu ve Anlaşılmasındaki Rolü", *Journal of Islamic Research*, Islamic University of Europe, 2012, Sayı: 1, s.61-77.

Ebû Dâvud, Suleymân b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sunenu Ebî Dâvud*, tah. Şu'ayb el-Arnaût ve Muhammed Kâmil Karabelli, 7 cilt, 1. baskı, Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, Beyrut, 2009/1430.

Ebû Zehra, Muhammed, *Usûlu'l-Fıkh*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, y.y., t.y.

Efe, Adem, "Karizmatik Bir Lider Olarak Hz. Peygamber ve O'nun Gerçekleştirdiği Bazı Sosyal ve Kültürel Değişmeler", *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*, (19-20 Nisan, 2001), SDÜİF Yay., Isparta, 2002, s.349-367.

Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 5. baskı, TDV Yay., Ankara, 2008.

Evkuran, Mehmet, "Peygamber, Karizma ve Siyasal Otorite", *İslâmî İlimler Dergisi*, 2006, Sayı: 1, s.51-67.

Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, tah. Muhammed Na'îm el-'Arkasûsî, tek cilt, 8. baskı, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2005/1426.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu, 4 cilt, Bedir Yay., İstanbul, t.y.

_____, *el-Mustasfâ*, tah. Muhammed 'Abdusselâm 'Abduşşâfî, 1. baskı, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1993/1413.

Gazalî, Muhammed, *Fakihlere ve Muhaddislere Göre Nebevi Sünnet*, çev. Ali Özek, İslami Araştırmalar, İstanbul, 1992.

Gelgeç, Sevim, "16/Nahl 44 Bağlamında Hz. Peygamber'in Tebyin Görevi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2015, Cilt: 15, Sayı: 1, s.275-299.

Görgülü, Hasan Ali, "Hukukun Amaçlarını Belirleme Açısından Hz. Peygamber'in Söz ve Uygulamaları", *III. Kutlu Doğum Sempozyumu*, (20 Nisan, 2000), SDÜİF Yay., Isparta, 2001, s.123-148.

Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV Yay., Ankara, 1997.

_____, "Sünnet ve Hadis'in Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu ve Yeni Bir Metodoloji İçin Atılması Gereken Adımlar", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 1997, Cilt: 10, Sayı: 1-2-3, s.31-41.

Güler, İlhami, "'el-Hakk' Kavramının Kur'ân'daki Dinî-Ahlakî İçeriğinin Tahlili", *AÜİFD*, 2002, Cilt: 43, Sayı: 2, s.201-209.

Hân, Vahîduddîn, "Geleneksel Yaklaşımdan Nebevî Yaklaşıma Sünneti Yeniden Anlamak", çev. Muammer Bayraktutar, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, Cilt: 3, Sayı: 5, s.175-196.

Haniye, Mâzin İsmail, "Hz. Peygamber'e Cibillî Fiillerinde Tâbi Olma", çev. Erdoğan Sarıtepe, *FÜİF Dergisi*, 2010, Cilt: 15, Sayı: 1, s.343-362.

Hatîb, Muhammed 'Accâc, *Usûlu'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2006/1426-27.

_____, *es-Sunne Kable't-Tedvîn*, Mektebetu Vehbe, y.y., 1988/1408.

Hatiboğlu, Mehmed Said, "Hz. Peygamberi Yanlış Yorumlama Tezahürleri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 1986, Cilt: 1, Sayı: 2, s.5-11.

Isfehânî, er-Râğib, *Mufredâtu Elfâzı'l-Kur'ân*, tah. Safvân 'Adnân Dâvûdî, tek cilt, 4. baskı, Dâru'l-Kalem, Dımeşk (Şam) / ed-Dâru'ş-Şâmiyye, Beyrut, 2009/1430.

Işıcık, Yusuf, "Kitap ve Sünnetin Işığında Hz. Peygamber'in Din ve Dünya Anlayışı", *NEÜİF Dergisi* (eski Selçuk Üniversitesi), 1990, Sayı: 3, s.387-398.

İbn Ebi'd-Dunyâ, Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muhammed, *el-'Akl ve Fadluh*, tah. Lutfî Muhammed es-Sağîr, Dâru'r-Râye, y.y., t.y.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Bustî, *Sahîhu ibn Hibbân (el-Musnedu's-Sahîh 'ale't-Takâsîm ve'l-Envâ')*, dzl. el-Emîr 'Alâuddîn el-Fârisî, tah. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Ma'ârif, Mısır, 1952/1372, Cilt: 1.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn 'Abdulmelik, *es-Sîretu'n-Nebeviyye li-İbni Hişâm*, tah. Mustafâ es-Sekâ, İbrâhîm el-Ebyâri ve 'Abdulhafîz eş-Şiblî, 2 cilt, 2. baskı, Şirketu Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, Mısır, 1955/1375.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muslim, *Te'vîlu Muhtelifi’l-Hadîs,* tah. Muhammed Muhyiddîn el-Asfar, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut, 1999/1419.

İbn Mâce, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sunen (Sunenu İbn Mâce)*, 5 cilt, 1. baskı, tah. Şu’ayb el-Arnaût, ‘Âdil Murşid ve Saîd el-Lahhâm, Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, Beyrut, 2009/1430.

İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu’l-‘Arab,* 15 cilt, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y.

Mollaibrahimoğlu, Süleyman, “Kur’an’da Hak Kavramı”, *Diyanet İlmi Dergi*, 1996, Cilt: 32, Sayı: 1, s.21-41.

İmamoğlu, Abdullah Taha, *Hurmanın Aşılanması/Döllenmesi Hadisini Anlamak*, 1. baskı, Kubbealtı, İstanbul, 2013.

Kahraman, Abdullah, “Fıkhî Hadislerin Doğru Anlaşılıp Yorumlanması Hususunda Bazı Esaslar”, *CÜİFD*, 2001, Cilt: 5, Sayı: 2.

Kara, Mustafa, “Kur’ân’da ‘Adâlet Kavramı ve Güncel Değeri”, *OMÜİFD,* 2013, Sayı: 34, s.137-172.

Karadavî, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul, Nida Yay., İstanbul, 2009.

Karaman, Hayrettin, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıcı, Sadrettin Gümüş ve Ali Turgut, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli,* 5. Baskı, TDV Yay., Ankara, 2006.

Karamanlı, Ali İhsan Sait, “Kuran-ı Kerîm’de Hz. Peygamber’in ve Müminlerin ‘Şahit Olma’ ve ‘Orta Ümmet Olma’ Özelliklerinin Tahlili”, *DÜİFD,* 2015, Cilt: 17, Sayı: 2, s.127-158.

Karataş, Ali İhsan, “Hz. Peygamber’in (sav) Gayrimüslimlere Karşı Tutumu”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu,* (20-22 Nisan, 2007), İslâmî İlimler Dergisi Yay., Çorum, 2007.

Kavaklıoğlu, Mahmut, "Sergilediği Beden Dili Açısından Hz. Peygamber", *Çorum (Hitit) İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, Cilt: 3, Sayı: 6, s.49-80.

Kılıç, Recep, "Peygamberliğin Gerekliliği ve Peygamberimizin Örnekliği", *Hz. Peygamber'in Hayatından Davranış Modelleri* içinde, TDV Yay., Ankara, 1998.

Kırbaşoğlu, M. Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1999.

Koca, Ferhat, "İslam Hukukunda Ahkamın Değişimi Üzerine Bazı Düşünceler", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2003, Sayı: 1, s.51-78.

Koçyiğit, Talât, *Hadîs Usûlü*, 4. baskı, AÜİF Yay., Ankara, 1993.

Kuzudişli, Ali, "Fazlur Rahman'ın Sünnet Yorumu", *GİFAD*, 2012, Cilt: 1, Sayı: 2, s.121-140.

Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, tah. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî, tek cilt içinde iki cilt, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyye, Beyrut, 1985/1406.

Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu't-Tevhîd*, tah. Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y.

_____, *Te'vîlâtu Ehli's-Sunne (Tefsîru'l-Mâturîdî)*, tah. Mecdî Basellûm, 10 cilt, 1. baskı, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2005/1426.

Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî el-Nîsâbûrî, *Sahîhu Muslim,* tah. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî, 5 cilt, Dâru İhyâhi't-Turâsi'l-'Arabiyye, Beyrut, t.y.

Nesâî, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb, *Sunenu'n-Nesâî,* tah. 'Abdulfettâh Ebû Ğudde, 9 cilt, 2. baskı, Mektebu'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, Halep, 1986/1406.

Okumuş, Ejder, "Hz. Muhammed ve Toplumsal Değişim", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, (20-22 Nisan, 2007), İslâmî İlimler Dergisi Yay., Çorum, 2007.

Okuyan, Mehmet, "Kur'an'da Rahmet Kavramı ve Hz. Peygamber'in Âlemlere Rahmet Oluş Keyfiyeti", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2004, Sayı: 14, s.29-63.

Onat, Hasan, "Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, (20-22 Nisan, 2007), İslâmî İlimler Dergisi Yay., Çorum, 2007.

Özdemir, İbrahim, "'Ahkâmın Değişmesi'ne Farklı Bir Yaklaşım", *MÜİFD*, 2014, Cilt-Sayı: 47, s.19-42.

Özdemir, Recep, "İmâm Mâlik'in Fıkhında 'Sünnet' Kavramı", *EKEV Akademi Dergisi*, 2016, Sayı: 67, s.333-350.

_____, "Fıkhî Hükümlerin Tesisinde 'Sünnet'in Değeriyle İlgili İndirgemeci Yaklaşımın Eleştirisi", *Uluslararası Yanlış Algılar ve Doğru İslam Sempozyumu*, (28-30 Ekim, 2016), Şanlıurfa, 2016, s.446-465.

Polat, Salahattin, "Sünnetin Hayata İntikalindeki Gerilim Noktaları, Açmazlar ve Problemler", *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu*, (11-12 Mayıs, 2007), 1. baskı, Konya İlahiyat Derneği Yay., Konya, 2008, s.183-207.

Râzî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Omer Fahruddîn, *Mefâtîhu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, 32 cilt, 3. baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, h. 1420.

Sakallı, Talat, "Sünnet'in Bağlayıcılık Açısından Taksimi", *SDÜİF Dergisi*, 1995, Sayı: 2, s.39-102.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *Usûlu's-Serahsî (Temhîdu'l-Fusûl fi'l-Usûl)*, tah. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, 2 cilt, Lecnetu İhyâi'l-Me'ârifi'l-'Osmâniyye, Haydarabad, 1993.

Soysaldı, Mehmet, "İslâmî Tebliğde Hz. Peygamber Örnekliği", *Diyanet İlmi Dergi*, 2006, Cilt: 42, Sayı: 2, s.69-98.

Sönmez, Mustafa, "Peygamberlerin 'Tebliğ Sıfatı' ve Bu Sıfatın Arka Planını Oluşturmada Diğer Sıfatların Rolü (Tebliğde '*Temsil Gücü*' nün Önemi)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, Cilt: 10, Sayı: 35, s.277-298.

Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân Ebî Bekr, *el-Hasâisu'l-Kubrâ (Kifâyetu't-Tâlibi'l-Lebîb fî Hasâisi'l-Habîb)*, tah. Muhammed Halîl Harrâs, 3 cilt, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîsiye, y.y., t.y.

Şâfi'î, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, tah. Ahmed Muhammed Şâkir, 1. baskı, Şirketu Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî ve Evlâduhû, Kahire, 1940/1358.

Şahin, Sami, "Sünneti Anlama ve Yorumlamada Sahabîlerin Farklı Davranışlarına Bazı Örnekler", *CÜİFD*, 2008, Cilt: 12, Sayı: 2, s.269-286.

Şâtıbî, İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed, *el-Muvâfakât (el-Muvâfakât fî Usûli'ş-Şerî'a)*, tah. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlu Selmân, 6 cilt, 1. baskı, Dâru İbn 'Affân, Riyad, 1997/1417.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru't-Taberî (Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân)*, tah. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Turkî, 26 cilt, 1. baskı, Dâru Hicr, Kahire, 2001/1422.

_____, *Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk)*, tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 11 cilt, 2. baskı, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1968.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 10. baskı, TDK Yay., Ankara, 2005.

Terzioğlu, Hülya, "Kur'ân'ın 'Hüküm Allah'ındır' Öğretisi Üzerine", *Kelam Araştırmaları*, 2013, Cilt: 11, Sayı: 1, s.351-384.

Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ, *Sunenu't-Tirmizî (el-Câmi'u'l-Kebîr)*, tah. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, 6 cilt, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1998.

Tunç, Cihad, "İslam Dinine Göre Hidayet ve Dalalet", *ERÜİF Dergisi*, Kayseri, 1989, Sayı: 6, s.25-41.

Uraler, Aynur, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 1998.

Ünal, İ. Hakkı, "Hanefî Usulcülere Göre Hz. Peygamberin Fiilleri", *AÜİFD*, 1997, Cilt: 37, Sayı: 1, s.191-199.

_____, "İslam Kültürünün Sürekliliğini Sağlamada Hadis ve Sünnetin Rolü", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri - Kutlu Doğum Sempozyumu*, (2001), TDV Yay., Ankara, 2003, s.25-31.

Ünal, Yavuz, "Gelenek-Sünnet İlişkisi", *OMÜİFD*, 1999, Cilt: 11, Sayı: 11, s.79-96.

Ünver, Mustafa, "Kur'ân'ın Tezkiye Prensibine Bir Bakış", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, Bişkek, 2006, Sayı: 1-2, s.96-104.

Vâkıdî, Muhammed b. 'Omer, *el-Meğâzî (Kitâbu'l-Meğâzî)*, tah. Marsden Jones, Dâru'l-A'lâmî, 3 cilt, 3. baskı, Beyrut, 1989/1409.

Yakıt, İsmail, "Hz. Peygamber'in Dindeki Konumu", *III. Kutlu Doğum Sempozyumu*, (20 Nisan, 2000), SDÜİF Yay., Isparta, 2001, s.11-17.

Yavuz, Salih Sabri, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, İnsan Yay., İstanbul, t.y.

Yavuz, Yusuf Şevki, "el-Hasâisü'l-Kübrâ", *DİA*, İstanbul, 1997, Cilt: 16, s.276-277.

Yıldırım, Enbiya, *Hadiste Metin Tenkidi*, Rağbet Yay., İstanbul, 2009.

Yılmaz, Fatma, *Peygamberimiz'in Şahıslara Özel Uygulamaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2006.

Yılmaz, Hüseyin, "Kur'an'ın Işığında İslam'a Davet", *CÜİFD*, Sivas, 1996, Sayı: 1, s.333-346.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. 'Omer, *Tefsîru'l-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîli ve 'Uyûni'l-Akâvîli fî Vucûhi't-Te'vîl*, 3. baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2009/1430.

ÖZET

Girişle beraber üç ana bölümden oluşan araştırmamızın konusu Sünnet'e ittibâın anlam ve kapsamıdır. Giriş bölümünde araştırmamızın içerik, önem, amaç ve yöntemine dair bazı bilgiler verildikten sonra kavramlara geçilmiş, burada "sünnet", "ittibâ" ve "teessî" kavramları ele alınmıştır.

İlk bölümde, Sünnet'in esas amaçlarının genel olarak ifade edilmesi açısından kısaca; "İslam'ın genel amaçları", "Hz. Peygamber'in vazifeleri" ve "Hz. Peygamber'in peygamberliğinin bazı işlevleri" olarak üç kısım işlenmiştir. Bu noktada İslam'ın temel dayanağı olan Kur'ân'dan yola çıkılarak, "Hz. Peygamber ve Kur'ân niçin gönderildi?" gibi soruların cevapları aranmış ve ayetler üzerinden bulunan cevaplar ile Sünnet/Sünnet'e ittibâ arasında ilişki kurulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, Hz. Peygamber'in fiilleri, alt başlıklarıyla beraber, genel bir kapsamla "dinî" ve "dünyevî" olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Böyle bir ayrımın temel hareket noktası, Hz. Peygamber'in ittibâa mutlak anlamda konu olan ve olmayan fiillerinin ortaya konulması ve diğer insanların sorumlulukları noktasındaki önceliğin ne olması gerektiğinin açıklanmasıdır.

Üçüncü bölümde ise, Sünnet'e ittibâ noktasında, Hz. Peygamber'in işlediği fiillerin doğru anlaşılabilmesi için onların; amaç, niyet, süreklilik ve şartlar gibi, çeşitli açılardan incelenmesine çalışılmıştır.

ABSTRACT

The subject matter of the study, consists of an introduction and three other chapters, is the meaning and scope of following the *Sunnah*. In the introduction, after informing about the content, importance, purpose and method of the study, the concepts of “sunnah”, “ittibâ” (following), “ta’assi” (imitation) were examined.

In the first chapter, some matters were examined as “the general purposes of Islam”, “the duties of the Prophet (Mohammad)” and “some functions of the Prophet as a prophet” to express the main purposes of the *Sunnah* generally. At this point, some questions such as “Why were the Prophet and the Quran sent?” were tried to be answered by moving from the Quran which is the main source of Islam. And by founded answers, the contact was tried to be made between the answers and the *Sunnah* or following the *Sunnah*.

In the second chapter, the actions of the Prophet (Mohammad) were divided into two main parts as “religious” and “worldly”. The main purpose of this is to show which actions are absolutely required to be followed and which are not required.

In the third chapter, the actions of the Prophet were examined from various aspects such as purpose, intention, persistence and conditions to understand matter of following the *Sunnah* more accurately.